

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**KADINLAR HAKKINDA “AKLIN VE DİNİN NOKSANLIĞI” NİTELEMESİNİ
İÇEREN HADİSİN TAHRÎCİ TENKÎDİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

TUĞBA KOCAMAN

İSTANBUL 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**KADINLAR HAKKINDA “AKLIN VE DİNİN NOKSANLIĞI” NİTELEMESİNİ
İÇEREN HADİSİN TAHRİCİ TENKİDİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

TUĞBA KOCAMAN

Danışmanı: DOÇ. DR. AYŞE ESRA ŞAHYAR

İSTANBUL, 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi Tuğba Kocaman'ın KADINLAR HAKKINDA "AKLIN VE DİNİN NOKSANLIĞI" NİTELEMESİNİ İÇEREN HADİSİN TAHRİCİ, TENKİDİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 11.07.2017 tarih ve 2017-17/13 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 04 08 2017

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1. Tez Danışmanı	Doç. Dr. AYŞE ESRA ŞAHYAR	
2. Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. MUSTAFA MACİT KARAGÖZOĞLU	
3. Jüri Üyesi	Prof. Dr. HURİYE MARTI	

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	: Tuğba KOCAMAN
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Hadis
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Ayşe Esra ŞAHYAR
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Ağustos 2017
Anahtar Kelimeler	: Kadın, Hadis, Akıl, Din, Noksanlık

ÖZET

Rasûlullah bir Kurban veya Ramazan Bayramında hutbe sırasında musallanın kadınlar kısmına geçerek; “Ey kadınlar topluluğu! Sadaka verin, zira bana cehennem ehlinin ekseriyetini kadınların teşkil ettiği gösterildi!” buyurdu. Kadınlar: “Niye ey Allah’ın Rasûlü!” diye sordular. “Siz laneti fazla yapıyor, kocalarınıza nankörlük ediyorsunuz. Akı ve dini eksik olup da akı başında bir adamın aklını sizin kadar çelen birini görmedim.” buyurdu. Kadınlar: “Ey Allah’ın Rasulü dinimizin ve aklımızın noksanlığı nedir?” dediler. Hz. Peygamber: “Kadının şahitliği erkeğin şahitliğinin yarısı değil mi?” dedi. Kadınlar: “Evet!” deyince: “İşte bu onun aklının noksanlığıdır. Hayız olduğu zaman namaz ve orucu terk etmiyor mu?” buyurdu. Kadınlar yine. “Evet!” dediler. “İşte bu da dinlerinin noksanlığıdır” buyurdular.

Çalışma konumuz olan söz konusu hadis dört ayrı sahâbî râvîden menkul olarak Neâî’nin *es-Sünen*’i dışında Kütüb-i sitte’ye ve Kütüb-i sitte sonrası da birçok kaynak esere intikal etmiştir. Tespitlerimize göre sahih isnatlarla nakledilmiş merfu ve meşhur düzeyinde bir hadistir.

Hz. Peygamber bu hadisinde, ibadet alanında ve bazı şahitliklerde kadına verilen mükellefiyetlerin farklılığına işaret etmiştir. Hadiste yer alan eksiklik ifadesi, mutlak ve genel anlamda değil, sınırlarını yine Rasûlullah’ın açıkladığı üzere bazı mükellefiyetlere özgü düzeydedir. Hadiste kadın erkek arası biyolojik ve zihinsel farklılıklara işaret

edilmiştir. Öte yandan rivayette kadınların erkeklerden sadece eksik değil üstün oldukları taraflar da zikredilmiş, herhangi bir kadının aklı başında bir erkeğe galip geleceği vurgulanmıştır. Dolayısıyla hadisin metni, Kur'an ve sünnete muhalif bir içeriğe sahip değildir. Bilakis Kur'an-ı Kerim'de yer alan "Kiminizi kiminize üstün kıldı" (en-Nisa 4/32) ayetinin tefsiri mahiyetindedir. Erkeklerin kendilerine ait üstün tarafları olduğu gibi kadınların da kendilerine ait üstün tarafları vardır. Ancak bu üstünlükler istismar edilmemelidir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name, Surname : Tuğba Kocaman

Main Department : Basic Islamic Sciences

Department : Hadith

Supervisor : Associate Professor Ayşe Esra Şahyar

Thesis Degree and Date: Master, August 2017

Keywords : Woman, Hadith, Reason, Religion, Deficiency

SUMMARY

Once Allah’s Mesengeer went out to the Musalla of ‘Eid-al-Adha or ‘Eid-al-Fitr, and he passed by the women and said, “O you the assembly of women! Give alms, as I have seen that the majority of the dwellers of Hell-fire were you (women).” They asked “Why is it so, O Allah’s Messenger?” He replied, “You curse frequently and are ungrateful to your husbands. I have not seen anyone more deficient in intelligence and religion than you. A cautious sensible man could be led astray by some of you.” The women asked, “O Allah’s Messenger! What is deficient in our intelligence and religion?” He said, “Is not the witness (evidence) of two women equal to the witness of one man?” They replied in the affirmative. He said, “This is the deficiency in her intelligence. Isn’t it true that a woman can neither offer Salat (prayers) nor observe Saum (fasting) during her menses?” The woman replied in the in the affirmative. He said, “This is deficiency in her religion.”

This hadith is often criticized today, especially with the assertion that it is dissenting the Qur’an and the sunnah and that it includes a message of female-male inequality. Some researchers have also criticized the hadith regarding isnad (chain of transmitters).

The hadith, which is the subject of our study, has been conveyed by four different companions and has been transferred to Kutub al-sittah except of as-Sunnah by Nasai and after Kutub al-sittah, to many source works. According to our determinations, it is a traceable and a well-known hadith conveyed with sound chain of transmitters.

In this hadith, Prophet Muhammed mentioned the field of workshop in some witnesses and the difference in the obligations given to women. The deficiency of intelligence and religion is not about absolute and general, but its limits are specific to certain obligations, as Rasûlullah also explains. In this hadith, biological and mental differences between male and female have been pointed out. Otherwise, due to rumor, women are mentioned not only as deficient but also superior to men. Also a woman can defeat a man is mentioned. Hence the text of the hadith does not have a contradictory content of the Qur'an and the sunnah. On the contrary, the verse "Allah hath made some of you excel others." (an-Nisa, 4/32) in the Qur'an is the essence of the verse. Just as men have their own superior sides, women also have their own superior sides. However, these advantages should not be exploited.

ÖNSÖZ

Hız. Peygamber'den ümmetine miras kalan sünnet, vahye şahit olma şerefine sahip ashab ve ashabın elinde yetişmiş tabiin kuşakları başta olmak üzere titizlikle korunmuş ve sonraki nesillere aktarılmıştır. Ancak hadis rivayet tarihi boyunca uydurma veya zayıf haberlerin ortaya çıktığı da bilinen bir gerçektir. Bu nedenle rivayet sürecinde, âlimler aynı zamanda haberlerin sahihini sakiminden ayırmak için büyük çabalar göstermiş hem rivayet hem dirayet alanları zamanla ilmi birer disiplin haline getirilmiştir.

İlk günden itibaren Peygamber'e ait olmayan bir sözü hadis olarak nakletmek büyük günah kabul edilmiştir. Zira uydurma rivayeti hadis olarak kabul, sünnete ilavede bulunmak ve dini dengeleri değiştirmek olacaktır. Bununla birlikte peygambere aidiyeti büyük olasılıkla tespit edilen, sıhhatine dair görüş birliği bulunan bir rivayeti reddetmek, yok saymak da benzer şekilde sünnette var olan bir esası reddederek yine dengelerle oynamak olacaktır. Bu nedenle gerek kabul gerek red konusunda titizlik oldukça önemlidir.

Günümüzde kabul ya da reddi konusunda muhtelif tartışmalara kapı aralayan rivayetlerin önemli bir kısmını kadınlarla ilgili rivayetler oluşturmaktadır. Bu tür tartışmaların temelinde zaman zaman hadisin metnini anlama ve yorumlama ile ilgili eksiklikler de olabilmektedir.

Bu çalışmamızda, kısmen senedi ancak daha ziyade metni bakımından itirazlara sebep olan bir rivayet üzerinde durduk. Bu rivayette "İlaneti çok yapmaları ve eşlerine karşı nankör olmaları sebebiyle cehennemın çoğunluğunu kadınların oluşturması" ve "kadınlar hakkında aklın ve dinin noksanlığı nitelemesi" yer almaktadır. Çalışmamızdahadisın tahrîc ve tenkîdinin ardından muhteva değerlendirilmesi yapılmış ve var olan itirazlar da dikkate alınarak Hız. Peygamber'in bu hadisinde ne murad ettiğı anlaşılmaya çalışılmıştır.

Bu vesile ile hadis alanında yüksek lisans çalışmalarına başladığım günden itibaren desteklerini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Ali Akyüz'e, beni akademik çalışmalara yönlendiren ve bu anlamda ufkumu açan sevgili hocam Dr. Ayşe Aksu'ya, çalışmalarım sırasında benden yardımlarını esirgemeyen, ilmi gayretini örnek aldığım değerli hocam Fatma Çetin'e, bu çalışmanın belirlenmesi ve hazırlanmasında, yoğun ilmi çalışmalarına

rağmen her ihtiyacım olduğunda değerli vaktinden bana ayıran, bir danışmandan öte ilmi duruşu ve ahlâkıyla hayatıma ışık tutan kıymetli danışmanım Doç. Dr. Ayşe Esra Şahyar’a ve her zaman desteklerini üzerimde hissettiğim, kızları olmaktan gurur duyduğum anneme ve babama teşekkürlerimi sunuyorum.

Ağustos 2017

Tuğba Kocaman

İÇİNDEKİLER

GENEL BİLGİLER.....	II
ÖZET.....	II
GENERAL KNOWLEDGE.....	IV
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VIII
KISALTMALAR.....	XIV

GİRİŞ

KONU-KAYNAKLAR METOD VE HADİSİN TAHRİCİ

A. KONU, KAYNAKLAR VE METOD.....	1
1. Konu.....	1
2. Kaynaklar	2
3. Metod.....	3
B. HADİSİN TAHRİCİ.....	4
1. Abdullah b. Ömer Rivayetleri	5
a. Ahmed b. Hanbel'in <i>el-Müsned</i> 'inde Geçen Rivayet	5
b. Müslim'in <i>el- Câmi 'u's-sahîh</i> 'inde Geçen Rivayet.....	6
c. İbn Mâce'nin <i>es-Sünen</i> 'inde Geçen Rivayet	7
d. Ebû Dâvûd'un <i>es-Sünen</i> 'inde Geçen Rivayet	7
e. İbn Ebû Âsım'ın <i>Kitâbü 's-sünne</i> 'sinde Geçen Rivayet.....	8
f. İbn Mende'nin <i>el-İman</i> 'ında Geçen Rivayet.....	9
g. Beyhakî'nin <i>Ma 'rifetü 's-sünen, Şua 'bu 'l-îmân</i> ve <i>es-Sünenü 'l-kübrâ</i> 'sında Geçen Rivayetler	12
2. Ebû Saîd el-Hudrî Rivayetleri	16
a. Buhârî'nin <i>el-Câmi 'u's-sahîh</i> 'inde Geçen Rivayet.. ..	16

b. Müslim'in <i>es-Sahîh</i> 'inde Geçen Rivayet	18
c. İbn Huzeyme'nin <i>es-Sahîh</i> 'inde Geçen Rivayet.....	18
d. İbn Hibbân'ın <i>el-Müsnedü's-sahîh</i> 'inde Geçen Rivayet.....	19
e. İbn Mende'nin <i>el-İman</i> 'ında Geçen Rivayet	20
f. Beyhakî'nin <i>Ma'rifetü's-sünen, el-Âdâb, es-Sünenü'l-kübrâ</i> ve <i>es-Sünenü's-suğrâ</i> 'sında Geçen Rivayetler.....	22
3. Ebû Hüreyre Rivayetleri	27
a. Ahmed b. Hanbel'in <i>el-Müsned</i> 'inde Geçen Rivayet	27
b. Müslim'in <i>es-Sahîh</i> 'inde Geçen Rivayet.....	29
c. Tirmizî'nin <i>es-Sünen</i> 'inde Geçen Rivayet	29
d. İbn Ebû Âsım'ın <i>Kitabu's-sünne</i> 'sinde Geçen Rivayet.....	30
e. Nesâî'nin <i>es-Sünenü'l-kübrâ</i> 'sında Geçen Rivayet	30
f. Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin <i>el-Müsned</i> 'inde Geçen Rivayet.....	31
g. İbn Huzeyme'nin <i>es-Sahîh</i> 'inde Geçen Rivayet.....	33
h. İbn Mende'nin <i>el-İman</i> 'ında Geçen Rivayet.....	35
4. Abdullah b. Mes'ûd Rivayetleri	39
a. Dârimî'nin <i>es-Sünen</i> 'inde Geçen Rivayet	40
b. Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin <i>el-Müsned</i> 'inde Geçen Rivayet	40
c. Şâşî'nin <i>el-Müsned</i> 'inde Geçen Rivayet	42
d. İbn Hibbân'ın <i>el-Müsnedü's-sahîh</i> 'inde Geçen Rivayet	43
e. Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin <i>Müstedrek</i> 'inde Geçen Rivayet	43

BİRİNCİ BÖLÜM

SENED TENKİDİ

A. ABDULLAH B. ÖMER TARİKLERİNİN SENED TENKİDİ.....	48
1. Abdullah b. Ömer Tarîklerinin Râvileri.....	49
a. Müşterek Râviler	49
b. Ahmed b. Hanbel'in İsnâdları	51
c. Müslim'in İsnadları	52
d. İbn Mâce'nin İsnadları.....	54

e. Ebû Dâvûd'un İsnadları.....	54
f. İbn Ebû Âsım'ın İsnadları.....	55
g. İbn Mende'nin İsnadları	56
h. Beyhakî'nin İsnâdları	65
2. Abdullah b. Ömer Rivayetlerinin İsnâd Şeması.....	71
3. Abdullah b. Ömer Rivayetlerinin Değerlendirilmesi.....	73
B. EBÛ SAİD EL-HUDRÎ TARÎKLERİNİN SENED TENKİDİ.....	78
1. Ebû Saîd el-Hudrî Tarîklerinin Râvileri	78
a. Müşterek Râviler	79
b. Buhârî'nin İsnâdları	80
c. Müslim'in İsnadları	80
d. İbn Huzeyme'nin İsnâdları	81
e. İbn Hibbân'ın İsnâdları	82
f. İbn Mende'nin İsnâdları	82
g. Beyhakî'nin İsnâdları	84
2. Ebû Saîd el-Hudrî Rivayetlerinin İsnad Şeması.....	90
3. Ebû Saîd el-Hudrî Rivayetlerinin Değerlendirilmesi	91
C. EBÛ HÜREYRE TARÎKLERİNİN SENED TENKİDİ	95
1. Ebû Hüreyre Tarîklerinin Râvileri	95
a. Ahmed b. Hanbel'in İsnâdları.....	96
b. Müslim'in İsnadı	98
c. Tirmizî'nin İsnâdı	99
d. İbn Ebû Âsım'ın İsnâdı.....	102
e. Nesâî'nin İsnâdı.....	102
f. Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin İsnâdı	102
g. İbn Huzeyme'nin İsnâdı	102
h. İbn Mende'nin İsnâdları	103
2. Ebû Hüreyre Rivayetlerinin İsnad Şeması.....	109
3. Ebû Hüreyre Rivayetlerinin Değerlendirilmesi	110

a. Ebû Hüreyre'nin Ebû Sâlih es-Semmân Kanalıyla Gelen Rivayetlerinin İsnad Şeması:.....	111
b. Ebû Hüreyre'nin Ebû Saîd el-Makbûrî Kanalıyla Gelen Rivayetlerinin İsnad Şeması	113
D. ABDULLAH B. MES'ÛD TARÎKLERİNİN SENED TENKİDİ.....	115
1. Abdullah b. Mes'ûd Tarîkinin Râvileri.....	115
a. Dârimî'nin İsnâdı	115
b. Ebû Ya'lâ'nın İsnâdı.....	117
c. Şâşî'nin İsnâdı	120
d. Hâkim'in İsnâdları	122
e. İbn Hibbân'ın İsnâdı.....	128
2. Abdullah b. Mes'ûd Rivayetlerinin İsnâd Şeması	131
3. Abdullah b. Mes'ûd Rivayetlerinin Değerlendirilmesi	132
İKİNCİ BÖLÜM	
<u>METİN TENKİDİ</u>	
A. ABDULLAH B. ÖMER RİVAYETLERİ.....	137
1. Hayve b. Şüreyh Tarîki	137
2. Leys b. Sad Tarîkleri	139
3. İbn Ebû Hâzım Tarîki	139
4. Bekr b. Mudar Tarîki	139
5. Yahya b. Eyyûb Tarîki	140
B. EBÛ SAÎD EL-HUDRÎ RİVAYETLERİ	145
1. Saîd b. Ebû Meryem Tarîkleri	145
2. İsa b. Mînâ Tarîkileri.....	147
C. EBÛ HÜREYRE RİVAYETLERİ.....	151
1. Ebû Sâlih Es-Semmân Tarîkleri	151
2. Ebû Saîd el-Makbûrî Tarîkleri	151
D. ABDULLAH B. MES'ÛD RİVAYETLERİ.....	161

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MUHTEVA TENKİDİ

A. HADİSİN KAVRAMLARI VE MANASI	172
1. Kavramlar.....	172
a. Akıl	172
b. Lüb	173
c. Noksanlık	174
2. Muhteva	175
a. Cehennemın Çoğunluğunu Kadınların Teşkil Etmesi ve Sebepleri.....	175
1. Çokça Lanet	178
2. Nankörlük	179
b. Akıl Noksanlığı.....	181
1. Şahitlikle İlgili Ayetler.....	181
2. Şahitlikle İlgili Ayetlerin Tefsiri.....	1844
3. Akıl Noksanlığı Kavramının Musannef Eserlerde Ele Alınışı.....	191
4. Akıl Noksanlığı Kavramının Hadis Şerhlerinde Ele Alınışı	193
5. Muasır İlim Adamlarına Göre Akıl Noksanlığı Kavramı	195
c. Erkeklerle Galip Gelmek/ Erkeklerle Galebe Çalmak	200
d. Din Noksanlığı	202
e. Kadınlara Tavsiyeler.....	205
1. Sadaka Vermeye Teşvik	205
2. İstiğfarı Çoğaltma	207
B. HADİSE YÖNELİK İTİRAZLAR	208
1. Senede Yönelik İtirazlar	209
a. Senedin Uydurma Olması/ Tarihselliği	210
b. İsnadda Tedlis Olması	211
c. Sahâbî Râvîlerinin Erkek Olması.....	214
d. Hadisin Mevkuf Olabileceği	216

2. Metne Yönelik İtirazlar.....	218
a. Kur'an ve Sünnete Aykırılık	219
b. Kadın-Erkek Eşitsizliği	222
SONUÇ.....	227
BİBLİYOGRAFYA.....	234

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen madde
b.	: Bin/ibn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
nşr.	: Neşîr
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
s.a.s	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkik eden
ty.	: Tarih yok
v.	: Vefat tarihi
vdğ.	: Ve diğerkleri
yy.	: Yer yok

GİRİŞ

KONU, KAYNAKLAR, METOD ve HADİSİN TAHRİCİ

A. KONU, KAYNAKLAR VE METOD

1.Konu

Tarih boyunca ve cahiliye döneminde sadece ontolojik olarak varlığı kabul edilen kadın, İslamiyet'in ardından Hz. Peygamber'in eliyle zaten kendinde var olan değere kavuşmuştur. Asırlarca zihinlerde yer edinen olumsuz kadın algısı Hz. Peygamber'in vefatının ardından tekrar dirilmiş, sahih naslarla çelişen ve Hz. Peygamber'in ağzından uydurulan rivayetler İslamiyet'e hamledilmeye çalışılmıştır. Uydurma rivayetlerin İslam'a verdiği zararları dert edinen âlimler de bu rivayetleri hassasiyetle ayıklamaya çalışmışlardır.

Uydurma hadislerle ve hadis uydurmacıları ile mücadele oldukça erken bir dönemde başlamış olup bu tür rivayetlerin yaygınlaşmasına karşı mücadele aslında hala sürmektedir. Ancak şu var ki iyi niyetle yola çıkılan uydurmacılıkla mücadele yolundaki girişimler özellikle günümüzde acele ve hatalı kararlarla sonuçlanabilmektedir. Bazen hadislerin sadece metni okunup ne yazık ki üzerinde dikkatli tetkikler yapılmadan naslarla çeliştiğine kanaat getirilerek uydurma veya zayıf olduğu hükmü verilebilmektedir. Biz de bu minvalde, bazı görüşlere göre sağlam bazılarına göre uydurma olarak nitelenen bir rivayet üzerinde çalışma kararı aldık. Amacımız, Hz. Peygamber'in bu hadisinin öncelikle senedinden yola çıkarak sıhhat düzeyi bilgisine ulaşmak, eğer sahih ya da sahihe yakın bir düzeyde ise metinden ne anlamamız gerektiğine dair sorular sormaktır.

Çalışma konumuz; Hz. Peygamber'in (s.a.s) bir bayram sabahı mescitte hanımların yanına gidip onlara özel olarak “Ey kadınlar cemaati! Sadaka verin, istiğfarı çokça yapın. Zira ben siz kadınların laneti fazla yapmanız ve kocalarınıza karşı nankörlük etmeniz sebebiyle cehennemde çoğunluğu teşkil ettiğini gördüm. Aklı ve dini eksik olup da aklı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim” buyurması, dinleyenlerden akıllı bir kadının: “Ey Allah'ın Rasulü! Aklı ve dini eksik ne demek?” diye sorması üzerine Hz. Peygamber'in “Aklın noksanlığı iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olmasını ifade eder. Dinin eksik olması da onların (hayız dönemlerinde) günlerce namaz kılmamalarını, ramazan ayında oruç tutmamalarını ifade eder” açıklamasını yaptığı hadistir.

Söz konusu hadis üzerine gerçekleştirdiğimiz bu çalışmayı “Aklın ve dinin noksanlığı nitelemesini içeren hadis” diye isimlendirmemiz, hadisin metnine özellikle

muhtevastaki bu ifadelerden dolayl itirazlar yöneltmesi sebebiyledir. Aslında söz konusu rivayet, muhtevastada pek çok fikhî hükmü de barındırır. Öte yandan bu hadisin metninde yer alan “sadaka tavsiyesi” ve “cehennem in çoğunluğunu kadınların oluşturması” kısımları müstakil hadisler olarak da rivayet edilmiştir. Ancak biz muhteva değerlendirmesi kısmında özellikle “akıl ve din noksanlığı” kısmı üzerinde duracağız.

2. Kaynaklar

Rivayetin tahririni yaparken, tek hadis çalışması olması hasebiyle ve sınırlandırıldığı takdirde bazı eksik sonuçlara ulaşılabileceğini düşündüğümüzden dolayl çalışmamızı Kütüb-i sitte ile sınırlı tutmadık.

el-Mektebetü’ş-Şamile programından faydalanarak hadisi ulaşabildiğimiz tüm kaynaklarda kapsamlı bir şekilde taradık ve Kütüb-i sittenin dışına çıkararak bazı sünen, müsned ve müstedrek türü eserleri de kaynak olarak kullandık.

Rvi değerlendirmelerinde daha muahhar kaynaklar olmaları ve öncekilerin bilgisini de ihtiva etmeleri sebebiyle ağırlıklı olarak Mizzî’nin *Tehzibü’l-Kemal* ve Zehebî’nin *Siyeru a’lami’n-nbela* eserlerine müracaat edilmiştir.

Muhteva değerlendirmesinde hadise yöneltilen itirazlar noktasında Ali Osman Ateş’in *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, Hidayet şefkatli Tuksal’ın *Kadın Karşıtı Söylemin İşlam Geleneğindeki İzdüşümleri* ve İbrahim Sarmış’ın *Rivayetlerin Ortaya ıkardığı Olumsuz Kadın Algısı* kitaplarının konu ile ilgili bölümlerinden, Kamil akın’ın “Kadınlarla İlgili Bir Hadis ve Değerlendirilmesi” isimli makalesinden yararlandık. Hadisi anlama ve yorumlamayla alakalı da Yavuz Köktaş’ın *Kadınla İlgili Hadisler* kitabından, Selahattin Polat’ın “Hz. Peygamber’in Sünneti Işığında Toplumsal Cinsiyet Meselesine İlişkin zm nerileri” ve Zekeriya Güler’in “Kadın Akıl ve Din Bakımından Eksik Midir?” isimlerindeki makalelerinden istifade ettik. Günümüzde söz konusu çalışmalar dışında konu ile ilgili yapılmış başka birçok çalışma da bulunmaktadır. Mümkün olduğunca bunları da dikkate aldık. Ancak şu var ki konu özelinde bugüne değin bir tez çalışması yapılmamasından dolayl adeta İşlam ve kadın tartışmalarının odağında gösterilen ilgili hadisi tez bazında çalışmaya değer gördük.

Rivayetin muhtevastını anlamaya yönelik kendi alanımız dışında kadın ve erkeğin psikolojik yapılarıyla ilgili bazı çalışmalara da müracaat ettik. rnek olarak Nevzat Tarhan’ın *Kadın Psikolojisi* ile Serkan Karaismailoğlu’nun *Kadın Beyni Erkek Beyni*

kitaplarını ve Mücahit Gültekin'in *Erkek Beyni Kadın Beyni* isimli makalesini zikredebiliriz.

3. Metod

Çalışmamız bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde hadisin tahririne yer verilmiş, dört sahâbî râvî başlığı altında kaynaklar esas alınarak hadisin tahriri yapılmıştır.

Çalışmamızda kullanılan tenkid kavramı, olumsuz çağrışımla “eleştiri” manasında değil; “hadislerin, güvenilirliklerini tesbit etmek için, sened ve metni incelemeye tabi tutmak” anlamında kullanılmış olup birinci bölüme sened tenkidi adı verilmiştir. Burada da sahâbî râvîler esas alınarak önce müşterek râvîler zikredilmiş daha sonra kronolojik olarak kaynaklardan yola çıkarak her sahâbî râvînin tarîklerinde bulunan diğer râvîler hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Tarîklerde yer alan müşterek râvîler ilk geçtikleri yerde tanıtılmış, daha sonra çalışmamızın hacmini artırmaması açısından yalnızca ismi zikredilerek bırakılmıştır. Râvîler hakkında bilgi verildikten sonra ise her sahâbî râvînin rivayetlerinin isnad şeması ve değerlendirilmesi bulunmaktadır.

İkinci bölümde yer alan metin tenkidinde her sahâbî râvînin rivayetleri kendi arasında mukayese edilmiş, ortak cümleler bu mukayeselerin daha iyi yapılması için tablo halinde gösterilmiştir. Daha sonra hadisin muhteva farklılıkları, dört sahâbî râvî üzerinden ve kaynaklarda yer aldığı şekliyle tablo halinde sunulmuştur.

Üçüncü bölümde muhteva tenkidi yer almaktadır. Hadisin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için muhteva beş ana başlıkta incelenmiş, ardından hadise yöneltilen itirazlara yer verilmiştir. Bu itirazlar da hadisin sened ve metnine yönelik olmak üzere iki bölümde ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde muhteva değerlendirmesinin ana başlıklarına geçmeden hemen önce kavramlara yer verilmiştir. Aslına genel olarak giriş bölümünün bir parçası olması beklenen kavramlar, bu çalışmada muhteva kapsamında görüldüğü için, konunun bütünlüğünün korunması açısından son bölüme yerleştirilmiştir. Ayrıca çalışmamız kavram çalışması olmadığından dolayı metinde yer alan bütün kavramlar değil yalnızca konu başlığıyla ilgili olarak “akıl, lüb ve noksan” kavramlarının izahı yapılmıştır.

B. HADİSİN TAHRİCİ

Söz konusu hadis dört sahâbî tarafından rivayet edilmiştir. Bu sahâbîler; Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el- Hudrî, Abdullah b. Me'sûd ve Ebû Hüreyre'dir. Bu rivayetin intikal ettiği kaynakları şöyle sıralayabiliriz:

Abdullah b. Ömer'in rivayetinin yer aldığı kaynaklar şunlardır:

1. Ahmed b. Hanbel (v.235/849), *el-Müsned*.
2. Müslim (v.261/875), *es-Sahîh*.
3. İbn Mâce (v.273/887), *es-Sünen*.
4. Ebû Dâvûd (v.275/889), *es-Sünen*.
5. İbn Ebû Âsım (v.287 / 900), *Kitâbü's-sünne*.
6. İbn Mende (v.395/1005), *el-İman*.
7. Beyhakî (v.458/1066), *Ma'rifetü's-sünen*, *Şua'bu'l-iman*, *es-Sünenü'l-kübrâ*.

Ebû Saîd el-Hudrî rivayetinin intikal ettiği kaynakları şöyle sıralayabiliriz.

1. Buhârî (v. 256/870), *el-Câmi'u's-sahîh*.
2. Müslim (v.261/875), *es-Sahîh*.
3. İbn Huzeyme (v.311/924), *es-Sahîh*.
4. İbn Hibbân (v.354/965), *el-Müsnedü's-sahîh*.
5. İbn Mende (v.395/1005), *el-İman*.
6. Beyhakî (v.458/1066), *Ma'rifetü's-sünen*, *el-Âdâb*, *es-Sünenü'l-kübrâ*, *es-Sünenü's-suğrâ*.

Ebû Hüreyre rivayetinin yer aldığı kaynaklar şunlardır:

1. Ahmed b. Hanbel (v.235/849), *el-Müsned*.
2. Müslim (v.261/875), *es-Sahîh*.
3. Tirmizî (v.279/8929), *es-Sünen*.
4. İbn Ebû Âsım (v.287 / 900), *Kitabü's-sünne*.
5. Nesâî (v.303/915), *es-Sünenü'l-kübrâ*.
6. Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (v.307/919), *Müsnedu Ebû Ya'lâ*.
7. İbn Huzeyme (v.311/924), *es-Sahîh*.
8. İbn Mende (v.395/1005), *el-İman*.

Abdullah b. Mes'ûd rivayetinin yer aldığı kaynak şöyledir:

1. Dârimî (v. 255/869), *es-Sünen*.
2. Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (v.307/919), *Müsnedü Ebû Ya'la*.
3. Şâşî (v.335/946), *el-Müsned*.
4. İbn Hibbân (v.354/965), *el-Müsnedü's-sahîh*.
5. Hâkim (v. 405/1014), *el-Müstedrek*.

Çalışmamızda konu olan hadis; 20 kaynakta 50 ayrı tarîk ile nakledilmiştir. Sünnet olgusunu meydana getiren en güvenilir kaynaklar olarak nitelendirilen *Kütüb-i sittede*, Nesâî'nin *es-Sünen*'i dışında yer almış, ardından kronolojik olarak Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*, Dârimî'nin *es-Sünen*, İbn Ebû Âsım'ın *Kitâbü's-sünne*, Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*, Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin *Müsnedü Ebû Ya'la*, İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh*, Şâşî'nin *el-Müsned*, İbn Hibbân'ın *el-Müsnedü's-sahîh*, İbn Mende'nin *el-İman*, Beyhakî'nin *Ma'rifetü's-sünen*, *el-Âdâb*, *es-Sünenü'l-kübrâ*, *es-Sünenü's-suğrâ*, *Şua'bu'l-iman* ve Hâkim'in *el-Müstedrek* adlı eserlerinde zikredilmiştir.

1. Abdullah b. Ömer Rivayetleri

Abdullah b. Ömer tarîkiyle dokuz ayrı kaynakta, on yedi farklı rivayet mevcuttur. İbn Mende'nin *İman*'ında dört, Beyhakî'nin *Şu'abü'l-iman* ve *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında ikişer kez yer alan rivayet diğer kaynaklarda bir yerde geçmektedir.

a. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde Geçen Rivayet

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde iki farklı yerde geçen rivayet aynı isnad ve metinle şu şekilde yer almıştır.

حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ مَعْرُوفٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، وَقَالَ: مَرَّةً حَيَوَةً، عَنِ ابْنِ الْهَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ
عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصَدَّقْنَ وَأَكْثِرْنَ الْإِسْتِغْفَارَ،
فَإِنِّي رَأَيْتُكُنَّ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ، لِكَثْرَةِ اللَّعْنِ وَكُفْرِ الْعَشِيرِ، مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ، أَغْلَبَ لِيْذِي
لُبٍّ مِنْكُنَّ». قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالْدِينِ؟ قَالَ: "أَمَّا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالْدِينِ: فَشَهَادَةُ
أَمْرَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةُ رَجُلٍ فَهَذَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ، وَتَمَكُّتُ اللَّيَالِي لَا تُصَلِّي وَتُفْطِرُ فِي رَمَضَانَ فَهَذَا
نُقْصَانُ الدِّينِ

Harûn b. Marûf → İbn Vehb → Hayve b. Şüreyh → İbnü'l-Hâd → Abdullah b. Dînâr isnâdıyla rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah şöyle buyurdu: “*Ey kadınlar cemaati! Sadaka verin ve istiğfarı çokça yapın. Zira ben siz kadınların laneti fazla yapmanız ve kocalarınıza karşı nankörlük etmeniz sebebiyle cehennemde çoğunluğu teşkil ettiğini gördüm. Akıllı ve dini eksik olup da akıllı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim*” buyurdular. Dinleyenlerden bir kadın: “Ey Allah’ın Rasulü! Akıl ve din eksikliği ne demek?” diye sorunca Hz. Peygamber açıkladı: “*Akıllı ve din eksikliğine gelince, iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olması aklın noksanlığıdır, (hayız dönemlerinde) günlerce namaz kılmaz ve ramazan ayında oruç tutmaz, bu da din noksanlığıdır.*”¹

b. Müslim’in es-Sahîh’inde Geçen Rivayet

Müslim’in es-Sahîh’inde tek yerde geçen rivayetin sened ve metni şu şekildedir.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رُمْحٍ بْنُ الْمُهَاجِرِ الْمِصْرِيُّ، أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، عَنِ ابْنِ الْهَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ، تَصَدَّقْنَ وَأَكْثِرْنَ الْإِسْتِغْفَارَ، فَإِنِّي رَأَيْتُكُنَّ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ» فَقَالَتِ امْرَأَةٌ مِنْهُنَّ جَزَلَةٌ: وَمَا لَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ؟ قَالَ: «تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ، وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، وَمَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أُغْلِبَ لِذِي لُبٍّ مِنْكُنَّ» قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالْدِينِ؟ قَالَ: " أَمَّا نُقْصَانُ الْعَقْلِ: فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ فَهَذَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ، وَتَمَكُّتُ اللَّيَالِي مَا تُصَلِّي، وَتُفْطِرُ فِي رَمَضَانَ فَهَذَا نُقْصَانُ الدِّينِ " وَحَدَّثَنِيهِ أَبُو الطَّاهِرِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ بَكْرِ بْنِ مُضَرَ، عَنِ ابْنِ الْهَادِ بِهَذَا الْإِسْنَادِ مِثْلَهُ

Muhammed b. Rumh b. el-Muhacir el-Mısırî → Leys → İbnü'l-Hâd → Abdullah b. Dînâr isnâdıyla rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah şöyle buyurdu: “*Ey kadınlar cemaati! Sadakada verin ve istiğfarı çokça yapın. Zira ben siz kadınların cehennemde çoğunluğu teşkil ettiğini gördüm*” buyurdular. Dinleyenlerden akıllı bir kadın: “Niye cehennemliklerin çoğunu kadınlar teşkil ediyor?” diye sordu. Hz. Peygamber: “*Çokça lanet ediyor ve kocalarınıza karşı nankörlük ediyorsunuz. Akıllı ve dini eksik olup da akıllı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim.*” O kadın

¹ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned** (thk. Şuayb el-Arnâvûd), Beyrut, 2001, IX, 245.

tekrar: “Ey Allah’ın Rasulü! Akli ve dini eksik ne demek?” diye sorunca Hz. Peygamber açıkladı: *“Aklın eksikliğine gelince, iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olması, aklın eksikliğidir. (hayız dönemlerinde) günlerce namaz kılmaz, Ramazan ayında oruç tutmaz, bu da dinin eksikliğidir.”*²

c. İbn Mâce’nin es-Sünen’inde Geçen Rivayet

İbn Mâce’nin es-Sünen’inde geçen rivayetin sened ve metni şöyledir.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رُمْحٍ قَالَ: أَنْبَأَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ الْهَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصَدَّقْنَ، وَأَكْثِرْنَ مِنَ الْإِسْتِغْفَارِ، فَإِنِّي رَأَيْتُكُمْ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ» ، فَقَالَتِ امْرَأَةٌ مِنْهُمْ جَزَلَةٌ: وَمَا لَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ؟ قَالَ: «تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ، وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أُغْلِبَ لِذِي لُبٍّ مِنْكُمْ» ، قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالْدِّينِ؟ قَالَ: " أَمَّا نُقْصَانُ الْعَقْلِ: فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تُعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ، فَهَذَا مِنْ نُقْصَانِ الْعَقْلِ، وَتَمَكُّتُ اللَّيَالِي مَا تُصَلِّي، وَتُفْطِرُ فِي رَمَضَانَ، فَهَذَا مِنْ نُقْصَانِ الدِّينِ

Muhammed b. Rumh → Leys b. Sad → İbnü'l-Hâd → Abdullah b. Dinar isnadıyla rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah şöyle buyurdu: “ Ey kadınlar cemaati! Sadakada verin ve istiğfarı çokça yapın. Zira ben siz kadınların cehennemde çoğunluğu teşkil ettiğini gördüm” buyurdular. Dinleyenlerden akıllı bir kadın: “Niye cehennemliklerin çoğunu kadınlar teşkil ediyor?” diye sordu. Hz. Peygamber: “Çokça lanet ediyor ve kocalarınıza karşı nankörlük ediyorsunuz. Akli ve dini eksik olup da akli başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim.” O kadın tekrar: “Ey Allah’ın Rasulü! Akli ve dini eksik ne demek?” diye sorunca Hz. Peygamber açıkladı: *“Aklın eksikliğine gelince, iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olması, aklın eksikliğidir, (hayız dönemlerinde) günlerce namaz kılmaz, Ramazan ayında oruç tutmaz, bu da dinin eksikliğidir”*³

d. Ebû Dâvûd’un es-Sünen’inde Geçen Rivayet

Ebû Dâvûd’un es-Sünen’inde aynı isnad ve metinle iki yerde geçen rivayet, bahsi geçen hadisin bir kısmını içermektedir.

² Müslim, “İman”, 34.

³İbn Mâce, “Fiten”, 19.

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ السَّرْحِ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ بَكْرِ بْنِ مُضَرَ، عَنِ ابْنِ الْهَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: «مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَلَا دِينٍ أَغْلَبَ لِيْ ذِي لُبٍّ مِنْكُمْ» قَالَتْ: وَمَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالْدِينِ؟ قَالَ: «أَمَّا نُقْصَانُ الْعَقْلِ فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ شَهَادَةُ رَجُلٍ، وَأَمَّا نُقْصَانُ الدِّينِ فَإِنَّ إِحْدَاكُمُ تَفْطِرُ رَمَضَانَ وَتُقِيمُ أَيَّامًا لَا تُصَلِّي

Ahmed b. Amr b. es-Sarh → Abdullah b. Vehb → Bekr b. Mudar → İbnü'l-Hâd → Abdullah b. Dinar isnadıyla rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah şöyle buyurdu: “Ben, akli ve dini eksik olup da akli başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim” dedi. İçlerinden bir kadın: “Akli ve dini eksik ne demek?” diye sordu. Hz. Peygamber: “Aklin noksanlığı, şahitlikte, iki kadının şahadetinin bir erkek şahadetine denk olmasıdır. Dindeki noksanlık ise, (hayız dönemlerinde) ramazanda oruç yemeniz ve bazı günler namaz kılmamanızdır”⁴ cevabını verdi.

e. İbn Ebû Âsım'ın *Kitâbü's-sünne*'sinde Geçen Rivayet

İbn Ebû Âsım'ın *Kitâbü's-sünne*'sinde geçen rivayetin sened ve metni şöyledir.

ثَنَا يَعْقُوبُ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْهَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «تَصَدَّقْنَ يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ، وَأَكْثِرْنَ الْإِسْتِغْفَارَ، مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أَغْلَبَ لِيْ ذِي لُبٍّ مِنْكُمْ». قُلْنَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالْدِينِ؟ قَالَ: «أَمَّا نُقْصَانُ الْعَقْلِ، فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ بِشَهَادَةِ رَجُلٍ، فَهَذَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ. وَيُمْكُنُ اللَّيَالِيَّ وَلَا يُصَلِّيْنَ، وَيُفْطِرْنَ فِي رَمَضَانَ، فَهَذَا نُقْصَانُ الدِّينِ»

Ya'kûb → İbn Ebû Hâzım → Yezîd b. Abdullah b. el-Hâd → Abdullah b. Dînâr isnadıyla rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah şöyle buyurdu: “Ey kadınlar cemaati! Sadakada verin ve istiğfarı çokça yapın. Akli ve dini eksik olup da akli başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim.” Dediler ki: “Ey Allah'ın Rasulü! Akli ve dini eksik ne demek?” diye sordular. Hz. Peygamber: “Aklin eksikliğine gelince, iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olması, aklin

⁴ Ebû Dâvud, “Sünne”, 15.

eksikliğidir, (hayız dönemlerinde) günlerce namaz kılmaz, Ramazan ayında oruç tutmaz, bu da dinin eksikliğidir.”⁵

f. İbn Mende'nin *el-İman*'ında Geçen Rivayet

İbn Mende'nin *el-İman*'ında dört ayrı yerde farklı sened ve metinle geçen rivayetler şu şekildedir.

1. Birinci Rivayet

أَنْبَأَ أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ أَيُّوبَ، ثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ بْنِ خَالِدِ الرَّازِيِّ، ثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَمْرِو أَبِي الطَّاهِرِ، ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، عَنْ بَكْرِ بْنِ مُضَرَ، عَنْ ابْنِ الْهَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصَدَّقْنَ وَأَكْثِرْنَ الْإِسْتِغْفَارَ، فَإِنِّي رَأَيْتُكُنَّ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ»، فَقَالَتِ امْرَأَةٌ جَزَلَةٌ: وَلِمَ نَحْنُ أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ؟، قَالَ: «لَأَنَّكُنَّ تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ، وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَلَا دِينٍ أَغْلَبَ لِيذِي اللَّبِّ مِنْكُنَّ»، قَالَتْ: مَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالْدِّينِ؟، قَالَ: «أَمَّا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالْدِّينِ فَشَهَادَةُ امْرَأَةٍ نِصْفُ شَهَادَةِ رَجُلٍ، وَأَمَّا نُقْصَانُ الدِّينِ فَإِنَّ إِحْدَاكُنَّ تُفْطِرُ فِي رَمَضَانَ وَتَقِيمُ أَيَّامًا لَا تُصَلِّي»

Ahmed b. İshak b. Eyyûb → İbrahim b. Yusuf b. Halid er-Razî → Ahmed b. Amr Ebû Tahir → Abdullah b. Vehb → Bekr b. Mudar → İbnü'l-Hâd → Abdullah b. Dînâr isnadıyla rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah şöyle buyurdu: “ *Ey kadınlar cemaati! Sadakada verin ve istiğfarı çokça yapın. Zira ben siz kadınların cehennemde çoğunluğu teşkil ettiğini gördüm*” buyurdular. Dinleyenlerden akıllı bir kadın: “Niye cehennemliklerin çoğunu biz kadınlar teşkil ediyor?” diye sordu. Hz. Peygamber: “Çünkü siz çokça lanet ediyor ve kocalarınıza karşı nankörlük ediyorsunuz. Aklı ve dini eksik olup da aklı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim.” O kadın tekrar: “Aklı ve dini eksik ne demek?” diye sorunca Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Aklın eksikliğine gelince, iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olması, aklın eksikliğidir, (hayız dönemlerinde) günlerce namaz kılmaz, Ramazan ayında oruç tutmaz, bu da dinin eksikliğidir.”⁶

⁵ İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhak b. Mahled eş-Şeybânî, **Kitâbü's-sünne** (thk. Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî), Beyrut 1980, II, 463.

⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Muhammed el-İsfahânî, **el-İman** (thk. Ali b. Muhammed b. Nâsir el-Fakîhî), Beyrut 1985, II, 678.

2. İkinci Rivayet

أَنْبَأَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، وَعَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ نَصْرِ، قَالَا: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعِيدٍ، ثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنِي بَكْرُ بْنُ مُضَرَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْهَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ أَكْثَرُنَ الْإِسْتِغْفَارَ، فَإِنِّي رَأَيْتُكُنَّ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ»، فَقَالَتِ امْرَأَةٌ مِنْهُنَّ جَزَلَةً: «وَمَا لَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ؟»، قَالَ: «تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ، وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، وَمَا مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أَغْلَبُ لِيذِي لُبٍّ مِنْكُنَّ»، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالْدِّينِ؟، قَالَ: «نُقْصَانُ الْعَقْلِ شَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ فَهَذَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ، وَتَمَكُّتُ اللَّيَالِي لَا تُصَلِّي وَتُفْطِرُ رَمَضَانَ فَهَذَا نُقْصَانُ الدِّينِ»

Amr b. Abdullah ve Ali b. Muhammed b. Nasr → Muhammed b. İbrahim b. Saîd → Yahya b. Abdullah b. Bükeyr → Bekr b. Mudar → Yezîd b. Abdullah b. el-Hâd → Abdullah b. Dînâr isnadıyla rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah şöyle buyurdu: “Ey kadınlar cemaati! İstiğfarı çokça yapın. Zira ben siz kadınların cehennemde çoğunluğu teşkil ettiğini gördüm.” Dinleyenlerden akıllı bir kadın: “Niye cehennemliklerin çoğunu kadınlar teşkil ediyor, neyimiz var?” diye sordu. Hz. Peygamber: “Çünkü siz çokça lanet ediyor ve kocalarınıza karşı nankörlük ediyorsunuz. Akli ve dini eksik olup da akli başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim.” O kadın tekrar: “Ey Allah’ın Rasulü! Akli ve dini eksik ne demek?” diye sorunca Hz. Peygamber açıkladı: “Aklın eksikliğine gelince, iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olması, aklın eksikliğidir, (hayız dönemlerinde) günlerce namaz kılmaz, ramazan ayında oruç tutmaz, bu da dinin eksikliğidir.”⁷

3. Üçüncü Rivayet

أَنْبَأَ عُمَرُ بْنُ الرَّبِيعِ، ثَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، ثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، ثَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، عَنْ ابْنِ الْهَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ نَصَدَقْنَ وَأَكْثَرُنَ الْإِسْتِغْفَارَ فَإِنِّي رَأَيْتُكُنَّ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ»، فَقَالَتِ امْرَأَةٌ جَزَلَةً: «وَلِمَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟»، قَالَ: «بِكُثْرَتِكُنَّ اللَّعْنَ، وَبِكُفْرِكُنَّ الْعَشِيرَ، فَإِنِّي مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أَغْلَبُ لِيذِي لُبٍّ مِنْكُنَّ»، فَقَالَتْ: «وَمَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالْدِّينِ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟»، قَالَ: «أَمَّا نُقْصَانُ الْعَقْلِ فَإِنَّ شَهَادَةَ الرَّجُلِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ الْمَرْأَتَيْنِ فَهَذَا مِنْ نُقْصَانِ الْعَقْلِ، وَأَمَّا نُقْصَانُ الدِّينِ فَإِنَّ الْمَرْأَةَ تَحِيضُ فَتَمَكُّتُ

⁷ İbn Mende, II, 679.

أَيَّامًا لَا تُصَلِّي فَهَذَا مِنْ نُقْصَانِ الدِّينِ

Ömer b. Rebi' → Yahya b. Eyyûb → Saîd b. Ebû Meryem → Yahya b. Eyyûb → İbnü'l-Had → Abdullah b. Dînâr isnadıyla rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah şöyle buyurdu: “ *Ey kadınlar cemaati! Sadakada verin ve istiğfarı çokça yapın. Zira ben siz kadınların cehennemde çoğunluğu teşkil ettiğini gördüm*” buyurdular. Dinleyenlerden akıllı bir kadın: “Neden Ya Rasulallah?” diye sordu. Hz. Peygamber: “*Çokça lanet etmeniz ve kocalarınıza karşı nankörlüğünüz sebebiyle! Aklı ve dini eksik olup da aklı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim.*” O kadın tekrar: “Ey Allah'ın Rasulü! Aklın ve dinin eksikliği nedir?” diye sorunca Hz. Peygamber açıkladı: “*Aklın eksikliğine gelince, iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olması aklın eksikliğidir. Dininin eksik olmasına gelince, kadın hayız dönemlerinde günlerce namaz kılmaz bu da dinin eksiliğidir.*”⁸

4. Dördüncü Rivayet

İbn Mende burada tahvil⁹ uygulaması kullanarak dört ayrı rivayetin senedini bir arada zikretmiştir.

أَنْبَأَ عُمَرُ بْنُ الرَّبِيعِ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَا: ثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي ثَوْبٍ، ح وَأَنْبَأَ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ نَصْرِ، ثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُكَيْرٍ، ح وَأَنْبَأَ عَلِيُّ بْنُ نَصْرِ، ثَنَا ثَمِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ، وَعَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، ح وَأَنْبَأَ حَسَّانُ بْنُ مُحَمَّدٍ، ثَنَا مُوسَى بْنُ سَهْلٍ الْجَوْنِيُّ، قَالُوا: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رُمَحٍ، قَالَ: ثَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْهَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصَدَّقْنَ وَأَكْثِرْنَ الْإِسْتِغْفَارَ، فَإِنِّي رَأَيْتُكُمْ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ»، فَقَالَتْ امْرَأَةٌ مِمَّنْ حَوْلَهُ: مَا لَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ، وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، وَمَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أُغْلِبَ لِدِي اللَّبِّ مِنْكُمْ». قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالْدِّينِ؟ قَالَ: «أَمَّا نُقْصَانُ الْعَقْلِ فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ فَهَذَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ، وَتَمَكُّتُ اللَّيَالِي مَا تُصَلِّي وَتُفْطِرُ رَمَضَانَ فَهَذَا نُقْصَانُ الدِّينِ»

⁸ İbn Mende, **İman**, II, 679.

⁹ Tahvil: Bir hadisin birden fazla rivayeti bir arada verildiğinde bunların birinden diğerine geçmeye denir. Rivayetler arasında geçiş yaparken arasına noktasız ح harf konulur. Aydın, Abdullah, **Hadis Islahatları Sözlüğü**, İstanbul 2010, s. 303; Aşıkutlu, Emin “Tahvil”, **DİA**, XXXIX, 440.

Ömer b. Rebi‘ ve Abdullah b. Cafer → Yahya b. Eyyûb → Muhammed b. Rumh → Leys b. Sad → Yezîd b. Abdillâh b. el-Hâd → Abdullah b. Dînâr

Ali b. Muhammed b. Nasr → Ahmed b. İbrahim → Yahya b. Abdullah b. Bükeyr → Muhammed b. Rumh → Leys b. Sad → Yezîd b. Abdillâh b. el-Hâd → Abdullah b. Dînâr

Ali b. Nasr → Temîm b. Muhammed ve Ali b. İbrahim → Muhammed b. Rumh → Leys b. Sad → Yezîd b. Abdillâh b. el-Hâd → Abdullah b. Dînâr

Hasan b. Muhammed → Musa b. Sehl el-Cevnî → Muhammed b. Rumh → Leys b. Sad → Yezîd b. Abdillâh b. el-Hâd → Abdullah b. Dînâr isnadıyla rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah şöyle buyurdu: “ *Ey kadınlar cemaati! Sadaka verin ve istiğfarı çokça yapın. Zira ben siz kadınların cehennemde çoğunluğu teşkil ettiğini gördüm*” buyurdular. Etrafındaki kadınlardan biri: “Neyimiz var Ya Rasulallah?” diye sordu. Hz. Peygamber: “*Çokça lanet ediyor ve kocalarınıza karşı nankörlük ediyorsunuz. Akli ve dini eksik olup da akli başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim.*” O kadın tekrar: “Ey Allah’ın Rasulü! Akli ve dini eksik ne demek?” diye sorunca Hz. Peygamber açıkladı: “*Aklın eksikliğine gelince, iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olması, aklın eksikliğidir, (hayız dönemlerinde) günlerce namaz kılmaz, ramazan ayında oruç tutmaz, bu da dinin eksikliğidir.*”¹⁰

g. Beyhakî’nin *Ma‘rifetü’s-sünen*, *Şua’bu’l-îmân* ve *es-Sünenü’l-kübrâ*’sında Geçen Rivayetler

1. *Ma‘rifetü’s-sünen*’de Geçen Rivayet

قَالَ أَحْمَدُ وَقَدْ رَوَيْنَا فِي الْحَدِيثِ الثَّابِتِ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أَغْلَبَ لِيْذِي لُبٍّ مِنْكُمْ» قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالْدِينِ؟ قَالَ: «أَمَّا نُقْصَانُ الْعَقْلِ فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ فَهَذَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ، وَتَمَكُّتُ اللَّيَالِي مَا تُصَلِّي، وَتُفْطِرُ فِي رَمَضَانَ فَهَذَا نُقْصَانُ الدِّينِ» أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ الْحَافِظُ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ النَّسَوِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رُمْحٍ، أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، عَنْ ابْنِ

¹⁰ İbn Mende, II, 680.

الْهَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهَذَا الْحَدِيثِ رَوَاهُ مُسْلِمٌ فِي الصَّحِيحِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ رُمْحٍ

Ahmed dedi ki, bize Abdullah b. Ömer'den nakledildiği sabit olan hadise göre Rasûlullah şöyle buyurdu: “*Aklı ve dini eksik olup da aklı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim.*” Bir kadın: “Ey Allah’ın Rasulü! Aklı ve dini eksik ne demek?” diye sorunca Hz. Peygamber açıkladı: “*Aklın eksikliğine gelince, iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olması, aklın eksikliğidir, (hayız dönemlerinde) günlerce namaz kılmaz, ramazan ayında oruç tutmaz, bu da dinin eksikliğidir.*” Ebû Abdullah el-Hafız → Muhammed b. Ya’kûb el-Hafız → Ali b. İbrahim en-Nesevî → Muhammed b. Rumh → Leys → İbnü’l-Hâd → Abdullah b. Dînâr → Abdullah b. Ömer.¹¹

2. Şua‘bu’l-‘îmân’da Geçen Rivayet

a. Birinci Rivayet

أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ، حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ إِسْحَاقَ الْفَقِيهِيُّ، أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مِلْحَانَ، حَدَّثَنَا ابْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنِ ابْنِ الْهَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصَدَّقْنَ، وَاكْثِرْنَ الْإِسْتِغْفَارَ، فَإِنِّي رَأَيْتُكُنَّ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ ". قَالَتْ امْرَأَةٌ مِنْهُنَّ: وَمَا لَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: " تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ، وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، وَمَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلِ وَدِينٍ أَغْلَبَ لِذِي اللَّبِّ مِنْكُنَّ ". قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالْدِينِ؟ قَالَ: " أَمَّا نُقْصَانُ الْعَقْلِ فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ فَهَذَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ، وَتَمَكُّتُ اللَّيَالِي مَا تُصَلِّي، وَتُقْطِرُ فِي رَمَضَانَ فَهَذَا نُقْصَانُ الدِّينِ

Ebû Abdullah el-Hafız → Ebû Bekr b. İshak el-Fakih → Ahmed b. İbrahim b. Milhan → İbn Bükeyr → Leys → İbnü’l-Hâd → Abdullah b. Dînâr isnadıyla rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah şöyle buyurdu: “*Ey kadınlar cemaati! Sadaka verin ve istiğfarı çokça yapın. Zira ben siz kadınların cehennemde çoğunluğu teşkil ettiğini gördüm*” buyurdular. Dinleyenlerden bir kadın: “Niye Ya Rasulallah?” diye sordu. Hz. Peygamber: “*Çokça lanet ediyor ve kocalarınıza karşı nankörlük ediyorsunuz. Aklı ve dini eksik olup da aklı başında birinin aklını sizin kadar*

¹¹Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî, **Ma‘rifetü’s-sünen** (thk. Abdulmuti Emin Kal‘aci), Karaçi, 1991, XIV, 262.

çelen birini görmedim.” O kadın tekrar: “Ey Allah’ın Rasulü! Akli ve dini eksik ne demek?” diye sorunca Hz. Peygamber açıkladı: “Aklın eksikliğine gelince, iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olması, aklın eksikliğidir, (hayız dönemlerinde) günlerce namaz kılmaz, ramazan ayında oruç tutmaz, bu da dinin eksikliğidir.”¹²

b. İkinci Rivayet

حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ الْحَافِظُ، أَنَا أَبُو عَمْرِو إِسْمَاعِيلُ بْنُ نُجَيْدٍ السَّلْمِيُّ، ثنا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْبُوشَنجِيُّ، ثنا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنِي بَكْرُ بْنُ مُضَرٍّ، عَنِ ابْنِ الْهَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: "يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ، تَصَدَّقْنَ وَلَوْ مِنْ خُلْيُكُنَّ، أَكْثَرُنَ الْإِسْتِغْفَارَ، فَإِنِّي رَأَيْتُكُنَّ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ"، فَقَالَتِ امْرَأَةٌ مِنْهُنَّ جَزَلَةٌ: وَمَا لَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ؟ فَقَالَ: "تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ، وَتُكْفِرْنَ الْعَشِيرَ، وَمَا مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلِ وَدِينٍ أَغْلَبَ لِذِي لُبٍّ مِنْكُنَّ" فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالْدِينِ؟ قَالَ: "شَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ، فَهَذَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ، وَتَمَكُّتُ اللَّيَالِي لَا تُصَلِّي وَتُفْطِرُ فِي رَمَضَانَ، فَهَذَا نُقْصَانُ الدِّينِ"

Ebû Hâzım el-Hafız → Ebû Amr İsmail b. Nüceyd es-Sülemî → Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim el-Bûşencî → Yahya b. Abdullah b. Bükeyr → Bekr b. Mudar → İbnü'l-Hâd → Abdullah b. Dînâr isnadıyla rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah şöyle buyurdu: “ *Ey kadınlar cemaati! Sadakada verin ve istiğfarı çokça yapın. Zira ben siz kadınların cehennemde çoğunluğu teşkil ettiğini gördüm.*” Dinleyenlerden akıllı bir kadın: “Niye cehennemliklerin çoğunu biz kadınlar teşkil ediyor?” diye sordu. Hz. Peygamber: “*Çokça lanet ediyor ve kocalarınıza karşı nankörlük ediyorsunuz. Akli ve dini eksik olup da akli başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim.*” O kadın tekrar: “*Ey Allah’ın Rasulü! Akli ve dini eksik ne demek?*” diye sorunca Hz. Peygamber: “*Aklın eksikliğine gelince, iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olması, aklın eksikliğidir, (hayız dönemlerinde) günlerce namaz kılmaz, ramazan ayında oruç tutmaz, bu da dinin eksikliğidir.*”¹³

3. es-Sünenü 'l-kübrâ'da Geçen Rivayet

¹² Beyhakî, **Şu‘abu’l-ıman**, (thk. Ebû Hacer Muhammed Zağlul), Beyrut 1990, I, 62.

¹³ Beyhakî, **a.g.e.** IV, 298.

a. Birinci Rivayet

أَخْبَرَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ , أَنبَأَ أَحْمَدُ بْنُ عُبَيْدِ الصَّفَّارِ , ثنا ابْنُ مِلْحَانَ , ثنا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ , ثنا اللَّيْثُ , عَنْ ابْنِ الْهَادِ , عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ , عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ , رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا , عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ , تَصَدَّقْنَ وَأَكْثِرْنَ الْإِسْتِغْفَارَ , فَإِنِّي رَأَيْتُكُنَّ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ " , قَالَتْ امْرَأَةٌ مِنْهُنَّ: مَا لَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: " تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ , وَمَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أَغْلَبَ لِدِي اللَّبِّ مِنْكُنَّ " , قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ , وَمَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالْدِّينِ؟ قَالَ: " أَمَّا نُقْصَانُ الْعَقْلِ , فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ وَاحِدٍ , فَهَذَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ , وَتَمَكُّثُ اللَّيَالِي لَا تُصَلِّي , وَتُفْطِرُ فِي رَمَضَانَ , فَهَذَا نُقْصَانُ الدِّينِ "

Ebü'l Hasen Ali b. Ahmed b. Abdan → Ahmed b. Ubeyd es-Saffar → İbn Milhan → Yahya b. Bükeyr → Leys → İbnü'l- Hâd → Abdullah b. Dînâr isnadıyla rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah şöyle buyurdu: “ *Ey kadınlar cemaati! Sadakada verin ve istiğfarı çokça yapın. Zira ben siz kadınların cehennemde çoğunluğu teşkil ettiğini gördüm.* ” Dinleyenlerden bir kadın: “Neden Ya Rasûlallah?” diye sordu. Hz. Peygamber: “*Çokça lanet ediyor ve kocalarınıza karşı nankörlük ediyorsunuz. Akli ve dini eksik olup da akli başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim.* ” O kadın tekrar: “Ey Allah’ın Rasulü! Akli ve dini eksik ne demek?” diye sorunca Hz. Peygamber açıkladı: “*Akıl eksikliğine gelince, iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olması, akıl eksikliğidir, (hayız dönemlerinde) günlerce namaz kılmaz, ramazan ayında oruç tutmaz, bu da dinin eksikliğidir.*”¹⁴

b. İkinci Rivayet

أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ , أَخْبَرَنِي أَبُو بَكْرِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ , أَنبَأَ الْحَسَنُ بْنُ سُفْيَانَ , ثنا مُحَمَّدُ بْنُ رُمْحٍ التَّجِيبِيُّ , أَنبَأَ اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ , عَنْ ابْنِ الْهَادِ , عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ , عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ , رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا , عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ , فَذَكَرَ الْحَدِيثَ وَفِيهِ: " مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أَغْلَبَ لِدِي اللَّبِّ مِنْكُنَّ " , قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ , وَمَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالْدِّينِ؟ قَالَ: " أَمَّا نُقْصَانُ الْعَقْلِ فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ , فَذَلِكَ نُقْصَانُ الْعَقْلِ , وَتَمَكُّثُ اللَّيَالِي مَا تُصَلِّي , وَتُفْطِرُ فِي رَمَضَانَ , فَهَذَا نُقْصَانُ الدِّينِ " .

¹⁴ Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Kahire 2011, XX, 441-442.

Ebû Abdullah el-Hafız (Hâkim) → Ebû Bekr b. Abdullah → el-Hasen b. Süfyân → Muhammed b. Rumh et-Tücîbî → Leys b. Sad → İbnü'l- Hâd → Abdullah b.Dînâr isnadıyla rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir. (Hâkim hadisin tamamını rivayet etti. Hadiste şu ifade de vardı.) Rasûlullah şöyle buyurdu: “*Aklı ve dini eksik olup da aklı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim.*” Dinleyenlerden bir kadın: “Ey Allah’ın Rasulü! Aklı ve dini eksik ne demek?” diye sorunca Hz. Peygamber açıkladı: “*Aklın eksikliğine gelince, iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olması, aklın eksikliğidir. (hayız dönemlerinde) günlerce namaz kılmaz, ramazan ayında oruç tutmaz, bu da dinin eksikliğidir.*”¹⁵

2. Ebû Saîd el-Hudrî Rivayetleri

Ebû Saîd tarîkiyle sekiz ayrı kaynaktan on bir farklı rivayet mevcuttur. Buhârî’nin el-Câmi‘u’s-sahîh, İbn Hibbân’ın el-Müsnedü’s-sahîh, Beyhakî’nin es-Sünenü’l-kübrâ ve Sünenü’s-sağir’inde iki, diğer kaynaklarda tek yerde geçmektedir.

a. Buhârî’nin el-Câmi ‘u’s-sahîh’inde Geçen Rivayet

Buhârî’nin el-Câmi ‘u’s-sahîh’inde iki yerde geçen rivayetin sened ve metni şu şekildedir.

1. Birinci Rivayet

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي زَيْدٌ هُوَ ابْنُ أَسْلَمَ، عَنْ عِيَاضِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي أَضْحَى أَوْ فِطْرِ إِلَى الْمُصَلَّى، فَمَرَّ عَلَى النِّسَاءِ، فَقَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصَدَّقْنَ فَإِنِّي أُرِيْتُكُمْ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ» فَقُلْنَ: وَبِمَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ، وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أَذْهَبَ لِلْبَّ الرَّجُلِ الْحَازِمِ مِنْ إِحْدَاكُنَّ»، قُلْنَ: وَمَا نُقْصَانُ دِينِنَا وَعَقْلُنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «أَلَيْسَ شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ مِثْلَ نَصْفِ شَهَادَةِ الرَّجُلِ» قُلْنَ: بَلَى، قَالَ: «فَذَلِكَ مِنْ نُقْصَانِ دِينِهَا» وَلَمْ تَصُمْ» قُلْنَ: بَلَى، قَالَ: «فَذَلِكَ مِنْ نُقْصَانِ دِينِهَا»

Saîd b. Ebû Meryem → Muhammed b. Cafer → Zeyd b. Eslem → İyad b. Abdullah isnadıyla rivayet edildiğine göre Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demiştir: Rasûlullah bir Kurban veya ramazan bayramında hutbe sırasında musallanın kadınlar kısmına geçerek; “Ey

¹⁵ Beyhakî, a.g.e. X, 254.

kadınlar topluluğu! Sadaka verin, zira bana cehennem ehlinin ekseriyetini kadınların teşkil ettiği gösterildi!” buyurdu. Kadınlar: “Niye ey Allah’ın Rasulü!” diye sordular. “*Siz laneti fazla yapıyor, kocalarınıza nankörlük ediyorsunuz. Akli ve dini eksik olup da akli başında bir adamın aklını sizin kadar çelen birini görmedim.*” buyurdu. Kadınlar: “Ey Allah’ın Rasulü dinimizin ve aklımızın noksanlığı nedir?” dediler. Hz. Peygamber: “*Kadının şehadeti erkeğin şehadetinin yarısı değil mi?*” dedi. Kadınlar: “Evet!” deyince: “*İşte bu onun aklının noksanlığıdır. Hayız olduğu zaman namaz ve orucu terk etmiyor mu?*” buyurdu. Kadınlar yine. “Evet!” dediler. “*İşte bu da dinlerinin noksanlığıdır*” buyurdular.¹⁶

2. İkinci Rivayet

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي زَيْدُ هُوَ ابْنُ أَسْلَمَ، عَنْ عِيَاضِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي أَضْحَى أَوْ فِطْرِ إِلَى الْمُصَلَّى، ثُمَّ انْصَرَفَ، فَوَعِظَ النَّاسَ، وَأَمَرَهُمْ بِالصَّدَقَةِ، فَقَالَ: «أَيُّهَا النَّاسُ، تَصَدَّقُوا»، فَمَرَّ عَلَى النِّسَاءِ، فَقَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ، تَصَدَّقْنَ، فَإِنِّي رَأَيْتُكُمْ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ» فَقُلْنَ: وَبِمَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ، وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلِ وَدِينٍ، أَذْهَبَ لِلْبَّ الرَّجُلِ الْحَازِمِ، مِنْ إِحْدَاكُنَّ، يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ» ثُمَّ انْصَرَفَ، فَلَمَّا صَارَ إِلَى مَنْزِلِهِ، جَاءَتْ زَيْنَبُ، امْرَأَةُ ابْنِ مَسْعُودٍ، تَسْتَأْذِنُ عَلَيْهِ، فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذِهِ زَيْنَبُ، فَقَالَ: «أَيُّ الرِّيَاسِ؟» فَقِيلَ: امْرَأَةُ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: «نَعَمْ، انْذُنُوا لَهَا» فَأُذِنَ لَهَا، قَالَتْ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، إِنَّكَ أَمَرْتَ الْيَوْمَ بِالصَّدَقَةِ، وَكَانَ عِنْدِي حُلِيٌّ لِي، فَأَرَدْتُ أَنْ أَتَصَدَّقَ بِهِ، فَرَعَمَ ابْنُ مَسْعُودٍ: أَنَّهُ وَلَدَهُ أَحَقُّ مَنْ تَصَدَّقْتُ بِهِ عَلَيْهِمْ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «صَدَقَ ابْنُ مَسْعُودٍ، زَوْجُكَ وَلَدُكَ أَحَقُّ مَنْ تَصَدَّقْتُ بِهِ عَلَيْهِمْ»

Saîd b. Ebû Meryem → Muhammed b. Cafer → Zeyd b. Eslem → İyad b. Abdullah isnadıyla rivayet edildiğine göre Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demiştir: “Hz. Peygamber, bir kurban veya ramazan bayramında, bayram namazı için mescide çıktı. Namazdan sonra insanlara vaaz etti ve “*Ey insanlar! Sadaka veriniz*” buyurdu. Sonra kadınlar kısmına geçerek “*Ey kadınlar topluluğu! Sadaka verin, zira ben cehennemdekilerin çoğunun siz kadınlar olduğunu gördüm.*” Kadınlar “Niye yâ Rasûlallah?” diye sordular. Şöyle buyurdu: “*Çok lanet ediyorsunuz. Kocalarınızın sizin için yaptığı iyiliklere nankörlük ediyorsunuz. Akli ve dini eksik olup da akli başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim. Ey*

¹⁶ Buharî, “Hayz”, 6.

kadınlar topluluğu!” Sözüünü bitirip evine döndükten sonra İbn Mes’ûd’un hanımı Zeynep gelip izin istedi. “Yâ Rasûlallah! Zeynep geldi” dendi. “*Hangi Zeynep*” diye sordu. “İbn Mes’ûd’un hanımı” dendi. Hz. Peygamber “*Ona izin veriniz*” buyurdu. Kendisine izin verilince Zeynep şöyle dedi: “Ey Allah’ın elçisi! Bugün bize sadaka vermemizi emretmiştin. Bunları sadaka olarak vermek istiyorum ama İbn Mes’ûd kendisinin ve çocuğunun buna daha layık olduğunu söyledi.” Hz. Peygamber şöyle dedi: “*İbn Mes’ûd doğru söylemiş. Kocan ve çocuğun senin sadakana daha layıktır*”¹⁷

b. Müslim’in *es-Sahîh*’inde Geçen Rivayet

Müslim’in *es-Sahîh*’inde geçen rivayet, Abdullah b. Ömer tarîkinde yer alan Müslim metninin aynısı olup senedi aşağıdaki şekildedir:

el-Hasen b. Ali el-Huvanî ve Ebûbekir b. İshak → İbn Ebû Meryem → Muhammed b. Cafer → Zeyd b. Eslem → İyad b. Abdullah → Ebû Saîd el-Hudrî.

c. İbn Huzeyme’nin *es-Sahîh*’inde Geçen Rivayet

İbn Huzeyme’nin *es-Sahîh*’inde geçen rivayetin sened ve metni şu şekildedir.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، وَزَكَرِيَّا بْنُ يَحْيَى بْنِ أَبَانَ قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، أَخْبَرَنِي زَيْدٌ وَهُوَ ابْنُ أَسْلَمَ، عَنْ عِيَاضِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ، أَذْهَبَ لِلْبَّ الرَّجُلِ الْحَازِمِ مِنْ إِحْدَاكُنَّ، يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ» فَقُلْنَ لَهُ: مَا نُفْصَانُ دِينَنَا وَعَقْلَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «أَلَيْسَ شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ مِثْلَ نِصْفِ شَهَادَةِ الرَّجُلِ؟» قُلْنَ: بَلَى، قَالَ: «ذَلِكَ لِنُفْصَانِ عَقْلِهَا، أَلَيْسَ إِذَا حَاضَتِ الْمَرْأَةُ لَمْ تُصَلِّ وَلَمْ تُصُمْ؟» قَالَ: «فَذَلِكَ مِنْ نُفْصَانِ دِينِهَا»

Muhammed b. Yahya ve Zekeriya b. Yahya b. Ebân → İbn Ebû Meryem → Muhammed b. Cafer → Zeyd b. Eslem → İyad b. Abdullah isnadıyla rivayet edildiğine göre Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demiştir: Rasûlullah şöyle buyurdu: “*Aklı ve dini eksik olup da aklı başında bir adamın aklını sizin kadar çelen birini görmedim Ey kadınlar topluluğu!*” buyurdu. Kadınlar: “Ey Allah’ın Rasulü dinimizin ve aklımızın noksanlığı nedir?” dediler. Hz. Peygamber: “*Kadının şهادeti erkeğin şهادetinin yarısı değil mi?*” dedi. Kadınlar: “Evet!” deyince: “*İşte bu onun aklının noksanlığıdır. Hayız olduğu zaman*

¹⁷ Buharî, “Zekât”, 44.

namaz ve orucu terk etmiyor mu?” buyurdu. Kadınlar yine. “Evet!” dediler. “İşte bu da dinlerinin noksanlığıdır” buyurdular.”¹⁸

d. İbn Hibbân’ın *el-Müsnedü’s-sahîh*’inde Geçen Rivayet

İbn Hibbân’ın *el-Müsnedü’s-sahîh*’inde geçen rivayetin sened ve metni şu şekildedir.

أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ بْنُ سُفْيَانَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الذُّهَلِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، أَخْبَرَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ، عَنْ عِيَاضِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي أَضْحَى، أَوْ فِطْرِ إِلَى الْمُصَلَّى، فَصَلَّى ثُمَّ انْصَرَفَ، فَقَامَ، فَوَعِظَ النَّاسَ وَأَمَرَهُمْ بِالصَّدَقَةِ، قَالَ: «أَيُّهَا النَّاسُ، تَصَدَّقُوا»، ثُمَّ انْصَرَفَ، فَمَرَّ عَلَى النِّسَاءِ فَقَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصَدَّقْنَ، فَإِنِّي أَرَاكُمْ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ»، فَقُلْنَ: وَلِمَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ، وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أَذْهَبَ لِلْبَّ الرَّجُلِ الْحَازِمِ مِنْ إِحْدَاكُنَّ، يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ»، فَقُلْنَ لَهُ: مَا نُقْصَانُ دِينِنَا وَعَقْلِنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «أَلَيْسَ شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ مِثْلَ نِصْفِ شَهَادَةِ الرَّجُلِ؟» قُلْنَ: بَلَى، قَالَ: «فَذَلِكَ نُقْصَانُ عَقْلِهَا، أَوْ لَيْسَتْ إِذَا حَاضَتِ الْمَرْأَةُ لَمْ تُصَلِّ وَلَمْ تَصُمْ؟» قُلْنَ: بَلَى، قَالَ: «فَذَلِكَ نُقْصَانُ دِينِهَا» ثُمَّ انْصَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا صَارَ إِلَى مَنْزِلِهِ جَاءَتْ زَيْنَبُ امْرَأَةُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ تَسْتَأْذِنُ عَلَيْهِ، فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذِهِ زَيْنَبُ تَسْتَأْذِنُ عَلَيْكَ، فَقَالَ: «أَيُّ الرِّيَاسِ؟» قِيلَ: امْرَأَةُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: «نَعَمْ، انْذَبُوا لَهَا»، فَأُذِنَ لَهَا، فَقَالَتْ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، إِنَّكَ أَمَرْتَنَا الْيَوْمَ بِالصَّدَقَةِ، وَكَانَ عِنْدِي حُلِيٌّ، فَأَرَدْتُ أَنْ أَتَصَدَّقَ، فَرَعِمَ ابْنُ مَسْعُودٍ أَنَّهُ وَلَدَهُ أَحَقُّ مَنْ تَصَدَّقْتَ بِهِ عَلَيْهِمْ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «صَدَقَ زَوْجُكَ وَلَوْلَاكَ أَحَقُّ مَنْ تَصَدَّقْتَ بِهِ عَلَيْهِمْ»

El-Hasan b. Süfyân → Muhammed b. Yahya ez-Zühli → İbn Ebû Meryem → Muhammed b. Cafer b. Ebû Kesîr → Zeyd b. Eslem → İyad b. Abdullah isnadıyla rivayet edildiğine göre Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demiştir: “Hz. Peygamber, bir kurban veya ramazan bayramında, bayram namazı için mescide çıktı. Namazdan sonra insanlara vaaz etti ve “Ey insanlar! Sadaka veriniz” buyurdu. Sonra kadınlar kısmına geçerek “Ey kadınlar topluluğu! Sadaka verin, zira ben cehennemdekilerin çoğunun siz kadınlar olduğunu gördüm.” Kadınlar “Niye yâ Rasûlallah?” diye sordular. Şöyle buyurdu: “Çok lanet ediyorsunuz. Kocalarınızın sizin için yaptığı iyiliklere nankörlük ediyorsunuz. Akli ve dini eksik olup da akli başında bir adamın aklını sizin kadar çelen birini görmedim. Ey

¹⁸ İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbüri, **es-Sahîh**, (thk. Muhammed Mustafa el-‘Azami), Beyrut III, 268.

kadınlar topluluğu!". Kadınlar: "Ey Allah'ın Rasulü dinimizin ve aklımızın noksanlığı nedir?" dediler. Hz. Peygamber: "*Kadının şهادeti erkeğin şهادetinin yarısı değil mi?*" dedi. Kadınlar: "Evet!" deyince: "*İşte bu onun aklının noksanlığıdır. Hayız olduğu zaman namaz ve orucu terk etmiyor mu?*" buyurdu. Kadınlar yine. "Evet!" dediler. "*İşte bu da dininin noksanlığıdır*" buyurdular." Sözüünü bitirip evine döndükten sonra İbn Mes'ûd'un hanımı Zeynep gelip izin istedi. "Yâ Rasûlallah! Zeynep geldi yanına girmek için izin istiyor" dendi. "*Hangi Zeynep*" diye sordu. "İbn Mes'ûd'un hanımı" dendi. Hz. Peygamber "*Ona izin veriniz*" buyurdu. Kendisine izin verilince Zeynep şöyle dedi: "Ey Allah'ın elçisi! Bugün bize sadaka vermemizi emretmiştin. Benim de bir miktar zinetim vardı. Bunları sadaka olarak vermek istiyordum ama İbn Mes'ûd kendisinin ve çocuğunun buna daha layık olduğunu söyledi. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "*İbn Mes'ûd doğru söylemiş. Kocan ve çocuğun senin sadakana daha layıktır.*"¹⁹

e. İbn Mende'nin *el-İman*'ında Geçen Rivayet

İbn Mende burada tahvil uygulamasını kullanarak iki ayrı rivayetin senedini bir arada zikretmiştir.

أَنْبَأَ أَبُو عَمْرٍو أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، ثَنَا أَبُو حَاتِمٍ مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ بْنِ الْمُؤَنِّدِ الرَّازِي، ح
وَأَنْبَأَ عُمَرُ بْنُ الرَّبِيعِ بْنِ سُلَيْمَانَ، وَأَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ السَّلَامِ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالُوا: ثَنَا
يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، ثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ،
عَنْ عِيَاضِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي سَرْحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي فِطْرٍ أَوْ أَضْحَى إِلَى الْمُصَلَّى، فَصَلَّى ثُمَّ انْصَرَفَ، فَقَامَ فَوَعَظَ النَّاسَ وَأَمَرَهُمْ
بِالْصَّدَقَةِ، فَقَالَ: «أَيُّهَا النَّاسُ تَصَدَّقُوا»، ثُمَّ انْصَرَفَ فَمَرَّ عَلَى النِّسَاءِ، فَقَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ
تَصَدَّقْنَ فَإِنِّي رَأَيْتُكُنَّ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ»، فَقُلْنَ: بِمَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟، فَقَالَ: «تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ، وَتَكْفُرْنَ
الْعَشِيرَ، مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتٍ عَقْلٍ وَدِينٍ أَذْهَبَ لِلْبَّ الرَّجُلِ الْحَازِمِ مِنْ إِحْدَاكُنَّ يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ»،
فَقُلْنَ لَهُ: وَمَا نُقْصَانُ عَقْلِنَا وَدِينِنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟، قَالَ: «أَلَيْسَ شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ نِصْفُ شَهَادَةِ الرَّجُلِ؟»
، قُلْنَ: بَلَى، قَالَ: «فَذَلِكَ نُقْصَانُ عَقْلِهَا، أَوْ لَيْسَ إِذَا حَاضَتِ الْمَرْأَةُ لَمْ تُصَلِّ وَلَمْ تَصُمْ؟»، قُلْنَ:
بَلَى، قَالَ: «فَذَلِكَ مِنْ نُقْصَانِ دِينِهَا» ثُمَّ انْصَرَفَ فَلَمَّا صَارَتْ إِلَى مَنْزِلِهِ جَاءَتْ زَيْنَبُ امْرَأَةُ عَبْدِ
اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ تَسْتَأْذِنُ عَلَيْهِ، فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذِهِ زَيْنَبُ تَسْتَأْذِنُ عَلَيْكَ، قَالَ: «أَيُّ الزَّيَانِبِ؟» ،

¹⁹ İbn Hibbân, *el-Müsnedü's-sahîh*, III, 106-107.

قِيلَ: امْرَأَةُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَتْ: «نَعَمْ، انْذُنُوا لَهَا» فَأَذِنَ لَهَا فَقَالَتْ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، إِنَّكَ أَمَرْتَنَا الْيَوْمَ بِالصَّدَقَةِ فَكَانَ لِي حُلِيٌّ فَأَرَدْتُ أَنْ أَتَصَدَّقَ، فَرَعِمَ ابْنُ مَسْعُودٍ أَنَّهُ وَلَدَهُ أَحَقُّ مَنْ تَصَدَّقْتُ بِهِ عَلَيْهِمْ، فَقَالَ: «صَدَقَ ابْنُ مَسْعُودٍ، زَوْجُكَ وَوَلَدُكَ أَحَقُّ مَنْ تَصَدَّقْتُ بِهِ عَلَيْهِمْ»

Ebû Amr Ahmed b. Muhammed b. İbrahim → Ebû Hatim Muhammed b. İdris b. el-Münzir er-Razî → Yahya b. Eyyûb → İbn Ebû Meryem → Muhammed b. Cafer b. Ebû Kesîr → Zeyd b. Eslem → İyad b. Abdullah b. Sad b. Ebû Sarh → Ebû Saîd el-Hudrî

Ömer b. er-Rebi' b. Süleyman → Ahmed b. Muhammed b. Abdisselam → Abdullah b. Cafer → Yahya b. Eyyûb → İbn Ebû Meryem → Muhammed b. Cafer b. Ebû Kesîr → Zeyd b. Eslem → İyad b. Abdullah b. Sad b. Ebû Sarh isnadıyla rivayet edildiğine göre Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demiştir: “Hz. Peygamber, bir kurban veya ramazan bayramında, bayram namazı için mescide çıktı. Namazdan sonra insanlara vaaz etti ve “Ey insanlar! Sadaka veriniz” buyurdu. Sonra kadınlar kısmına geçerek “Ey kadınlar topluluğu! Sadaka verin, zira ben cehennemdekilerin çoğunun siz kadınlar olduğunu gördüm.” Kadınlar “Niye yâ Rasûlallah?” diye sordular. Şöyle buyurdu: “Çok lanet ediyorsunuz. Kocalarınızın sizin için yaptığı iyiliklere nankörlük ediyorsunuz. Akli ve dini eksik olup da akli başında bir adamın aklını sizin kadar çelen birini görmedim. Ey kadınlar topluluğu!”. Kadınlar: “Ey Allah’ın Rasulü dinimizin ve aklımızın noksanlığı nedir?” dediler. Hz. Peygamber: “Kadının şehadeti erkeğin şahadetinin yarısı değil mi?” dedi. Kadınlar: “Evet!” deyince: “İşte bu onun aklının noksanlığıdır. Hayız olduğu zaman namaz ve orucu terk etmiyor mu?” buyurdu. Kadınlar yine. “Evet!” dediler. “İşte bu da dininin noksanlığıdır” buyurdular.” Sözü bitirip evine döndükten sonra İbn Mes’ûd’un hanımı Zeynep gelip izin istedi. “Yâ Rasûlallah! Zeynep geldi” dediler. “Hangi Zeynep” diye sordu. “İbn Mes’ûd’un hanımı” denildi. Hz. Peygamber “Ona izin veriniz” dedi. Zeynep şöyle dedi: “Ey Allah’ın elçisi! Bugün bize sadaka vermemizi emretmiştin. Benim de bir miktar zinet eşyam vardı ve bunları sadaka olarak vermek istiyordum ama İbn Mes’ûd kendisinin ve çocuğunun buna daha layık olduğunu söyledi.” Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “İbn Mes’ûd doğru söylemiş. Kocan ve çocuğun senin sadakana daha layıktır.”²⁰

²⁰ İbn Mende, II, 680.

f. Beyhakî'nin *Ma'rifetü's-sünen, el-Âdâb, es-Sünenü'l-kübrâ ve es-Sünenü's-suğrâ*'sında Geçen Rivayetler

1. *Ma'rifetü's-sünen*'de Geçen Rivayet

وَأَخْبَرَنَا أَبُو زَكَرِيَّا بْنُ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو سَهْلٍ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زِيَادٍ الْقَطَّانُ , قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِسْحَاقَ قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ مِينَاءَ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ بْنُ أَبِي كَثِيرٍ الْقَارِي, عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ, عَنْ عِيَاضٍ, عَنْ أَبِي سَعِيدٍ, أَنَّهُ قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي أَضْحَى أَوْ فِي فِطْرِ إِلَى الْمُصَلَّى , ثُمَّ انْصَرَفَ , فَمَرَّ عَلَى النِّسَاءِ فَقَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصَدَّقْنَ, فَإِنِّي رَأَيْتُكُمْ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ». قُلْنَ: وَلِمَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ: «تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ, وَتُكْفِرْنَ الْعَشِيرَ , وَمَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ, وَدِينَ أَذْهَبَ لِلْبَّ الرَّجُلِ الْحَازِمِ مِنْ إِحْدَاكُنَّ يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ». قُلْنَ: وَلِمَ , وَمَا نُفْصَانُ عَقْلُنَا وَدِينُنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «أَلَيْسَ شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ مِثْلَ نِصْفِ شَهَادَةِ الرَّجُلِ». قُلْنَ: بَلَى. قَالَ: «فَإِنَّكَ مِنْ نُفْصَانِ عَقْلِكُنَّ , أَوْلَيْسَ إِذَا حَاضَتِ الْمَرْأَةُ لَمْ تُصَلِّ, وَلَمْ تَصُمْ؟» قُلْنَ: بَلَى. قَالَ: «فَإِنَّكَ مِنْ نُفْصَانِ دِينِهَا». ثُمَّ انْصَرَفَ , فَلَمَّا صَارَ إِلَى مَنْزِلِهِ , جَاءَتْ زَيْنَبُ , امْرَأَةُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ , تَسْتَأْذِنُ عَلَيْهِ. فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ , هَذِهِ زَيْنَبُ تَسْتَأْذِنُ عَلَيْكَ. قَالَ: «أَيُّ الرِّيَاسِ؟». فَقِيلَ: امْرَأَةُ ابْنِ مَسْعُودٍ. قَالَ: «نَعَمْ, ائْذِنُوا لَهَا». فَأَذِنَ لَهَا فَقَالَتْ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ إِنَّكَ أَمَرْتَنَا الْيَوْمَ بِالصَّدَقَةِ , وَكَأَنَّ عِنْدِي حُلِيٍّ لِي , فَأَرَدْتُ أَنْ أَتَصَدَّقَ بِهِ , وَزَعَمَ ابْنُ مَسْعُودٍ أَنَّهُ وَلَدَهُ أَحْسَنُ مَنْ تَصَدَّقْتُ عَلَيْهِمْ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «صَدَّقْ ابْنُ مَسْعُودٍ , زَوْجُكَ وَوَلَدُكَ أَحَقُّ مَنْ تَصَدَّقْتَ عَلَيْهِمْ»

Ebû Zekerîya b. Ebû İshak → Ebû Sehl Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Ziyad el-Kattan → İsmail b. İshak → İsa b. Mîna → Muhammed b. Cafer b. Ebû Kesîr el-Kârî → Zeyd b. Eslem → İyad b. Abdullah isnadıyla rivayet edildiğine göre Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demiştir: “Hz. Peygamber, bir kurban veya ramazan bayramında, bayram namazı için mescide çıktı. Namazdan sonra kadınlar kısmına geçerek “*Ey kadınlar topluluğu! Sadaka verin, zira ben cehennemdekilerin çoğunun siz kadınlar olduğunu gördüm.*” Kadınlar “Niye yâ Rasûlallah?” diye sordular. Şöyle buyurdu: “*Çok lanet ediyorsunuz. Kocalarınızın sizin için yaptığı iyiliklere nankörlük ediyorsunuz. Akli ve dini eksik olup da akli başında bir adamın aklını sizin kadar çelen birini görmedim. Ey kadınlar topluluğu!*”. Kadınlar: “Ey Allah’ın Rasulü dinimizin ve aklımızın noksanlığı nedir?” dediler. Hz. Peygamber: “*Kadının şehadeti erkeğin şehadetinin yarısı değil*

mi?” dedi. Kadınlar: “Evet!” deyince: “İşte bu aklınızın noksanlığıdır. Hayız olduğu zaman namaz ve orucu terk etmiyor mu?” buyurdu. Kadınlar yine. “Evet!” dediler. “İşte bu da dininin noksanlığıdır” buyurdular.” Sözü bitirip evine döndükten sonra İbn Mes’ûd’un hanımı Zeynep gelip izin istedi. “Yâ Rasûlallah! Zeynep yanına gelmek için izin istiyor” denildi. “Hangi Zeynep” diye sordu. “İbn Mes’ûd’un hanımı” denildi. Hz. Peygamber “Ona izin veriniz” buyurdu. Kendisine izin verilince Zeynep şöyle dedi: “Ey Allah’ın elçisi! Bugün bize sadaka vermemizi emretmiştin. Benim de bir miktar zinet eşyam vardı. Bunları sadaka olarak vermek istedim ama İbn Mes’ûd kendisinin ve çocuğunun buna daha layık olduğunu söyledi.” Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “ İbn Mes’ûd doğru söylemiş. Kocan ve çocuğun senin sadakana daha layıktır.”²¹

2. el-Âdâb’da Geçen Rivayet

أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ مِنْ أَصْلِهِ، أَنَّنَا أَبُو جَعْفَرٍ أَحْمَدُ بْنُ عُبَيْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْحَافِظُ بِهِمَدَانَ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ دِيزِيلٍ، حَدَّثَنَا عَيْسَى بْنُ مِينَا، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عِيَاضٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي أَضْحَى أَوْ فِطْرِ إِلَى الْمُصَلَّى، فَصَلَّى ثُمَّ انْصَرَفَ يَغْنِي: فَوَعِظَ النَّاسَ ثُمَّ انْصَرَفَ فَمَرَّ عَلَى النِّسَاءِ، فَقَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصَدَّقْنَ، فَإِنِّي رَأَيْتُكُنَّ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ»، فَقُلْنَ: لِمَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ، وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلِ وَدِينٍ أَذْهَبَ لِلْبَّ الرَّجُلِ الْحَارِمِ مِنْ إِحْدَاكُنَّ يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ»، فَقُلْنَ لَهُ: وَمَا نَقُصُ عَقْلَنَا وَدِينَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «أَلَيْسَ أَنَّ شَهَادَةَ الْمَرْأَةِ مِثْلُ نِصْفِ شَهَادَةِ الرَّجُلِ؟»، قُلْنَ: بَلَى قَالَ: «فَذَلِكَ مِنْ نُقْصَانِ عَقْلِكُنَّ، أَوَلَيْسَ إِذَا حَاضَتِ الْمَرْأَةُ لَمْ تُصَلِّ وَلَمْ تَصُمْ؟» قُلْنَ: نَعَمْ قَالَ: «فَذَلِكَ مِنْ نُقْصَانِ دِينِهَا» ثُمَّ انْصَرَفَ، فَلَمَّا كَانَ إِلَى مَنْزِلِهِ جَاءَتْ زَيْنَبُ امْرَأَةُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ تَسْتَأْذِنُ، فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذِهِ زَيْنَبُ تَسْتَأْذِنُ عَلَيْكَ، فَقَالَ: «أَيُّ الزَّيْنَبِ؟» قِيلَ لَهُ: امْرَأَةُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: «نَعَمْ، ائْذَنُوا لَهَا»، فَأَذِنَ لَهَا، فَقَالَتْ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، أَمَرْتَنَا الْيَوْمَ بِالصَّدَقَةِ، وَكَانَ عِنْدِي حُلِيٌّ فَأَرَدْتُ أَنْ أَتَصَدَّقَ بِهِ، فَرَعَمَ ابْنُ مَسْعُودٍ أَنَّهُ وَلَدَهُ أَحَقُّ مَنْ تَصَدَّقْتُ عَلَيْهِمْ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «صَدَقَ ابْنُ مَسْعُودٍ زَوْجُكَ وَوَلَدُكَ أَحَقُّ مَنْ تَصَدَّقْتُ عَلَيْهِمْ»

²¹ Beyhakî, Ma'rîfetü's-sünen, II, 143.

Ebû Abdullah el-Hafız → Ebû Ca'fer Ahmed b. 'Ubeyd b. İbrahim el-Hafız → İbrahim b. el-Hüseyn b. Deyzîl → İsa b. Mîna → Muhammed b. Ca'fer b. İbn Ebû Kesîr → Zeyd b. Eslem → İyad b. Abdullah isnadıyla rivayet edildiğine göre Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demiştir: “Hz. Peygamber, bir kurban veya ramazan bayramında, bayram namazı için mescide çıktı. Namazdan sonra insanlara vaaz etti. Sonra kadınlar kısmına geçerek “*Ey kadınlar topluluğu! Sadaka verin, zira ben cehennemdekilerin çoğunun siz kadınlar olduğunu gördüm.*” Kadınlar “Niye yâ Rasûlallah?” diye sordular. Şöyle buyurdu: “*Çok lanet ediyorsunuz. Kocalarınızın sizin için yaptığı iyiliklere nankörlük ediyorsunuz. Akli ve dini eksik olup da akli başında bir adamın aklını sizin kadar çelen birini görmedim. Ey kadınlar topluluğu!*”. Kadınlar: “Ey Allah’ın Rasulü dinimizin ve aklımızın noksanlığı nedir?” dediler. Hz. Peygamber: “*Kadının şehadeti erkeğin şehadetinin yarısı değil mi?*” dedi. Kadınlar: “Evet!” deyince: “*İşte bu aklınızın noksanlığıdır. Hayız olduğu zaman namaz ve orucu terk etmiyor mu?*” buyurdu. Kadınlar yine. “Evet!” dediler. “*İşte bu da dininin noksanlığıdır*” buyurdular.” Sözüünü bitirip evine döndükten sonra İbn Mes’ûd’un hanımı Zeynep gelip izin istedi. “Yâ Rasûlallah! Zeynep yanına girmek için izin istiyor” dendi. “*Hangi Zeynep*” diye sordu. “İbn Mes’ûd’un hanımı” dendi. Hz. Peygamber “*Ona izin veriniz*” buyurdu. Kendisine izin verilince Zeynep şöyle dedi: “Ey Allah’ın elçisi! Bugün bize sadaka vermemizi emretmiştin. Benim de bi miktar zinetim vardı. Bunları sadaka olarak vermek istedim ama İbn Mes’ûd kendisinin ve çocuğunun buna daha layık olduğunu söyledi.” Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*İbn Mes’ûd doğru söylemiş. Kocan ve çocuğun senin sadakana daha layıktır.*”²²

3. es-Sünen 'ül-kübrâ'da Geçen Rivayet

a. Birinci Rivayet

أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ، ثنا أَبُو نَضْرٍ أَحْمَدُ بْنُ سَهْلٍ الْفَقِيهَ بِبُخَارَى أَنبَأَ صَالِحُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْحَافِظُ جَزْرَةَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ الْبَرْقِيُّ، وَمُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ أَبُو حَاتِمٍ، وَأَحْمَدُ بْنُ حَمُوَيْهِ أَبُو سِنَانٍ الْبَلْخِيُّ التَّقْفِيُّ، قَالُوا: ثنا سَعِيدُ بْنُ الْحَكَمِ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ، أَنبَأَ مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، أَخْبَرَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ، عَنْ عِيَاضِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْأَضْحَى أَوْ الْفِطْرِ إِلَى الْمُصَلَّى فَصَلَّى، ثُمَّ أَنْصَرَفَ فَوَعِظَ النَّاسَ

²² Beyhakî, **el-Âdâb**, (thk. Ebû Abdullah es-Saîd Menduh), Beyrut 1988, I, 137.

وَأَمَرَهُمْ بِالصَّدَقَةِ فَقَالَ: " يَا أَيُّهَا النَّاسُ تَصَدَّقُوا " ثُمَّ انْصَرَفَ فَمَرَّ عَلَى النِّسَاءِ فَقَالَ: " يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصَدَّقْنَ فَإِنِّي رَأَيْتُكُنَّ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ " فَقُلْنَ: وَلَمْ ذَاكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: " تَكْثُرُنَّ اللَّعْنَ وَتَكْفُرُنَّ الْعَشِيرَ مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلِ وَدِينٍ أَذْهَبَ لِلْبَّ الرَّجُلِ الْحَازِمِ مِنْكُمْ يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ " فَقُلْنَ لَهُ: وَمَا نُقْصَانُ عَقْلِنَا وَدِينِنَا؟ قَالَ: " أَلَيْسَ شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ مِثْلُ نِصْفِ شَهَادَةِ الرَّجُلِ؟ " قُلْنَ: بَلَى قَالَ: " فَذَلِكَ مِنْ نُقْصَانِ عَقْلِهَا، أَلَيْسَ إِذَا حَاضَتِ الْمَرْأَةُ لَمْ تُصَلِّ وَلَمْ تَصُمْ؟ " قُلْنَ: بَلَى قَالَ: " فَذَلِكَ مِنْ نُقْصَانِ دِينِهَا "

Ebû Abdullah el-Hafız → Ebû Nadr Ahmed b. Sehl el-Fakih → Sâlih b. Muhammed el-Hafız → Muhammed b. Abdurrahim el-Berkî ve Muhammed b. İdris Ebû Hatim ve Ahmed b. Hammuye Ebû Sinan el-Belhî es-Sekafî → Saîd b. el-Hakem b. Ebû Meryem → Muhammed b. Cafer b. Ebû Kesîr → Zeyd b. Eslem → İyad b. Abdullah b. Sad isnadıyla rivayet edildiğine göre Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demiştir: “Hz. Peygamber, bir kurban veya ramazan bayramında, bayram namazı için mescide çıktı. Namazdan sonra insanlara vaaz etti ve “*Ey insanlar! Sadaka veriniz*” buyurdu. Sonra kadınlar kısmına geçerek “*Ey kadınlar topluluğu! Sadaka verin, zira ben cehennemdekilerin çoğunun siz kadınlar olduğunu gördüm.*” Kadınlar “Niye yâ Rasûlallah?” diye sordular. Şöyle buyurdu: “*Çok lanet ediyorsunuz. Kocalarınızın sizin için yaptığı iyiliklere nankörlük ediyorsunuz. Akli ve dini eksik olup da akli başında bir adamın aklını sizin kadar çelen birini görmedim. Ey kadınlar topluluğu!*”. Kadınlar: “Ey Allah’ın Rasulü dinimizin ve aklımızın noksanlığı nedir?” dediler. Hz. Peygamber: “*Kadının şehadeti erkeğin şehadetinin yarısı değil mi?*” dedi. Kadınlar: “Evet!” deyince: “*İşte bu onun aklının noksanlığıdır. Hayız olduğu zaman namaz ve orucu terk etmiyor mu?*” buyurdu. Kadınlar yine. “Evet!” dediler. “*İşte bu da dininin noksanlığıdır*” buyurdular.”²³

b. İkinci Rivayet

أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ، أَخْبَرَنِي أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْجَوْهَرِيُّ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، وَزَكَرِيَّا بْنُ يَحْيَى بْنُ أَبِي أَبَانَ، قَالَا: ثنا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، ثنا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ، عَنْ عِيَاضِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي أَضْحَى أَوْ فِطْرِ إِلَى الْمُصَلَّى ثُمَّ انْصَرَفَ، فَقَامَ فَوَعِظَ النَّاسَ، وَأَمَرَ النَّاسَ

²³ Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, II, 403-404.

بِالصَّدَقَةِ , فَقَالَ: " أَتَيْهَا النَّاسُ، تَصَدَّقُوا " ثُمَّ انْصَرَفَ فَمَرَّ عَلَى النِّسَاءِ فَقَالَ: " يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ، تَصَدَّقْنَ؛ فَإِنِّي أُرِيكُمْ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ "، فَقُلْنَ: وَبِمِ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: " تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، وَمَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلِ وَدِينٍ أَذْهَبَ لِلْبَّ الرَّجُلِ الْحَازِمِ مِنْ إِحْدَاكُنَّ يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ "، فَقُلْنَ لَهُ: مَا نُقْصَانُ دِينِنَا وَعَقْلُنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: " أَلَيْسَ شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ مِثْلُ نِصْفِ شَهَادَةِ الرَّجُلِ؟ " قُلْنَ: بَلَى , قَالَ: " فَذَلِكَ مِنْ نُقْصَانِ عَقْلِهَا، أَوْ لَيْسَ إِذَا حَاضَتِ الْمَرْأَةُ لَمْ تُصَلِّ وَلَمْ تَصُمْ، فَذَلِكَ مِنْ نُقْصَانِ دِينِهَا "

Ebû Abdullah el-Hafız → Ebu'l Hasan Muhammed b. Abdullah el-Cevherî → Muhammed b. İshak → Muhammed b. Yahya ve Zekeriya b. Yahya b. Ebû Ebân → İbn Ebû Meryem → Muhammed b. Cafer b. Ebû Kesîr → Zeyd b. Eslem → İyad b. Abdullah isnadıyla rivayet edildiğine göre Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demiştir: “Hz. Peygamber, bir kurban veya ramazan bayramında, bayram namazı için mescide çıktı. Namazdan sonra insanlara vaaz etti ve “*Ey insanlar! Sadaka veriniz*” buyurdu. Sonra kadınlar kısmına geçerek “*Ey kadınlar topluluğu! Sadaka verin, zira ben cehennemdekilerin çoğunun siz kadınlar olduğunu gördüm.*” Kadınlar “Niye yâ Rasûlallah?” diye sordular. Şöyle buyurdu: “*Çok lanet ediyorsunuz. Kocalarınızın sizin için yaptığı iyiliklere nankörlük ediyorsunuz. Akli ve dini eksik olup da aklı başında bir adamın aklını sizin kadar çelen birini görmedim. Ey kadınlar topluluğu!*”. Kadınlar: “Ey Allah’ın Rasulü dinimizin ve aklımızın noksanlığı nedir?” dediler. Hz. Peygamber: “*Kadının şهادeti erkeğin şهادetinin yarısı değil mi?*” dedi. Kadınlar: “Evet!” deyince: “*İşte bu onun aklının noksanlığıdır. Hayız olduğu zaman namaz ve orucu terk etmiyor mu?*” buyurdu. Kadınlar yine. “Evet!” dediler. “*İşte bu da dininin noksanlığıdır*” buyurdular²⁴

4. es-Sünenü's-suğrâ'da Geçen Rivayet

Ma'rifetü's-sünen'de yer alan sened ve metnin bir kısmı *es-Sünenü's-suğrâ*'da şu şekilde geçmiştir:

قَدْ رَوَيْنَا فِي، حَدِيثِ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلِ وَدِينٍ أَذْهَبَ لِلْبَّ الرَّجُلِ الْحَازِمِ مِنْ إِحْدَاكُنَّ يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ» فَقُلْنَ: وَلِمَ وَمَا نُقْصَانُ عَقْلِنَا وَدِينِنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «أَلَيْسَ شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ مِثْلُ نِصْفِ شَهَادَةِ الرَّجُلِ؟» قُلْنَ: بَلَى. قَالَ: «فَذَلِكَ مِنْ

²⁴ Beyhakî, a.g.e. VIII, 521-522.

نُقْصَانِ عَقْلِهَا أَوَّلَيْسَ إِذَا حَاضَتْ الْمَرْأَةُ لَمْ تُصَلِّ وَلَمْ تَصُمْ؟» قُلْنَ: بَلَى. قَالَ: «فَذَلِكَ مِنْ نُقْصَانِ دِينِهَا» أَخْبَرَنَا أَبُو زَكْرِيَّا بْنُ أَبِي إِسْحَاقَ، أَنَا أَبُو سَهْلٍ بْنُ زِيَادٍ، نَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِسْحَاقَ، نَا عِيسَى بْنُ مِيْنَاءَ، نَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عِيَاضٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، فَذَكَرَهُ فِي حَدِيثٍ طَوِيلٍ

Bize Ebû Saîd el-Hudrî'nin Hz. Peygamber'den naklettiği hadislerinden biri olarak şu rivayet edildi: “Akli ve dini eksik olup da akli başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim Ey kadınlar topluluğu!”. Kadınlar: “Ey Allah’ın Rasulü dinimizin ve aklımızın noksanlığı nedir?” dediler. Hz. Peygamber: “Kadının şehadeti erkeğin şahadetinin yarısı değil mi?” dedi. Kadınlar: “Evet!” deyince: “İşte bu onun aklının noksanlığıdır. Hayız olduğu zaman namaz ve orucu terk etmiyor mu?” buyurdu. Kadınlar yine. “Evet!” dediler. “İşte bu da dinlerinin noksanlığıdır”²⁵ Bu hadisi bize uzunca bir hadisin içinde Ebû Zekerîya b. Ebû İshak, Ebû Sehl Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Ziyad el-Kattan → İsmail b. İshak → İsa b. Mînâ → Muhammed b. Cafer b. Ebû Kesîr el-Kârî → Zeyd b. Eslem → İyad b. Abdullah → Ebû Saîd isnadıyla rivayet etti.

3. Ebû Hüreyre Rivayetleri

Ebû Hüreyre tarîkiyle rivayet, sekiz farklı kaynakta on dört farklı sened ve metinle bulunmaktadır. İbn Mende'nin *İman*'ında üç, Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde ve İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh*'inde iki, diğer kaynaklarda ise tek yerde geçmektedir.

a. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde Geçen Rivayet

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Geçen şu şekildedir:

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ، أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ أَبِي عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، انْصَرَفَ مِنَ الصُّبْحِ يَوْمًا فَأَتَى النِّسَاءَ فِي الْمَسْجِدِ، فَوَقَفَ عَلَيْهِنَّ، فَقَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ، مَا رَأَيْتُ مِنْ نَوَاقِصِ عُقُولٍ وَدِينٍ أَذْهَبَ بِقُلُوبِ نَوِي الْأَلْبَابِ مِنْكُمْ، وَإِنِّي قَدْ رَأَيْتُ أَنَّكَ أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَتَقَرَّبِينَ إِلَى اللَّهِ مَا اسْتَطَعْتُنَّ»، وَكَانَ فِي النِّسَاءِ امْرَأَةٌ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ، فَأَتَتْ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ فَأَخْبَرَتْهُ بِمَا سَمِعَتْ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَخَذَتْ حُلِيًّا لَهَا، فَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: أَيْنَ تَذْهَبِينَ بِهَذَا الْحُلِيِّ؟ فَقَالَتْ: أَتَقَرَّبُ بِهِ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لَعَلَّ اللَّهَ أَنْ لَا يَجْعَلَنِي مِنْ أَهْلِ النَّارِ، فَقَالَ: وَبِئْسَ هَلْمِي تَصَدَّقِي بِهِ عَلَيَّ وَعَلَى وَلَدِي، فَإِنَّا لَهُ مُوَضِّعٌ،

²⁵ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî, *es-Sünenü's-suğrâ*, (thk. Abdulmuti Emin Kal'aci), Pakistan 1989, II, 103.

فَقَالَتْ: لَا وَاللَّهِ، حَتَّى أَذْهَبَ بِهِ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَهَبَتْ تَسْتَأْذِنُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هَذِهِ زَيْنَبُ تَسْتَأْذِنُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ: «أَيُّ الزَّيَانِبِ هِيَ؟» فَقَالُوا: امْرَأَةُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، فَقَالَ: «اأْذِنُوا لَهَا» ، فَدَخَلَتْ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي سَمِعْتُ مِنْكَ مَقَالََةً، فَرَجَعْتُ إِلَى ابْنِ مَسْعُودٍ فَحَدَّثْتُهُ، وَأَخَذْتُ حُلِيًّا أَتَقَرَّبُ بِهِ إِلَى اللَّهِ وَإِلَيْكَ، رَجَاءً أَنْ لَا يَجْعَلَنِي اللَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ، فَقَالَ لِي ابْنُ مَسْعُودٍ: تَصَدَّقِي بِهِ عَلَيَّ وَعَلَى وَلَدِي فَإِنَّا لَهُ مَوْضِعٌ، فَقُلْتُ: حَتَّى أَسْتَأْذِنَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تَصَدَّقِي بِهِ عَلَيْهِ، وَعَلَى بَنِيهِ فَإِنَّهُمْ لَهُ مَوْضِعٌ» ثُمَّ قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ مَا سَمِعْتُ مِنْكَ حِينَ وَقَفْتُ عَلَيْنَا: «مَا رَأَيْتُ مِنْ نَوَاقِصِ عُقُولٍ قَطُّ وَلَا دِينَ أَذْهَبَ بِقُلُوبِ ذَوِي الْأَلْبَابِ مِنْكُمْ» ، قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَمَا نُفْصَانِ دِينِنَا وَعُقُولِنَا؟ فَقَالَ: «أَمَّا مَا ذَكَرْتُ مِنْ نُفْصَانِ دِينِكُمْ فَالْحَيْضَةُ الَّتِي تُصِيبُكُمْ تَمْكُثُ إِحْدَاكُمُ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ تَمْكُثَ لَا تُصَلِّي وَلَا تَصُومُ، فَذَلِكَ مِنْ نُفْصَانِ دِينِكُمْ، وَأَمَّا مَا ذَكَرْتُ مِنْ نُفْصَانِ عُقُولِكُمْ، فَشَهَادَتُكُنَّ إِنَّمَا شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ نِصْفُ شَهَادَةٍ»

Süleyman → İsmail → İbn Ebû Amr → Ebû Saîd el-Makbûrî'nin Ebû Hüreyre'den rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), bir gün sabah namazından sonra mescitte kadınların yanına geldi, yanlarında durup şöyle buyurdu: *“Ey kadınlar topluluğu! Akli ve dini eksik olup da akli başında olanların gönlünü sizin kadar çelen birini görmedim. Kıyamet gününde cehennemdekilerin çoğunun siz kadınlar olduğunu gördüm. Elinizden geldiğince Allah’a yakınlaşmaya çalışınız.”* Kadınlar içinde Abdullah b. Mes’ûd’un hanımı da vardı; Abdullah b. Mes’ûd’un yanına geldi, Hz. Peygamber’den duyduklarını anlattı ve kendisine ait bir gerdanlığı aldı. İbn Mes’ûd sordu: “O gerdanlıkla nereye gidiyorsun?” Karısı: “Onunla Allah azze ve celle ile Rasûlüne yakınlaşmaya gidiyorum, belki Allah beni cehennem ehli eylemez!” diye cevap verdi. İbn Mes’ûd: “Yazık sana! Buraya gel ve onu bana ve oğluma tasadduk et! Böylesi daha uygun” dedi. Karısı: “Onu Hz. Peygamber’e götürüp (fikrini alıncaya dek) Allah’a yemin olsun ki, hayır!” dedi. Kadın Hz. Peygamber’e gitti ve (görüşmek için) izin istedi. Hz. Peygamber’e: “ Bu Zeynep’tir. Senden izin istiyor Ya Rasulallah!” dediler. O: *“Hangi Zeynep?”* diye sordu. “Abdullah b. Mes’ûd’un karısı” dediler. *“Ona izin verin”* buyurdu. Zeynep Hz. Peygamber’in yanına geldi ve şöyle dedi: *“Ey Allah’ın Rasulü! Ben senin bir konuşmanı duydum. Döndüğümde Abdullah b. Mes’ûd’a anlattım. Allah’a ve sana yakınlaşabilmek ve Allah’ın beni cehennem ehlinden eylememesi*

ümidiyle, (infak etmek üzere) gerdanlığımı aldım. Fakat İbn Mes'ûd, bu gerdanlığı kendisine ve oğluna tasadduk etmemi, böylesinin daha uygun olduğunu söyledi. Ben de “Hz. Peygamber izin verene dek (olmaz) dedim.” Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): “*Bunu kocana ve oğluna tasadduk et, onlar buna daha layıktır*” buyurdu. Sonra Zeynep şöyle dedi: “ Ey Allah’ın Rasulü! Sen yanımızda iken senden işittiğim - Aklı ve dini eksik olup da akli başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim- sözünü buyurmuştun ya, dinimizin ve akıllarımızın eksikliği nedir ya Rasûlallah?” Hz. Peygamber (sav) şöyle cevap verdi: “*Dininizdeki eksiklik olarak bahsettiğim şey, hayızdır. Biriniz hayız gördüğünde, Allah’ın dilediği (bir müddet süresince) namaz kılmadan, oruç tutmadan oturur. İşte bu, dinlerinizin eksikliğidir. Akıllarınızdaki eksiklik olarak zikettiğim şeye gelince, bu da şahitliktir ki, kadının şahitliği ancak yarım şahitliktir.*”²⁶

b. Müslim’in es-Sahîh’inde Geçen Rivayet

Müslim’in *es-Sahîh*’inde geçen Ebû Hüreyre rivayeti Abdullah b. Ömer tarîkinde yer alan Müslim metninin aynısı olup senedi aşağıdaki şekildedir:

Yahya b. Eyyûb, Kuteybe ve Alli b. Hucr → İsmail b. Cafer → Amr b. Ebû Amr → Ebû Saîd el-Makbûrî → Ebû Hüreyre.

c. Tirmizî’nin Sünen’inde Geçen Rivayet

Tirmizî’nin *es-Sünen*’inde tek yerde geçen rivayet şu şekildedir.

حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ هُرَيْرٌ بْنُ مَسْعَرٍ الْأَزْدِيُّ التَّمِيمِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَبَ النَّاسَ فَوَعظَهُمْ ثُمَّ قَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصَدَّقْنَ فَإِنَّكُمْ أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ» فَقَالَتْ امْرَأَةٌ مِنْهُنَّ: وَلِمَ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «لِكثَرَةِ لَعْنِكُنَّ، يَعْزِي وَيَكْفُرُكُنَّ الْعَشِيرَ». قَالَ: «وَمَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أَغْلَبَ لِذَوِي الْأَلْبَابِ، وَذَوِي الرَّأْيِ مِنْكُمْ»، قَالَتْ امْرَأَةٌ مِنْهُنَّ: وَمَا نُقْصَانُ دِينِهَا وَعَقْلُهَا، قَالَ: «شَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ مِنْكُنَّ بِشَهَادَةِ رَجُلٍ، وَنُقْصَانُ دِينِكُنَّ، الْحَيْضَةُ، تَمْكُثُ إِحْدَاكُنَّ الثَّلَاثَ وَالْأَرْبَعَ لَا تُصَلِّي» وَفِي الْبَابِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، وَابْنِ عُمَرَ: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ

Ebû Abdullah Hureym b. Misar el-Ezdî et-Tirmizî → Abdulaziz b. Muhammed → Süheyl b. Ebû Sâlih → Babası (Ebû Sâlih es-Semman) isnadıyla rivayet ettiğine göre Ebû

²⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XIV, 449-450.

Hüreyre şöyle demiştir: Rasûlullah insanlara hutbe okudu, vaaz etti sonra kadınlara yönelerek “*Ey kadınlar topluluğu! Sadaka verin, zira cehennemdekilerin çoğu sizlersiniz.*” İçlerinden bir kadın “Niye yâ Rasûlallah?” diye sordu. Şöyle buyurdu: “*Çok lanet ettiğiniz ve kocalarınızın sizin için yaptığı iyiliklere nankörlük ettiğiniz için.*” Sonra şöyle dedi: “*Aklı ve dini eksik olup da aklı başında ve fikir sahibi olanların aklını sizin kadar çelen birini görmedim.*” İçlerinden bir kadın: “(Kadının) dininin ve aklının noksanlığı nedir?” dedi. Hz. Peygamber: “*Sizden iki kadının şahitliği bir erkeğin şahitliği gibidir. Dininizin noksanlığına gelince hayızdır. İçinizden biri üç dört gün geçtiği halde namaz kılmaz*” buyurdu. Bu konuda Ebû Saîd ve İbn Ömer’den de hadis nakledilmiştir. Bu hadis hasendir.²⁷

d. İbn Ebû Âsım’ın Kitabu’s-sünne’inde Geçen Rivayet

İbn Ebû Âsım’ın *Kitâbü’s-sünne*’inde geçen rivayetin sened ve metni şu şekildedir. ثَنَا يَعْقُوبُ، ثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلِ وَدِينٍ أَغْلَبَ لِدَوِي الْأَلْبَابِ وَدَوِي الرَّأْيِ مِنْكُمْ». قَالَتْ امْرَأَةٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا نُقْصَانُ عُقُولِنَا وَدِينِنَا؟ قَالَ: «شَهَادَةُ الْمَرْأَتَيْنِ مِنْكُمْ بِشَهَادَةِ رَجُلٍ، وَنُقْصَانُ إِحْدَاكُمُ الْحَيْضُ، تَمُكُّثُ الثَّلَاثَ وَالْأَرْبَعَ وَلَا تُصَلِّيَ»

Ya’kûb → Abdulaziz b. Muhammed → Süheyl b. Ebû Sâlih → Babası (Ebû Sâlih es-Semman) isnadıyla rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Rasûlullah şöyle buyurdu: “*Aklı ve dini eksik olup da aklı başında ve fikir sahibi olanların aklını sizin kadar çelen birini görmedim.*” bir kadın: “Ey Allah’ın Rasulü! Akıllarımızın ve dinimizin eksikliği nedir?” diye sorunca Hz. Peygamber: “*Sizden iki kadının şahitliği bir erkeğin şahitliği gibidir. Sizin noksanlığınız hayızdır. Bir kadın üç dört gün geçtiği halde namaz kılmaz*” buyurdu.²⁸

e. Nesâî’nin *es-Sünenü’l-kübrâ*’sında Geçen Rivayet

Nesâî’nin *es-Sünenü’l-kübrâ*’sında tek yerde geçen rivayetin sened ve metni şu şekildedir:

²⁷ Tirmizî, “İman”, 4.

²⁸ İbn Ebû Âsım, *Kitâbü’s-sünne*, II, 464.

أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْمَغْبَرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْصَرَفَ مِنَ الصُّبْحِ يَوْمًا فَأَتَى النِّسَاءَ فِي الْمَسْجِدِ فَوَقَفَ عَلَيْهِنَّ قَالَ: «مَا رَأَيْتُ مِنْ نَوَاقِصِ عُقُولٍ قَطُّ وَدِينٍ أَذْهَبَ بِقُلُوبِ ذَوِي الْأَلْبَابِ مِنْكُمْ، أَمَّا نَقْصَانُ دِينِكُمْ فَالْحَيْضَةُ الَّتِي تُصَيِّبُكُمْ تَمُكُّثُ إِحْدَاكُنَّ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ تَمُكُّثَ لَا تُصَلِّي، وَلَا تَصُومُ فَذَلِكَ نَقْصَانُ دِينِكُمْ، وَأَمَّا نَقْصَانُ عُقُولِكُنَّ فَشَهَادَتُكُنَّ إِنَّمَا شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ نِصْفُ شَهَادَةِ» مُخْتَصَرٌ

Ali b. Hucr → İsmail → Amr b. Ebû Amr → Ebû Saîd el-Makbûrî → Ebû Hüreyre isnadıyla rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), bir gün sabah namazından sonra mescidde kadınların yanına geldi ve şöyle dedi: “*Aklı ve dini eksik olup da akli başında olanların aklını sizin kadar çelen birini görmedim. Dininizdeki eksiklik hayızdır. Biriniz hayız gördüğünde, Allah’ın dilediği (bir müddet süresince) namaz kılmadan, oruç tutmadan oturur. İşte bu, dininizin eksikliğidir. Akıllarınızdaki eksikliğe gelince, bu da şahitliğinizdir ki, kadının şahitliği ancak yarım şahitliktir.*” Bu metin muhtasardır.²⁹

f. Ebû Ya’lâ el-Mevsilî’nin *Müsned*’inde Geçen Rivayet

Ebû Ya’lâ’nın *Müsned*’inde tek yerde geçen rivayetin sened ve metni şu şekildedir:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي ثَيْبٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، أَخْبَرَنِي عَمْرُو، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْصَرَفَ مِنَ الصُّبْحِ يَوْمًا فَأَتَى النِّسَاءَ فِي الْمَسْجِدِ فَوَقَفَ عَلَيْهِنَّ فَقَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ، مَا رَأَيْتُ مِنْ نَوَاقِصِ عُقُولٍ وَدِينٍ أَذْهَبَ بِقُلُوبِ ذَوِي الْأَلْبَابِ مِنْكُمْ، وَإِنِّي رَأَيْتُ أَنْكُرَ أَكْثَرِ أَهْلِ النَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَتَقَرَّبِينَ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ بِمَا اسْتَطَعْتُنَّ»، وَكَانَتْ فِي النِّسَاءِ امْرَأَةٌ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ، فَأَنْطَلَقَتْ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ فَأَخْبَرَتْهُ بِمَا سَمِعَتْ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَخَذَتْ حُلِيًّا لَهَا، فَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: أَيْنَ تَذْهَبِينَ بِهَذَا الْحُلِيِّ؟ قَالَتْ: أَتَقَرَّبُ بِهِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَرَسُولِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَعَلَّ اللَّهَ أَنْ لَا يَجْعَلَنِي مِنْ أَهْلِ النَّارِ، فَقَالَ: هَلُمِّي وَيْلَكَ تَصَدَّقِي بِهِ عَلَيَّ وَعَلَى وَلَدِي، فَإِنَّا لَهُ مَوْضِعٌ، فَقَالَتْ: لَا وَاللَّهِ حَتَّى أَذْهَبَ بِهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَهَبَتْ تَسْتَأْذِنُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا: هَذِهِ زَيْنَبُ تَسْتَأْذِنُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ: «أَيُّ الزَّيَانِبِ هِيَ؟»، قَالَ: امْرَأَةُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: «أُذْنُوا لَهَا»، فَدَخَلَتْ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ: يَا

²⁹ Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Abdülgaflar Süleyman Bûndarî, Seyyid b. Kevsrî b. Hasan), Beyrut 1991, V, 400-401.

رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي سَمِعْتُ مِنْكَ مَقَالََةً، فَرَجَعْتُ إِلَى ابْنِ مَسْعُودٍ فَحَدَّثْتُهُ، وَأَخَذْتُ حُلِيًّا أَتَقَرَّبُ بِهِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَإِلَيْكَ، رَجَاءً أَنْ لَا يَجْعَلَنِي اللَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ، فَقَالَ لِي ابْنُ مَسْعُودٍ: تَصَدَّقِي بِهِ عَلَيَّ وَعَلَى بَنِيَّ، فَإِنَّا لَهُ مَوْضِعٌ، فَقُلْتُ: حَتَّى أَسْتَأْذِنَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تَصَدَّقِي عَلَى بَنِيهِ وَعَلَيْهِ، فَإِنَّهُمْ لَهُ مَوْضِعٌ، ثُمَّ قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ مَا سَمِعْتُ مِنْكَ حِينَ وَقَفْتَ عَلَيْنَا: «مَا رَأَيْتُ مِنْ نَوَاقِصِ عُقُولٍ قَطُّ وَلَا دِينَ أَذْهَبَ بِقُلُوبِ ذَوِي الْأَلْبَابِ مِنْكَ» يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَمَا نُقْصَانُ دِينِنَا وَعُقُولِنَا؟ قَالَ: " أَمَّا مَا ذَكَرْتُ مِنْ نُقْصَانِ دِينِكُمْ: فَالْحَيْضَةُ الَّتِي تُصِيبُكُمْ تَمَكُّثُ إِحْدَاكُمْ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ تَمَكُّثَ لَا تُصَلِّيَ وَلَا تَصُومُ فَذَلِكَ نُقْصَانُ دِينِكُمْ، وَأَمَّا مَا ذَكَرْتُ مِنْ نُقْصَانِ عُقُولِكُمْ: إِنَّمَا شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ نِصْفُ شَهَادَةِ "

Yahya b. Eyyûb → İsmail → Amr b. Ebû Amr → Saîd → Ebû Hüreyre isnadıyla rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.s), bir gün sabah namazından mescidde kadınların yanına geldi ve yanlarında durup şöyle dedi: “*Ey kadınlar topluluğu! Akli ve dini eksik olup da akli başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim. Kıyamet gününde cehennemdekilerin çoğunun siz kadınlar olduğunu gördüm. Elinizden geldiğince Allah’a yakınlaşmaya çalışınız.*” Kadınlar içinde Abdullah b. Mes’ûd’un hanımı da vardı; Abdullah b. Mes’ûd’un yanına geldi, Hz. Peygamber’den duyduklarını anlattı ve kendisine ait bir gerdanlığı aldı. İbn Mes’ûd sordu: “O gerdanlıkla nereye gidiyorsun?” Karısı: “Onunla Allah azze ve celle ile Rasulüne yakınlaşmaya gidiyorum, belki Allah beni cehennem ehli eylemez!” diye cevap verdi. İbn Mes’ûd: “Yazık sana! Buraya gel ve onu bana ve oğluma tasadduk et! Böylesi daha uygun” dedi. Karısı: “Bunu Rasûlullah’a götürüp (fikrini alıncaya dek) Allah’a yemin olsun ki, hayır!” dedi. Kadın Rasûlullah’a gitti ve (görüşmek için) izin istedi. Peygamber’e: “ Bu Zeynep’tir. Senden izin istiyor Ya Rasulallah!” dediler. O: “ *Hangi Zeynep?*” diye sordu. “Abdullah b. Mes’ûd’un karısı” dediler. “*Ona izin verin buyurdu*”. Zeynep Hz. Peygamber’in yanına geldi ve şöyle dedi: “ Ey Allah’ın Rasulü! Ben senin bir konuşmanı duydum. Döndüğümde Abdullah b. Mes’ûd’a anlattım. Allah’a ve sana yakınlaşabilmek ve Allah’ın beni cehennem ehlinde eylememesi ümidiyle, (infak etmek üzere) gerdanlığımı aldım. Fakat İbn Mes’ûd, bu gerdanlığı kendisine ve oğluna tasadduk etmemi, böylesinin daha uygun olduğunu söyledi. Ben de “Hz. Peygamber izin verene dek (olmaz) dedim.” Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s): “*Bunu kocana ve oğluna tasadduk et, onlar buna daha layıktır*” buyurdu. Sonra Zeynep şöyle dedi: “ Ey Allah’ın Rasulü! Sen yanımızda iken senden

işittiğim - Aklı ve dini eksik olup da akli başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim- sözünü buyurmuştun ya, dinimizin ve akıllarımızın eksikliği nedir ya Rasûlallah?” Hz. Peygamber (sav) şöyle cevap verdi: “Dinlerinizdeki eksiklik olarak bahsettiğim şey, hayızdır. Biriniz hayız gördüğünde, Allah’ın dilediği (bir müddet süresince) namaz kılmadan, oruç tutmadan oturur. İşte bu, dinlerinizin eksikliğidir. Akıllarınızdaki eksiklik olarak zikrettiğim şeye gelince, bu da şahitliktir ki, kadının şahitliği ancak yarım şahitliktir.”³⁰

g. İbn Huzeyme’nin *es-Sahîh*’inde Geçen Rivayet

İbn Huzeyme’nin *es-Sahîh*’inde farklı sened ve metinle geçen iki rivayet mevcuttur. Şu şekildedir:

1. Birinci Rivayet

نا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ يَعْنِي ابْنَ مُحَمَّدٍ الدَّرَاوَرْدِيَّ، عَنْ سُهَيْلٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَبَ النَّاسَ فَوَعَّظَهُمْ، ثُمَّ قَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ، إِنَّكُمْ أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ»، فَقَالَتْ امْرَأَةٌ جَزَلَةٌ: «وَبِمَ ذَلِكَ؟ قَالَ: «بِكَثْرَةِ اللَّعْنِ، وَكُفْرِكُنَّ الْعَشِيرَ، وَمَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتٍ عَقْلٍ وَدِينٍ أَغْلَبَ لِدَوِي الْأَلْبَابِ وَدَوِي الرَّأْيِ مِنْكُمْ» قَالَتْ امْرَأَةٌ: مَا نُقْصَانُ عُقُولِنَا وَدِينِنَا؟ قَالَ: «شَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ مِنْكُمْ بِشَهَادَةِ رَجُلٍ، وَنُقْصَانُ دِينِكُنَّ الْحَيْضَةُ، تَمُكُّثُ إِحْدَاكُنَّ الثَّلَاثَ أَوْ الْأَرْبَعَ لَا تُصَلِّيَ»

Ahmed b. Abde → Abdulaziz (İbn Muhammed ed-Deraverdi) → Süheyl → Babası (Ebû Sâlih es-Semman) isnadıyla rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Rasûlullah insanlara hutbe okudu, vaaz etti sonra kadınlara yönelerek: “Ey kadınlar topluluğu! Cehennemdekilerin çoğu sizlersiniz” buyurdu. İçlerinden akıllı bir kadın: “Niye?” diye sordu. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Çok lanet ettiğiniz ve kocalarınızın sizin için yaptığı iyiliklere nankörlük ettiğiniz için. Akli ve dini eksik olup da akli başında ve fikir sahibi olanların aklını sizin kadar çelen birini görmedim.” Kadın tekrar: “Akıllarımızın ve dinimizin eksikliği nedir?” diye sorunca Hz. Peygamber: “Sizden iki kadının şahitliği bir erkeğin şahitliği gibidir. Dininizin noksanlığına gelince hayızdır. İçinizden biri üç dört gün geçtiği halde namaz kılmaz” buyurdu.³¹

³⁰ Ebû Ya’lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ, **Müsnedu Ebî Ya’la**, (thk. Hüseyin Selim Esed), Dimeşk 1984, II, 462-465.

³¹ İbn Huzeyme, **es-Sahîh**, II, 101.

2. İkinci Rivayet

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ السَّعْدِيُّ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي عَمْرٍو، مَوْلَى الْمُطَّلِبِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْمُقْبَرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انْصَرَفَ مِنَ الصُّبْحِ يَوْمًا، فَاتَى النِّسَاءَ فِي الْمَسْجِدِ فَوَقَفَ عَلَيْهِنَّ، فَقَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ مَا رَأَيْتُمْ مِنْ نَوَاقِصِ عُقُولٍ قَطُّ وَدِينٍ أَذْهَبَ بِقُلُوبِ ذَوِي الْأَلْبَابِ مِنْكُمْ، وَإِنِّي قَدْ رَأَيْتُمْ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَتَقَرَّبِينَ إِلَى اللَّهِ بِمَا اسْتَطَعْتُنَّ»، وَكَانَ فِي النِّسَاءِ امْرَأَةٌ عَبْدُ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ فَأَنْفَلَتْ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ فَأَخْبَرَتْهُ بِمَا سَمِعَتْ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَخَذَتْ حُلِيِّهَا قَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: أَيْنَ تَذْهَبِينَ بِهَذَا الْحُلِيِّ؟ قَالَتْ: أَتَقَرَّبُ بِهِ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ قَالَ: وَبِحَاكِ هَلُمِّي تَصَدَّقِي بِهِ عَلَيَّ وَعَلَى وَلَدِي، فَإِنَّا لَهُ مَوْضِعٌ، فَقَالَتْ: لَا حَتَّى أَذْهَبَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: فَذَهَبَتْ تَسْتَأْذِنُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذِهِ زَيْنَبُ تَسْتَأْذِنُ قَالَ: «أَيُّ الرِّيَاضِ هِيَ؟» قَالَ: امْرَأَةُ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: «إِيذْنُوا لَهَا»، فَدَخَلَتْ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي سَمِعْتُ مِنْكَ مَقَالَةً فَرَجَعْتُ إِلَى ابْنِ مَسْعُودٍ، فَحَدَّثْتُهُ، وَأَخَذْتُ حُلِيًّا لِي أَتَقَرَّبُ بِهِ إِلَى اللَّهِ، وَإِلَيْكَ رَجَاءٌ أَنْ لَا يَجْعَلَنِي اللَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ، فَقَالَ لِي ابْنُ مَسْعُودٍ: تَصَدَّقِي بِهِ عَلَيَّ وَعَلَى ابْنِي فَإِنَّا لَهُ مَوْضِعٌ، فَقُلْتُ حَتَّى أَسْتَأْذِنَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تَصَدَّقِي بِهِ عَلَيَّ وَعَلَى بَنِيهِ فَإِنَّهُمْ لَهُ مَوْضِعٌ»

Ali b. Hucr → İsmail → Amr b. Ebû Amr → Ebû Saîd el-Makbûrî'nin Ebû Hüreyre'den rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), bir gün sabah namazından mescidde kadınların yanına geldi ve yanlarında durup şöyle dedi: *“Ey kadınlar topluluğu! Akıl ve dini eksik olup da akılı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim. Kıyamet gününde cehennemdekilerin çoğunun siz kadınlar olduğunu gördüm. Elinizden geldiğince Allah’a yakınlaşmaya çalışınız.”* Kadınlar içinde Abdullah b. Mes’ûd’un hanımı da vardı; Abdullah b. Mes’ûd’un yanına geldi, Hz. Peygamber’den duyduklarını anlattı ve kendisine ait bir gerdanlığı aldı. İbn Mes’ûd sordu: “O gerdanlıkla nereye gidiyorsun?” Karısı: “Onunla Allah ile Rasulüne yakınlaşmaya gidiyorum!” diye cevap verdi. İbn Mes’ûd: “Yazık sana! Buraya gel ve onu bana ve oğluma tasadduk et! Böylesi daha uygun” dedi. Karısı: “Bunu Hz. Peygamber’e götürüp (fikrini alıncaya dek) Allah’a yemin olsun ki, hayır!” dedi. Kadın Hz. Peygamber’e gitti ve (görüşmek için) izin istedi. Peygamber (sav)’e: “ Bu Zeynep’tir. Senden izin istiyor Ya Rasulallah!” dediler. O: “ Bu hangi

Zeynep?” diye sordu. “İbn Mes’ûd’un karısı” dediler. “*Ona izin verin buyurdu*”. Zeynep Hz. Peygamber’in yanına geldi ve şöyle dedi: “Ey Allah’ın Rasulü! Ben senin bir konuşmanı duydum. Döndüğümde Abdullah b. Mes’ûd’a anlattım. Allah’a ve sana yakınlaşabilmek ve Allah’ın beni cehennem ehlinden eylememesi ümidiyle, (infak etmek üzere) gerdanlığımı aldım. Fakat İbn Mes’ûd, bu gerdanlığı kendisine ve oğluna tasadduk etmemi, böylesinin daha uygun olduğunu söyledi. Ben de “Hz. Rasûlullah izin verene dek (olmaz) dedim.” Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): “*Bunu kocana ve oğluna tasadduk et, onlar buna daha layıktır*” buyurdu.³²

h. İbn Mende’nin *el-İman*’ında Geçen Rivayet

İbn Mende’nin *İman* adlı eserinde üç yerde geçen farklı sened ve metine sahip rivayetler şu şekildedir:

1. Birinci Rivayet

ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ الْحُمَيْدِيُّ، ثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَبَ النَّاسَ فَوَعظَهُمْ، ثُمَّ قَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصَدَّقْنَ، فَإِنَّكُنَّ أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ»، فَقَالَتِ امْرَأَةٌ مِنْهُنَّ جَزَلَةٌ: وَلِمَ ذَلِكَ؟، قَالَ: «لِكثَرَةِ لَعْنِكُنَّ، وَكُفْرِكُنَّ الْعَشِيرَ»، قَالَ: «وَمَا رَأَيْتُ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أُغْلِبَ لِأُولَى الرَّأْيِ مِنْكُنَّ»، فَقَالَتِ امْرَأَةٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا نُفْصَانُ عُقُولِنَا وَدِينِنَا؟، قَالَ: «شَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ مِنْكُنَّ بِشَهَادَةِ رَجُلٍ، وَنُفْصَانُ دِينِكُنَّ الْحَيْضَةُ تَمْكُثُ إِحْدَاكُنَّ الثَّلَاثَ وَالْأَرْبَعَ لَا تُصَلِّيَ»

Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî → Abdülazîz b. Muhammed → Süheyl b. Ebû Sâlih → Babası (Ebû Sâlih es-Semman) isnadıyla rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Rasûlullah insanlara hutbe okudu, vaaz etti sonra “*Ey kadınlar topluluğu! Sadaka verin, zira cehennemdekilerin çoğu sizlersiniz.*” İçlerinden cesaretli bir kadın “Bu neden?” diye sordu. Hz. Peygamber: “*Çok lanet ettiğiniz ve kocalarınıza karşı nankörlük ettiğiniz için. Akıllı ve dini eksik olup da akıllı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim.*” buyurdu. Kadın: “Ey Allah’ın Rasulü akıllarımızın ve dinimizin noksanlığı nedir?” diye sorunca Hz. Peygamber: “*Sizden iki kadının şahitliği bir erkeğin şahitliği*

³² İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 106.

*gibidir. Dininizin noksanlığına gelince hayızdır. İçinizden biri üç dört gün geçtiği halde namaz kılmaz” buyurdu.*³³

2. İkinci Rivayet

أَنْبَأَ أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ أَيُّوبَ، ثَنَا يُونُسُ بْنُ يَعْقُوبَ، ثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ حِ وَأَنْبَأَ مُحَمَّدُ بْنُ صَالِحٍ الْوَرَّاقُ، ثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ سَوَّارٍ، حِ وَأَنْبَأَ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ، ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، ثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ، حِ وَأَنْبَأَ مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ، ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ نَعِيمٍ، ثَنَا قُتَيْبَةُ، قَالُوا: ثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، ثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي عَمْرٍو، عَنِ الْمُقْبِرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انْصَرَفَ مِنَ الصُّبْحِ يَوْمًا فَاتَى النِّسَاءَ فَوَقَفَ عَلَيْهِنَّ، فَقَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ مَا رَأَيْتُ مِنْ نَوَاقِصِ عَقْلِ وَدِينٍ أَذْهَبَ لِعُقُولِ ذَوِي الْأَلْبَابِ مِنْكُمْ، وَإِنِّي رَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ، فَتَقَرَّبِينَ إِلَى اللَّهِ بِمَا اسْتَطَعْتُنَّ» وَكَانَ فِي النِّسَاءِ امْرَأَةٌ عَبْدُ اللَّهِ، فَأَقْبَلْتُ إِلَى ابْنِ مَسْعُودٍ فَأَخْبَرْتُهُ بِمَا سَمِعْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَخَذْتُ حُلِيًّا لَهَا، فَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: أَتَيْنَ تَذْهِيْبِينَ بِهَذَا الْحُلِيِّ؟، فَقَالَتْ: أَتَقَرَّبُ بِهِ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لَعَلَّ اللَّهَ أَنْ لَا يَجْعَلَنِي مِنْ أَهْلِ النَّارِ، فَقَالَ: هَلُمِّي تَصَدَّقِي بِهِ عَلَيَّ وَعَلَى وَلَدِي، فَإِنَّا لَهُ مَوْضِعٌ، فَقَالَتْ: لَا وَاللَّهِ، حَتَّى أَذْهَبَ بِهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَهَبْتُ تَسْتَأْذِنُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذِهِ زَيْنَبُ تَسْتَأْذِنُ، فَقَالَ: «أَيُّ الزَّيَانِبِ هِيَ؟»، قَالُوا: امْرَأَةُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: «اُنْذِنُوا لَهَا»، فَدَخَلْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: إِنِّي سَمِعْتُ مِنْكَ مَقَالَةً فَرَجَعْتُ إِلَى ابْنِ مَسْعُودٍ فَحَدَّثْتُهُ وَأَخَذْتُ حُلِيًّا أَتَقَرَّبُ بِهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ إِلَيْكَ رَجَاءً أَنْ لَا يَجْعَلَنِي اللَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ، فَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: تَصَدَّقِي بِهِ عَلَيَّ وَعَلَى بَنِيِّ فَإِنَّا لَهُ مَوْضِعٌ، فَقُلْتُ: حَتَّى أَسْتَأْذِنَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «تَصَدَّقِي عَلَيْهِ وَعَلَى بَنِيهِ، فَإِنَّهُ لَهُ مَوْضِعٌ» ثُمَّ قُلْتُ: أَرَأَيْتَ مَا سَمِعْتُ مِنْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ حِينَ وَقَفْتَ عَلَيْنَا: «مَا رَأَيْتُ مِنْ نَوَاقِصِ عُقُولٍ قَطُّ وَلَا دِينٍ أَذْهَبَ لِعُقُولِ ذَوِي الْأَلْبَابِ مِنْكُمْ»، قَالَتْ: مَا نُقْصَانُ دِينِنَا وَعُقُولِنَا؟، قَالَ: «أَمَّا مَا ذَكَرْتُ مِنْ نُقْصَانِ دِينِكُمْ فَالْحَيْضَةُ الَّتِي تُصِيْبُكُمْ، تَمْكُثُ إِحْدَاكُم مَّا شَاءَ اللَّهُ أَنْ تَمْكُثَ لَا تَصُومُ وَلَا تُصَلِّي فَذَلِكَ نُقْصَانُ دِينِكُمْ، وَ مَا نُقْصَانُ عُقُولِكُمْ فَشَهَادَتُكُمْ، إِنَّمَا شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ نِصْفُ شَهَادَةِ الرَّجُلِ»

Ahmed b. İshak b. Eyyûb → Yusuf b. Ya'kûb → Ebû'r-Rebi' Süleyman b. Dâvud
→ İsmail b. Cafer → Amr b. Ebû Amr → el-Makbûrî → Ebû Hüreyre

³³ İbn Mende, II, 684.

Muhammed b. Sâlih el-Verrak → Cafer b. Muhammed b. Sevvar → İsmail b. Cafer
→ Amr b. Ebû Amr → el-Makbûrî → Ebû Hüreyre

el-Hüseyn b. Ali → Muhammed b. İshak → Ali b. Hucr → İsmail b. Cafer → Amr
b. Ebû Amr → el-Makbûrî → Ebû Hüreyre

Muhammed b. Ya'kûb → Muhammed b. Nuaym → Kuteybe → İsmail b. Cafer →
Amr b. Ebû Amr → el-Makbûrî'nin Ebû Hüreyre'den rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber
(s.a.s), bir gün sabah namazından sonra mescidde kadınların yanına geldi, yanlarında durup
şöyle buyurdu: *"Ey kadınlar topluluğu! Aklı ve dini eksik olup da akli başında olanların
aklını sizin kadar çelen birini görmedim. Cehennemdekilerin çoğunun siz kadınlar
olduğunu gördüm. Elinizden geldiğince Allah'a yakınlaşmaya çalışınız."* Kadınlar içinde
Abdullah'ın hanımı da vardı; Abdullah b. Mes'ûd'un yanına geldi, Hz. Peygamber'den
duyduklarını anlattı ve kendisine ait bir gerdanlığı aldı. İbn Mes'ûd sordu: "O gerdanlıkla
nereye gidiyorsun?" Karısı: "Onunla Allah ile Rasulüne yakınlaşmaya gidiyorum, belki
Allah beni cehennem ehli eylemez!" diye cevap verdi. İbn Mes'ûd: "Buraya gel ve onu
bana ve oğluma tasadduk et! Böylesi daha uygun" dedi. Karısı: "Onu Hz. Peygamber'e
götürüp (fikrini alıncaya dek) Allah'a yemin olsun ki, hayır!" dedi. Kadın Hz. Peygamber'e
gitti ve (görüşmek için) izin istedi. Hz. Peygamber'e: " Bu Zeynep'tir. Senden izin istiyor
Ya Rasulallah!" dediler. O: *"Hangi Zeynep?"* diye sordu. "Abdullah b. Mes'ûd'un karısı"
dediler. *"Ona izin verin"* buyurdu. Zeynep Rasûlullah'ın yanına geldi ve şöyle dedi: "Ben
senin bir konuşmanı duydum. Döndüğümde Abdullah b. Mes'ûd'a anlattım. Allah'a ve
sana yakınlaşabilmek ve Allah'ın beni cehennem ehlerinden eylememesi ümidiyle, (infak
etmek üzere) gerdanlığımı aldım. Fakat İbn Mes'ûd, bu gerdanlığı kendisine ve oğluna
tasadduk etmemi, böylesinin daha uygun olduğunu söyledi. Ben de "Hz. Peygamber izin
verene dek (olmaz) dedim." Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Bunu kocana ve
oğluna tasadduk et, onlar buna daha layıktır"* buyurdu. Sonra Zeynep şöyle dedi: " Ey
Allah'ın Rasulü! Sen yanımızda iken senden işittiğim - Akli ve dini eksik olup da akli
başında olanların aklını sizin kadar çelen birini görmedim. – sözünü buyurmuştun ya,
dinimizin ve akıllarımızın eksikliği nedir?" Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle cevap verdi: *"
Dininizdeki eksiklik olarak bahsettiğim şey, hayızdır. Biriniz hayız gördüğünde, Allah'ın
dilediği (bir müddet süresince) namaz kılmadan, oruç tutmadan oturur. İşte bu, dinlerinizin*

eksikliğidir. Akıllarınızdaki eksiklik olarak zikettiğim şeye gelince, bu da şahitliktir ki, kadının şahitliği erkeğin şahitliğinin yarısıdır”.³⁴

3. Üçüncü Rivayet

أَنْبَأَ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي حَامِدٍ الْبُخَارِيُّ، ثَنَا أَبُو إِسْمَاعِيلَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ التِّرْمِذِيُّ، ثَنَا أَيُّوبُ بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرٍ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بِلَالٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو، عَنِ الْمُقْبَرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انْصَرَفَ مِنَ الصُّبْحِ فَأَتَى النِّسَاءَ فِي الْمَسْجِدِ فَوَقَفَ عَلَيْهِنَّ فَقَالَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ وَاللَّهِ مَا رَأَيْتُ نَوَاقِصَ عُقُولٍ وَدِينٍ أَذْهَبَ لِقُلُوبِ ذَوِي الْأَلْبَابِ مِنْكُمْ، وَأَنِّي رَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تَقَرَّبِينَ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَا اسْتَطَعْتُنَّ» وَكَانَتْ فِي النِّسَاءِ امْرَأَةٌ عَبْدُ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ فَأَنْقَلَبْتُ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ فَأَخْبَرْتُهُ بِمَا سَمِعْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَخَذْتُ حُلِيًّا لَهَا، فَقَالَ لَهَا عَبْدُ اللَّهِ: أَيْنَ تَذْهَبِينَ بِهَذَا الْحُلِيِّ؟، قَالَتْ: أَتَقَرَّبُ بِهِ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، لَعَلَّ اللَّهَ أَنْ لَا يَجْعَلَنِي مِنْ أَهْلِ النَّارِ، فَقَالَ: تَصَدَّقِي بِهِ عَلَيَّ وَعَلَى بَنِي فَاِنَّا لَهُ مَوْضِعٌ، فَقَالَتْ: لَا وَاللَّهِ حَتَّى أَذْهَبَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَهَبْتُ أَسْتَأْذِنُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا: هَذِهِ زَيْنَبُ تَسْتَأْذِنُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَيُّ الزَّيَانِبِ هِيَ؟»، قَالُوا: امْرَأَةُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، فَقَالَ: «أُذْنُوا لَهَا»، فَدَخَلْتُ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي سَمِعْتُ مِنْكَ مَقَالَةً فَرَجَعْتُ إِلَى ابْنِ مَسْعُودٍ وَأَخَذْتُ حُلِيًّا لِي أَتَقَرَّبُ بِهِ إِلَى اللَّهِ رَجَاءً أَنْ لَا يَجْعَلَنِي مِنْ أَهْلِ النَّارِ، فَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: تَصَدَّقِي بِهِ عَلَيَّ وَعَلَى بَنِي فَاِنَّا لَهُ مَوْضِعٌ، فَقُلْتُ: لَا وَاللَّهِ حَتَّى أَسْتَأْذِنَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تَصَدَّقِي بِهِ عَلَيْهِ وَعَلَى بَنِيهِ فَإِنَّهُمْ لَهُ مَوْضِعٌ» ثُمَّ قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ مَا سَمِعْتُ مِنْكَ حِينَ وَقَفْتَ عَلَيْنَا: مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عُقُولٍ قَطُّ وَدِينٍ أَذْهَبَ لِقُلُوبِ ذَوِي الْأَلْبَابِ مِنْكُمْ، مَا نُقْصَانُ دِينِنَا وَعُقُولُنَا؟، قَالَ: «أَمَّا نُقْصَانُ عُقُولِكُنَّ فَإِنَّ اللَّهَ جَعَلَ شَهَادَةَ امْرَأَتَيْنِ مِنْكُمْ شَهَادَةَ رَجُلٍ، وَأَمَّا نُقْصَانُ دِينِكُنَّ فَإِنَّ إِحْدَاكُنَّ تَدْعُ الصَّلَاةَ اللَّيَالِي وَالْأَيَّامَ وَتُفْطِرُ رَمَضَانَ»

Muhammed b. Ahmed b. Ebû Hamid el-Buharî → Ebû İsmail Muhammed b. İsmail et-Tirmizî → Eyyûb b. Süleyman → Ebû Bekr b. Ebû Üveys → Süleyman b. Bilal → Amr b. Ebû Amr → el-Makbûrî'nin Ebû Hüreyre'den rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), bir gün sabah namazından sonra mescidde kadınların yanına geldi, yanlarında durup

³⁴ İbn Mende, II, 681.

şöyle buyurdu: *“Ey kadınlar topluluğu! Aklı ve dini eksik olup da akli başında olanların gönlünü sizin kadar çelen birini görmedim. Kıyamet gününde cehennemdekilerin çoğunun siz kadınlar olduğunu gördüm. Elinizden geldiğince Allah’a yakınlaşmaya çalışınız.”* Kadınlar içinde Abdullah b. Mes’ûd’un hanımı da vardı; Abdullah b. Mes’ûd’un yanına geldi, Hz. Peygamber’den duyduklarını anlattı ve kendisine ait bir gerdanlığı aldı. İbn Mes’ûd sordu: “O gerdanlıkla nereye gidiyorsun?” Karısı: “Onunla Allah azze ve celle ile Rasulüne yakınlaşmaya gidiyorum, belki Allah beni cehennem ehli eylemez!” diye cevap verdi. İbn Mes’ûd: “Yazık sana! Buraya gel ve onu bana ve oğluma tasadduk et! Böylesi daha uygun” dedi. Karısı: “Onu Hz. Peygamber’e götürüp (fıkrını alıncaya dek) Allah’a yemin olsun ki, hayır!” dedi. Kadın Hz. Peygamber’e gitti ve (görüşmek için) izin istedi. Hz. Peygamber’e: “ Bu Zeynep’tir. Senden izin istiyor Ya Rasulallah!” dediler. O: *“Hangi Zeynep?”* diye sordu. “Abdullah b. Mes’ûd’un karısı” dediler. *“Ona izin verin”* buyurdu. Zeynep Hz. Peygamber’in yanına geldi ve şöyle dedi: “ Ey Allah’ın Rasulü! Ben senin bir konuşmanı duydum. Döndüğümde Abdullah b. Mes’ûd’a anlattım. Allah’a ve sana yakınlaşabilmek ve Allah’ın beni cehennem ehlinden eylememesi ümidiyle, (infak etmek üzere) gerdanlığımı aldım. Fakat İbn Mes’ûd, bu gerdanlığı kendisine ve oğluna tasadduk etmemi, böylesinin daha uygun olduğunu söyledi. Ben de “Hz. Peygamber izin verene dek (olmaz) dedim.” Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *“Bunu kocana ve oğluna tasadduk et, onlar buna daha layıktır”* buyurdu. Sonra Zeynep şöyle dedi: “ Ey Allah’ın Rasulü! Sen yanımda iken senden işittiğim - Aklı ve dini eksik olup da akli başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim- sözünü buyurmuştun ya, dinimizin ve akıllarımızın eksikliği nedir?” Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle cevap verdi: *“Akıllarınızdaki eksiklik şahitliktir ki, kadının şahitliği erkeğin şahitliğinin yarısıdır. Dinlerinizdeki eksikliğe gelince bazı gün ve gecelerde (hayız dönemlerinde) namazı terketmeniz ve ramazanda orucu yemenizdir”* buyurdu.³⁵

4. Abdullah b. Mes’ûd Rivayetleri

Abdullah b. Mes’ûd tarikiyle rivayet, beş ayrı kaynakta sekiz ayrı sened ve metinle bulunmaktadır. Dârimî’nin *es-Sünen*, Şâşî’nin *el-Müsned* ve İbn Hibbân’ın *el-Müsnedü’s-sahîh*’inde tek yerde geçen rivayet, Ebû Ya’lâ’nın *el-Müsned*’inde iki yerde yer almaktadır.

³⁵ İbn Mende, II, 683.

Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde ise iki yerde geçen rivayetin biri, iki ayrı isnadla bulunmaktadır.

a. Dârimî'nin *es-Sünen*'inde Geçen Rivayet

Dârimî'nin *es-Sünen*'inde diğer kaynaklardan farklı, ikinci kısmı “mevkuf” olarak geçen rivayetin sened ve metni şöyledir.

أَخْبَرَنَا أَبُو زَيْدٍ سَعِيدُ بْنُ الرَّبِيعِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، قَالَ: سَمِعْتُ ذَرًّا، عَنْ وَائِلِ بْنِ مِهَانَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِلنِّسَاءِ: «تَصَدَّقْنَ، فَإِنَّكُنَّ أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ» فَقَالَتِ امْرَأَةٌ لَيْسَتْ مِنْ عِلْيَةِ النِّسَاءِ: لِمَ، أَوْ بِمَ، أَوْ فِيمَ؟ قَالَ: «إِنَّكُنَّ تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ، وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ» قَالَ: وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: " مَا مِنْ نَاقِصِي الدِّينِ وَالْعَقْلِ أَغْلَبَ لِلرِّجَالِ ذَوِي الْأَمْرِ عَلَى أَمْرِهِمْ مِنَ النِّسَاءِ، قَالَ رَجُلٌ: مَا نُقْصَانُ عَقْلُهَا؟ قَالَ: جُعِلَتْ شَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ بِشَهَادَةِ رَجُلٍ. قَالَ سُئِلَ: مَا نُقْصَانُ دِينِهَا؟ قَالَ: تَمَكُّتُ كَذَا وَكَذَا مِنْ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ لَا تُصَلِّيَ اللَّهُ صَلَاةً

Ebû Zeyd Saîd b. er-Rebbî → Şu‘be → el-Hakem → Zer → Vâil b. Mehane isnadıyla rivayet ettiğine göre Abdullah b. Mes’ûd şöyle demiştir: Rasûlullah kadınlara şöyle buyurdu: “*Sadaka verin, zira cehennemdekilerin çoğu sizlersiniz.*” Eşraftan olmayan bir kadın³⁶ “Niye?” diye sordu. Hz. Peygamber “*Siz laneti fazla yapıyor, kocalarınıza nankörlük ediyorsunuz*” buyurdu. Abdullah b. Mes’ûd: “Kadınlar gibi, akli ve dini eksik olup da yaptığı işin farkında olan adamlara işleri konusunda galebe çalan kimse yoktur” dedi. Bir adam: “Akıllarının eksikliği nedir?” diye sordu. Abdullah b. Mes’ûd: “Akli noksan tabiri iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olmasını ifade eder” diye cevap verdi. “Dinlerinin eksikliği nedir” diye sorulduğunda: “Şu kadar gün ve geceyi geçirir de Allah için namaz kılmaz.”cevabını verdi.³⁷

b. Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî’nin *el-Müsned*'inde Geçen Rivayet

Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî’nin *el-Müsned*'inde bir yerde mevkuf iken bir yerde ise merfu geçen rivayetin sened ve metni şu şekildedir.

³⁶ Bu metinde yer alan *عليه* kelimesinin eşraftan olmak anlamına geldiğine dair bkz. Ahmed Muhtar Abdülhamid Ömer, *Mu‘cemü’l-lügatü’l-arabiyyeti’l-muâsıra*, II, 1548.

³⁷ Dârimî, “Taharet”, 103.

1. Birinci Rivayet

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ، حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ، عَنْ ذَرٍّ، عَنْ وَائِلِ بْنِ مَهَانَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تَصَدَّقْنَ يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ، فَإِنَّكُمْ أَكْثَرُ أَهْلِ جَهَنَّمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»، قَالَتِ امْرَأَةٌ لَيْسَتْ مِنْ عِلْيَةِ النِّسَاءِ: وَلَمْ نَحْنُ أَكْثَرُ أَهْلِ جَهَنَّمَ؟ قَالَ: «إِنَّكُمْ تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ» قَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: «مَا وَجَدْتُ نَاقِصَ الْعَقْلِ وَالْدِّينِ أَغْلَبَ عَلَى الرَّجَالِ ذَوِي الْأَحْلَامِ عَلَى أُمُورِهِنَّ مِنْ هَذِهِ النِّسَاءِ»، قِيلَ: يَا ابْنَ مَسْعُودٍ، وَمَا نَقْصُ عُقُولِهِنَّ وَدِينِهِنَّ؟ قَالَ: " أَمَّا نَقْصُ عُقُولِهِنَّ: فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ بِشَهَادَةِ رَجُلٍ، وَأَمَّا نَقْصُ دِينِهِنَّ: فَإِنَّهُ يَأْتِي عَلَى إِحْدَاهُنَّ مَا شَاءَ اللَّهُ مِنْ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ لَا تَسْجُدُ لِلَّهِ فِيهِ سَجْدَةً "

Muhammed b. Ebû Bekr → Abdulaziz b. Abdussamed → Mansur → Zer → Vâil b. Mehane isnadıyla rivayet ettiğine göre Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir: Rasûlullah şöyle buyurdu: “Ey kadınlar cemaati! Sadakada bulunun. Kıyamet günü cehennem ehlinin çoğunluğunu siz teşkil ediyorsunuz” buyurdular. Eşraftan olmayan bir kadın: “Neden biz cehennem ehlinin çoğunluğunu teşkil ediyoruz?” diye sordu. Hz. Peygamber: “Siz laneti fazla yapıyor, kocalarınıza nankörlük ediyorsunuz” buyurdu. İbn Mes'ûd: “Aklı ve dini eksik olup da aklı başında birinin aklını kadınlar kadar çelen birini görmedim” deyince “Ey İbn Mes'ûd onların akıllarının ve dinlerinin eksikliği nedir?” diye soruldu. İbn Mes'ûd: “Aklı noksan tabiri iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olmasını ifade eder. Dinlerinin eksik olmasına gelince onlardan her birinin, Allah'ın dilediğince gün ve geceyi Allah için bir secde etmeden geçirmesidir.”³⁸

2. İkinci Rivayet

حَدَّثَنَا أَبُو خَيْثَمَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ ذَرٍّ، عَنْ وَائِلِ بْنِ مَهَانَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ لِلنِّسَاءِ: «تَصَدَّقْنَ فَإِنَّكُمْ أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ»، فَقَالَتِ امْرَأَةٌ لَيْسَتْ مِنْ عِلْيَةِ النِّسَاءِ: لِمَ - أَوْ فِيمَ - أَوْ بِمَ - نَحْنُ؟ قَالَ: «إِنَّكُمْ تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ، وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، مَا مِنْ نَاقِصَةِ الْعَقْلِ وَالْدِّينِ أَغْلَبَ لِلرَّجَالِ ذَوِي الْأَمْرِ مِنَ النِّسَاءِ»، قِيلَ: فَمَا نَقْصَانُ عُقُولِهِنَّ؟ قَالَ: «جَعَلَ شَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ بِشَهَادَةِ رَجُلٍ»، قِيلَ: فَمَا نَقْصَانُ دِينِهِنَّ؟ قَالَ: «تَلَبَّثَ لَا أَدْرِي كَمْ يَوْمٍ لَا تُصَلِّي»

Ebû Heyseme → Abdurrahman → Şu'be → Hakem → Zer → Vâil b. Mehane isnadıyla rivayet ettiğine göre Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir: Rasûlullah kadınlara

³⁸ Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, el-Müsned, IX, 48.

şöyle buyurdu: “Sadaka verin, cehennemın çoğunu siz teşkil ediyorsunuz.” Eşraftan olmayan bir kadın “Niye?” diye sordu. Hz. Peygamber “Siz laneti fazla yapıyor, kocalarınıza nankörlük ediyorsunuz. Akli ve dini eksik olup da akli başında birinin aklını kadınlar kadar çelen birini görmedim” buyurdu. “Onların aklının noksanlığı nedir?” diye soruldu. Hz. Peygamber: “Akli noksan tabiri iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olmasını ifade eder” diye cevap verdi. Din noksanlığı nedir diye sorulunca da: “Bilmem kaç gün geçer de namaz kılmaz” cevabını verdi³⁹

c. Şâfi’nin el-Müsned’inde Geçen Rivayet

Şâfi’nin el-Müsned’inde mevkuf olarak geçen rivayetin sened ve metni şu şekildedir.

حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ صَالِحٍ التِّرْمِذِيُّ، نا أَبُو دَاوُدَ، نا النَّضْرُ، أنا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ قَالَ: سَمِعْتُ ذَرًّا، عَنْ وَائِلِ بْنِ مَهَانَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، أَنَّ النَّبِيَّ، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِلنِّسَاءِ: «تَصَدَّقْنَ؛ فَإِنَّكُمْ أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ»، فَقَالَتِ امْرَأَةٌ لَيْسَتْ مِنْ عِلْيَةِ النِّسَاءِ، لَيْسَتْ مِنْ أَعْقَلِهِنَّ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، فِيمَنْ أَوْ بِمِ أَوْ لِمِ؟ قَالَ: «إِنَّكُمْ تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ، وَتُكْفِرْنَ الْعَشِيرَ»، وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: «مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصِي الْعَقْلِ وَالَّذِينَ أَغْلَبَ لِلرِّجَالِ ذَوِي الْأَمْرِ عَلَى أَمْرِهِمْ - مِنَ النِّسَاءِ»، قِيلَ: وَمَا نُقْصَانُ عَقْلِهَا وَدِينِهَا؟ قَالَ: «أَمَّا نُقْصَانُ عَقْلِهَا، فَإِنَّهَا جُعِلَتْ شَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ كَشَهَادَةِ رَجُلٍ، وَأَمَّا نُقْصَانُ دِينِهَا، فَإِنَّهَا يَأْتِي عَلَيْهَا كَذًا وَكَذَا مِنْ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ لَا تُصَلِّيَ اللَّهُ صَلَاةً»

Ebû Abdullah Muhammed b. Sâlih et-Tirmizî → Ebû Dâvud → en-Nadr → Şu‘be → Hakem → Zer → Vâil b. Mehane isnadıyla rivayet ettiğine göre Abdullah b. Mes’ûd şöyle demiştir: Rasûlullah kadınlara şöyle buyurdu: “Sadaka verin, cehennemın çoğunu siz teşkil ediyorsunuz.” Eşraftan olmayan, çok da zeki olmayan bir kadın “Niye?” diye sordu. Hz. Peygamber: “Siz laneti fazla yapıyor, kocalarınıza nankörlük ediyorsunuz” buyurdu. Abdullah b. Mes’ûd: “Akli ve dini eksik olup da akli başında birinin aklını kadınlar kadar çelen birini görmedim” dedi. Dinleyenlerden bir kişi: “Akıllarının eksikliği nedir?” diye sordu. Abdullah b. Mes’ûd: “Akli noksan tabiri iki kadının şahitliğinin bir erkeğin

³⁹ Ebû Ya’lâ el-Mevsilî, a.g.e. IX, 187.

şahitliğine denk olmasını ifadeeder” diye cevap verdi. “Dinlerinin eksikliğine gelince şu kadar gün ve gece geçtiği halde Allah için namaz kılmamasıdır.”cevabını verdi⁴⁰

d. İbn Hibbân’ın *el-Müsnedü’s-sahih*’inde Geçen Rivayet

İbn Hibbân’ın *el-Müsnedü’s-sahih*’inde mevkuf olarak geçen rivayetin sened ve metni şu şekildedir.

أَخْبَرَنَا الْفَضْلُ بْنُ الْحُبَابِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، قَالَ: سَمِعْتُ ذَرًّا، يُحَدِّثُ عَنْ وَائِلِ بْنِ مِهَانَةَ، عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ لِلنِّسَاءِ: «تَصَدَّقْنَ فَإِنَّكُمْ أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ»، قَالَتِ امْرَأَةٌ: لَيْسَتْ مِنْ عِلْيَةِ النِّسَاءِ: بِمَ، أَوْ لِمَ؟، قَالَ: «إِنَّكُمْ تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ، وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ» قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: مَا مِنْ نَاقِصَاتِ الْعُقُلِ وَالْدِّينِ أَغْلَبُ عَلَى الرَّجَالِ ذَوِي الْأَمْرِ عَلَى أَمْرِهِمْ مِنَ النِّسَاءِ، قِيلَ: وَمَا نُفْصَانُ عَقْلِهَا وَدِينُهَا؟، قَالَ: أَمَّا نُفْصَانُ عَقْلِهَا فَإِنَّ شَهَادَةَ امْرَأَتَيْنِ بِشَهَادَةِ رَجُلٍ، وَأَمَّا نُفْصَانُ دِينِهَا فَإِنَّهُ يَأْتِي عَلَى إِحْدَاهُنَّ كَذَا وَكَذَا مِنْ يَوْمٍ لَا تُصَلِّي فِيهِ صَلَاةً وَاحِدَةً

El-Fadl b. el- Hubab → Muhammed b. Beşşâr → Muhammed → Şu‘be → el-Hakem → Zer → Vâil b. Mehane isnadıyla rivayet ettiğine göre Abdullah b. Mes’ûd şöyle demiştir: Rasûlullah kadınlara şöyle buyurdu: “*Sadaka verin, cehennemden çoğunu siz teşkil ediyorsunuz.*” Eşraftan olmayan olmayan bir kadın “Neden ya da niçin?” diye sordu. Hz. Peygamber “*Siz laneti fazla yapıyor, kocalarınıza nankörlük ediyorsunuz*” buyurdu. Abdullah b. Mes’ûd: “Akıllı ve dini eksik olup da akıllı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim” dedi. Dinleyenlerden bir kişi: “Akıllarının eksikliği nedir?” diye sordu. Abdullah b. Mes’ûd: “Akıllı noksan tabiri iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olmasını ifade eder” diye cevap verdi. “Dinlerinin eksikliğine gelince onlardan birinin, şu kadar gün geçirip de bir tek namaz kılmamasıdır” cevabını verdi.⁴¹

e. Hâkim en-Nisâbü’rî’nin *Müstedrek*’inde Geçen Rivayet

Hâkim en-Nisâbü’rî’nin *Müstedrek*’inde üç yerde merfu olarak geçen rivayetin sened ve metni şu şekildedir.

⁴⁰ Şâfi, Ebû Saîd Heysem b. Küleyb b. Süreyc Şâfi, **el-Müsned**, (thk. Mahfuzurrahman Zeynullah), Medine 1990, II, 295.

⁴¹ İbn Hibbân, VIII, 116.

1. Birinci Rivayet

حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ بَكْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الصَّيْرَفِيُّ بِمَرَوْ مِنْ أَصْلِ كِتَابِهِ، ثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ الْفَضْلِ، ثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ، ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ زِرِّ، عَنْ وَائِلِ بْنِ مَهَانَةَ النَّيْمِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ، تَصَدَّقْنَ وَلَوْ مِنْ حُلِيِّكُنَّ فَإِنَّكُنَّ أَكْثَرُ أَهْلِ جَهَنَّمَ» فَقَالَتِ امْرَأَةٌ لَيْسَتْ مِنْ عِلْيَةِ النِّسَاءِ: وَبِمَ يَا رَسُولَ اللَّهِ نَحْنُ أَكْثَرُ أَهْلِ جَهَنَّمَ؟ قَالَ: «لِأَنَّكُنَّ تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، وَمَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلِ وَدِينٍ أَغْلَبَ لِلْبَّ الرَّجُلِ مِنْكُنَّ» هَذَا صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ الشَّيْخَيْنِ حَدِيثٌ وَلَمْ يُخْرِجَاهُ "

Ebû Ahmed b. Bekr b. Muhammed es-Sayrafi → Abdussamed b. el-Fadl → Kabîsa b. Ukbe → Süfyân → Mansur → Zir → Vâil b. Mehâne isnadıyla rivayet ettiğine göre Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir: Rasûlullah şöyle buyurdu: “*Ey kadınlar toğluluğu! Ziynetlerinizden de olsa sadaka verin çünkü cehennem ehlinin çoğunu siz teşkil ediyorsunuz.*” Eşraftan olmayan olmayan bir kadın “Niye cehennem ehlinin çoğunu biz teşkil ediyoruz Ya Rasûlallah” diye sordu. Hz. Peygamber “*Çünkü siz laneti fazla yapıyor, kocalarınıza nankörlük ediyorsunuz. Akli ve dini eksik olup da akli başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim*” buyurdu.⁴² Bu hadis Şeyhayn’ın (Buhârî ve Müslim) eserlerinde yer vermedikleri ancak ikisinin de şartlarına uygun düzeyde sahih bir hadistir.⁴³

2. İkinci Rivayet

أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ جَعْفَرٍ الْقَطِيعِيُّ، ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنِي أَبِي، ثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَنبَأَ سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، وَالْأَعْمَشِ، عَنْ ذَرٍّ، وَأَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ مُوسَى الْعَدْلُ، وَاللَّفْظُ لَهُ، ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَيُّوبَ، أَنبَأَ يَحْيَى بْنُ الْمُغِيرَةِ السَّعْدِيُّ، ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ ذَرٍّ، عَنْ وَائِلِ بْنِ مَهَانَةَ النَّيْمِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ، تَصَدَّقْنَ، وَلَوْ مِنْ حُلِيِّكُنَّ، فَإِنَّكُنَّ أَكْثَرُ أَهْلِ جَهَنَّمَ» فَقَالَتِ امْرَأَةٌ لَيْسَتْ مِنْ عِلْيَةِ النِّسَاءِ: وَبِمَ يَا رَسُولَ اللَّهِ نَحْنُ أَكْثَرُ أَهْلِ جَهَنَّمَ؟ قَالَ: «لِأَنَّكُنَّ تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ، وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، وَمَا وَجَدَ مِنْ نَاقِصِ الدِّينِ

⁴² Hâkim, Ebû Abdullah İbnu'l-Beyyi Muhammed Hâkim Nisâbü'rî, **el-Müstedrek ale's-sahîhayn**, (thk. Mustafa Abdulkadir Ata), Beyrut 1990, IV, 645.

⁴³ Hâkim, hadisin Sahîhayn’da yer almadığını belirtirken İbn Mes’ûd tarikiyle yer almadığını kastetmiş olmalıdır.

وَالرَّأْيُ أَغْلَبَ لِلرِّجَالِ ذَوِي الْأَمْرِ، عَلَى أُمُورِهِمْ مِنَ النِّسَاءِ» قَالُوا: وَمَا نَقْصُ دِينِهِنَّ وَرَأْيِهِنَّ؟ قَالَ:
«أَمَّا نَقْصُ رَأْيِهِنَّ فَجُعِلَتْ شَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ بِشَهَادَةِ رَجُلٍ، وَأَمَّا نَقْصُ دِينِهِنَّ فَإِنَّ إِحْدَاهُنَّ
تَقْعُدُ مَا شَاءَ اللَّهُ مِنْ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ لَا تَسْجُدُ لِلَّهِ سَجْدَةً»

Ahmed b. Cafer el-Katî'î → Abdullah b. Ahmed b. Habel → Ahmed b. Hanbel →
Abdürrezzak → Süfyân → Mansue → 'Ameş → Zer → Abdullah b. Muhammed b. el-Adl.

Muhammed b. Eyyûb → Yahya b. el-Muğire es-Sa'dî → Cerîr → Mansur → Zer →
Vâil b. Muhame isnadıyla rivayet ettiğine göre Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir:
Rasûlullah şöyle buyurdu: *“Ey kadınlar topluluğu! Ziyinetlerinizden de olsa sadaka verin
çünkü cehennem ehlinin çoğunu siz teşkil ediyorsunuz.”* Eşraftan olmayan bir kadın “Niye
cehennem ehlinin çoğunu biz teşkil ediyoruz Ya Rasûlallah” diye sordu. Hz. Peygamber:
*“Çünkü siz laneti fazla yapıyor, kocalarınıza nankörlük ediyorsunuz. Dini ve akli eksik
olup da akli başında birinin aklını kadınlar kadar çelen birini görmedim”* buyurdu.
“Dinlerinin ve akıllarının eksikliği nedir” dediler. Hz. Peygamber: *“Akli noksan tabiri iki
kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olmasını ifade eder. Dinlerinin eksik
olması da Allah'ın dilediği günlerde Allah için secde etmemelerinden dolayıdır”* diye
cevap verdi.⁴⁴

⁴⁴ Hâkim, II, 207.

BİRİNCİ BÖLÜM

SENED TENKİDİ

Özel lafızlarla hadisi rivayet eden râvî veya râvîleri zikrederek, hadis metnini ilk sahibine nisbet etmek anlamına gelen “isnâd”; temelde, haberi nakledenin güvenilirliğinden hareketle, haberin güvenilirliğini ortaya koyan bir hadis rivayet usulüdür. Haberin olduğu yerde haberi başkalarına ulaştıranlar da vardır. Önemli olanın haber olmasına rağmen, muhbirin güvenilirliği de haberin güvenilirliğiyle beraber düşünülür.⁴⁵

Çalışmamızda kullanılan tenkid kavramı, olumsuz anlamıyla “eleştiri” manasında değil; “hadislerin, güvenilirliklerini tesbit etmek için, sened ve metni incelemeye tabi tutmak” anlamında kullanılmıştır.⁴⁶

Hadis denildiğinde sened ve metin akla gelmektedir. Sened araç, metin amaç olarak görülmelidir. Ancak, hadis tenkidi her ikisini de kapsamaktadır. Bir vakıayı rivayet eden bir şahsın, kendisine nakledilen olayın ihtimal dâhilinde olup olmayışını araştırdığı kadar, rivayet edenin karakter ve şahsiyetini de araştırdığı bilinen bir gerçektir.⁴⁷ Bu nedenle de hadis tenkidi öncelikle isnad tenkidi ile başlayacak, isnad tenkidinde râvî tenkidi ilk sırayı alacaktır. Şu var ki râvî tenkidi hususunda istisna edilen bir tabaka vardır: Sahabe tabakası.

Sahâbe, hadisleri Rasûlullah’tan duyan ve nakleden ilk râvî tabakası olarak incelendiğinde, Hz. Peygamber’in davetine gönül rızasıyla icabet eden, ondan öğrendiği Kur’an ve Sünnet’i hayatında yaşayan, başkalarına nakleden ve bunları korurken hiçbir şeyden çekinmeyen bir topluluktur. Bu özellikleri sebebiyle ashabin Kur’an’da ve hadislerde adalet sahibi olduğuna işaret edilmiştir.⁴⁸

Kur’an ve Sünnet’te sahabe ile ilgili naslara dayanan muhaddisler ve Ehl-i sünnet âlimleri sahâbenin tamamını âdil kabul etmiş, sahabe cerh ve ta’dil değerlendirmelerinin dışında tutulmuştur.⁴⁹ Biz de bu çalışmada sahâbî râvîlerine göre tasnif ettiğimiz senedleri değerlendirirken sahâbîlerin biyografilerine yer verecek, isnadda yer alan diğer râvîler ile ilgili cerh ve ta’dil değerlendirmelerini aktaracağız.

⁴⁵ Coşkun, Selçuk **Hadise Bütüncül Bakış**, İstanbul 2014, s.117

⁴⁶ Tenkid lafzının bu anlamıyla ilgili olarak bkz. Aydınli, Abdullah, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, İstanbul 2012, s.243, A’zami, **Menhecü’n-nakd ‘inde’l-muhaddisin**, Riyad 1982, s. 5-95, Coşkun, **Hadise Bütüncül Bakış**, s.117, Aşikkutlu, Emin, **Hadiste Rical Tenkidi**, İstanbul 1997, s.19, Muallim Nâci, **Lugat-ı Nâci**, Ankara 2009, s. 699, Mustafa Ertürk, **Metin Tenkidi**, Ankara 2011, s.29-38.

⁴⁷ Coşkun, **a.g.e.** s.118.

⁴⁸ Örnek olarak bkz. el-Bakara 2/143, Âli İmrân 3/110, el-Haşr 59/8, Ahmed b. Hanbel, V, 357; IV, 399.

⁴⁹ Efendioğlu, Mehmet “Sahâbe”, **DİA**, XXXV, 495-496.

İsnad tenkidinin râvî tenkidi dışında ittisal/inkıta', ref'/vakf, derece-i şuyû' gibi unsurlarına da yer verecek, isnadları değerlendirmeyi kolaylaştırabilmek amacıyla ayrıca şema halinde göstereceğiz.

“Kadınların akıl ve din bakımından noksanlığı” nitelemesini ihtiva eden söz konusu rivayet tespit edebildiğimiz kadarıyla elimizde mevcut hadis literatürüne dört ayrı sahâbînin rivayeti olarak intikal etmiştir. Bu sahâbîler Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudri, Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Mes'ûd'dur. Çalışma konumuz olan hadisin isnadlarını sahâbî râvîleri itibarıyla şöyle değerlendirebiliriz:

A. ABDULLAH B. ÖMER TARİKLERİNİN SENED TENKİDİ

Abdullah b. Ömer, kendisinden rivayet edilen hadis sayısı binden fazla olduğu için “muksîrûn” olarak adlandırılan sahâbîlerden biridir.⁵⁰

Babası Ömer b. el-Hattâb, amcası Zeyd, kız kardeşi Hafsa, Ebû Bekr, Osman, Ali, Âişe ve daha birçok sahâbîden hadis dinlemiştir. Kendisinden de oğullarından Bilâl, Hamza, Zeyd ve Abdullah; torunlarından Ebû Bekr b. Abdullah ve Muhammed b. Zeyd'in yanı sıra Âtâ, İkrime, Mücâhid, Saîd b. Cübeyr gibi tabiûn tabakasının önemli isimleri hadis rivayetinde bulunmuştur.

Hafsa bint. Abdullah, Hz. Peygamber'in Abdullah b. Ömer hakkında: “Abdullah sâlih bir kişidir”⁵¹ dediğini duymuş, İbn Mes'ûd, “İbn Ömer'in, Kureyş'in dünyanın isteklerine karşı nefesine hâkim olan gençlerinden olduğunu” söylemiştir. Câbir de; “İbn Ömer dışında, dünya malına sahip her kişinin dünya malına esir olduğunu” ifade etmiştir.⁵² Bu değerlendirmeler İbn Ömer'in kişiliğini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Abdullah b. Ömer, Hz. Peygamber'in yakın çevresinde bulunması sebebiyle her türlü hâl ve davranışlarını yakından gözlemlemiş ve aktarmıştır. Hadisleri ne eksik ne fazla, duyduğu lafızlarla rivayet etmesi,⁵³ Abdullah b. Ömer'in hadis rivayetindeki titizliğini gösterir. Lafızla rivayete önem vermesinin yanı sıra muksirundan olmasına rağmen zaman zaman hadis rivayetini azaltması titizliğinin bir diğer göstergesidir. Onun bu titizliğine dair kendisiyle Mekke'den Medine'ye kadar yolculuk yapan Mücâhid'e ve yanında bir yıl kalan Şa'bî'ye, bu zaman zarfında yalnızca birer hadis rivayet etmesi örnek gösterilebilir.

⁵⁰ Zehebî, , **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, III, 203-238.

⁵¹ Buhârî, “Fadâilu ashâbi'n-nebî”, 20.

⁵² İbn Hacer, , **Tehzîbü't-Tehzîb**, V, 328-330.

⁵³ Hatib el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, I, 503.

İbn Ömer'den nakledilen hadis sayısı Bakî b. Mahled'in *el-Müsned*'ine göre mükerrerleriyle birlikte 2630 hadistir.⁵⁴ Böylece İbn Ömer Ebû Hüreyreden sonra muksirun arasında ikinci sırada yer almış olur. İbn Ömer'in hadislerinin 168'i *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de yer alırken, 81'i sadece Buhârî ve 31'i sadece Müslim tarafından rivayet edilmiştir.⁵⁵

Abdullah b. Ömer'in vefat tarihi ile ilgili olarak 73/ 692 ve 74/693 tarihleri verilir.⁵⁶

1. Abdullah b. Ömer Tarîklerinin Râvileri

Abdullah b. Ömer'den bu rivayeti Abdullah b. Dînâr, Abdullah b. Dînâr'dan da İbnü'l-Hâd nakletmiştir. İbnü'l-Hâd'dan sonra rivayet, Bekr b. Mudar, Leys b. Sa'd, İbn Ebû Hâzım, Hayve b. Şüreyh ve Yahya b. Eyyûb tarîkleriyle beş kola ayrılarak devam etmiştir.

Abdullah b. Ömer isnadında yer alan râviler hakkında kısaca şu bilgiler verilebilir:

a. Müşterek Râviler

Abdullah b. Ömer isnadıyla gelen rivayetin Abdullah b. Dînâr ve İbnü'l-Hâd olmak üzere iki müşterek râvisi bulunmaktadır.

1. Abdullah b. Dînâr

Tam ismi Ebû Abdurrahman Abdullah b. Dînâr el-'Adevî el-Ömerî el-Medenî'dir.

İbn Ömer dışında, Enes b. Mâlik, Süleyman b. Yesâr ve Ebû Sâlih es-Semmân'dan hadis almıştır. Şu'be, Mâlik, Süfyân es-Sevrî, Verka b. Ömer, Süleyman b. Bilal, Abdurrahman b. Abdullah b. Dînâr, İsmail b. Cafer ve Süfyân b. Uyeyne gibi birçok isme hadis rivayetinde bulunmuştur.

İbn Sa'd (v.230/845) *Tabakât*'ında Abdullah b. Dînâr'dan "kesîru'l-hadis"⁵⁷ olarak söz eder.⁵⁸ Cerh ve ta'dilde otorite kabul edilen İbn Nümeir (234/849) Abdullah b. Dînâr'ı, çokça hayır yapan sâlih bir kişi ve "sika" râvilerden saymış, ayrıca "sâlih" bir tâbii ve

⁵⁴ İbn Hazm, *Esmâü's-sahâbeti'r-ruvât*, s.38.

⁵⁵ Zehabî, *Siyer*, III, 203-238.

⁵⁶ İbn Ömer'in biyografisi hakkında bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 155-161, nr.4852.

⁵⁷ Kesîru'l-hadis: Çok hadis rivayet eden kimse, muksirûn manasına gelir. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s.149.

⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I, 305.

“sadûk”⁵⁹ olarak nitelemiştir. İbn Hibbân (v.354/965) Abdullah b. Dînâr’ı *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiş, İbn Mencûye olarak meşhur el-Hafız Ahmed b. Ali el-İsbahânî (v.428/1036) Abdullah b. Dînâr’ın yaklaşık iki yüz hadis rivayet ettiğini söylemiştir.⁶⁰ Yahya b. Maîn (v.233/848), müfessir ve muhaddis İclî (v.261/875), Ebû Zûr’a (v.264/878), Ebû Hâtim (v.277/890), Nesâî (v.303/915) ve hadis hafızlarından İbn Şahin (v.385/996) ise kendisinin “sika” olduğu görüşündedir.⁶¹ Nitekim Zehebî de (v.748/1348) Abdullah b. Dînâr’ın “imam”⁶², “muhaddis”, “hüccet”⁶³ olduğunu ve birçok âlim tarafından “sika”⁶⁴ kabul edildiğini ifade eder.

Abdullah b. Dînâr 127/745 yılında vefat etmiştir.⁶⁵

2. İbnü’l-Hâd

Tam ismi Ebû Abdullah Yezîd b. Abdullah b. Üsâme b. el-Hâd Abdullah b. Şeddâd b. el-Hâd el-Leysî’dir. Bir ayağının sakat olması nedeniyle aksayarak yürüyor bu nedenle de el-‘Arec lakabıyla da tanınıyordu.⁶⁶

Muhammed b. Ka’b, Şurahbil b. Sa’d, Ebû Bekr b. Hazm ve Zührî gibi birçok isimden hadis almış, Malik, Leys b. Sa’d ve Bekr b. Mudar gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.⁶⁷

Muhammed b. Sa’d (v.230/845) İbnü’l-Hâd’ı “sika” ve “kesîru’l-hadîs” olarak değerlendirmiş, Yahya b. Maîn (v.233/848) ve *el-Cerh ve’t-ta’dîl* adlı eseriyle tanınan İbn

⁵⁹ Sadûk: Ta’dîlin, Zehebî ve Irâkî’ye göre üçüncü, Sehâvî’ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir râvî için kullanılır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis yazılır ve araştırılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, **a.g.e.** s.261.

⁶⁰ Zehebî, **Siyer**, V, 253-255.

⁶¹ İbn Hacer, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, V, 201-202.

⁶² İmam: Hadis ilminde en üst mertebelere ulaşmış hoca anlamına gelmektedir. Sehâvî’ye göre ta’dîlin dördüncü mertebesinde bulunan bir râvî için kullanılır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis delil olarak alınır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Aydın, **a.g.e.** s.136.

⁶³ Hüccet: Hadis sahasındaki ehliyeti herkes tarafından kabul edilen, rivayet ettiği hadisler delil olarak kullanılan, sika râvînin üstünde daha güvenilir Ayrıntılı bilgi için bkz; râvî, hadis âlimi demektir. Böyle bir râvî ta’dîlin, Irâkî’ye göre ikinci, Sehâvî’ye göre dördüncü mertebededir. Aydın, **a.g.e.** s.117-118.

⁶⁴ Sika: Adalet ve zabt niteliklerini tam olarak taşıyan, hadis rivayetinde güvenilir râvî anlamına gelmektedir. İbn Hacer’e göre üçüncü, Sehâvî’ye göre dördüncü mertebede bulunan bir râvî için kullanılır. Böyle bir râvînin rivayeti delil olarak alınır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, **a.g.e.** s.277; Yücel, Ahmet “Sika” **DİA**, XXXVII, 175.

⁶⁵ Abdullah b. Dînâr’ın biyografisi, cerh ve ta’dîl durumu hakkında bk. Zehebî, **Siyer**, V, 255.

⁶⁶ İbn Sa’d, **et-Tabakâtü’l-kübrâ**, I, 277. Hadis literatüründe el-A’rec lakaplı birçok râvî bulunmakta olup bu lakap daha ziyade Ebû Hüreyre’nin talabelerinden Abdurrahman b. Hürmüz hakkında meşhurdur. İbnü’l-Hâd’ın da bu lakapla anılması bir karışıklığa yol açmamalıdır.

⁶⁷ Zehebî, **Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhir ve’l-a’lam**, (thk. Beşşâr Avvâd Ma’ruf), Beyrut 2003, III, 755.

Ebû Hatim (v.327/938) kendisini “sika” kabul etmiştir. Ahmed b. Hanbel (v.241/855) İbnü’l-Hâd hakkında “lâ ‘alame bihi be’s”⁶⁸ derken İbn Hibbân da İbnü’l-Hâd’a *es-Sikât* adlı eserinde yer vermiştir.

İbnü’l-Hâd, Medine’de 139/ 756 yılında vefat etmiştir.⁶⁹

Abdullah b. Dînâr ve İbnü’l-Hâd, Abdullah b. Ömer’den gelen senetlerin hepsinde yer almışlardır. Bu itibarla senedin aslını meydana getirmektedirler. İbnü’l-Hâd sonrasında ise isnad muhtelif hadis kaynaklarında farklı râvîler vasıtasıyla nakledilmiştir. İsnadların yer aldığı kaynaklar itibariyle diğer râvîlerden şöyle söz edebiliriz:

b. Ahmed b. Hanbel’in İsnâdları

İsnadın aslında yer alan Abdullah b. Dînâr ve İbnü’l-Hâd’ın ardından Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’de zikrettiği sened zincirinde sırasıyla Hayve b. Şüreyh, İbn Vehb ve Harun b. Ma’rûf bulunmaktadır.

1. Hayve b. Şüreyh

Tam ismi Ebû Zür’a Hayve b. Şüreyh b. Safvân b. Mâlik et-Tücîbî el-Mısrî’dir.

Rebî’a el-Kasîr, Ukbe b. Müslim, Ebû Yûnus Süleym b. Cübeyr ve Yezîd b. Ebû Habîb gibi isimlerden hadis almış, İbnü’l-Mübarek, İbn Vehb ve el-Mukrî gibi birçok isme hadis rivayetinde bulunmuştur.

Talebelerinden İbn Vehb, “Hayve b. Şüreyh kadar ibadetlerini gizli yapan kimseyi görmediğini ve Hayve’nin duası makbul bir kişi olarak bilindiğini” ifade ederek takvasına dikkat çekmiştir.⁷⁰

Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel (v.241/855) ve Ebû Hâtim er-Râzî (v.277/890) Hayve b. Şüreyh’in “sika” bir râvî olduğunu belirtmişlerdir.⁷¹

Hayve b. Şüreyh 158/ 775veya 159/ 776 yılında vefat etmiştir.⁷²

⁶⁸ Bu ifadeye en yakın Lâ be’s bih: Ta’dîlin, Zehebî ve Irâkî’ye göre üçüncü, Sehâvî’ye göre beşinci mertebede bulunan râvî için kullanılır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani *i’tibâr* için alınır. Aydınli, **a.g.e.** s.159.

⁶⁹ Mizzî, Ebu’l-Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, **Tehzîbu’l-Kemâl**, XXXII, 169-172.

⁷⁰ Zehebî, **Siyer**, VI, 404.

⁷¹ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, III, 307.

⁷² Mizzî, **Tehzîbu’l-Kemâl**, VII, 378-482.

2. İbn Vehb

Tam ismi Ebû Muhammed Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kuraşî el-Fihri el-Mısri'dir. 125/ 743 yılında doğmuştur.

Hayve b. Şüreyh'in yanı sıra Mâlik, Leys b. Sa'd ve İbn Lehî'a gibi isimlerden hadis almıştır. Aynı zamanda hocası olan Leys b. Sa'd da dâhil olmak üzere, Abdurrahman b. Mehdî, Saîd b. Ebû Meryem, Abdullah b. Muhammed b. Rumh ve daha birçok isim kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.⁷³

Yahya b. Maîn ve İbn Adî (v.365/976) İbn Vehb'i "sika", Ahmed b. Hanbel "sahîhu'l-hadîs"⁷⁴ olarak değerlendirmiştir. Hadis hafızı ve münekkitlerinden Ebû Zûr'a (v.264/878), İbn Vehb'in İmam Malik'in arkadaşı İbn el-Kâsım'dan daha fakih olduğunu söylemiş, Ebû Hâtim de İbn Vehb'i "sâlihu'l-hadîs"⁷⁵ ve "sadûk" olarak kabul etmiştir.

Abdullah b. Vehb 197/ 812 yılında vefat etmiştir.⁷⁶

3. Harun b. Ma'ruf

Tam ismi Ebû Ali Harun b. Ma'ruf el-Mervezî ed-Darîr'dir.

Ebû Damra Enes b. İyad, Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. el-Mübarek, Abdullah b. Vehb el-Mısri ve daha birçok isimden hadis almış, Müslim, Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel gibi hadis âlimleri de kendisinden hadis rivayet etmişlerdir.⁷⁷

Harun b. Ma'ruf, İbn Maîn, el-İclî, Ebû Zûr'a ve Ebû Hâtim gibi hadis otoriteleri tarafından "sika" olarak kabul edilmiştir.

Harun b. Ma'ruf, yetmiş dört yıl yaşamış ve Ramazan ayının sonlarında, 231/ 845 yılında vefat etmiştir.⁷⁸

c. Müslim'in İsnadları

Müslim'in isnadı, Leys b. Sad vasıtasıyla İbnü'l-Hâd ile birleşir.

⁷³ Zehebî, **Siyer**, IX, 223-234.

⁷⁴ Sahîhu'l-hadîs: Zehebî'ye göre ta'dîlin ikinci mertebesinde bulunan bir râvî için kullanılır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis delil olarak alınır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydınli, **a.g.e.** s.270.

⁷⁵ Sâlihu'l-hadîs: Ta'dîlin, Zehebî ve Irâkî'ye göre dördüncü, Sehâvî'ye göre altıncı mertebesinde bulunan bir râvî için kullanılır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani *i'tibar* için alınır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydınli, **a.g.e.** s.272.

⁷⁶ Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XVI, 277-287. Abdullah b. Vehb; Yahya b. Maîn, İbn Adî ve Zehebî gibi hadis âlimleri tarafından sika kabul edildiği için, çalışmamızda da sika olarak değerlendirilmiştir.

⁷⁷ Mizzî, **a.g.e.** XXX, 107.

⁷⁸ İbn Kesir, **et-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil**, I, 437.

1. Leys b. Sa'd

Tam ismi Ebû'l-Hâris Leys b. Sa'd b. Abdurrahman el-Fehmî el-Mısırî'dir. Velid b. Abdûlmelik'in hilafeti zamanında 93/712 veya 94/713 yılında doğmuştur.

Döneminde Mısır'ın en büyük muhaddisi ve fakihidir. Birçok âlimden ders almış, Mekke, Medine, Şam, Kudüs ve Bağdat gibi ilim merkezlerinde bulunmuştur. 113/732 yılında hac için gittiği Mekke'de 'Atâ b. Ebû Rebâh, İbn Ebû Müleyke, İbn Şihâb ez-Zührî, Nafi', İmran b. Ebû Enes ile görüşüp hadis naklettiği gibi⁷⁹ ayrıca Muhammed b. Yahya b. Hibbân, Yezîd b. Abdullah b. el-Hâd ve Yahya b. Saîd el-Ensarî gibi birçok kişiden de hadis almıştır. Aralarında İbn Lehî'a, İbn Vehb, İbnü'l-Mübarek, Ka'nebî, Saîd b. Ebû Meryem, Muhammed b. Rumh ve Yahya b. Bükeyr'in de bulunduğu pekçok kişi kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.⁸⁰

Leys b. Sa'd hakkında; İbn Sa'd (v.230/845) "sika", "kesîru'l-hadis", Ahmed b. Hanbel "sika sebt", "kesîru'l-ilm", "sahîhu'l-hadîs" değerlendirmesinde bulunurken, Yahya b. Ma'în, el-İclî, Ya'kûb b. Şeybe (v.262/875) ve Ebû Abdurrahman en-Nesâî (v.303/915) Leys b. Sa'd'ı "sika", Ali b. el-Medînî ise (v.234/848) "sebt"⁸¹ olarak kabul etmiştir.

Leys b. Sa'd, Şaban ayının ortalarında, cuma günü 175/ 791 yılında vefat etmiştir.⁸²

2. Muhammed b. Rumh

Tam ismi Ebû Abdullah Muhammed b. Rumh b. el-Muhacir et-Tucîbî'dir. 150/767 tarihinden sonra doğduğu nakledilmiştir.

Leys b. Sa'd, Abdullah b. Lehîa, Mesleme b. Ali gibi birçok isimden hadis almıştır. Mâlik b. Enes'ten naklettiği bir takım fikhî görüşler olmakla beraber hadis rivayet etmemiştir. Müslim, İbn Mace, el-Hasan b. Süfyân kendisinden hadis alanlar arasındadır.

Hadisi sağlam bir şekilde ezberleyip koruması ve bu konudaki titizliğiyle bilinen İbn Rumh'un hiç rihle yapmadığı rivayet edilmektedir.

Nesâî, İbn Rumh'un hiçbir hadiste hata yapmadığı kanaatindedir. "Eğer Mâlik'ten hadis yazmış olsaydı hadisleri ezberleyip koruması ve bu konudaki titizliğinden dolayı onu birinci tabakada kaydederdim" demiştir. Hadis hafızlarından Ebû Saîd b. Yunus, (v.

⁷⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIV, 255-279.

⁸⁰ Zehebî, *Siyer*, VII, 204.

⁸¹ Sebt: Ta'dîlin, Irâkî'ye göre ikinci, Sehâvî'ye göre dördüncü mertebesinde bulunan bir râvî için kullanılır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis delil olarak alınır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *a.g.e.* s. 273.

⁸² Mizzî, *a.g.e.* XXIV, 255-279.

347/958) Muhammed b. Rumh'un "sika" ve "sebt" olduğunu ve kendi bölgesinde hadisleri en iyi bilen kişi olduğunu ifade etmiştir. Zehebî (v. 748/1348) kendisini "hafız"⁸³, "sebt" ve "allâme" olarak zikretmiş, Buhârî'nin İbn Rumh'dan rivayeti olmamasına şaşırmıştır.

Muhammed b. Rumh 242/ 856 yılında Şevval ayında vefat etmiştir.⁸⁴

d. İbn Mâce'nin İsnadları

İbn Mâce ile Müslim çalışma konumuz olan hadisi aynı isnatlarla nakletmişlerdir. Abdullah b. Dînâr ve İbnü'l-Hâd'dan sonra isnad da yer alan Leys b. Sa'd ve Muhammed b. Rumh hakkındaki bilgiler kısaca yukarıda zikredilmiştir.

e. Ebû Dâvûd'un İsnadları

Ebû Davûd'un isnadına göre İbnü'l-Hâd'dan ilgili hadisi Bekr b. Mudar almış, İbn Vehb'e rivayet etmiştir. İbn Vehb'den de hadis, Ahmed b. Amr b. Serh aracılığıyla Ebû Dâvûd'a ulaşmıştır.

Bu râvîlerden kısaca şöyle söz edilebilir:

1. Bekr b. Mudar

Tam ismi Ebû Abdülmelik Bekr b. Mudar b. Muhammed b. Hakîm b. Süleyman el-Mısırî'dir. Hadis imamlarından ve aynı zamanda fakih olan Şurahbil b. Hasene'nin mevlasıdır.⁸⁵

Yezîd b. el-Hâd, Muhammed b. Aclân ve Amr b. el-Hâris gibi isimlerden hadis almış, oğlu İshak b. Bekr'in yanı sıra, İbn Vehb, Kuteybe b. Saîd gibi birçok isim kendisinden rivayette bulunmuştur. Kütüb-i sitte imamları olan Buhârî, Müslim, Ebû Davûd, Tirmizî ve Nesaî, Kuteybe b. Saîd vasıtasıyla Bekr b. Mudar'dan rivayette bulunmuşlardır.

⁸³ Hafız: Yüz bin hadisi, metin ve senedleriyle bilip ezberlemiş olan, bunların râvîlerini, hayat hikâyeleri, cerh ve ta'dîl yönleriyle bilen hadis âlimi. Ta'dîlin, Irâkî'ye göre ikinci, Sehâvî'ye göre dördüncü mertebesinde bulunan bir râvî için kullanılır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis delil olarak alınır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, s.108.

Aynı zamanda lafız, râvînin zabt durumuyla alakalı bir değerlendirme için kullanıldığında ta'dîl lafzı manası taşımakta ve kişinin "hadisi doğru belleyip doğru rivâyet edebilme yeteneğine" işaret etmekte; râvînin bilgi düzeyi kastedilerek kullanıldığında ise unvan manası taşımakta ve kişinin "ilmî seviyesine" işaret etmektedir. Hafız kavramının anlamı ile ilgili olarak ayrıca bkz. Yılmazörnek, Betül, **Ta'dîl Lafzı ve Unvan Olarak Hafız Terimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.

⁸⁴ Zehebî, **Siyer**, XI, 498-500.

⁸⁵ Buhârî, **et-Târîhu'l-kebîr**, II, 95.

Ahmed b. Hanbel Bekr b. Mudar'ı “sika” olarak değerlendirmiştir.⁸⁶ Zehebî ise kendisini “muhaddis”, “fakih” ve “hüccet” olarak kabul etmiştir.⁸⁷

Bekr b. Mudar 174/ 790 yılında vefat etmiştir.⁸⁸

2. Ahmed b. Amr b. Serh

Tam ismi Ebû't-Tahir Ahmed b. Amr b. Abdullah b. Amr b. es-Serh el-Emevî, el-Mısırî'dir.

Süfyân b. Uyeyne, İbn Vehb ve Saîd el-Âdem gibi isimlerden hadis almıştır. Kütüb-i sitte imamlarından Müslim, Ebû Davûd, Nesâî ve İbn Mâce, kendisinden hadis rivayet edenler arasındadır.⁸⁹

Ahmed b. Amr b. Serh hakkında Ebû Hatim, “la be'se bih” değerlendirmesinde bulunurken, Nesâî, “sika” olarak kabul etmiştir.

250/ 864 yılında vefat etmiştir.⁹⁰

f. İbn Ebû Âsım'ın İsnadları

Çalışma konumuz olan hadis İbnü'l-Hâd'dan sonra İbn Ebû Hâzım > Ya'kûb tarîkiyle İbn Ebû Âsım'a intikal etmiştir. Râvîler hakkında kısaca şu bilgiler verilebilir:

1. İbn Ebû Hâzım

Tam ismi Ebû Temmâm Abdülazîz b. Ebû Hâzım Seleme b. Dînâr el-Medenî'dir.

Babası Ebû Hâzım, Zeyd b. Eslem, Süheyl b. Ebû Sâlih Yezîd b. el-Hâd ve Yahya b. Saîd gibi isimlerden hadis almış, el-Humeydî, Saîd b. Mansûr, Ebû Mus'ab, el-Ka'nebî, Ali b. Hucr, Ya'kûb ed-Devrakî ve Yahya b. Eksem gibi birçok kişi kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.⁹¹

Ebû Hâtim er-Razî, İbn Ebû Hâzım'ın, hadis imamlarından Abdülazîz ed-Derâverdî'den (v.187/803) daha fakih olduğunu zikreder. Ahmed b. Hanbel ise Medine'de İmam Malik'ten sonra Abdülazîz b. Ebû Hâzım'dan daha fakih kimse olmadığını belirtmiştir.

⁸⁶ Ebû'l-Muati Nuri vdğ, **Mevsuatu akvâli'l-İmam Ahmed b. Hanbel fi ricâli'l-hadis**, I, 165.

⁸⁷ Zehebî, **Siyer**, VIII, 195-197.

⁸⁸ Buhârî, **et-Târîhu'l-kebîr**, II, 95.

⁸⁹ Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, V, 1009.

⁹⁰ Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, I, 415-417.

⁹¹ Zehebî, **Siyer**, VIII, 363.

İbn Sa'd (v.230/845), İbn Nümejr (v.234/849), Nesâî (v.303/915) ve İbn Hibbân (v.354/965) İbn Ebû Hazım'ı "sika" olarak kabul etmiştir. Yahya b. Maîn (v.233/848) ise "sadûk" olduğu görüşündedir.⁹²

İbn Ebû Hazım, Medine'de 184/ 800 yılında vefat etmiştir.⁹³

2. Ya'kûb b. Humeyd

Tam ismi Ebû Yusuf Ya'kûb b. Humeyd b. Kâsib el-Medenî'dir.

İbrahim b. Sa'd, Abdülazîz b. Ebû Hâzım ve Abdullah b. Vehb gibi isimlerden hadis almış, kendisinden İbn Ebû Âsım'ın yanı sıra Buhârî, İbn Mâce ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel hadis rivayet etmişlerdir.⁹⁴

Yahya b. Maîn Ya'kûb b. Humeyd'i "sika" bir râvî olarak nitelediğini söylemiş,⁹⁵ Buhârî (v.256/870) onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmediğini ifade ederek "sadûk" olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Ya'kûb b. Humeyd hakkında, Ebû Hâtim (v.277/890) "za'îfû'l-hadîs"⁹⁶, Nesâî "leyse bi şey"⁹⁷ ve "leyse bi-sika"⁹⁸ derken, Zehebî (v.748/1348) Ya'kûb b. Humeyd'in Medine'nin hadis imamlarından olduğunu zikretmiştir.⁹⁹

Ya'kûb b. Humeyd 240/ 757 veya 241/ 758 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁰

g. İbn Mende'nin İsnadları

İbn Mende'nin *el-İman* adlı eserinde bu hadis yedi ayrı tarîk ile yer almaktadır.

a. Birinci Tarîk

İbn Mende'nin birinci tarîkinde İbnu'l-Hâd'dan hadisi, Ebû Dâvûd'un da senedinde yer alan Bekr b. Mudar, İbn Vehb ve ondan da Ahmed b. Amr b. Serh rivayet etmiştir. Ebû

⁹² Ahmed b. Atrıye, *Neslü'n-nebâl*, II, 325.

⁹³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 424.

⁹⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 1290.

⁹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 2608.

⁹⁶ Za'îfû'l-hadîs: Zehebî'ye göre cerhin beşinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i'tibâr için alınır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *a.g.e.* s. 337.

⁹⁷ Leyse bi şey': Cerhin, Zehebî ve Sehâvî'ye göre dördüncü, Irakî'ye göre üçüncü mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. Yahya b. Maîn bu sığayı, cerh için de kullanmakla beraber bazan râvînin az hadis rivayet etmiş biri olduğunu ifade etmek için kullanır ki, bu durumda cerh manası taşımaz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *a.g.e.* s.164.

⁹⁸ Leyse bi-sika: Zehebî ve Sehâvî'ye göre cerhin üçüncü mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *a.g.e.* s.164.

⁹⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 1290.

¹⁰⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXII, 323.

Dâvûd'un sened zinciri tanıtılırken bu râvîler hakkında bilgi verilmiştir. Bundan sonra İbn Mende'nin senedinde İbrahim b. Yusuf ve Ahmed b. İshak b. Eyyûb yer almaktadır.

1. *İbrahim b. Yusuf*

Tam ismi Ebû İshak İbrahim b. Yusuf b. Hâlid b. Süveyd el-Hisincanî'dir.

Talût b. 'Abbâd, Abdü'l-'Ala b. Hammâd en-Nersî, Hişam b. Ammar, Abdülvâhid b. Ğiyâs, Muhammed b. Ubeyd b. Hisâb'dan hadis almış, Ebû Cafer Muhammed b. Amr el-Ukaylî, Ebû Amr b. Madar, Ebû Bekr el-İsmailî, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Abdullah gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.

Hadis hafızlarından Ebû Ali el-Hafız (v.266/879) İbrahim b. Yusuf'u, "me'mun"¹⁰¹ sika" olarak değerlendirmiştir. Zehebî ise kendisini "imam", "hafız", "mücevid"¹⁰² olarak zikreder.

İbrahim b. Yusuf 301/ 913 yılında vefat etmiştir.¹⁰³

2. *Ahmed b. İshak b. Eyyûb*

Tam ismi Ebû Bekr Ahmed b. İshak b. Eyyûb b. Yezîd en-Nîsâbûrî es-Sıbgî'dir. 258/872 yılında doğmuştur.

el-Fadl b. Muhammed eş-Şa'rânî, İsmail b. Kuteybe, Yusuf b. Ya'kûb el-Kazvînî, el-Hâris b. Ebû Üsame, Hişam b. Ali es-Sîrâfî, Ali b. Abdülazîz el-Beğavî, Muhammed b. Eyyûb el-Becelî'den hadis almış, Hamza b. Muhammed ez-Zeydî, Ebû Ali el-Hâfız, Ebû Ahmed el-Hâkim, Ebû Bekr el-İsmailî, Muhammed b. İbrahim el-Cürcânî, Ebû Abdullah el-Hâkim gibi isimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Hadis âlimlerinden Ebû Ya'lâ el-Halilî (v.446/1055) Ahmed b. İshak b. Eyyûb'ü "imam", hadis, rical ve cerh ta'dîl âlimi, "fakih", "sika me'mun" olarak değerlendirirken,¹⁰⁴ Zehebî kendisinden "imam", "allâme", "müftî", "muhaddis" ve "şeyhu'l-islâm" olarak bahsetmiştir.

¹⁰¹ Me'mun: Ta'dîlin Irâkî'ye göre üçüncü, Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir râvî için kullanılır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis yazılır ve araştırılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, **a.g.e.** s.174.

¹⁰² Mücevid: Farklı şekillerde rivayet edilen hadisi en doğru şekilde ve aslına uygun olarak rivayet eden kişi anlamında kullanılan bir mertebedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nama Muhammed el-Benna, "Ma'na't-tecvîd fi'l-hadis beyne'l-luga ve'l-istilah", **Dirâsât ulûmu'ş-şeria ve'l-kânûn**, c. XXXVIII, sy. 1, 2011, s. 373-386.

¹⁰³ Zehebî, **Siyer**, XIV, 115-117.

¹⁰⁴ Ebû Ya'lâ, Halili, **el-İrşâd fi ma'rifeti ulemai'l-hadis**, III, 840.

Ahmed b. İshak 348/ 959 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁵

b. İkinci Tarîk

Müşterek râvîler olan Abdullah b. Dînâr ve İbnü'l-Hâd'ın ardından İbn Mende'nin birinci tarîkinde de yer alan Bekr b. Mudar'dan hadisi alan Yahya b. Bukeyr, Muhammed b. İbrahim b. Saîd, Amr b. Abdullah ve Ali b. Muhammed b. Nasr, İbn Mende'nin ikinci tarîkini oluşturmuşlardır.

1. Yahya b. Bükeyr

Tam ismi Ebû Zekeriyya Yahya b. Abdullah b. Bükeyr el-Mahzûmî'dir. 155/ 772 yılında doğmuştur.

İmam Mâlik, Leys, Bekr b. Mudar, İbn Lehî'a, Abdülazîz b. Ebû Hâzım ve İbn Vehb gibi âlimlerden hadis almış, Buhârî, Harmele, Yahya b. Maîn, Ebû Züra' er-Râzî, Bakî b. Mahled, Ebû Hâtım ve daha birçok isme hadis rivayetinde bulunmuştur.¹⁰⁶

Bakî b. Mahled'in (v.276/889) tanınmış talebelerinden Eslem b. Abdülazîz (v.319/931), Bakî b. Mahled'den rivayetle Yahya b. Bükeyr'in, İmam Mâlik'in Muvatta'ını on yedi kez sema yoluyla aldığını nakletmiştir. Ebû Hâtım Yahya b. Bükeyr hakkında "hadisi yazılır fakat delil olarak kabul edilmez" derken, Nesâî, "zayıf"¹⁰⁷ ve "leyse bi-sika" değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁰⁸ Zehebî kendisini "imam", "muhaddis", "hafız" ve "sadûk" olarak zikretmiş, Buhârî ve Müslim'in Yahya b. Bükeyr'i "hüccet" kabul ettiğine değinerek bu cerhi kabul etmemiştir.

Yahya b. Bükeyr, 231/ 845 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁹

2. Ebû Abdulah Muhammed b. İbrahim el-Bûşencî

Tam ismi Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Saîd el-'Abdî el-Malikî el-Bûşencî'dir.

¹⁰⁵ Zehebî, **Siyer**, XV, 483.

¹⁰⁶ Zehebî, **a.g.e.** X, 612.

¹⁰⁷ Za'îf: Cerhin Irâkî'ye göre dördüncü, Zehebî ve Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i'tibâr için kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydınlı, **a.g.e.** s.336.

¹⁰⁸ Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XXXI, 401-404.

¹⁰⁹ Zehebî, **Siyer**, X, 612.

Mısır, Basra, Mekke, Medine, Dimeşk, Bağdat gibi yerlerde birçok âlimle görüşerek onlardan hadis almış, Muhammed b. İsmail el-Buhârî, İbn Huzeyme, İsmail b. Nüceyd gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.

Hadis hafızlarından Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. Yunus el-Bezzâr (v.329/940), Muhammed b. İbrahim b. Saîd el-Bûşencî'yi “fakîhu'l-beden”¹¹⁰ ve “sahîhu'l-lisân”¹¹¹ olarak zikrederek Şam, Mısır, Kûfe, Basra ve Bağdat da birçok âlimden hadis yazdığını ve Buhârî ve Muhammed b. İshak es-San'ânî'den hadis rivayetinde bulunduğunu ifade etmiştir. İbn Hibbân da *es-Sikât* adlı eserinde “fakih” ve “mutkin” olduğunu zikretmiş, Zehebî kendisini “imam”, “allâme”, “hafız”, “zü'l-fünûn” ve “şeyhu'l-islâm” olarak değerlendirmiştir.

Muhammed b. İbrahim b. Saîd el-Bûşencî 290/ 903 yılında vefat etmiştir.¹¹²

3. Amr b. Abdullah

Tam ismi Ebû Osman Amr b. Abdullah b. Dirhem el-Basrî'dir.

Muhammed b. Abdülvehhâb el-Ferra' ve Ahmed b. Muaz gibi isimlerden hadis almış, el-Hâfız Ebû Ali, Ebû İshak el-Müzekkî, Ebû Tahir b. Mahmiş gibi isimlere de hadis rivayetinde bulunmuştur.

Hâkim; “Ne mukimken ne de seferde onun kadar çalışkan/gayretli birini gördüm” diyerek Amr b. Abdullah'ı övmüş, Zehebî kendisini “imam”, “kudve”, “zâhid”, “sâlih” olarak zikretmiştir.

Amr b. Abdullah, seksen yıldan fazla yaşamış, 334/ 945 yılında vefat etmiştir.¹¹³

4. Ali b. Muhammed b. Nasr

Tam ismi Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Nasr el-Mukrî el-Bağdâdî'dir. Mısır'da yaşamıştır.

¹¹⁰Fakîhu'l-beden: Muhaddisler tarafından kullanılan bir tabirdir. Usûlcüler fakîhu'n-nefs ifadesini kullanır. Fakîhu'l-beden, fıkıh, etine kemiğine karışmış, bir meleke halini almış, kitaba müracaat etmeden fıkhi meseleleri çözebilir kişiler hakkında kullanılan bir tabirdir. Abdülfettah Ebû Gudde'nin bu tarifi için bkz. <http://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?t=58089> (Erişim: 25.06.2016)

¹¹¹Sahîhu'l-lisan ya da sadûku'l-lisan sika anlamına gelen bir terimdir. Bkz. es-Sâlih el-Luheydan, **Kütübü terâcim**, I, 90.

¹¹²Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, VI, 1003-1006.

¹¹³Zehebî, **Siyer**, c.XV, s.364.

Babası Muhammed b. Nasr es-Sâîğ'den hadis nakletmiştir. Meymûn b. Hamza el-'Ulvî, Ali b. Muhammed b. Nasr'dan hadis almış, Ebû'l-Feth b. Mesrûr da kendisinden hadis yazmıştır. Ayrıca Malik'in talebelerinden birinden hadis aldığı da zikredilir.¹¹⁴

Ebu'l-Kâsım el-Begâvî (v.317/929)'nin talebesi Bağdatlı meşhur muhaddis Ebû'l-Feth b. Mesrûr (v.385/995) Ali b. Muhammed b. Nasr'ın rivayetlerinde "leyyin"¹¹⁵ olduğunu zikretmiş, Ebû Bekr el-Hatîb (v.463/1071) de "zayıf" olarak değerlendirmiştir.¹¹⁶

Ali b. Muhammed b. Nasr 338/ 949 veya 339/ 950 yılında vefat etmiştir.¹¹⁷

c. Üçüncü Tarîk

Bu tarîkte senedin asıl kısmı olan Abdullah b. Dînâr > İbnu'l-Hâd'dan sonra rivayet Yahya b. Eyyûb > Saîd b. Ebû Meryem > Yahya b. Eyyûb > Ömer b. Rebi isnadıyla hadis İbn Mende'ye ulaşmıştır. Bu râvîlerden kısaca şöyle söz edilebilir:

1. Yahya b. Eyyûb el-Ğaffakî

Tam ismi Ebû'l-Abbas Yahya b. Eyyûb el-Ğaffakî el-Mısırîdir.

Üsâme b. Zeyd el-Leysî, Abdullah b. Dînâr, Ka'b b. 'Alkame, Malik b. Enes, Nafi' b. Yezîd, Ebû Hanife en-Nu'man b. Sabit, Yezîd b. Abdullah b. el-Hâd gibi birçok âlimden hadis almış, Abdullah b. Mübarek, Abdullah b. Vehb, Saîd b. el-Hakem b. Ebû Meryem, Leys b. Sad gibi isimlere de hadis rivayetinde bulunmuştur

İbn Sa'd Yahya b. Eyyûb'u "münkeru'l-hadis"¹¹⁸ olarak zikretmiş¹¹⁹, Yahya b. Maîn kendisini "sâlih" ve "sika" şeklinde değerlendirmiştir. Ahmed b. Hanbel "seyyiü'l-hıfz" olarak nitelerken, Ebû Hâtim, Yahya b. Eyyûb'un Medineli muhaddis İbn Ebû'l-Mevâl'den (173/789) daha iyi ve sıdk mertebesinde olduğunu söyleyerek, "hadisi yazılır fakat delil olarak kabul edilmez" demiştir. Ebû Dâvûd, "sâlih", Nesâî ise kendisini "leyse bi'l-

¹¹⁴ Zehebî, **Mîzânü'l-İtidâl**, III, 153.

¹¹⁵ Hatib el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdad**, el-Mektebetü'-Selefiyye, Medine, ty, XII, 76.

Leyyin: Leyse bi-Umda manasındadır; Cerhin, Irâkî'ye göre beşinci, Sehâvî'ye göre altıncı mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis i'tibâr için alınır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, **Hadis İstilahları Sözlüğü**, s. 164.

¹¹⁶ Zehebî, **Mîzânü'l-İtidâl**, III, 153.

¹¹⁷ Hatib el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdat**, XII, 76.

¹¹⁸ Munkeru'l-hadis: Cerhin, Zehebî'ye göre beşinci, Irâkî'ye göre dördüncü mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis i'tibâr için alınır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, **a.g.e.** s.212.

¹¹⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, VII, 516.

kavîy”¹²⁰ ve “leyse bihi be’s” olarak zikretmiş, İbn Hibbân da “es-Sikât” adlı eserinde Yahya b. Eyyûb’a yer vermiştir.¹²¹

Yahya b. Eyyûb 168/ 784 yılında vefat etmiştir.¹²²

2. Saîd b. Ebû Meryem

Tam ismi Ebû Muhammed Saîd b. Ebû Meryem el-Cümeihî’dir. Hicrî 144 yılında doğmuştur.

Malik, Leys, Süleyman b. Bilal, Nafi‘ b. Yezîd, Yahya b. Eyyûb, Üsame b. Zeyd b. Eslem, Hammâd b. Zeyd gibi birçok âlimden hadis almış, Buhârî, Zühlî, Muhammed b. Avf, Ebû Hâtim, İbn Maîn gibi isimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Saîd b. Ebû Meryem hakkında Ebû Davûd (v.275/889) “hüccet”, İclî (v.261/875) ve Ebû Hâtim (v.277/890) “sika” değerlendirmelerinde bulunurken, Zehebî de Saîd b. Ebû Meryem’i, “hafız”, “allâme”, “fakih”, Mısır beldesinin muhaddisi ve hadis imamlarından biri olarak zikretmiştir.

Saîd b. Ebû Meryem 224/839 yılında vefat etmiştir.¹²³

3. Yahya b. Eyyûb b. Bâdî

Tam ismi Ebû Zekerîyya Yahya b. Eyyûb b. Bâdî el-Havlânî el-Mısırî’dir.

Saîd b. el-Hakem b. Ebû Meryem, Muhammed b. Rumh, Yahya b. Abdullah b. Bükeyr gibi birçok isimden hadis almış, Nesâî, Ebu’l-Kâsım et-Taberânî, Ömer b. Rebi‘ b. Süleyman gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.¹²⁴

Yahya b. Eyyûb b. Bâdî’yi Nesâî; “la be’s bihi” ve “sâlih” olarak değerlendirmiş, Endülüslü fakih muhaddis Ahmed b. Hâlid el-Hafız (v.322/934) ise Yahya’nın mertebesini “fakih”, “sadûk” ve “sika” olarak ifade etmiştir. Zehebî Yahya b. Eyyûb’u “imam”, “muhaddis”, “fakih”, “sadûk” ve “sika” olarak zikretmiş, İbn Hacer (v.852/1449) ve son dönem hadis âlimlerinden Elbânî (v. 1420/1999) de “sadûk” olarak kabul etmişlerdir.

Yahya b. Eyyûb 285/ 898 bir rivayete göre 289/ 902 yılında vefat etmiştir.¹²⁵

¹²⁰ Leyse bi’l-kavîy: Zehebî, Irâkî ve Sehâvî’ye göre leys bi-hucce manasındadır, i’tibâr için alınır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, s.163.

¹²¹ Mizzi, **Tehzîbu’l-Kemâl**, XXXIII, 233-237.

¹²² Mizzi, **a.g.e.** XXXIII, 238.

¹²³ Zehebî, **Siyer**, X, 327-330.

¹²⁴ Mizzi, **Tehzîbu’l-Kemâl**, XXXI, 230.

¹²⁵ Nayif b. Sâlih, **İrşâdü’l-kâsî**, Riyad, I, 681.

4. Ömer b. Rebi‘

Tam ismi Ebû Tâlip Ömer b. Rebi‘ b. Süleyman el-Haşşâb’dır.¹²⁶

Endülüslü muhaddis Mesleme b. el-Kâsım el-Endülüsi (v.353/964), Ömer b. Rebi‘ hakkında; “kesîru’l-hadis” değerlendirmesinde bulunmuştur. Dârekutnî (v.385/995) kendisini “zayıf” olarak nitelerken, hadis hafızı ve tarihçi Ebû Ya’kûb İshak b. İbrahim el-Karrâb (v.429/1038), *et-Târîh* adlı eserinde Ömer b. Rebi‘i “kezzâb” olarak zikretmiştir.

İbn Hacer’in tesbitine göre Ömer b. Rebi‘i, bu âlimler cerhederken bazı hadis âlimleri tarafından da tevsik edilmiştir.

Ömer b. Rebi‘ Mısır’da 340/ 951 yılında vefat etmiştir.¹²⁷

d. Dördüncü Tarîk

Bu tarîk İbnu’l-Had’dan sonra Leys b. Sa‘d > Muhammed b. Rumh > Yahya b. Eyyûb b. Bâdî > Ömer b. Rebi‘ > Abdullah b. Ca‘fer isnadıyla İbn Mende’ye ulaşmıştır. Abdullah b. Cafer dışında, bu isnadda yer alan râvîler, İbn Mende’nin üçüncü tarîki ile aynıdır.

Abdullah b. Cafer’in tam ismi Ebû Muhammed Abdullah b. Ca‘fer b. Muhammed b. el-Verd b. Zencûye el-Bağdâdî’dir.¹²⁸

Abdurrahman b. el-Berkî, Yahya b. Eyyûb el-‘Allaf, Yusuf b. Yezîd el-Karâtîsî, Muhammed b. Amr b. Hâlid gibi isimlerden hadis almış, İbn Mende, Ebû Muhammed b. en-Nahhâs, Ebû Muhammed b. Ebû Zeyd el-Fakîh, Muhammed b. el-Fadl b. Nazîf ve İbrahim b. Ali el-Ğâzî gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.

Zehebî, Abdullah b. Ca‘fer’i “sika” olarak nitelendirmiştir.

Abdullah b. Ca‘fer 351/ 962 yılında vefat etmiştir.¹²⁹

e. Beşinci Tarîk

İbnü’l-Hâd’dan sonra Leys b. Sa‘d > Muhammed b. Rumh > Yahya b. Bükeyr > Ahmed b. İbrahim b. Mihan > Ali b. Muhammed b. Nasr isnadıyla hadis İbn Mende’ye ulaşmıştır. Bu râvîlerden Leys, Muhammed b. Rumh, Yahya b. Bükeyr ve Ali b. Muhammed b. Nasr diğer isnadlarda da yer alan râvîler olup kendileri hakkında daha önce

¹²⁶ İbn Cümei‘, **Mu‘cemü’ş şüüh**, II, 339.

¹²⁷ İbn Hacer, **Lisânü’l-Mîzân**, IV, 304.

¹²⁸ Zehebî, **Târîhu’l-İslâm**, VIII, 32.

¹²⁹ Zehebî, **Siyer**, XVI, 39.

bilgi verilmişti. İsnadın diğer râvîsi Ebû Abdullah Ahmed b. İbrahim b. Milhan el-Belhî el-Asl el-Bağdâdî'dir.

Ahmed b. İbrahim b. Milhan Yahya b. Abdullah b. Bükeyr'den hadis almış, Ebû Bekr eş-Şâfi'î, İbn Kani', et-Taberânî ve Ebû Bekr b. Hallâd gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.¹³⁰

Endülüslü muhaddis Mesleme b. Kâsım (v.353/964), Ahmed b. İbrahim b. Milhan'ı "kesîru'l-hadîs" ve "sadûk" olarak değerlendirirken, Dârekutnî (v.385/995) ve Hâkim (v.405/1014) kendisinden "sika" olarak bahsetmiştir.

Ahmed b. İbrahim b. Milhan Bağdat'ta hicrî 290/ 903 yılında vefat etmiştir.¹³¹

f. Altıncı Tarîk

İbnü'l-Hâd > Leys b. Sa'd > Muhammed b. Rumh > Temîm b. Muhammed, Ali b. İbrahim en-Nesevî ve Ali b. Muhammed b. Nasr isnadıyla hadis İbn Mende'ye ulaşmıştır.

İbnü'l-Hâd, Leys b. Sa'd, Muhammed b. Rumh ve Ali b. Muhammed b. Nasr hakkında daha önce bilgi verildiğinden diğer râvîlerden kısaca şöyle söz edilebilir:

1. *Temîm b. Muhammed*

Tam ismi Ebû Abdurrahman Temîm b. Muhammed b. Tumğâc et-Tûsî'dir.

Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Muhammed b. Rumh'dan ve Horasan, Hicaz, Mısır, Şam ve Iraklı birçok âlimden hadis almış, el-Hasen b. Süfyân ve Ali b. Humşâz gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.

Zehebî Temîm b. Muhammed'den "hafız", "imam" ve "sika" olarak bahsetmiş, Ebû Abdullah el-Hâkim kendisini "muhaddis", "sika" ve "musannif" olarak değerlendirmiştir.

Temîm b. Muhammed 280/ 893 yılında vefat etmiştir.¹³²

2. *Ali b. İbrahim en-Nesevî*

Tam ismi Ebû'l-Hasen Ali b. İbrahim b. Ahmed en-Nesevî'dir.

Ebû Küreyb, Nasr b. Ali ve Ebû Mus'ab ez-Zübeyr gibi isimlerden hadis almış, Ebû Abdullah Muhammed b. Ya'kûb b. el-Ahrem ve Ebû'l-Fadl eş-Şermekânî'ye hadis rivayetinde bulunmuştur.

¹³⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 668.

¹³¹ Kâsım b. Kutluboğa, *es-Sikât*, I, 266.

¹³² Zehebî, *Siyer*, XIII, 496-497.

Ali b. İbrahim en-Nesevî 287/ 900 yılında vefat etmiştir.¹³³

g. Yedinci Tarîk

Bu tarîk de İbnü'l-Hâd > Leys b. Sa'd > Muhammed b. Rumh > Musa b. Sehl > Hasan b. Muhammed isnadıyla İbn Mende'ye ulaşmıştır.

Musa b. Sehl ve Hasan b. Muhammed hakkındaki bilgiler kısaca şu şekildedir:

1. Musa b. Sehl

Tam ismi Ebû İmran Musa b. Sehl b. Abdülhamid el-Basrî'dir. Bağdat'ta yaşamıştır.

Rebi' b. Süleyman el-Mısırî ve Muhammed b. Rumh el-Mısırî gibi Şam, Mısır ve Irak'lı birçok isimden hadis almış, Da'lec b. Ahmed ve Ebû'l-Kâsım et-Taberanî gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.¹³⁴

Dârekutnî Musa b. Sehl'i "sika" şeklinde değerlendirmiş, Zehebî ise kendisinden "imam", "muhaddis", "sika" ve "rahhâl/çokça rihle yapan" olarak bahsetmiştir.

Musa b. Sehl, 307/ 919 yılında vefat etmiştir.¹³⁵

2. Hasan b. Muhammed

Tam ismi Ebû'l-Velîd Hassan b. Muhammed b. Ahmed b. Harun en-Nîsâbûrî eş-Şafî'î el-'Abîd'dir. 270/ 883 yılından sonra dünyaya gelmiştir.

Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim el-Bûşencî, ve Hasan b. Süfyân gibi isimlerden hadis almış, Hâkim ve İbn Mende gibi âlimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Hâkim, Hassan b. Muhammed'in Müslim'in *Sahîh*'i üzerine *Müstahrec* tasnif ettiğini ve âhkam hadislerinde Şafîi mezhebinin hükümlerine yer verdiğini ifade etmiştir. Zehebî ise kendisini "el-imamü'l-evhad/benzeri olmayan imam", "hafız", "müftî" ve "şeyhu'l-Horasan" olarak zikreder.

Hassan b. Muhammed 349/ 960 yılında vefat etmiştir.¹³⁶

¹³³ İbnü'l-Esir, , *el-Lübâb*, III, 309.

¹³⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIV, 137.

¹³⁵ Zehebî, *a.g.e.* XIV, 261.

¹³⁶ Zehebî, *Siyer*, XV, 492-496.

h. Beyhakî'nin İsnâdları

Çalışmamıza konu olan hadis, Beyhakî'nin *Şuabu'l-îmân*, *es-Sünenü'l-kübrâ* ve *Marîfetü's-sünen* adlı eserlerinde yer almıştır. Bu isnâdlarda yer alan râviler için kısaca şu bilgiler verilebilir:

1. *Şuabu'l-îmân* İsnâdı

Beyhakî'nin bu eserinde hadisimiz iki farklı senedle geçmektedir.

a. Birinci Tarîk

Müşterek râviler olan Abdullah b. Dînâr ve İbnü'l-Hâd'ın ardından hadis Bekr b. Mudar > Yahya b. Bükeyr > Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim el-Buşencî > Ebû Amr İsmail b. Nüceyd es-Sülemî > Ebû Hâzım el-Hafız isnadıyla Beyhakî'ye ulaşmıştır. Bu râvilerden Bekr b. Mudar, Yahya b. Bükeyr ve Ebu Abdullah daha önce tanıttığımız isnadlarda da yer almış râvilerdi. Bu isnada özgü iki yeni râvîden kısaca şöyle söz edebiliriz:

1. *Ebû Amr İsmail b. Nüceyd es-Sülemî*

Tam ismi Ebû Amr İsmail b. Nüceyd b. Ahmed b. Yusuf b. Halid es-Sülemî en-Nisâbü'rî es-Sûfî'dir.

Muhammed b. İbrahim el-Buşencî, Ebû Müslim el-Keccî ve Muhammed b. Eyyûb er-Razî gibi isimlerden hadis almış, Ebû Abdurrahman el-Hâkim ve Aburrahman b. Ali b. Hamdân gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.¹³⁷

İbnu'l-Cevzî (v.597/1201) ve İbn Kesîr (v.774/1373) İsmail b. Nüceyd es-Sülemî'yi “sika” olarak kabul etmiştir. Zehebî, İsmail b. Nüceyd hakkında “imamu'l-kudve” ve “imamu'r-rabbânî” diyerek Horasan müsnidi, Nisâbur şeyhi ve büyük sûfilerden olduğunu ifade etmiştir.

İsmail b. Nüceyd es-Sülemî 365/ 975 yılında vefat etmiştir.¹³⁸

2. *Ebû Hâzım el-Hafız*

Tam ismi Ebû Hâzım Ömer b. Ahmed b. İbrahim b. Abdûye ez-Zühî el-Abdevî en-Nisâbü'rî'dir. 340/952 yılından sonra doğmuştur.

¹³⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VIII, 237.

¹³⁸ Nayif b. Salah *er-Ravzu'l-bâsım*, I, 372.

İsmail b. Nüceyd, Ebû Bekr el-İsmailî ve Ebû Amr b. Hamdân gibi isimlerden hadis almış, Ebû Bekr el-Hatîb, Muhammed b. Yahya el-Müzekkî, Ebû Abdullah es-Sekafî ve daha birçok isim kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Ebu Hâzım el-Hafız, âlî ve nâzil isnadlarda bulunmuş, hadis ilminde öne çıkan isimlerden olmuştur. Ebû Bekr el-Hatîb (v.463/1071), Ebû Hâzım'ın "sika sâdık", "hafız" ve "ârif" olduğunu dile getirmiş, Ebû Nuaym ve Ebû Hâzım kadar hafızası güçlü dışında kimseyi görmediğini ifade etmiştir. Hadis hafızlarından el-Hafız Ebû Sâlih el-Müezzîn (v.470/1078), Ebû Hâzım'ın; " Her birinden bin cüz olmak üzere on hocamdan on bin cüz hadis yazdım" dediğini rivayet etmiştir.

Ebû Hâzım el-Hâfız Ramazan Bayramı günü 417/1027 yılında vefat etmiştir.¹³⁹

b. İkinci Tarîk

Hadis, müşterek râvîlerin ardından Leys b. Sa'd > Yahya b. Bükeyr > Ahmed b. İbrahim b. Milhan > Ebû Bekr b. İshak el-Fakih > Ebû Abdullah el-Hâfız yoluyla Beyhakî'ye ulaşmıştır. Bu isnadda yer alan râvîlerden Leys b. Sa'd, Yahya b. Bükeyr ve Ahmed b. İbrahim b. Milhan hakkında daha önce bilgi verilmişti. Burada Ebu Bekir b. İshak el-Fakih ve Ebû Abdullah el-Hâfız bilinen adıyla Hâkim en-Nîsâbûrî'den kısaca söz edeceğiz:

1. Ebû Bekr b. İshak el-Fakih

Tam ismi Ebû Bekr Ahmed b. İshak b. Eyyûb b. Yezîd b. Abdurrahman b. Nuh en-Nîsâbûrî es-Sıbgî'dir. 258/ 872 yılında doğmuştur.

Bağdat, Basra ve Mekke'de Ebû Hatim er-Râzi, el-Haris b. Üsâme ve el-Fadl b. Muhammed eş-Şî'rânî gibi birçok âlimden hadis almış, Ebû Ali el-Hafız, Ebû Bekr el-İsmailî ve Muhammed b. İbrahim el-Cürcânî gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.¹⁴⁰

Hâkim (v.405/1014), Ebû Bekr b. İshak'ın "fakih", "imam", "el-mukaddem" ve "hüccet" olduğunu ifade etmiştir. Hatib Bağdâdî'ye (v.463/1071) göre ise Ebû Bekir b. İshak ricâl, cerh ta'dîl, hadis ve fıkıh âlimi, "sika" ve "me'mun" biridir. es-Sem'ânî (v.510/116) Ebû Bekr b. İshak'tan, ilminin ve faziletinin genişliğiye meşhur âlim şeklinde

¹³⁹ Zehebî, *Siyer*, XVII, 333-337.

¹⁴⁰ Sübkî, *Tabakâtü's-Şafiyye*, III, 9.

bahsederken, Zehebî (v.748/1348) ise kendisini “imam”, “allâme”, “müftî” ve “şeyhu’l-islâm” olarak zikretmiştir.

Ebû Bekr b. İshak el-Fakîh, 342/ 953 yılında vefat etmiştir.¹⁴¹

2. *Ebû Abdullah el-Hâfiz / Hâkim en-Nîsâbûrî*

Tam ismi el-Hâkim Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdûyeh Nu‘aym en-Nîsâbûrî’dir. 321/ 933 yılında doğmuştur.

Dokuz yaşında hadis öğrenmeye başlayan Hâkim en-Nîsâbûrî, on üç yaşında İbn Hibbân’dan hadis imlâ etmiştir. İlk hocası Müslim’i görmüş olan babasıdır. Irak, Horasan, Maveraünnehir bölgelerine rihlede bulunuş, yalnızca Nîsâbûr bölgesinde bin muhaddisten hadis almıştır. Ebû’l-Abbas Muhammed b. Ya’kûb el-Esam, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah es-Saffâr, Ebû Bekr b. Malik gibi isimler hocalarının bazılarıdır. el-Hafız Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, el-Hafız Ebû Osman İsmail b. Abdurrahman es-Sâbûnî gibi isimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Hâkim en-Nîsâbûrî’nin, hadislerin sahîh ve sakîmini bilmesi, illetlere vukufiyeti ve râvîler hakkındaki cerh-ta’dîl bilgisi itibarıyla, hadis ilminde önemli bir yere sahip olduğu kabul edilmiş, zamanında onun ilmüne denk kimsenin olmadığı ifade edilmiştir.

Hâkim en-Nîsâbûrî 405/ 1014 yılında vefat etmiştir.¹⁴²

2. *es-Sünenü’l-kübrâ* İsnâdı

Beyhakî’nin bu eserinde rivayet iki farklı senedle yer almıştır.

a. Birinci Tarîk

Abdullah b. Dînâr ve İbnü’l-Hâd’ın ardından Leys b. Sa’d’dan Yahya b. Bükeyr’e intikal eden rivayet Yahya b. Bükeyr’den Ahmed b. İbrahim b. Milhan’a ulaşmış, ondan da Ahmed b. Ubeyd b. es-Saffar ve Ebû’l-Hasen Ali b. Ahmed b. Abdân aracılığıyla Beyhakî’nin bu eserinde yer almıştır.

Müşterek râvîler ve Leys b. Sa’d, Yahya b. Bükeyr ve Ahmed b. İbrahim b. Milhan’ın kısaca tanıtımı daha önce yapılmıştır. Diğer iki râvî hakkındaki bilgiler şu şekildedir:

¹⁴¹ Nâyif b. Salâh, *er-Ravzü’l-bâsim*, I, 185-190.

¹⁴² Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, IX, 89-100.

1. Ahmed b. Ubeyd es-Saffâr

Tam ismi Ebû'l-Hasen Ahmed b. Ubeyd b. İsmail es-Saffâr'dır.

Muhammed b. Yunus el-Kudeymî, Muhammed b. el-Ferec el-Ezrak, el-Haris b. Ebû Üsâme, Muhammed b. İsmail et-Tirmizî ve Yezîd b. Harûn gibi birçok isimden hadis almış, ed-Dârekutnî, el-Kâdî Ebû Ömer el-Haşimî, Ali b. Ahmed b. Abdân gibi isimlere de hadis rivayetinde bulunmuştur.

Ali b. Ahmed b. Abdân ve Hatîb, Ahmed b. Ubeyd es-Saffâr'ın; “sika”, “sebt” ve müsned sahibi olduğunu ifade eder. Zehebî de kendisini “imam”, “hafız” ve “mücevid” olarak zikretmiştir.¹⁴³

Ahmed b. Ubeyd es-Saffâr'ın 341/ 952'den sonra vefat ettiğine dair görüşler mevcuttur.¹⁴⁴

2. Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Abdân

Tam ismi Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Abdân eş-Şirazî'dir.

Ahmed b. Ubeyd es-Saffar, Ebû'l-Kâsım et-Taberanî gibi isimlerden hadis almış, Ebû Bekr el-Beyhakî, Ebû'l-Kâsım el-Kuşeyrî ve el-Kâsım b. el-Fadl es-Sekafî gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.

Zehebî, Ali b. Ahmed b. Abdân'ı, “şeyh”, “muhaddis” ve “sadûk” olarak zikreder.

Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Abdân 415/ 1024 yılında vefat etmiştir.¹⁴⁵

b. İkinci Tarîk

Müşterek râvîlerin ardından rivayet Leys b. Sa'd'a, ondan Muhammed b. Rumh aracılığıyla Hasan b. Süfyân'a ulaşmış ve Hasan b. Süfyân'dan rivayeti alan Ebû Bekr b. Abdullah'ın da Ebû Abdullah el-Hâfız'a rivayetiyle bu sened, *Sünenü'l-kübrâ*'daki ikinci tarîkî oluşturmuştur. Daha önce zikri geçmeyen Hasan b. Süfyân ve Ebû Bekr b. Abdullah'ın kısaca bilgileri şu şekildedir:

1. el-Hasen b. Süfyân

Tam ismi Ebu'l-Abbas el-Hasen b. Süfyân b. Âmir b. Abdülazîz eş-Şeybânî'dir. 280/ 893 sonrasında doğmuştur. Müsned sahibidir.

¹⁴³ Zehebî, *Siyer*, XV, 438.

¹⁴⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 901.

¹⁴⁵ Zehebî, *Siyer*, XVII, 397.

Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Ma‘in, İshak b. Râhûye, Muhammed b. Rumh gibi birçok âlimden hadis almış, İbn Huzeyme, Yahya b. Mansûr el-Kâdî, Ebû Hatim b. Hibbân gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.

Abdurrahman b. Ebû Hâtim (v.327/938) el-Hasen b. Süfyân’ın “sadûk” olduğu görüşündedir. Ebû Hâtim b. Hibbân, kendisinin sünnette ve dinî konuların sıhhatinde titizlik göstererek hadis rivayet ettiğini ve kitap tasnifinde bulunduğunu nakletmiştir. Hâkim de el-Hasen b. Süfyân’ın, edeb ve fıkha dair bilgisine, fehm gücüne vurgu yaparak, hadis ilminde “sebt”¹⁴⁶ sıfatıyla öne geçtiğini ve zamanının Horasan muhaddislerinden olduğunu ifade etmiştir. Zehebî ise kendisini “imam”, “hafız” ve “sebt” olarak zikretmiştir. el-Hasen b. Süfyân 303/ 915 yılında vefat etmiştir.¹⁴⁷

2. Ebû Bekr b. Abdullah

Tam ismi Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Kureyş el-Verrâk en-Nîsâbûrî er-Rîvencî’dir.

el-Hasen b. Süfyân, el-Hasen b. Şakîk, Ali b. Saîd el-Askerî gibi isimlerden hadis almıştır. Ebû Abdullah el-Hâkim, Ebû Abdullah es-Sülemî ve Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Kureyş gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.

Hâkim, *et-Târîh* adlı eserinde Ebû Bekr b. Abdullah’ın hıfzının güzelliğinden bahsederek onu, “kesîru’l-hadîs” ve “sadûk” olarak nitelemiş, *el-Ensâb* isimli eseriyle tanınan tarihçi ve hadis hafızı Sem‘ânî (v.562/1166) de kendisini “sadûk” olarak zikretmiştir.

Ebû Bekr b. Abdullah 362/ 973 yılında vefat etmiştir.¹⁴⁸

3. Ma‘rifetü’s-sünen İsnâdı

Bu tarîk, Abdullah b. Dînâr > İbnü’l-Hâd > Leys b. Sa‘d > Muhammed b. Rumh > Ali b. İbrahim en-Nesevî > Muhammed b. Ya’kûb el-Hâfız > Ebû Abdullahel-Hafız isnadıyla Beyhakî’ye ulaşmıştır.

Muhammed b. Ya’kûb el-Hâfız dışındaki diğer râvîler hakkında daha önce kısaca bilgi verilmiştir. Kendisinden kısaca şöyle söz edebiliriz:

¹⁴⁶Sebt: Adalet ve zabt vasıflarını haiz güvenilir râvî manasına gelir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Efendioğlu, “Sabit”, *DİA*, XXXV, 348.

¹⁴⁷Zehebî, *Siyer*, XIV, 157-162.

¹⁴⁸Nâyif b. Salâh, *er-Ravzü’l-bâsim*, II, 1092.

Tam ismi Ebû Abdullah Muhammed b. Ya'kûb b. Yusuf İbnu'l-Ahram eş-Şeybânî en-Nîsâbûrî'dir. 250/ 865 yılında doğmuştur.

Yahya b. Muhammed Haykân, İbrahim Abdullah es-Sa'dî, Muhammed b. Abdülvehhab el-Ferra' gibi isimlerden hadis almış, Ebû Bekr b. İshak es-Sıbgî, Ebû Abdullah b. Mende, Ebû Abdullah el-Hâkim ve Yahya b. İbrahim el-Müzekkî gibi birçok isim de kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

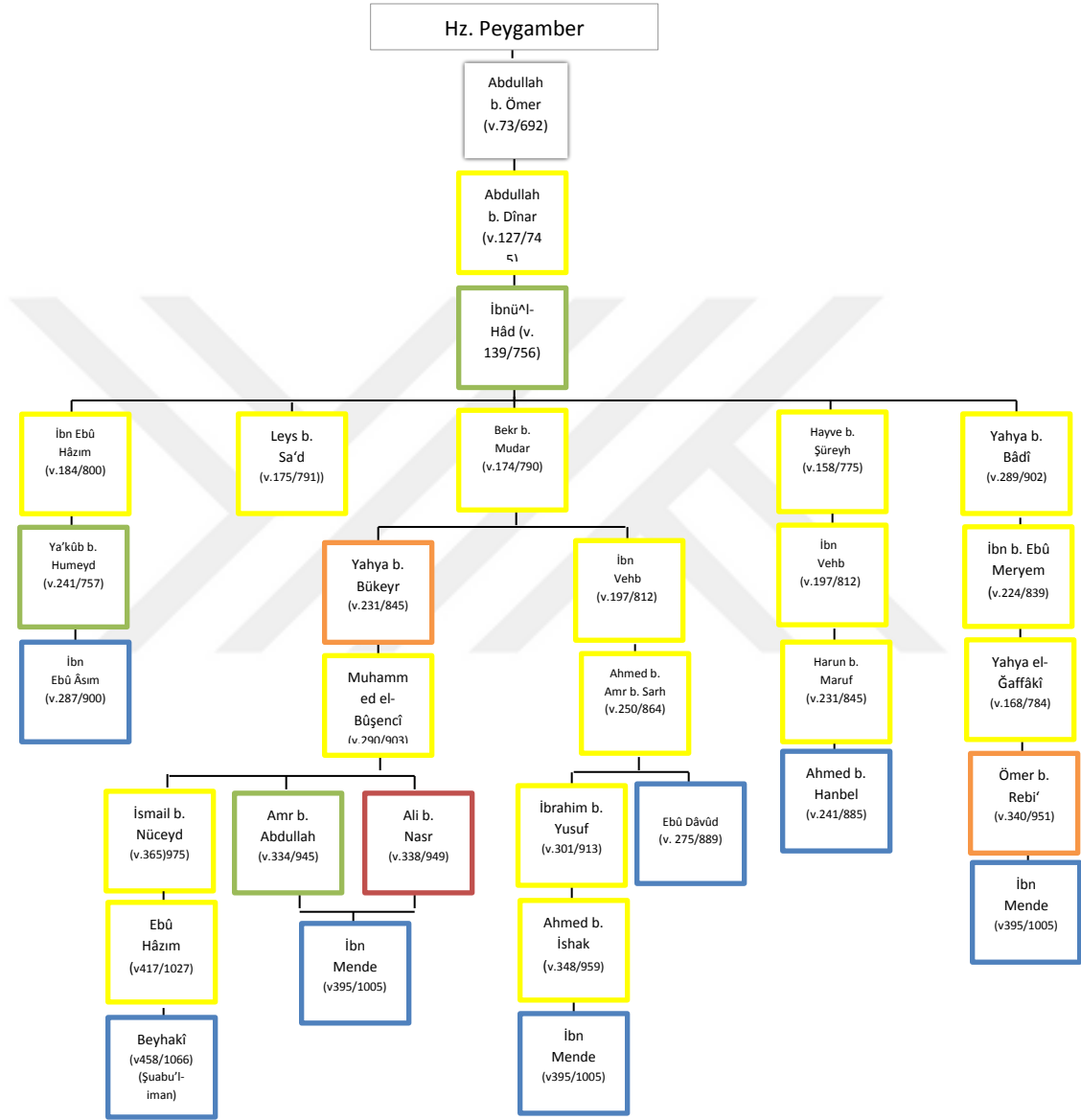
Hâkim, Muhammed b. Ya'kûb el-Hafız'ın, İbnü's-Şarkî'den sonra beldesinde hıfz ve fehmiyle öne çıktığını ve ehli hadis olarak tanınıp, *Sahihayn* üzerine müstahrec kaleme aldığı ve müsned musannifî olduğunu ifade etmiştir. Zehebî de kendisinden “imam”, “hafız”, “mutkin” ve “hüccet” olarak söz etmiştir.

Muhammed b. Ya'kûb el-Hafız 344/ 955 yılında vefat etmiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Zehebî, **Siyer**, XV, 466-470.

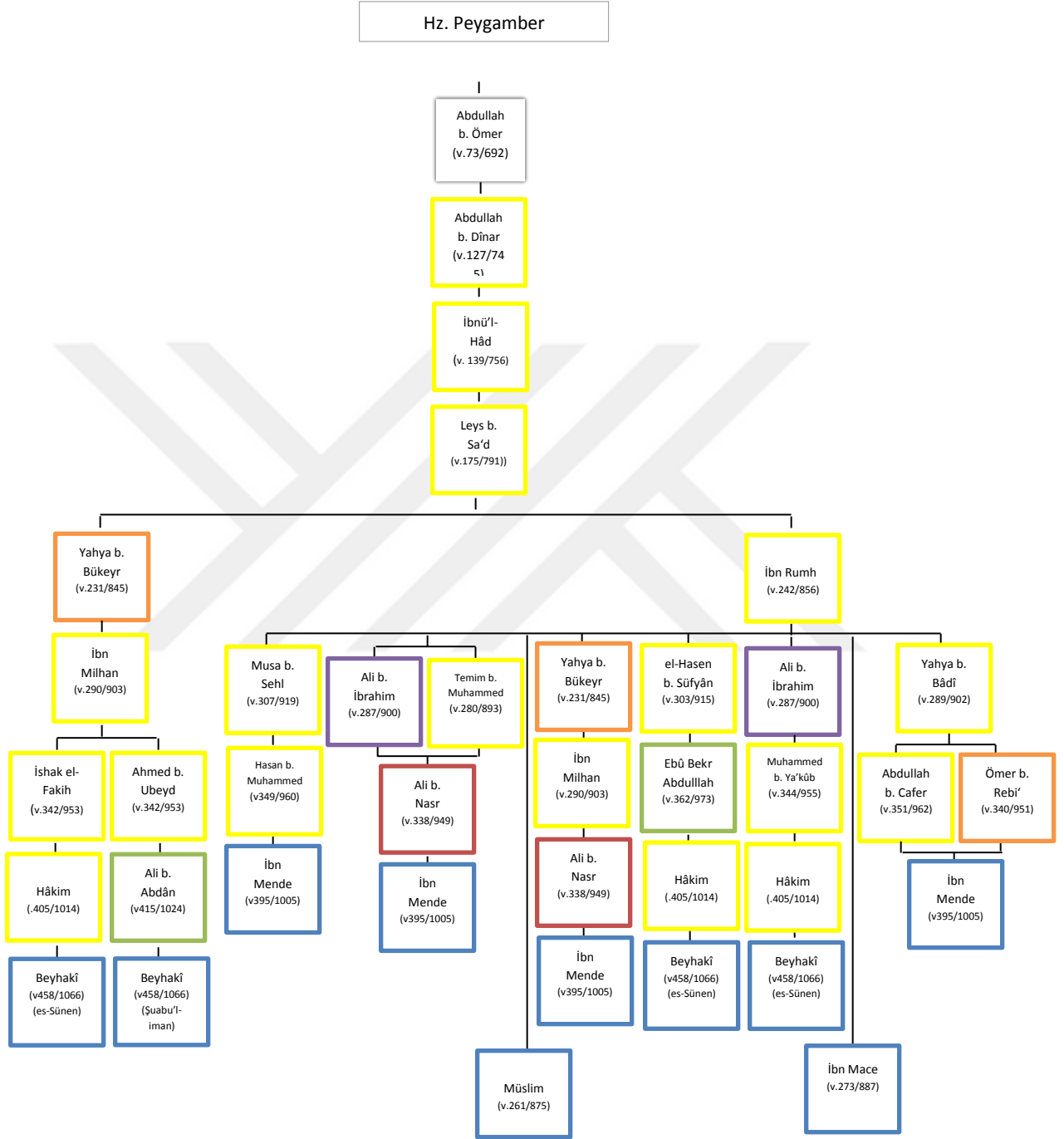
2. Abdullah b. Ömer Rivayetlerinin İsnâd Şeması

Şema 1.

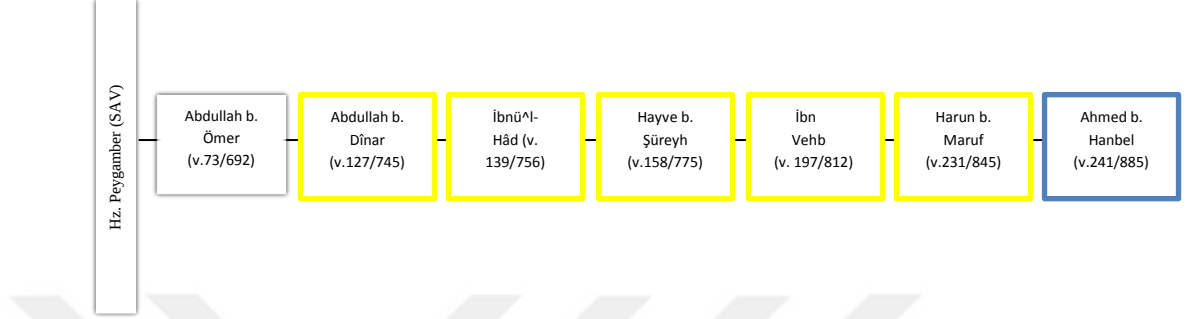
- Sika râvî
- Sadûk râvî
- Zayıf râvî
- Hakkında cerh-ta'dil bilgileri bulunamayan râvî
- Hakkında hem cerh hem ta'dil ifadeleri bulunan râvî
- Hadis imamları/ Eser müellifleri
- *Hakkında sika ifadesi bulunmayıp es-Sikat eserlerinde yer alan râvî

Şema 2.

3. Abdullah b. Ömer Rivayetlerinin Değerlendirilmesi

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* adlı eserinde çalışmamıza konu olan hadis Abdullah b. Ömer tarikiyle bir yerde geçmektedir. Bu senedi oluşturan râvîlerin isnad şeması şöyledir:

Râvîlerin tümü hadis münekkitleri tarafından “sika” kabul edilmiştir. Râvî sayısı bakımından sūdasîdir. Senedinde tahdîs ve an‘ane bulunmaktadır.

Bir hadisin muttasıl olup olmadığı, râvîlerin muâsır veya mülâki olma durumlarına bağlıdır. Bunlardan birincisi, râvîlerin doğum-ölüm tarihlerini tesbit etmekle, diğeri de kullandıkları tahammül ve eda sigalarını tetkik etmekle anlaşılabilir. Mu‘an‘an hadislerin dışındakilerde, muâsarar ittisâl için yeterli görülmüştür.¹⁵⁰

Şemada yer alan râvîlerin vefat tarihleri dikkate alındığında aralarında kopukluğun olmadığı anlaşılmaktadır. Kullanılan tahammül ve eda sigalarına bakıldığında hadisin tahdîs yoluyla rivayet edildiği görülmektedir. Bu durumda muâsarar şartı da lika şartı da sağlandığından dolayı rivayetin bu tarîkinin **muttasıl** olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Müslim'in *es-Sahih*'ine ve İbn Mâce'nin *es-Sünen*'ine, hadis, İbn Rumh aracılığıyla ulaşmış olup isnad şeması şu şekildedir:

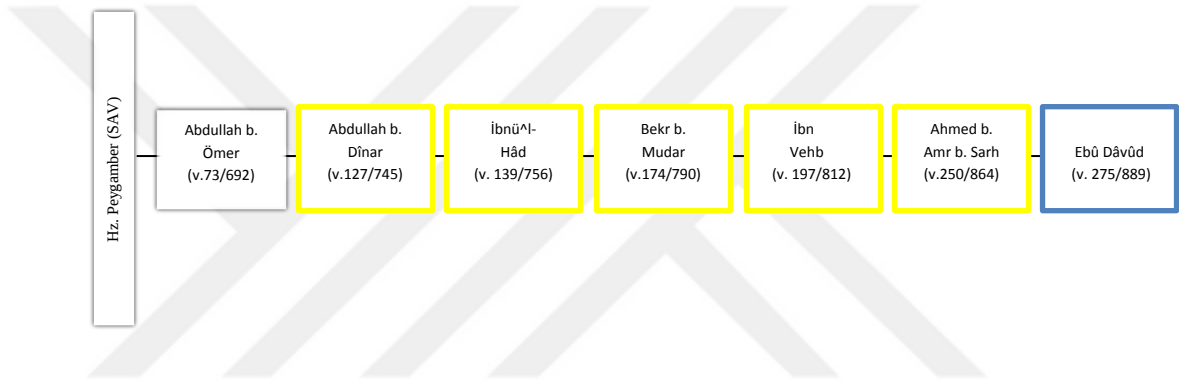

¹⁵⁰ Coşkun, **Hadise Bütüncül Bakış**, s.135.

Bu isnadın râvîlerinin tümü hadis münekkitleti tarafından “sika” kabul edilmiştir. Râvî sayısı bakımından isnad humâsîdir.

Râvîlerin vefat tarihleri dikkate alındığında aralarında bir kopukluğun olmadığı anlaşılmaktadır. Mevcut rivayette râvîlerin kullandığı tahammül ve eda sigalarına bakıldığında tahdîs, ihbâr ve an‘ane yoluyla rivayet ettikleri görülür. Bu bilgilerden yola çıkarak bu tarîkin de **muttasıl** olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

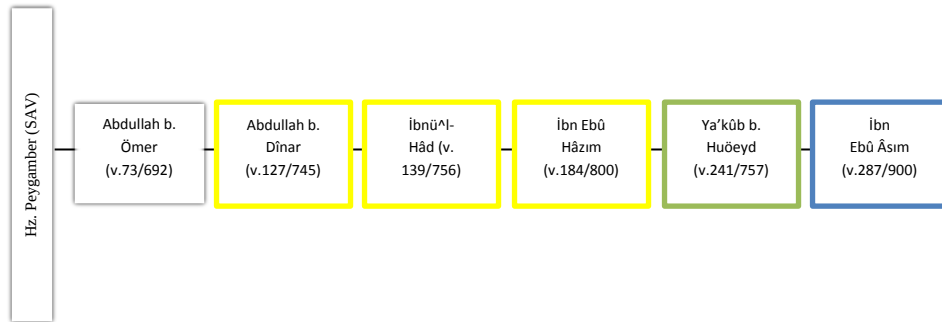
Ebû Dâvûd’un *es-Sünen*’inde aynı isnadla iki yerde geçen rivayetin şeması ise şu şekildedir:

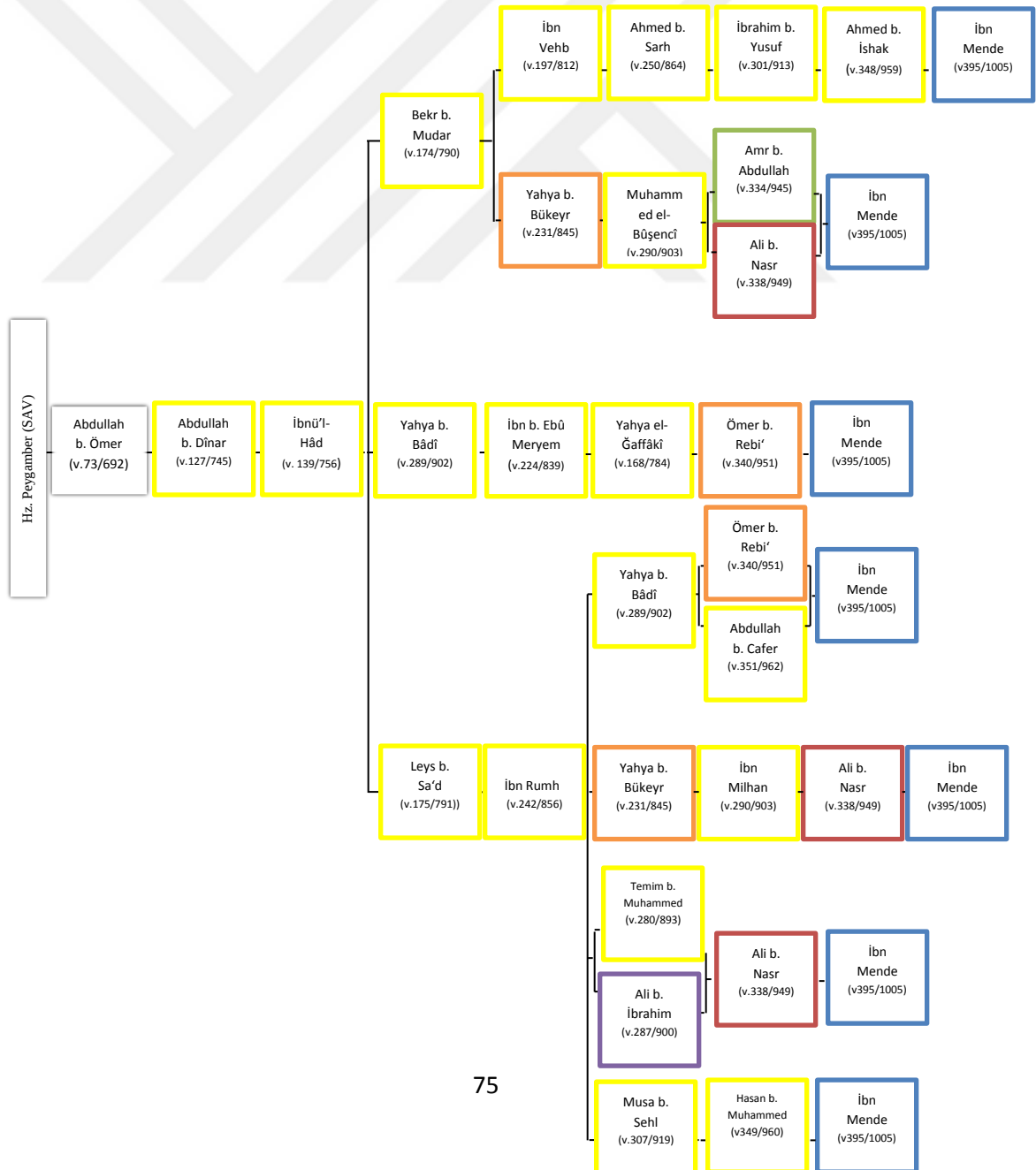
Bu isnadın râvîlerinin tümü hadis münekkitleti tarafından “sika” kabul edilmiştir. İsnad, râvî sayısı bakımından sūdâsîdir.

Şemada yer alan râvîlerin vefat tarihleri dikkate alındığında aralarında kopukluğun olmadığı anlaşılmaktadır. Kullanılan tahammül ve eda sigalarına bakıldığında hadisin tahdîs ve ve an‘ane yoluyla rivayet edildiği görülmektedir. Bu durumda bu tarîkin de **muttasıl** olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İbn Ebû Âsım’ın *Kitâbu’s-sünne*’sinde tek yerde geçen rivayetin şeması şu şekildedir:

İbn Mende'nin *el-İman* adlı eserinde ise bu hadis yedi ayrı tarîk ile yer almaktadır. İsnad şeması şu şekildedir:

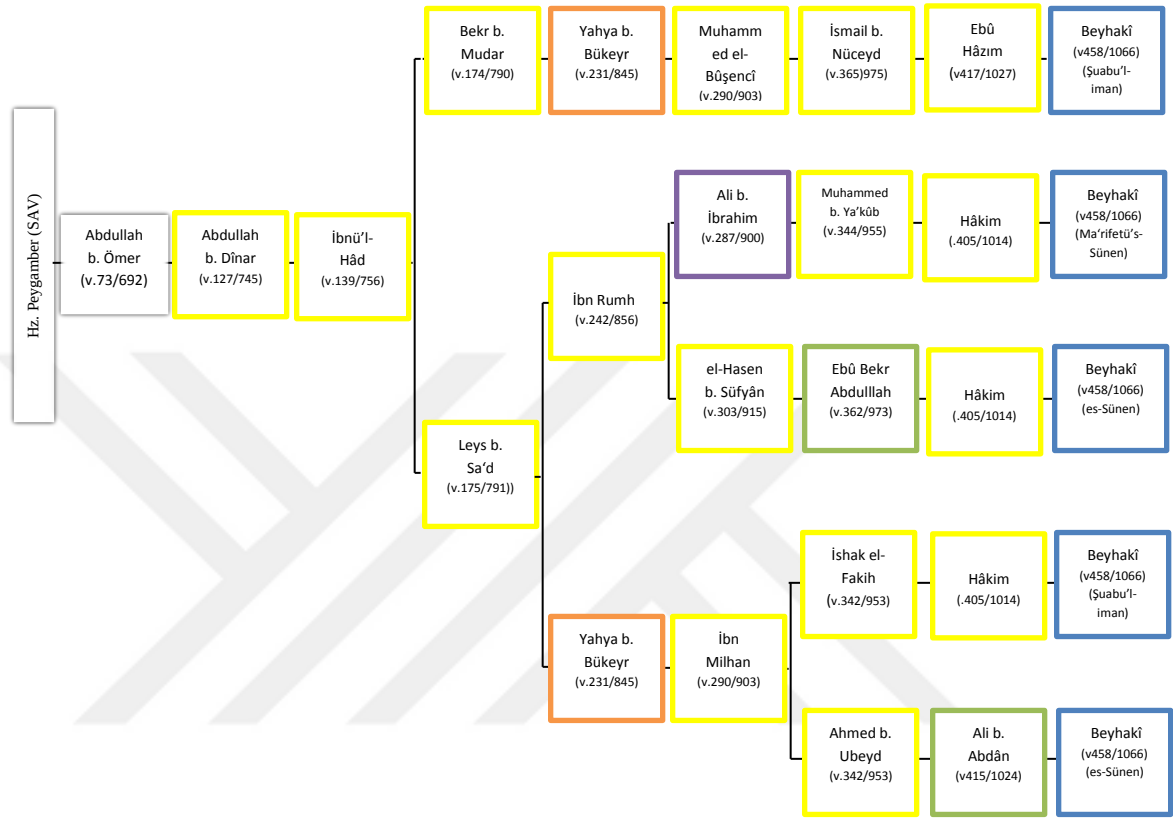
Müşterek râvîlerden sonra, Bekr b. Mudar aracılığıyla gelen iki tarîkte bulunan râvîler incelendiğinde, birinci tarîkte yer alan râvîlerin sika kabul edildiği görülmüştür. Râvîlerin vefat tarihleri dikkate alındığında aralarında bir kopukluğun olmadığı anlaşılmaktadır. Mevcut rivayette râvîlerin kullandığı tahammül ve eda sigalarına bakıldığında tahdîs, inbâ ve an‘ane yoluyla rivayet ettikleri görülür. Bu bilgilerden yola çıkarak bu tarîkin **muttasıl** olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İkinci tarîkte ise Yahya b. Bükeyr’in rivayetlerinin ancak itibar için alınabileceğini söylemek mümkündür. Yahya b. Bükeyr tarîkinin yanı sıra bir diğer tarîkte daha rastlanan Ali b. Nasr da münekkitlerce “zayıf” ve “leyyin” olarak kabul edilmiştir. Ancak hadisi Yahya’dan naklederek Ali b. Nasr’a mütabaat eden Amr b. Abdullah hakkında ise yer alan ta‘dîl ifadeleri, aynı senedle İbn Mende’ye ulaşan Ali b. Nasr’ın tarîkini desteklemekte, hasen li ğayrihi düzeyine yükseltmektedir. Râvîler arası bir kopukluk da meydana gelmediği düşünülerek sened **muttasıl** kabul edilebilir.

Yahya b. Bâdî ile devam eden üçüncü tarîkte Ömer b. Rebi‘ dışındaki râvîler “sika” kabul edilmiş, Ömer b. Rebi‘, bazı münekkitlerce yalancı ve “zayıf” kabul edilirken, bazıları tarafından da tevsik edilmiştir.

Leys b. Sa‘d yoluyla gelen rivayetlerde İbn Mende, tahvil uygulaması kullanmış, dört ayrı rivayetin senedini bir arada zikretmiştir. Burada yer alan birinci tarîkte bulunan Ömer b. Rebi‘ dışındaki râvîler “sika” kabul edilmiştir. İkinci ve üçüncü tarîklerde bulunan Ali b. Nasr “zayıf” kabul edilirken, üçüncü tarîkte bulunan Ali b. İbrahim en-Nesevî hakkında değerlendirmeye ulaşılamamıştır. Ali b. İbrahim en-Nesevî’nin, Temîm b. Muhammed ile aynı senedle İbn Mende’ye ulaşması, Temîm b. Muhammed’in sika bir râvî oluşu sebebiyle, isnadın sıhhatini etkilemeyebilir. Fakat Ali b. Nasr’ın zayıflığı unutulmamalıdır. Leys b. Sa‘d yoluyla gelen son tarîkte ise Musa b. Sehl “sika” kabul edilip, Hasan b. Muhammed, ta‘dîl lafızlarıyla değerlendirilmiştir. Râvîlerin vefat tarihlerinden yola çıkarak aralarında kopukluk olmadığı görüldüğünden, bu sened de **muttasıl** olarak kabul edilebilir.

Beyhakî’nin *Ma‘rifetü’s-sünen*, *Şua’bu’l-îmân* ve *es-Sünenü’l-kübrâ* adlı eserlerinde yer alan rivayetler şema halinde şöyle gösterilebilir:

Beyhakî'nin *Şuabü'l-İman* adlı eserinde iki farklı senedle yer alan rivayetin râvîleri incelendiğinde, râvî sayısı bakımından her iki isnadın da sümânî yani sekiz râvîli olduğu görülmektedir. Kullanılan tahammül ve eda sigalarına bakıldığında ise; tahdîs, ihbâr ve an'ane tespit edilmektedir. İki tarîkte de yer alan râvîlerden Yahya b. Bükeyr dışındakilerin "sika" olduğu kabul edilmiştir. Yahya b. Bükeyr'i ise Zehebî; "imam" ve "hafız" olarak zikrederken, Nesâî; "zayıf" ve "leyse bi sika" olarak değerlendirmiştir. Râvîlerin vefat tarihleri incelendiğinde aralarında bir kopukluk olmadığı görüldüğünden her iki senedin de **muttasıl** olduğu sonucuna varılabilir.

Beyhakî'nin *Ma'rîfetü's-sünen*'inde tek yerde geçen rivayetin sümânî/sekiz râvîli bir isnadı vardır. Ali b. İbrahim en-Nesevî dışındaki râvîler "sika" kabul edilmiş olup Ali b. İbrahim en-Nesevî hakkında herhangi bir değerlendirmeye ulaşılamamıştır. Kullanılan tahammül ve eda sigaları tahdîs, ihbâr ve an'anedir. Râvîlerin vefat tarihleri dikkate alındığında senedin **muttasıl** olduğu söylenebilir.

es-Sünenü'l-kübrâ adlı eserinde de iki yerde geçen rivayet isnad bakımından sümânîdir. Bu isnadlarda yer alan Ebû Bekr b. Abdullah ve Ali b. Ahmed b. Abdân sadûk olarak değerlendirilirken diğer râvîler sika kabul edilmiştir. Râvîler arasında kopukluk olmadığından bu isnad da **muttasıl** kabul edilebilir.

Özetle, Abdullah b. Ömer'den gelen rivayetlerin çoğunun isnad bakımından sahih olduğunu ifade edebiliriz. Zayıf tarîkler ise mütâbileri bulunduğu için hasen hükmünde kabul edilebilir.

B. EBÛ SAÎD EL-HUDRÎ TARÎKLERİNİN SENED TENKİDİ

Ebû Saîd Sa'd b. Mâlik b. Sinân el-Hudrî, kendisinden menkul 1170 hadis ile “muksîrûn” sahâbîler arasında zikredilmiştir.

Ebû Saîd, Hz. Peygamber'den çok hadis rivayet etmesinin yanı sıra hadisleri iyi bilmesiyle de tanınmıştır. Hz. Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali, Zeyd b. Sabit, Üseyd b. Hudayr, İbn Abbas ve Ebû Musa el-Eş'ârî gibi sahâbîlerden rivayetleri mevcut olup oğlu Abdurrahman, eşi Zeynep bint Ka'b b. Ucre'den başka, İbn Abbas İbn Ömer, Zeyd b. Sabit, Cabir b. Abdullah gibi sahâbîler, Atâ b. Ebû Rebah, Atâ b. Yesar ve Saîd b. Müseyyeb gibi tâbîler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur. “İmam” ve “Medine müftüsü” olarak isimlendirilmiş, kendisine fetva sorulan fakihler arasında yer almıştır.¹⁵¹

Bakî b. Mahled'in el-Müsned'inde mükerrerleriyle birlikte 1170 hadisi olup¹⁵², 43'ü *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de, 16'sı sadece Buhârî ve 52'si sadece Müslim'in *es-Sahîh*'inde yer almaktadır.

Ebû Saîd el-Hudrî hicrî 74/ 693 yılında Medine'de vefat etmiştir.¹⁵³

1. Ebû Saîd el-Hudrî Tarîklerinin Râvileri

Ebû Saîd el-Hudrî'den bu rivayeti İyad b. Abdullah rivayet etmiş, ondan Zeyd b. Eslem ve daha sonra Muhammed b. Cafer b. Ebû Kesîr nakletmiştir. Ardından rivayet, Saîd b. Ebû Meryem ve İsâ b. Mînâ isnadıyla iki kola ayrılmıştır.

Ebû Saîd el-Hudrî isnadında yer alan râviler hakkında kısaca şu bilgiler verilebilir:

¹⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 479-481.

¹⁵² İbn Hazm, *Esmâü's-sahâbeti'r-ruvât* s.42

¹⁵³ Zehebî, *Siyer*, III, 168-172, İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 538.

a. Müşterek Râviler

Ebû Saîd el-Hudrî isnadıyla gelen rivayetin İyad b. Abdullah, Zeyd b. Eslem ve Muhammed b. Cafer b. Ebû Kesîr olmak üzere üç müşterek râvisi bulunmaktadır.

1. İyad b. Abdullah

Tam ismi Ebû Serh İyad b. Abdullah b. Sa'd b. el-Âmirî el-Hicâzî'dir.

Ebû Hüreyre, Ebû Saîd ve İbn Ömer gibi sahâbîlerden hadis almış, Zeyd b. Eslem, Saîd el-Makburî, Dâvûd b. Kays ve Muhammed b. Aclân gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.

Yahya b. Maîn ve Nesâî, İyad b. Abdullah'ı, "sika" olarak kabul etmiş ve İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir.¹⁵⁴ Zehebî de, İyad b. Abdullah'ın hadislerinin İslamî literatürde yer aldığını (حَدِيثُهُ فِي دَوَائِنِ الْإِسْلَامِ) ifade etmiştir.¹⁵⁵

İyad b. Abdullah 101/ 693 yılında vefat etmiştir.¹⁵⁶

2. Zeyd b. Eslem

Tam ismi Ebû Abdullah Zeyd b. Eslem el-Adevî el-Ömerî el-Medenî'dir.

Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah ve Enes b. Mâlik gibi sahâbîlerden hadis almış, Mâlik b. Enes, Süfyân es-Sevrî ve Süfyân b. Uyeyne gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.

Mescid-i Nebevî'de hadis ve fıkıh meclisi olan Zeyd b. Eslem'in, ders halkasında, kırk fakih olduğu söylenmiştir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde iki yüzden fazla hadis rivayeti mevcuttur. Süfyân b. Uyeyne (v.198/814) Zeyd b. Eslem'in hafızasında zayıflık olduğunu söylerken, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim ve Nesâî Zeyd b. Eslem'i "sika" olarak değerlendirmişlerdir.¹⁵⁷ İbn Adî (v.365/976) el-Kâmil adlı eserinde zikretmiş, Zehebî de kendisinden "fakih", "imam", "hüccet" ve "kudve/önde" gelen ilim adamı olarak bahsetmiştir.

Zeyd b. Eslem 136/ 753 yılında vefat etmiştir.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 569.

¹⁵⁵ Zehebî, *Siyer*, IV, 515.

¹⁵⁶ Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm*, III, 134.

¹⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 396.

¹⁵⁸ Zehebî, *Siyer*, V, 316-317.

3. Muhammed b. Cafer

Tam ismi Muhammed b. Cafer b. Ebû Kesîr el-Ensârî el-Medenî'dir.

Zeyd b. Eslem, Hişam b. Urve ve Yahya b. Saîd'den hadis almış, Saîd b. Ebû Meryem ve İsâ b. Mînâ Kâlûn gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.

Yahya b. Maîn'in tevsik ettiği Muhammed b. Cafer'i, Ali b. el-Medînî (v.234/848) "ma'rûf"¹⁵⁹, Nesâî, "sâlih"¹⁶⁰ olarak değerlendirmiştir. İbn Hibbân kendisine *es-Sikât* adlı eserinde yer vermiştir.¹⁶¹ Zehebî de Muhammed b. Cafer'i, "hafız" olarak zikretmiştir.

Muhammed b. Cafer b. Ebû Kesîr 170/ 786 yılında vefat etmiştir.¹⁶²

b. Buhârî'nin İsnâdları

Zikredilen üç müşterek râvinin ardından Buhârî'nin sened zincirinde bir de Saîd b. Ebû Meryem bulunmaktadır. İbn Ömer tarîklerinde de yer alan Saîd, daha önce de bilgi verildiği üzere "imam" unvanıyla da anılan "sika" bir râvîdir.

c. Müslim'in İsnadları

İbn Ebû Meryem'den hadisi el-Hasen b. Ali el-Hulvanî ve Ebûbekir b. İshak naklederek Müslim'in isnadını oluşturmuşlardır.

1. el-Hasen b. Ali el-Hulvanî

Tam ismi Ebû Muhammed el-Hasen b. Ali b. Muhammed el-Hüzelî er-Reyhanî el-Hulvanî'dir.

Muaz b. Hişam, Vekî' b. el-Cerrah, Yezîd b. Harun ve Abdürrezzak es-San'ânî gibi isimlerden hadis almış, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mace gibi muhaddisler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Hadis âlimlerince "sika" kabul edilen el-Hasen b. Ali hakkında Ya'kûb b. Şeybe; "sika", "sebt" ve "mutkin" değerlendirmesinde bulunmuş, Zehebî, "imam", "hafız" ve "sadûk" olarak zikretmiştir.¹⁶³

¹⁵⁹ Ma'ruf: Cerh ve ta'dîl yönünden durumu bilinen ve kendisinden birden fazla râvinin rivayette bulunmuş olduğu kimse. . Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, s.171.

¹⁶⁰ Sâlih: Aliyyu'l-Kâri'ye göre ta'dîlin beşinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılır. Böyle bir râvinin rivayet ettiği hadis, yazılır ve incelenir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, **a.g.e.** s.271.

¹⁶¹ Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XXIV, 585.

¹⁶² Zehebî, **Siyer**, VII, 322.

¹⁶³ Zehebî, **a.g.e.** XI, 398-400.

Ebû Dâvud el-Hasen b. Ali'nin rical âlimi olduğunu fakat bu ilminden faydalanılmadığını söylemiştir. *es-Sünen* adlı bir eseri bulunan el-Hasen b. Ali, 242/857 yılında vefat etmiştir.¹⁶⁴

2. Ebûbekir b. İshak

Tam ismi Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Cafer es-Sağani'dir.

Yezîd b. Harun, Abdülvehhap b. Ata, Halife b. Hayyat, Hişam b. Ammar, Saîd b. Ebû Meryem ve Yahya b. Main gibi hadis âlimlerinden hadis almış, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesaî, İbn Mace, İbn Huzeyme, İbn Ebû Hatim gibi hadis otoriteleri kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Devrinin Yahya b. Maini olarak görülen Muhammed b. İshak Bağdat, Basra, Kûfe, Medine, Mekke, Şam ve Mısır beldelerinde hadis tahsilinde bulunmuştur. Ebû Hatim kendisini “sebt sadûk” olarak değerlendirirken, Abdurrahman b. Hiraş “sika me'mun”, Darekutnî “sika”, “fevka's-sika”, Zehebî ise “imam”, “hafız”, “mücevid” ve “hüccet” olarak zikretmiştir.

Ebû Bekir Muhammed b. İshak 270/ 884 yılında vefat etmiştir.¹⁶⁵

d. İbn Huzeyme'nin İsnâdları

İbn Huzeyme'nin isnâdında müşterek râvîler olan İyad b. Abdullah, Zeyd b. Eslem ve Muhammed b. Cafer'in ardından, Saîd b. Ebû Meryem bulunur. Söz konusu hadisi Saîd'den Muhammed b. Yahya ve Zekerîyya b. Yahya nakletmişlerdir.

1. Muhammed b. Yahya

Tam ismi Muhammed b. Yahya b. Abdullah b. Hâlid b. Fâris b. Züeyb ez-Zühli'dir. 170/ 787'li yıllarda doğmuştur.

Kûfe, Bağdat, Mekke, Medine, Yemen, Mısır ve Şam gibi ilim merkezlerinde; Saîd b. Ebû Meryem, Ebû Dâvud et-Tayâlîsî, Abdullah b. Nafi' gibi isimlerden hadis almış, Saîd b. Mansûr, Ebû Zûr'a, Ebû Hâtim, İbn Mâce, Ebû İsâ et-Tirmizî ve Nesâî'ye hadis rivayetinde bulunmuştur.

Yahya b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel Muhammed b. Yahya'nın “sika” olduğu görüşündedir. Ebû Hâtim, Muhammed b. Yahya'yı “sika” ve “sadûk” şeklinde

¹⁶⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 21, Sem'ânî, *el-Ensâb*, IV, 213.

¹⁶⁵ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIV, 396-399, Zehebî, *Siyer*, XII, 594-592.

değerlendirmiş, Nesâî, kendisini “sika” ve “me’mun” olarak kabul etmiştir. Zehebî de Muhammed b. Yahya’yı “imam”, “allâme” ve “hafız” olarak zikreder.

Muhammed b. Yahya 258/ 872 yılında vefat etmiştir.¹⁶⁶

2. Zekeriyya b. Yahya

Tam ismi Ebû Yahya Zekeriya b. Yahya b. Ebân el-Belhî’dir.

Sa’d b. Îsâ’dan hadis rivayetinde bulunmuştur. Künyesi Ebû Ali’dir. Mısır’da yaşamıştır.

Hadis hafızlarından İbn Yunus (v. 347/958), Zekeriya b. Yahya’nın; “hasenü’l-hadîs”¹⁶⁷ olduğunu ifade etmiştir.

Zekeriya b. Yahya 260/ 874 yılında vefat etmiştir.¹⁶⁸

e. İbn Hibbân’ın İsnâdları

Ebû Saîd el-Hudrî rivayetinin müşterek râvîleri İyad b. Abdullah, Zeyd b. Eslem ve Muhammed b. Cafer’dir. Muhammed b. Cafer’den hadisi alan Saîd b. Ebû Meryem Muhammed b. Yahya’ya rivayet etmiş, ondan da el-Hasen b. Süfyân alarak İbn Hibbân’ın sened zincirini oluşturmuştur. Bu râvîlerin herbiri hakkında daha önce bilgi verilmiş olup hepsi sika râvîlerdir.

f. İbn Mende’nin İsnâdları

İbn Mende’nin *el-İman* adlı eserinde bu hadis iki ayrı tarîk ile yer almaktadır.

a. Birinci Tarîk

Müşterek râvîler İyad b. Abdullah, Zeyd b. Eslem ve Muhammed b. Cafer’den sonra hadisi alan Saîd b. Ebû Meryem, Yahya b. Eyyûb’a rivayet etmiştir. Yahya b. Eyyûb’dan hadisi Ömer b. Rebi‘, Ahmed b. Muhammed b. Abdüsselam ve Abdullah b. Cafer alarak İbn Mende’nin birinci tarîkini oluşturmuşlardır. Bu isnadda yer alan Saîd, Yahya, Ömer ve Abdullah hakkında daha önce bilgi verilmişti. İsnadın diğer râvîsi Ahmed b. Muhammed’in tam ismi Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Abdüsselam b. Mekhûl el-Beyrûtî’dir.

¹⁶⁶ Zehebî, *Siyer*, XII, 273-285.

¹⁶⁷ Hasenü’l-hadîs: Ta’dîlin Irakî’ye göre dördüncü, Sehâvî’ye göre altıncı mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i’tibâr için alınır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *a.g.e.* s.112.

¹⁶⁸ Kâsım b. Kutluboğa, *es-Sikât mimmen lem yeka’ fi’l-Kütübi’s-sitte*, IV, 325.

Ebû Yezîd el-Karâtîsî ve Ahmed b. Nebîr gibi isimlerden hadis almış, Ebû Abdullah b. Mende ve Temmâm b. er-Râzî gibi âlimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Ahmed b. Muhammed b. Abdüsselam 350/962 yılında vefat etmiştir.¹⁶⁹

b. İkinci Tarîk

Bu tarîk İyad b. Abdullah > Zeyd b. Eslem > Muhammed b. Cafer > Saîd b. Ebû Meryem > Yahya b. Eyyûb tarîkinden sonra Ebû Hâtîm Muhammed b. İdris > Ebû Amr Ahmed b. Muhammed b. İbrahim rivayeti olarak İbn Mende'ye ulaşmıştır.

Bu râvîlerden daha önceki senetlerde karşımıza çıkmayan Ebû Hâtîm ve Ebû Amr hakkında şunları söyleyebiliriz:

1. *Ebû Hâtîm Muhammed b. İdris*

Tam ismi Ebû Hâtîm Muhammed b. İdris b. el-Münzir b. Davûd b. Mihran el-Hanzalî er-Râzî'dir.

Basra, Bağdat, Mekke, Medine, Kûfe gibi birçok ilim merkezini dolaşmış, Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Sâlih el-Mısrî, Kabîsa b. Ukbe, Yahya b. Maîn gibi isimlerden hadis almış, Ebû Davûd, Nesâî, İbn Mâce gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.

“Emîru'l-müminin fi'l-hadis”¹⁷⁰ ve “eimmetü'l-huffâz” olarak nitelendirilen Ebû Hâtîm, hadis rivayetlerinde ve râvîler hakkındaki tenkitlerinde titizliğiyle meşhur olmuş, birçok âlim tarafından “imam”, “hafız”, “mutkin” ve “sika” kabul edilmiştir.

Ebû Hâtîm 277/ 890 yılında vefat etmiştir.¹⁷¹

2. *Ebû Amr Ahmed b. Muhammed b. İbrahim*

Tam ismi Ebû Amr Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Hakîm el-Medenî'dir.

Rey, Bağdat, Trablus ve Halep gibi ilim merkezlerini gezerek, Ebû Hâtîm, Yahya b. Ebû Talib, Ahmed b. Muhammed b. Ebû Hanâcir ve Ebû Üsâme gibi âlimlerden hadis almış, Ebû Abdullah b. Mende, Ahmed b. Merdûye gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.

Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, hadis bilgisindeki mahareti, “edîp” ve “fâzıl” olması ile tanınırdı.

¹⁶⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 904.

¹⁷⁰ Emîru'l-mü'minin fi'l-hadis: Hadis ilmindeki derin vukufu ve liyakati sebebiyle bu ilimde önder sayılan âlim anlamına gelir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *a.g.e.* s.65.

¹⁷¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIV, 381-391.

Ahmed b. Muhammed b. İbrahim 333/ 944 yılında vefat etmiştir.¹⁷²

g. Beyhakî'nin İsnâdları

Ebû Saîd el- Hudrî'den gelen rivayetler Beyhakî'nin, *Ma'rifetü's-sünen, el-Âdâb ve es-Sünenü'l-kübrâ* adlı eserinde geçmektedir.

1. *es-Sünenü'l-kübrâ* İsnâdı

Beyhakî'nin bu eserinde rivayet iki farklı tarîk ile yer almaktadır.

a. Birinci Tarîk

Bu tarîkte İyad b. Abdullah > Zeyd b. Eslem > Muhammed b. Cafer > Saîd b. Ebû Meryem'den sonra rivayeti Ebû Hâtim Muhammed b. İdris, Ahmed b. Hammûye ve Muhammed b. Abdurrahim el-Berkî nakletmiş, ardından sırasıyla Sâlih b. Muhammed el-Hafız > Ebû Nasr Ahmed b. Sehl > Ebû Abdullah el-Hafız olarak Beyhakî'ye ulaşmıştır.

Saîd b. Ebû Meryem, Ebû Hâtim Muhammed b. İdris ve Ebû Abdullah el-Hafız hakkında daha önceden bilgi verilmiştir. Diğer râviler hakkındaki bilgiler kısaca şöyledir:

1. *Ahmed b. Hammûye*

Tam ismi Ebû Sinan Ahmed b. Hammûye el-Belhî es-Sekafî'dir.

el-Mekki b. İbrahim'den hadis almış ve kendi beldesinde hadis rivayetinde bulunmuştur. Kâsım b. Kutluboğa ve İbn Hibbân Ahmed b. Hammûye'yi *es-Sikat* adlı eserlerinde zikretmişlerdir.¹⁷³

2. *Muhammed b. İbrahim el-Berkî*

Tam ismi Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Abdurrahim b. Sa'ye b. Ebû Zür'a el-Mısrî el-Berkî'dir.

Saîd b. el-Hakem b. Ebû Meryem, Abdullah b. Zübeyr b. el-Humeydî ve Abdülmelik b. Hişam gibi isimlerden hadis almış, Ebû Davûd, Nesâî, Ebû Hâtim Muhammed b. İdris er-Râzî gibi âlimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Nesâî (v.303/915) Muhammed b. Abdurrahim el-Berkî hakkında "la be'se bihi" değerlendirmesinde bulunurken, Ebû Saîd b. Yunus (v.347/958) kendisini "sika" olarak kabul etmiştir.

¹⁷² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 668.

¹⁷³ Kâsım b. Kutluboğa, *es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-Kütübi'sitte*, I, 328, İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 48.

Muhammed b. Abdurrahim el-Berkî 249/ 863 yılında vefat etmiştir.¹⁷⁴

3. *Sâlih b. Muhammed el-Hafız*

Tam ismi Ebû Ali Sâlih b. Muhammed b. Amr b. Habîb el-Esedî el-Bağdadî'dir. Lakabı Cezera'dır. 250/ 865 yılında Bağdat'ta doğmuştur.

Şam, Irak, Mısır, Horasan ve Maverâünnehir gibi beldeleri dolaşarak, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Ebû Heyseme gibi isimlerden hadis almış, Müslim b. el-Haccâc, Ebû Nadr Muhammed b. Muhammed el-Fakîh ve Bekr b. Muhammed b. Hamdân gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.

Dârekutnî (v.385/995), Sâlih b. Muhammed'den "sika" ve "hafız" olarak bahsetmiştir. Hadis hafızlarından Ebû Sa'd el-İdris (v.405/1015) "Irak ve Horasan'da onun gibi hıfzından rivayet eden, Maverâünnehir'de hıfzından rivayette bulunduğu sürede de ondan alınan hatalı bir rivayet bilmiyorum" demiştir. el-Hafîz de Sâlih Cezera'nın "uzun süre hıfzından rivayet etmiş, sadûk sebt bir râvî" olduğunu tespit etmiştir.

Sâlih b. Muhammed el-Hafız 293/ 906 yılında vefat etmiştir.¹⁷⁵

4. *Ebû Nasr Ahmed b. Sehl el-Fakîh*

Tam ismi Ebû Nasr Ahmed b. Sehl b. Hamdûyeh el-Buhârî'dir.

Kays b. Üneyf, Sâlih b. Muhammed b. Habîb el-Hafız ve İbrahim b. Ali et-Tirmizî gibi isimlerden hadis almıştır. Ebû Abdullah el-Hâkim *Müstedrek*'inde zikretmiş, Ahmed b. Sehl b. Hamdûyeh'in, zamanının Buhâralı imamlarından olduğunu ifade etmiştir. Kendisinden de Buhâralı hafızlar hadis rivayetinde bulunmuştur.

el-İrşad adlı eseriyle tanınan hadis alimi el-Halîlî (v.446/1055) Ebû Nasr'ı "sika" olarak değerlendirmiştir.¹⁷⁶

b. İkinci Tarîk

Bu tarîk İyad b. Abdullah > Zeyd b. Eslem > Muhammed b. Cafer > Saîd b. Ebû Meryem > Muhammed b. Yahya ve Zekerîyya b. Yahya > Muhammed b. İshak > Ebû'l-Hasen Muhammed b. Abdullah el-Cevherî > Ebû Abdullah el-Hafız isnadıyla Beyhakî'ye ulaşmıştır.

¹⁷⁴ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 503.

¹⁷⁵ Zehebî, *Siyer*, XIV, 23-33.

¹⁷⁶ Nâyif b. Salah, *er-Ravzu'l-bâsım*, I, 224.

Saîd b. Ebû Meryem, Ebû Hâtim Muhammed b. Yahya, Zekeriyya b. Yahya ve Ebû Abdullah el-Hafız hakkında daha önceden bilgi verilmiştir. Diğer râviler hakkındaki bilgiler kısaca şöyledir:

1. *Muhammed b. İshak*

Tam ismi Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. İbrahim b. Mihrân es-Sekafî es-Serrâc en-Nisâbûrî'dir.

Kuteybe, İshak b. Rahûye ve Muhammed b. Bekkâr gibi isimlerden hadis almış, Buharî, Müslim, Ebû Hâtim er-Razî ve Ebû Hâtim b. Hibbân gibi âlimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Dârekutnî, Muhammed b. İshak'ın "sika" bir râvî olduğu görüşündedir. Hatib Bağdâdî kendisinin "sika", "sâdık" ve "sebt" bir râvî olduğunu, birçok eser tasnif ettiğini belirtmiştir. Zehebî de Muhammed b. İshak'ı "hafız", Horasan muhaddisi ve müsniidi şeklinde zikretmiştir.¹⁷⁷

Muhammed b. İshak 313/ 925 yılında vefat etmiştir.¹⁷⁸

2. *Ebû'l-Hasen Muhammed b. Abdullah el-Cevherî*

Tam ismi Ebû'l-Hasen Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Subeyh el-Ömerî el-Cevherî en-Nisabûrî'dir.

Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme ve Abdullah b. Muhammed el-Medenî gibi isimlerden hadis almış, Ebû Abdullah el-Hâkim, *el-Müstedrek*'inde el-Cevherî'nin rivayetlerine yer vermiş, Muhammed b. Abdullah el-Cevherî, Ebû Cafer Kâmil b. Ahmed el-Müstemlî'ye kendi kitabından rivayette bulunmuştur. Ebû Abdurrahman es-Sülemî'de kendisinden hadis alanlar arasındadır.

Ebu't-Tayyib eserinde, Muhammed b. Abdullah'ı sadûk olarak nitelemiştir.¹⁷⁹

2. *Ma'rifetü's-sünen* İsnâdı

Bu tarîk İyad b. Abdullah > Zeyd b. Eslem > Muhammed b. Cafer > Îsâ b. Mînâ > İsmail b. İshak > İsmail b. İshak > Ebû Sehl Ahmed b. Muhammed el-Kâtân > Ebû Zekeriyya b. Ebû İshak isnadıyla Beyhakî'ye ulaşmıştır.

¹⁷⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VII, 270.

¹⁷⁸ Kâsım b. Kutluboğa *es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-Kütübi's-sitte*, VIII, 171.

¹⁷⁹ Nâyif b. Salah, *a.g.e.* II, 1101-1102.

Râvîler hakkındaki bilgiler kısaca şöyledir:

1. *Îsâ b. Mînâ*

Tam ismi Ebû Musa Îsâ b. Mînâ Kâlûn el-Medenî el-Mukrî'dir.

Muhammed b. Cafer b. Ebû Kesîr ve Abdurrahman b. Ebû'z-Zinâd'dan hadis almış, İsmail el-Kadî ve Ebû Zür'a'ya hadis rivayetinde bulunmuştur.

İbn Hibbân, İsa b. Mina'nın künyesinin Ebû Musa olduğunu ve Muhammed b. İsmail el-Buharî'nin de kendisinden hadis rivayetinde bulunduğunu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir.¹⁸⁰

Ahmed b. Sâlih el-Mısırî (v.223/838), kendisine Îsâ b. Mînâ hakkındaki görüşü sorulduğunda, gülmüş ve "Siz de herkesin hadisini yazıyorsunuz" emiştir. Zehebî ise Îsâ b. Mînâ'nın hadislerinin yazılabileceğini söylemiştir.

Îsâ b. Mînâ 220/ 835 yılında vefat etmiştir.¹⁸¹

2. *İsmail b. İshak*

Tam ismi Ebû İshak İsmail b. İshak b. İsmail el-Kâdî el-Ezdî el-Mâlikî'dir. 199/815 yılında Bağdat'ta doğmuştur.

Muhammed b. Abdullah el-Ensârî, Abdullah b. Reca' ve el-Ka'nebî gibi isimlerden hadis almış, Ebu'l-Kâsım el-Beğavî, İsmail es-Saffâr, Ebû Bekr eş-Şâfi'î ve daha birçok âlim kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

el-Hatîb'in Mâlikî mezhebinin fakihî, "âlim" ve "mutkin" olarak vassettiği İsmail b. İshak, Kur'an ilimleri, hadis ve fıkıh ilimlerine dair eserler kaleme almıştır. Zehebî ise İsmail b. İshak'ı "imam", "allâme", "hafız", "şeyhu'l-islâm" olarak nitelemiştir.¹⁸² İsmail b. İshak, büyük Mâlikî fakihî Ahmed b. el-Mu'azzel'den (v.231/846) fıkıh öğrenmiş, hadis ilmine dair bilgileri ise İbnü'l-Medînî'den (v.234/848) almış, bu iki ilimdeki kabiliyetiyle pek çok kimse arasından öne geçmiştir.

İsmail b. İshak 282/896 yılında vefat etmiştir.¹⁸³

¹⁸⁰ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IV, 407-408.

¹⁸¹ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 327.

¹⁸² Zehebî, *Siyer*, XIII, 339.

¹⁸³ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 717-719.

3. *Ebû Sehl Ahmed b. Muhammed el-Kattân*

Tam ismi Ebû Sehl Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Ziyad b. Abbâd el-Kattân el-Bağdadî'dir. 259/ 873 yılında doğmuştur.

Ebû Ca'fer Muhammed b. Ubeydullah b. el-Münâdî, Muhammed b. İsa el-Medâînî ve Yahya b. Ebû Talip gibi isimlerden hadis almış, Dârekutnî, İbn Mende ve el-Hâkim gibi âlimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Dârekutnî Ahmed b. Muhammed el-Kattân'ı "sika" olarak kabul etmiştir.¹⁸⁴ el-Hatîb kendisini "sadûk" ve "edîp" olarak zikrederken Zehebî, Ahmed b. Muhammed el-Kattân hakkında "imam", "muhaddis", "müsnidü'l-İrak" değerlendirmesinde bulunmuştur.

Ebû Sehl Ahmed b. Muhammed 350/961 yılında vefat etmiştir.¹⁸⁵

4. *Ebû Zekerîyya b. Ebû İshak*

Tam ismi Ebû Zekerîyya Yahya b. İbrahim b. Muhammed el-Müzekkî'dir.

Ebû Zekerîyya, el-Hasen b. Ya'kûb el-Buhârî, Ebû Sehl b. Ziyad ve Abdullah b. İshal el-Horasanî gibi isimlerden hadis almış, Ebû Bekr el-Beyhakî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahya ve el-Kâsım b. Fadl es-Sekafî gibi isimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Zehebî, Ebû Zekerîyya b. Ebû İshak'ın, Nîsâbûr müsnidi, "sika", "zâhid" ve "mutkin" olduğunu söylemiş, onun, asıl nüshadan mukabele yapmak suretiyle hadis rivayet ettiğini, imlâ meclislerinde bulunduğunu ve bu meclislerde, kendisine hadis okunduğunu zikretmiştir.

Ebû Zekerîyya b. Ebû İshak 414/ 1023 yılında vefat etmiştir.¹⁸⁶

3. *el-Âdâb İsnâdı*

Bu isnad İyad b. Abdullah > Zeyd b. Eslem > Muhammed b. Cafer müşterek kısmından sonra İsâ b. Mînâ > İbrahim b. Hüseyin b. Dîzîl > Ebû Cafer Ahmed b. Ubeyd > Ebû Abdullah el-Hafız tarîki ile Beyhakî'ye ulaşmıştır.

İsâ b. Mînâ ve Ebû Abdullah el-Hafız daha önce tanıtıldığından İbrahim b. Hüseyin b. Dîzîl ve Ebû Cafer Ahmed b. Ubeyd hakkında kısaca şu bilgileri verebiliriz:

¹⁸⁴ Ebû'l-Muati Nuri, *Mevsuatu akvâli'l-imam Ebu'l-Hasen ed-Dârekutnî fi ricâli'l-hadis*, s.89.

¹⁸⁵ Zehebî, *Siyer*, XV, 521-522.

¹⁸⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IX, 245-246.

1. İbrahim b. Hüseyin b. Dîzîl

Tam ismi Ebû İshâk İbrahim b. el-Hüseyin b. Ali b. Dîzîl el-Hemedânî el-Kisâî'dir. İbn Dîzîl olarak tanınmıştır.

Affân, Ka'nebî, İsâ Kâlûn ve Yahya b. Bükeyr gibi isimlerden hadis almış, Ebû Avâne, Ali b. İbrahim el-Kattân ve daha birçok isim kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Ebû Hâtim er-Razî'ye İbn Deyzîl sorulduğunda; "Onun hakkında bana sıdk ve hayırdan başka bir şey ulaşmadı" demiştir. Hâkim de kendisini "sika" ve "me'mûn" olarak değerlendirmiştir. Zehebî de İbn Dîzîl'in itkanın en üst mertebesinde olduğu kanaatindedir.

İbn Dîzîl 277/ 890 yılında vefat etmiştir.¹⁸⁷

2. Ebû Cafer Ahmed b. Ubeyd

Tam ismi Ebû Cafer Ahmed b. Ubeyd b. İbrahim el-Esedî el-Hemezanî'dir.

Ebû Cafer, İbrahim b. Dîzîl, Muhammed b. Sâlih el-Eşec ve İbrahim b. el-Harbî gibi isimlerden hadis almış, İbn Mende ve Ebû Abdullah el-Hâkim gibi isimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.¹⁸⁸

Hadis hafızlarından Sâlih b. Ahmed el-Hemedânî (v.384/995) Ebû Cafer Ahmed b. Ubeyd'i "sadûk" olarak değerlendirmiş, ayrıca ricâl ve ensâb konularında bilgi sahibi olduğunu ifade etmiştir. Ebu Ya'la el-Halîlî'ye (v.446/655) göre "sika" bir râvîdir. Zehebî de Ebû Cafer Ahmed b. Ubeyd'i "imam", "muhaddis", "hüccet", "münekkit" olarak zikretmiştir.

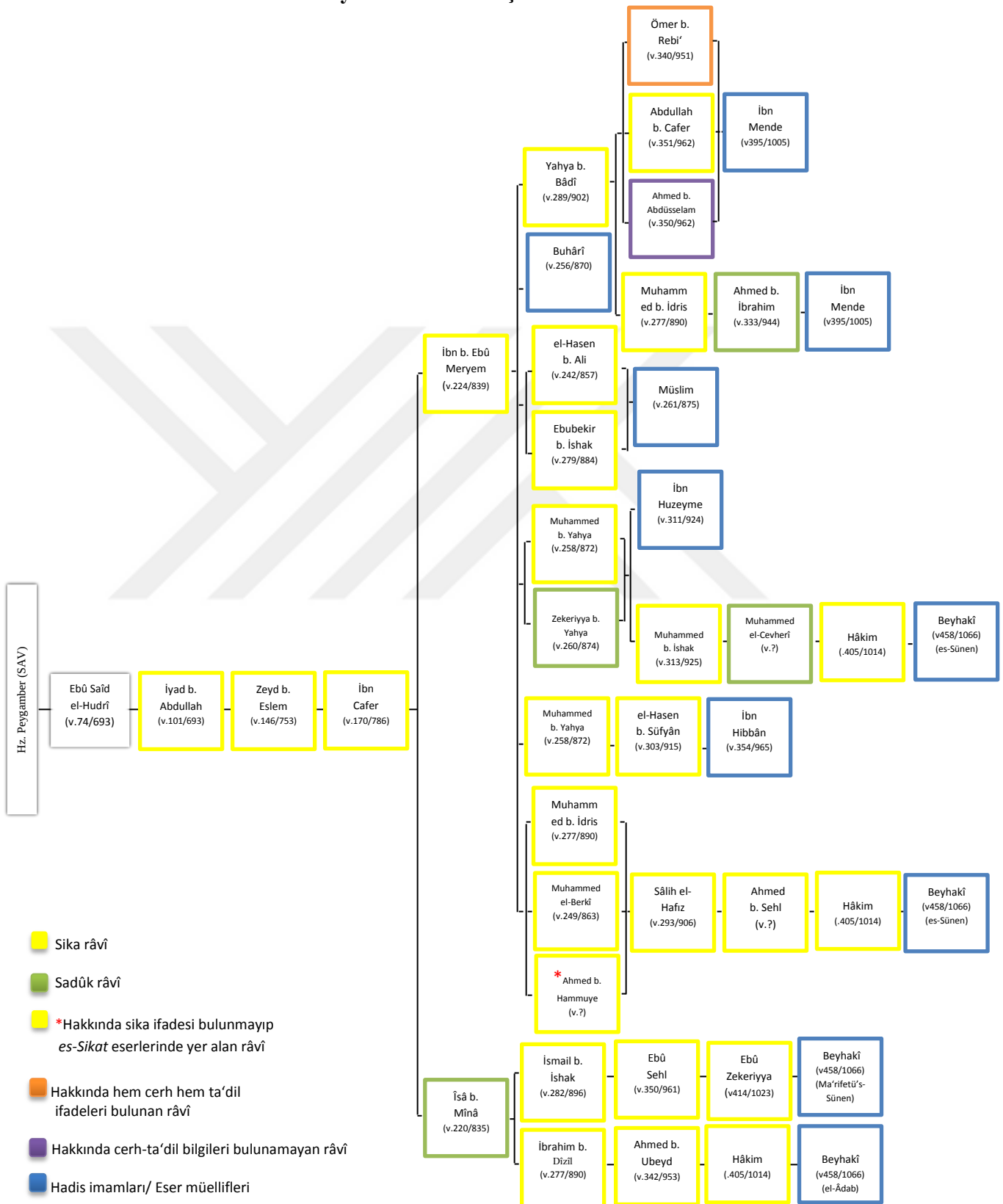
Ebû Cafer Ahmed b. Ubeyd 342/ 953 yılında vefat etmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Zehebî, **Siyer**, XIII, 184-192.

¹⁸⁸ Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, VII, 778.

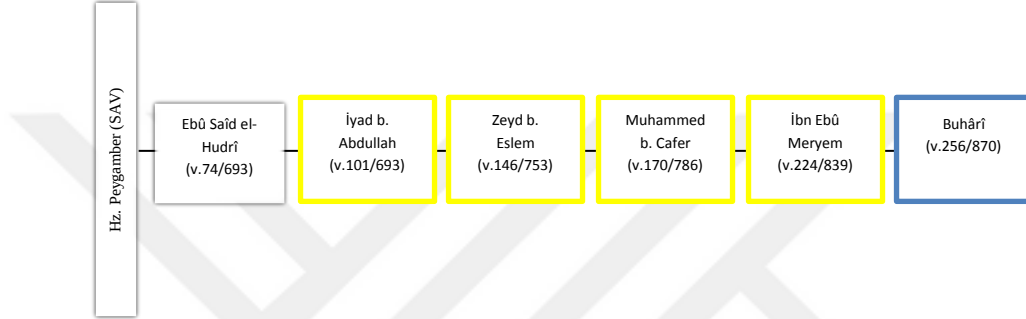
¹⁸⁹ Zehebî, **Siyer**, XV, 380.

2. Ebû Saîd el-Hudrî Rivayetlerinin İsnad Şeması

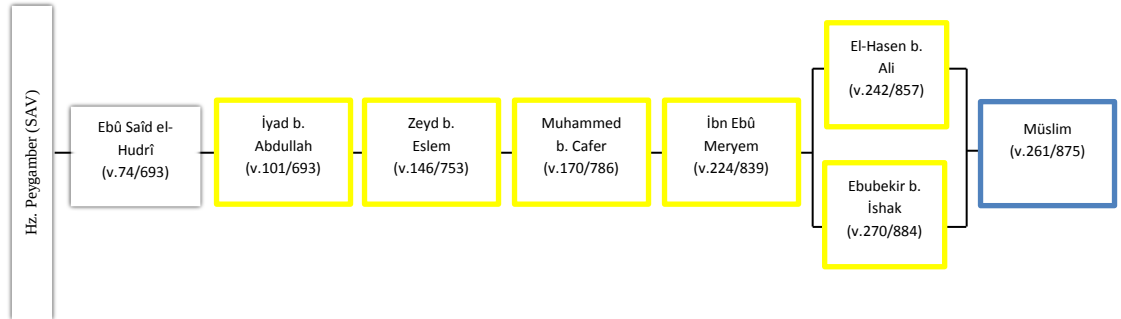

3. Ebû Saîd el-Hudrî Rivayetlerinin Değerlendirilmesi

Buhârî'nin *el-Câmi 'u's-sahîh*'inde iki yerde geçen rivayetin isnad şeması şöyledir:

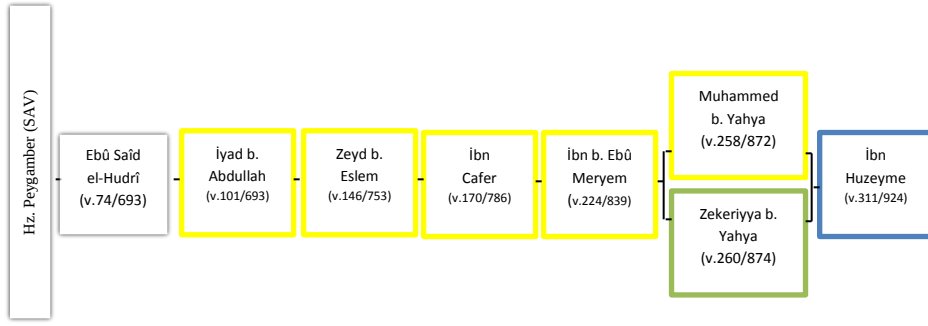

Râvîlerin tümü hadis münekkitlerince “sika” kabul edilmiştir. Râvî sayısı bakımından humâsî bir isnadla nakledilmiş olup senette tahdîs, ihbâr ve an‘ane bulunmaktadır. Râvîlerin vefat tarihlerine bakıldığında sened **muttasıldır**.

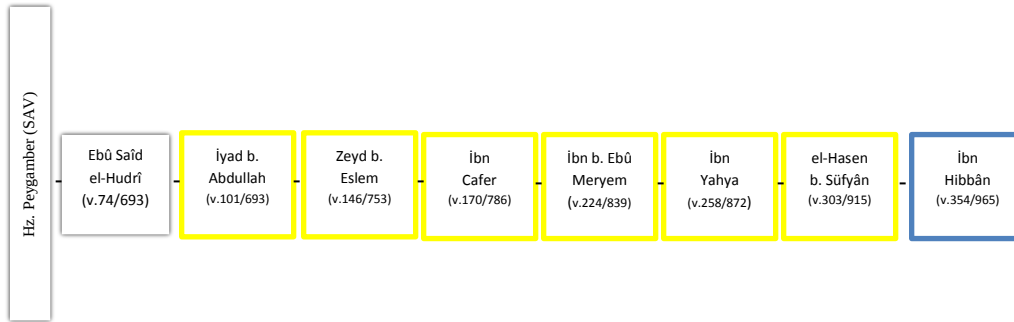
Râvîlerin tümü hadis münekkitlerince “sika” kabul edilmiştir. Râvî sayısı bakımından sudâsî bir isnadla nakledilmiş olup senette tahdîs, ihbâr ve an‘ane bulunmaktadır. Râvîlerin vefat tarihlerine bakıldığında sened **muttasıldır**.

İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh*'inde yer alan rivayetin isnad şeması şu şekildedir:

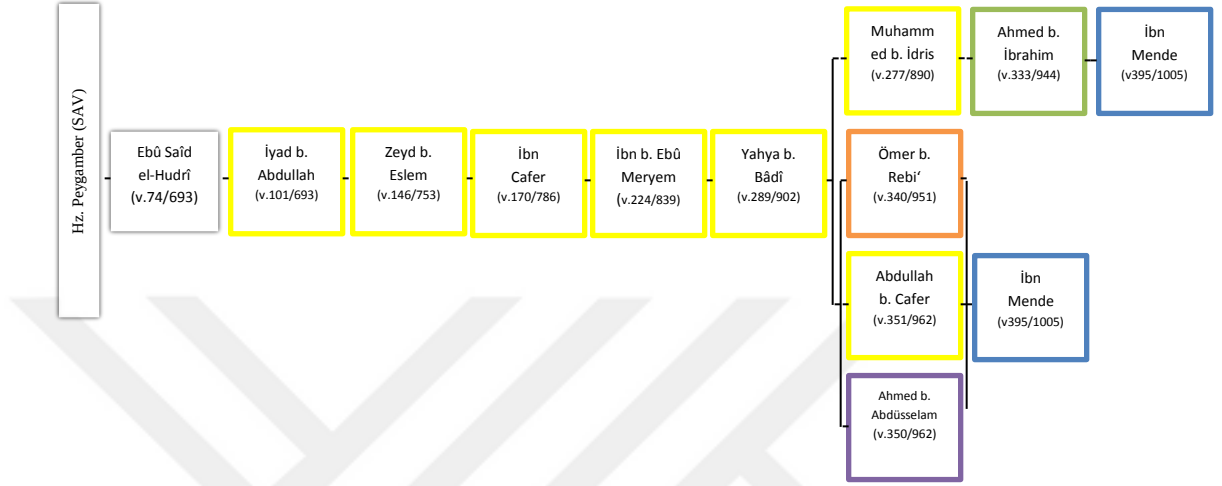
Bu tarîkte yer alan râvîlerden Zekeriya b. Yahya “hasenü’l-hadîs” olarak değerlendirilmiş, diğer râvîler “sika” kabul edilmiştir. Râvî sayısı bakımından sūdâsî bir isnadı olup senette tahdîs, ihbâr ve an‘ane bulunmaktadır. Râvîlerin vefat tarihlerine bakıldığında aralarında ınkıtâ olmadığı görüldüğünden bu sened de **muttasıldır**.

İbn Hibbân’ın *el-Müsnedü’s-sahîh*’inde yer alan rivayetin isnad şeması şu şekildedir:

Râvîlerin tümü hadis münekkitleri tarafından “sika” kabul edilmiştir. Râvî sayısı bakımından sūdâsî olup, senedinde tahdîs, ihbâr ve an‘ane bulunmaktadır. Râvîlerin vefat tarihlerine bakıldığında aralarında ınkıtâ olmadığı görüldüğünden bu sened **muttasıl** kabul edilmiştir.

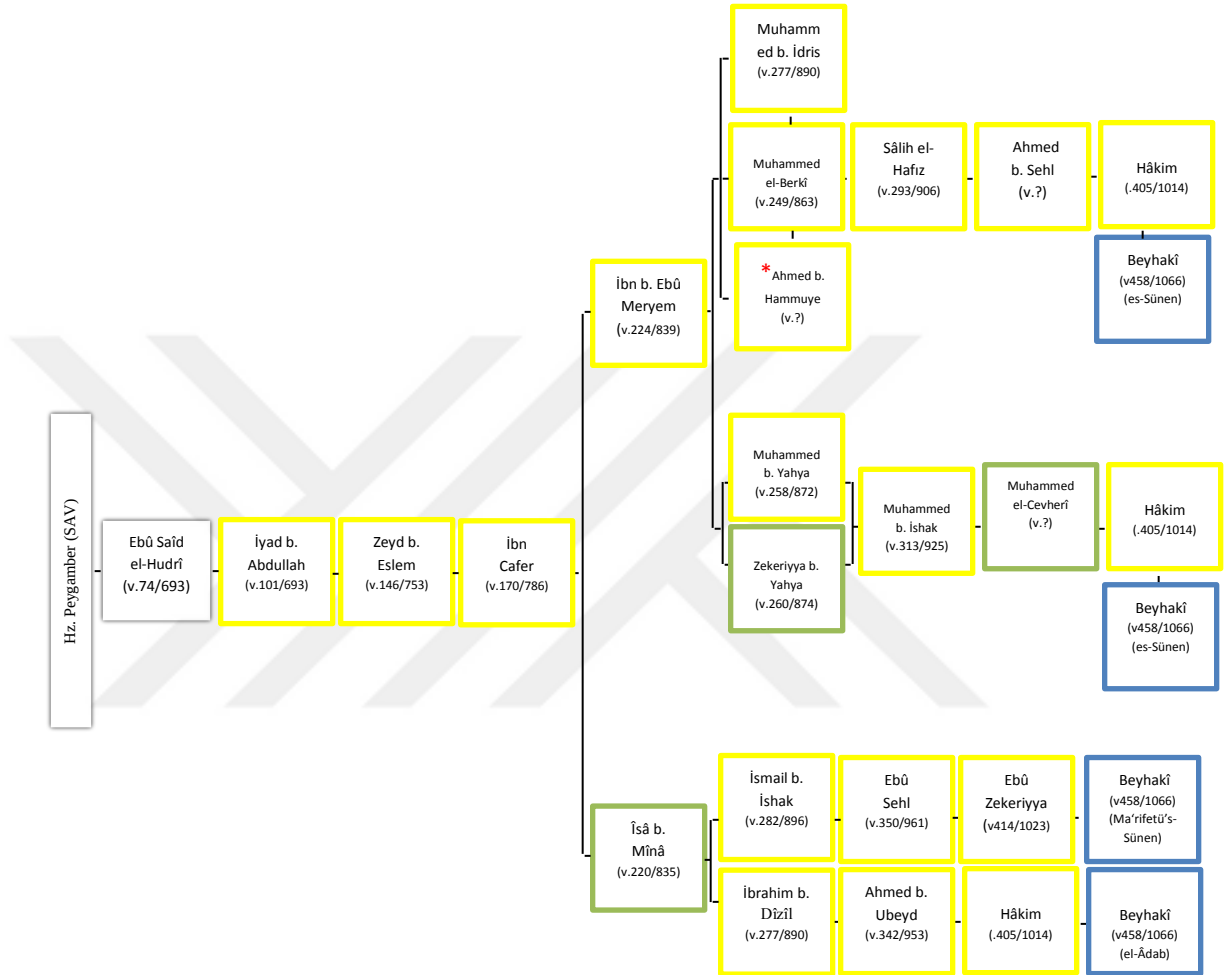
İbn Mende’nin *el-İman* adlı eserinde Ebû Saîd el-Hudrî kanalıyla bu hadis, iki ayrı tarîk ile yer almaktadır. İsnad şeması şu şekildedir:

İsnad şemasında yer alan râvîler incelendiğinde Ömer b. Rebî‘in bazı münekkitlerce “zayıf” ve “leyse bi-sika” kabul edilip bazı münekkitlerce tevsik edildiği görülmüştür. Ahmed b. Abdüsselam hakkında ise herhangi bir değerlendirmeye ulaşılamamıştır. Senette bulunan diğer râvîler ise “sika”dır.

Şemada yer alan râvîlerin vefat tarihleri dikkate alındığında aralarında inkıtâ olmadığı anlaşılmaktadır. Kullanılan tahammül ve eda sigalarına bakıldığında hadisin tahdîs, ihbâr, inbâ ve an‘ane yoluyla rivayet edildiği görülmektedir. Bu durumda rivayetin bu iki tarîkinin **muttasıl** olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Beyhakî’nin *es-Sünenü’l-kübrâ*, *Ma‘rifetü’s-sünen* ve *el-Âdâb* adlı eserlerinde yer alan rivayetlerin isnad şeması şu şekildedir:

* Ahmed b. Hammûye hakkında cerh tadil âlimleri tarafından yapılan herhangi bir değerlendirmeye ulaşılamamış olup, KÂsım b. Kutluboğa ve İbn Hibbân'ın *es-Sikat* adlı eserlerinde yer aldığı için bu şekilde gösterilmiştir.

Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ* adlı eserinde yer alan rivayetin râvîleri incelendiğinde Zekerriya b. Yahya'nın hesenü'l-hadîs, Muhammed el-Cevherî'nin "sadûk" olarak değerlendirildiği ve diğer râvîlerin "sika" kabul edildiği görülmüştür. Ahmed b. Hammuye hakkında ise değerlendirmeye ulaşılamamıştır. Kullanılan tahammül ve eda sigalarına bakıldığında hadisin tahdîs, ihbâr, inbâ ve an'ane yoluyla rivayet edildiği görülmektedir. Birinci tarîkte yer alan Ahmed b. Sehl ve Ahmed b. Hammuye'nin, ikinci tarîkte ise Ahmed el-Cevherî'nin vefat tarihlerine ulaşılamamıştır.

Ma‘rifetü’s-sünen ve *el-Âdâb* eserlerindeki rivayette yer alan râvîlerden İsa b. Minâ dışındakiler sika kabul edilmiştir. *Ma‘rifetü’s-sünen* de tahdîs, ihbâr ve an‘ane, *el-Âdâb*’da ise tahdîs, ihbâr, inbâ ve an‘ane yoluyla rivayetin gerçekleştiği görülmektedir. Râvîlerin vefat tarihlerine bakıldığında aralarından inkıtâ olmadığı görüldüğünden iki tarîkin de **muttasıl** olduğu sonucuna varılabilir.

Özetle, Ebû Saîd el-Hudri’den gelen rivayetlerin büyük bir kısmının isnad bakımından sahih olduğu belirtilebilir.

C. EBÛ HÜREYRE TARÎKLERİNİN SENED TENKİDİ

Kendilerinden binden fazla hadis rivayet edilmesi sebebiyle “muksîrûn” olarak adlandırılan sahâbîlerin başında gelen Ebû Hüreyre’nin ismi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Yaygın kanaat isminin Abdurrahman b. Sahr olduğu istikametindedir.

Ebû Hüreyre Hayber’in fethi sırasında, hicretin yedinci yılında müslüman olmuştur. Hz. Peygamber’le üç yıl kadar birlikte olmasına rağmen en çok hadis rivayet eden sahâbî olarak kabul edilir. Bu durumu kendisi şöyle izah eder: “Allah Rasûlü’nün ashâbı içinde Abdullah b. Amr hariç benden daha fazla hadis ezberleyen yoktu. Çünkü o hadisleri yazardı ben ise yazmazdım”¹⁹⁰, “Ben Rasûlullah vefat edinceye kadar onunla kaldım, birlikte eşlerinin evlerini dolaştım, hizmetinde bulundum, gazvelere birlikte katılıp onunla haccettim, arkasında namaz kıldım. Vallahi insanlar arasında onun hadisini en iyi bilen benim.”¹⁹¹

Sahabe ve tâbiînden sekiz yüzden fazla kişi Ebû Hüreyre’den hadis rivayetinde bulunmuştur. Mükerrerleriyle birlikte 5374 hadis rivayeti bulunmaktadır.¹⁹²

Ebû Hüreyre, 58/ 678 yılında vefat etmiştir.¹⁹³

1. Ebû Hüreyre Tarîklerinin Râvîleri

Ebû Hüreyre’den nakledilen rivayetler Ebû Saîd el-Makbûrî ve Ebû Sâlih es-Semmân isnadıyla iki kola ayrılarak devam etmiştir. el-Makbûrî kanalıyla devam eden isnadda el-Makbûrî ve Amr b. Ebû Amr müşterek râvî olup Amr b. Ebû Amr’dan sonra isnad, Süleyman b. Bilal ve İsmail b. Cafer olarak ikiye ayrılmış, İsmail b. Cafer’den sonra da altı

¹⁹⁰ Tirmizî, “İlm”, 7.

¹⁹¹ Buhârî, “İlm”, 42.

¹⁹² İbn Hazm, *Esmâü’s-sahâbeti’r-ruvât*, s.37.

¹⁹³ Ebû Hüreyre’nin biyografisi hakkında bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 349, Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXXIV, 366-367, Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ ve’l-lügat*, I, 269-270. Ebû Hüreyre’ye yönelik tenkitler hakkında bkz. Efendioğlu, *Sahabeye Yöneltilen Tenkitler*, s. 155-233.

kola ayrılarak devam etmiştir. Ebû Sâlih es-Semmân kanalında ise Süheyl b. Ebû Sâlih ve Abdülazîz b. Muhammed ortak râvî olup isnadlar Abdülazîz b. Muhammed'den sonra dört kola ayrılarak devam etmiştir.

Ebû Hüreyre isnadında yer alan râviler hakkında kısaca şu bilgiler verilebilir:

a. Ahmed b. Hanbel'in İsnâdları

Ebû Hüreyre'den sonra rivayet Ebû Saîd el-Makbûrî > Amr b. Ebû Amr > İsmail b. Cafer > Süleyman b. Dâvud kanalıyla Ahmed b. Hanbel'e ulaşmıştır.

Bu tarîkte yer alan râvîler hakkında verilebilecek bilgiler kısaca şu şekildedir:

1. *Ebû Saîd el-Makbûrî*

Tam ismi Ebû Saîd Keysân el-Makbûrî'dir.

Ebû Saîd el-Makbûrî Hz. Ömer, Hz. Ali, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Selam ve Ukbe b. Amir gibi sahâbîlerden hadis rivayet etmiş, oğlu Saîd b. Ebû Saîd, torunu Abdullah b. Saîd ve Amr b. Ebû Amr gibi muhaddisler kendisinden hadis almışlardır.

İbn Sad, Ebû Saîd'i "sika" râvîlerden saymış, Zehebî de kendisinin tabînin büyüklerinden olduğunu söyleyerek "sika" olduğunu ifade etmiştir.

Ebû Saîd el-Makbûrî'nin 100/719 yılında Velid b. Abdülmelik'in hilafeti döneminde vefat etmiştir. Ömer b. Abdülazîz döneminde (99-101/717-720) vefat ettiğine dair bir görüş de mevcuttur.¹⁹⁴

2. *Amr b. Ebû Amr*

Tam ismi Ebû Osman Amr b. Ebû Amr el-Kuraşî el-Mahzumî el-Medenî'dir.

Amr b. Ebû Amr Enes b. Mâlik, Saîd b. Cübeyr, Ebû Saîd el-Makbûrî, el-'Arec ve İkrime gibi isimlerden hadis almış, Mâlik b. Enes, Muhammed b. Cafer, İsmail b. Cafer ve ed-Derâverdî gibi birçok isim de kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Yahya b. Main (v.233/848) Amr b. Ebû Amr'ı "fi hadisihi za'f/ hadisinde azıcık za'f vardır", "leyse bi'l-kavi/ kuvvetli değildir", "leyse bi hücce/ hadisi delil değildir", "leyse bi zake'l-kavi/ o, aradığın gibi kuvvetli değildir" ifadeleriyle değerlendirmiştir. Ahmed b. Hanbel (v.241/855) kendisi hakkında "leyse bihi be's/ hadisinde sakınca yoktur" derken Ebû Zür'a (v.264/878), Amr b. Ebû Amr'ın "sika" olduğu görüşündedir. Ebû Hâtim (v.277/890) kendisini "la be'se bihi/ hadisinde sakınca yoktur" şeklinde değerlendirmiş,

¹⁹⁴ İbn Sad, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 85-86, Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 1198.

Nesâî (v.303/915) Amr b. Ebû Amr hakkında “leyse bi’l-kavî/ kuvvetli değildir” değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Adî (v.365/976) Amr b. Ebû Amr’dan hadis alanlar arasında Mâlik b. Enes’in bulunduğunu ve onun “sadûk” ve “sika” kabul etmediği râvîlerden hadis rivayetinde bulunmadığını söyleyerek Amr b. Ebû Amr’ı “la be’s bihi/ hadisinde sakınca yoktur” şeklinde değerlendirmiştir.¹⁹⁵

Amr b. Ebû Amr 140/ 758 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁶

3. İsmail b. Cafer

Tam ismi Ebû Kesir İsmail b. Cafer el-Ensarî’dır.

Abdullah b. Dinar, Humeyd et-Tavîl, Amr b. Ebû Amr ve Hişam b. Urve gibi isimlerden hadis almış, Kuteybe b. Saîd, Ali b. Hucr, Muhammed b. Selam el-Bikendî ve İbrahim b. Abdullah el-Heravî gibi birçok isim de kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

İsmail b. Cafer, Yahya b. Main (v.233/848), Ali b. el-Medinî (v.234/848), Ahmed b. Hanbel (241/855), Ebû Zür’a (264/878), Ali b. el-Medinî, Nesâî (v.303/915) ve Zehebî (v.748/ 1348) gibi hadis münekkitleri tarafından “sika” kabul edilmişlerdir.

İsmail b. Cafer 180/ 797 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁷

4. Süleyman b. Dâvud

Tam ismi Ebû Eyyûb Süleyman b. Dâvud b. Dâvud b. Ali b. Abdullah el-Hâşimî el-Abbâsî’dır.

Abdurrahman b. Ebû’z-Zinâd, İsmail b. Cafer, İbrahim b. Sad ve Süfyân b. Uyeyne gibi isimlerden hadis almış, Ahmed b. Hanbel, İbrahim el-Harbî ve el-Haris b. Ebû Üsâme gibi âlimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuşlardır.

Süleyman b. Dâvud hakkında İbn Sa’d (v.230/845), İclî (v.261/875), Ebû Hâtim (277/890), Dârekutnî (v.385/995) ve Hatib Bağdâdî (v.463/1071) “sika” değerlendirmesinde bulunmuştur. Ya’kûb b. Şeybe (v.262/875) kendisini “sika”, “sadûk” Nesâî (v.303/915) de “sika” ve “me’mun” olarak kabul etmiştir.

Ebû Eyyûb Süleyman b. Dâvud 220/835 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXII, 168-171, Zehebi, *Siyer*, VI, 118-119.

¹⁹⁶ Zehebi, *Târîhu’l-İslâm*, III, 714. *Siyer* VI, 119.

¹⁹⁷ Zehebi, *Siyer*, VIII, 228-230.

¹⁹⁸ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XI, 410-413, Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, V, 327.

b. Müslim'in İsnadı

Ebû Hüreyre'den sonra rivayet Ebû Saîd el-Makbûrî > Amr b. Ebû Amr > İsmail b. Cafer > Yahya b. Eyyûb, Kuteybe ve Ali b. Hucr kanalıyla Müslim'e ulaşmıştır.

Bu tarîkte olup daha önce zikri geçmeyen râvîler hakkında şu bilgileri verebiliriz:

1. Yahya b. Eyyûb

Tam ismi Ebû Zekerîya Yahya b. Eyyûb el-Bağdadî el-Mekabirî'dir.

Şerik, İsmail b. Cafer, Hüseyim, Musab b. Sellam ve Abdullah b. Vehb gibi isimlerden hadis almış, Müslim, Ebû Dâvud, Ebû Zûr'a, İbn Ebû Dünya ve Ebû Ya'lâ el-Mevsilî gibi âlimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Ali b. el-Medinî (v.234/848), Yahya b. Eyyûb'ü "sadûk" olarak nitelemiştir. Ahmed b. Hanbel Yahya b. Eyyûb'ün "sâlih" bir kişi olduğunu söylemiş aynı zamanda sakin ve yumuşak huylu olarak tanıdığını ifade etmiştir. Ebû Hâtim (v.277/890) de kendisinin "sadûk" olduğunu ifade ederken, Tabakat müellifi İbn Sad'ın talebelerinden olan Ebû Ali el-Bağdadî adıyla da bilinen hadis hafızı el-Hüseyn Muhammed b. el-Fehm (v.289/902) Yahya b. Eyyûb'ün "sika" olduğu görüşündedir. İbn Hibbân (354/965) da kendisini *es-Sikat*'ında zikretmiştir.

Yahya b. Eyyûb 157/ 774 yılında doğmuş, 234/ 849 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁹

2. Kuteybe b. Saîd

Tam ismi Ebû Raca' Kuteybe b. Saîd b. Cemil b. Abdullah es-Sekaffî'dir.

Ebû Damra Enes b. İyad, Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. Zeyd b. Eslem, Abdullah b. Lehi'a, Abdullah b. Mübarek, Abdullah b. Vehb, Fudayl b. İyad, Leys b. Sad ve Mâlik b. Enes gibi isimlerden hadis almış, Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Kuteybe b. Saîd, Ebû Zûr'a, Ali b. el-Medinî ve Ebû Hâtim er-Razî gibi birçok isim de kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Yahya b. Maîn ve Ebû Hâtim, Kuteybe b. Saîd'i "sika" olarak değerlendirmişlerdir. Nesâî de "sika" ve "sadûk" olduğu görüşündedir.²⁰⁰

Kuteybe b. Saîd 240/855 yılında vefat etmiştir.²⁰¹

¹⁹⁹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXI, 238-242, Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 960.

²⁰⁰ Mizzî, *a.g.e.* XXIII, 523-529.

²⁰¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 195.

3. Ali b. Hucr

Tam ismi Ebû'l-Hasen Ali b. Hucr b. İyas b. Mukatil İbn Muhadiş b. Müşemric es-Sa'dî el-Mervezî'dir.

İsmail b. Cafer, İbnü'l-Mübarek, Abdülazîz b. Ebû Hâzım, Hafs b. Süleyman, İbn Uyeyne ve Yezîd b. Harun gibi isimlerden hadis almış, Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî, Ebû Amr el-Müstemlî ve İbn Huzeyme gibi âlimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Nesâî (v.303/915) Ali b. Hucr hakkında "sika", "me'mun" ve "hafız" değerlendirmesinde bulunurken, Hatib Bağdadî (v.463/1071) kendisini "sâdık", "mutkin" ve "hafız" olarak nitelemiştir. Zehebî (v.748/1348) de Ali b. Hucr'u "hafız", "allâme" ve "hüccet" olarak zikretmiştir.

Ali b. Hucr 154/771 yılında doğmuş, 244/859 yılında vefat etmiştir.²⁰²

c. Tirmizî'nin İsnâdı

Ebû Hüreyre'den sonra rivayet Ebû Sâlih es-Semmân > Süheyl b. Ebû Sâlih > Abdülazîz b. Muhammed > Ebû Abdullah Hureym b. Mis'ar kanalıyla Tirmizî'ye ulaşmıştır.

Bu tarîkte ter alan râvîler hakkında kısaca şu şekilde bilgi verilebilir:

1. Ebû Sâlih es-Semmân

Tam ismi Ebû Sâlih es-Semmân Zevkân b. Abdullah el-Medenî'dir. es-Semmân lakabı kadar ez-Zeyyât lakabı ile de anılmaktadır.

Hz. Ömer'in hilafeti döneminde doğmuştur. Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ebû Hüreyre, Ebû Saîd, İbn Abbas, İbn Ömer ve Hz. Âişe gibi sahâbîlerden hadis almış, oğlu Süheyl b. Ebû Sâlih, A'meş, Zeyd b. Eslem ve Abdullah b. Dînâr kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Ahmed b. Hanbel (v.241/855) Ebû Sâlih es-Semmân hakkında "sika sika" değerlendirmesinde bulunmuştur. Ebû Zür'a (v.264/878) kendisini "sika" ve "müstakîmü'l-hadîs" olarak kabul ederken, Ebû Hâtim (v.277/890) ise "sika" ve "sâlihu'l-hadîs" şeklinde nitelemiş ve hadislerinin delil olabileceğini ifade etmiştir.²⁰³ Zehebî'ye göre Ebû Sâlih es-

²⁰² Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XX, 355-361, Zehebî, *Siyer*, XI, 507-515.

²⁰³ Mizzî, *a.g.e.* VIII, 517.

Semmân'ın, “kudve”, “hafız”, “hüccet” bir râvî olduğu gibi aynı zamanda Medine ulemasının büyüklerindendir.²⁰⁴

Ebû Sâlih es-Semmân 101/ 719 yılında Medine’de vefat etmiştir.²⁰⁵

2. Süheyl b. Ebû Sâlih

Tam ismi Ebû Yezîd Süheyl b. Ebû Sâlih Zevkân es-Semmân el-Medenî’dir.

Abdullah b. Dînâr, Zührî ve Atâ b. Yezîd gibi isimlerden hadis almış, İbn Cüreyc, Süfyân, Malik, Fülejh ve Ebû Avâne gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.

Süfyân b. Uyeyne (v.198/814) Süheyl b. Ebû Sâlih’i sebt olarak değerlendirirken Yahya b. Maîn (v.233/848), “la yuhteccu bih/hadisi hüccet değil”²⁰⁶ diyerek tenkîd etmiştir. İclî (261/875) kendisinin “sika” olduğunu ifade etmiş, Ebû Hatim (v.277/890) “hadisi yazılır fakat delil olarak alınmaz” demiştir. Nesâî’ye (v.303/915) Süheyl hakkında sorulduğunda, “leyse bihi be’s”²⁰⁷ değerlendirmesinde bulunmakla birlikte Fülejh, Ebû’l-Yeman, İsmail b. Ebû Üveys ve Yahya b. Bükeyr’den daha hayırlı olduğunu söylemiştir. İbn Adî (v.365/976) de Süheyl b. Ebû Sâlih’ten “sebt” ve “la be’s bihi” şeklinde bahsetmiş, İbn Hacer (v.852/1449) ise kendisini “sadûk” olarak değerlendirmiştir.²⁰⁸

Süheyl b. Ebû Sâlih 140/ 757 yılında vefat etmiştir.²⁰⁹

Hakkında “sika”, “sebt”, “sadûk”, “leyse bihi be’s”, “la be’s bihi”, “la yuhteccu bih”, şeklinde farklı değerlendirmeler bulunan Süheyl b. Ebû Sâlih ile ilgili bilgi veren kaynaklar incelendiğinde Süheyl’in ömrünün sonlarında rahatsızlandığı, rivayetlerinde bu durumdan kaynaklanan değişiklikler olduğu görülür. “Sika”, “sebt” değerlendirmeleri ve bazı râvîlerden daha tercihe şayan olması muhtemelen onun sağlıklı olduğu döneme dair yapılan değerlendirmeler olup hakkında kullanılan ta’dîl lafızlarının derecelerinin düşmesi ise ömrünün sonlarındaki hafıza zayıflığından kaynaklanabilir.

Süheyl hakkında ezber kabiliyetinin zayıflaması ve biraz unutkanlık arız olması anlamında teğayyürden söz edilebilir. Bir hadis imamının hafızası yaşlandığı zaman tabîî

²⁰⁴ Zehebî, **Siyer**, V, 36.

²⁰⁵ Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, VIII, 517.

²⁰⁶ Lâ yuhteccu bih: Cerhin, Zehebî ve Sehâvî’ye göre beşinci, Irakî’ye göre dördüncü mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i’tibâr için alınır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, s.161.

²⁰⁷ Zehebî, **Târîhu’l-İslâm**, III, 670.

²⁰⁸ İbn Hacer, **Takrîbü’t-Tehzîb**, s.259, Zehebî, **Siyer**, VI, 170-173.

²⁰⁹ Zehebî, **Târîhu’l- İslâm**, III, 670.

olarak zayıflayabilir ve genellikle gençlik dönemindeki kadar kuvvetli olmaz. Ancak bu değişiklik (teğayyür), kesinlikle onun hadisine zarar vermez.²¹⁰

3. *Abdülazîz b. Muhammed*

Tam ismi Ebû Muhammed Abdülazîz b. Muhammed b. Ubeyd b. Ebû Ubeyde el-Medenî ed-Derâverdî'dir.

İbrahim b. Ukbe, Üsâme b. Zeyd el-Leysî, Cafer b. Muhammed es-Sâdık, Zeyd b. Eslem, Ebû Hâzım Seleme b. Dînâr ve Süheyl b. Ebû Sâlih'ten hadis almış, İshak b. Râhûye, İshak b. Ya'kûb, Saîd b. Mansûr, Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc ve Abdullah b. Vehb el-Mısırî kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Mâlik b. Enes (v.179/795) ve Muhammed b. Sa'd (v.230/845) Abdülazîz b. Muhammed'in "sika" olduğu görüşündedir. Yahya b. Maîn (v.233/848), Abdülazîz b. Muhammed'i "sika", "hüccet" ve "leyse bihi be's" olarak değerlendirirken, Ebû Zûr'a (v.264/878) kötü bir hafızaya sahip olduğunu ve ezberden naklederken hata yaptığını söylemiştir. Ebû Hâtım (v.277/890) kendisini "muhaddis" olarak vasfederken Nesâî (v.303/915) Abdülazîz b. Muhammed'i "leyse bihi be's" olarak kabul etmiştir.

Abdülazîz b. Muhammed 187/ 803 yılında vefat etmiştir.²¹¹

4. *Ebû Abdullah Hureym b. Mis'ar*

Tam ismi Ebû Abdullah Hureym b. Mis'ar el-Ezdî et-Tirmizî'dir.

Abdullah b. Vehb, Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî ve Fudayl b. İyad'dan hadis almış, Tirmizî, Ahmed b. Abdullah b. Malik b. İsmail ve Cafer b. Muhammed b. el-Hasen el-Fıryabî'ye hadis rivayetinde bulunmuştur.

İbn Hibbân, Hureym b. Mis'ar'ı *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiş,²¹² Zehebî kendisinin "sika" olduğunu ifade etmiştir.²¹³ İbn Hacer de Hureym b. Mis'ar'ın "makbul"²¹⁴ olduğu görüşündedir.²¹⁵

Ebû Abdullah Hureym b. Mis'ar 231/ 845 yılında vefat etmiştir.²¹⁶

²¹⁰ Eren, Mehmet, **Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları**, s.605-606.

²¹¹ Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XVIII, 187-195.

²¹² Mizzî, **a.g.e.** XXX, 171.

²¹³ Zehebî, **el-Kâşif**, II, 335.

²¹⁴ Makbul: Adalet ve zabt sıfatlarını tam olarak taşıyan râvî anlamına gelir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, **a.g.e.** s.168.

²¹⁵ İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, I, 573.

d. İbn Ebû Âsım'ın İsnâdı

Ebû Hüreyre'den sonra rivayet Ebû Sâlih > Süheyl b. Ebû Sâlih > Abdülazîz b. Muhammed > Ya'kûb b. Humeyd vasıtasıyla İbn Ebû Âsım'a ulaşmıştır.

Bu tarîkteki tüm râvîler hakkında daha önce kısaca bilgi verilmiştir.

e. Nesâî'nin İsnâdı

Ebû Hüreyre'den sonra rivayet Ebû Saîd el-Makbûrî > Amr b. Ebû Amr > İsmail b. Cafer > Ali b. Hucr vasıtasıyla Nesâî'ye ulaşmıştır.

Râvîler Ahmed b. Hanbel'in isnadında yer alan râvîler hakkında bilgi verilirken tanıtılmıştır. Ali b. Hucr hakkında bilgi ise ilk geçtiği yer olan Müslim'in isnadında yer almaktadır.

f. Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin İsnâdı

Ebû Hüreyre'den sonra rivayet Ebû Saîd el-Makbûrî > Amr b. Ebû Amr > İsmail b. Cafer > Yahya b. Eyyûb kanalıyla Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'ye ulaşmıştır.

Yahya b. Eyyûb hakkında bilgi Müslim'in isnadında yer almaktadır.

g. İbn Huzeyme'nin İsnâdı

Ebû Hüreyre'den sonra rivayet Ebû Saîd el-Makbûrî > Amr b. Ebû Amr > İsmail b. Cafer > Ali b. Hucr vasıtasıyla İbn Huzeyme'ye ulaşmıştır. Bu tarîk ile Nesâî'nin isnadında yer alan râvîler ortak olduğundan kendileri hakkında daha önce bilgi verilmişti.

İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh*'inde yer alan bir diğer tarîk şu şekildedir: Ebû Sâlih > Süheyl b. Ebû Sâlih > Abdülazîz b. Muhammed'den sonra rivayet Ahmed b. Abde vasıtasıyla İbn Huzeyme'ye ulaşmıştır. Ahmed b. Abde dışındaki diğer râvîlerin de kısaca tanıtımı yapıldığından burada yalnızca Ahmed b. Abde hakkında bilgi verilecektir.

Rivayeti İbn Huzeyme'ye nakleden hocası Ahmed b. Abde'nin tam ismi Ebû Abdullah Ahmed b. Abde b. Musa ed-Dabbî el-Basrî'dir.

Hammâd b. Zeyd, Abdülvahid b. Ziyad ve Hafs b. Cemî' gibi isimlerden hadis almış, Müslim, Zekerîyya es-Sâcî ve Ebû Bekr b. Huzeyme gibi isimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.²¹⁷

²¹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 958.

²¹⁷ Zehebî, *a.g.e.* V, 1008.

Ebû Hâtim Ahmed b. Abde'yi "sika" olarak kabul etmiş, Nesâî de kendisini "sika" ve "la be'se bih" şeklinde değerlendirmiştir.

Ahmed b. Abde 245/ 859 yılında vefat etmiştir.²¹⁸

h. İbn Mende'nin İsnâdları

Ebû Hüreyre > Ebû Sâlih > Süheyl b. Ebû Sâlih > Abdülazîz b. Muhammed isnadı Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî vasıtasıyla, İbn Mende' ye ulaşmıştır.

Ayrıca Ebû Hüreyre > el-Makburî > Amr b. Ebû Amr isnadı, Amr b. Ebû Amr'dan sonra Süleyman b. Bilal ve İsmail b. Cafer kanalıyla ikiye ayrılmış, İsmail b Cafer isnadı da beş kola ayrılarak İbn Mende'ye ulaşmıştır.

Bu eserde farklı tarîklerde yer alan râvîlerden daha önce zikri geçmeyenleri kısaca şu şekilde tanıyabiliriz:

1. Abdullah b. Zübeyr

Tam ismi Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr İsâ b. Ubeydullah el-Humeydî'dir.

Humeydî, İbrahim b. Sa'd, Fudayl b. İyad, Süfyân b. Uyeyne ve Mervan b. Muaviye gibi isimlerden hadis almış, Buharî, Zührlî, Ebû Zür'a er-Razi, Ebû Hâtim ve Ya'kûb b. Şeybe ve daha birçok isim kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Abdullah b. Zübeyr hakkında İbn Sa'd, "sika" ve "kesîru'l-hadîs" şeklinde değerlendirmede bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel Abdullah b. Zübeyr'i "imam" olarak kabul etmiş, Ebû Hâtim de kendisinin "esbetü'n-nâs",²¹⁹ "sika" ve "imam" olduğunu söylemiştir.²²⁰

Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî Mekke'de 219/ 834 yılında vefat etmiştir.²²¹

2. Süleyman b. Dâvud

Tam adı Ebû'r-Rebi' Süleyman b. Dâvud b. Hammad b. Sa'd el-Mısırî'dir.

Abdullah b. Vehb, İdris b. Yahya b. ez-Zahid, Abdülmelik b. el-Mâcişûn ve Abdullah b. Nafi'den hadis almış, Ebû Dâvud, Nesâî ve Muhammed b. Zeban kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

²¹⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 399.

²¹⁹ Esbetü'n-nâs: Sehâvî'ye göre ta'dîlin birinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis hüccet olarak alınır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *a.g.e.* s.72.

²²⁰ Zehebî, *Siyer*, X, 616-621.

²²¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 502.

Nesâî Süleyman b. Dâvud'u "sika" olarak değerlendirmiştir. İbn Yunus (v.347/958) Süleyman b. Dâvud'un Mâlikî mezhebi fakihlerinden bir "zâhid" olduğunu söylemiştir.

Süleyman b. Dâvud 178/795 yılında doğmuş, 253/867 yılında vefat etmiştir.²²²

3. Yusuf b. Ya'kûb

Tam ismi Ebû Muhammed Yusuf b. Ya'kûb b. İsmail b. Zeyd b. Dirhem el-Ezdî el-Basrî el-Bağdadî'dir.

Müslim b. İbrahim, Süleyman b. Harb, Amr b. Merzuk ve Muhammed b. Kesir den hadis almış, Ebû Sehl el-Kattân, İbn Kani', Ebû Bekr eş-Şafîî ve et-Taberânî kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur. Sünen sahibidir.

Hatib el-Bağdadî Yusuf b. Ya'kûb'un "sika" ve "sâlih" olduğunu ifade etmiş, 276/ 849 yılında Basra kadılığını yaptığını ve isabetli hükümler verdiğini zikretmiştir.

Yusuf b. Ya'kûb 208/ 824 yılında doğmuş 297/ 910 de vefat etmiştir.²²³

4. Ahmed b. İshak b. Eyyûb

Tam ismi Ebû Bekr Ahmed b. İshak b. Eyyûb b. Yezîd en-Nîsâbûrî eş-Şafîî'dir.

El-Fadl b. Muhammed eş-Şî'rânî, İsmail b. Kuteybe, Ya'kûb b. Yusuf el-Kazvinî ve el-Haris b. Ebû Üsâme'den hadis almış, Hamza b. Muhammed ez-Zeydî, Ebû Ali el-Hafız, Ebû Abdulllah el-Hâkim ve Muhammed b. İbrahim el-Cürcânî kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Hâkim (v.405/1014) Ahmed b. İshak'ın hadis, rical ve cerh ta'dîl âlimi, "sika me'mun" olduğunu ifade ederek aynı zamanda zamanının meşhur fakihlerinden olduğunu belirtmiş, Zehebî de kendisini "imam", "allâme", "müftî", "muhaddis", "şeyhu'l-islâm" olarak zikretmiştir.

Ahmed b. İshak 258/ 872 yılında doğmuş, 342/ 954 yılında vefat etmiştir.²²⁴

5. Cafer b. Muhammed b. Sevvâr

Tam ismi Ebû Muhammed Cafer b. Muhammed b. Sevvâr en-Nîsâbûrî'dir.

Kuteybe b. Saîd, İshak b. Rahûye, Ali b. Hucr ve Ya'kûb b. Humeyd'den hadis almış, Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme, Yahya b. Mansur ve Ebû Amr İsmail b. Nüceyd kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

²²² Mizzi, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXXIII, 305, Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 93.

²²³ Zehebî, *a.g.e.* VI, 1069.

²²⁴ Zehebî, *Siyer*, XV, 483-489, Kâsım b. Kutluboğa, *es-Sikât*, I, 2775.

Hâkim (v.405/1014) Cafer b. Muhammed’i büyük hadis âlimlerinden saymış, Hatib Bağdadî (v.463/1071) kendisinin “sika” olduğunu söylerken, Zehebî Cafer b. Muhammed’i “imam” ve “hüccet” olarak değerlendirmiştir.

Cafer b. Muhammed’i 288/901 yılında vefat etmiştir.²²⁵

6. Muhammed b. Sâlih el-Verrak

Tam ismi Ebû Cafer Muhammed b. Sâlih b. Hani’ el-Verrak en-Nîsâbûrî’dir.

Muhammed b. Sâlih, İbn Huzeyme ve daha birçok Nîsâbûrlu muhaddisten hadis almış, Ebû Bekr b. İshak ve Ebû Ali el-Hafız gibi isimler de kendisinde hadis rivayetinde bulunmuştur.

İbnü’l-Cevzî Muhammed b. Sâlih’i fehm ve hızf yönünden övmüş, “sika” râvîlerden saymıştır.

Muhammed b. Sâlih 340/952 yılında vefat etmiştir.²²⁶

7. Muhammed b. İshak/ İbn Huzeyme

Tam ismi Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme b. el-Muğire b. Sâlih es-Sülemî en-Nîsâbûrî’dir.

İshak b. Rahûye, Utbe b. Abdullah el-Humeydî, Ali b. Hucr, Ebû Kureyb ve daha birçok âlimden hadis almış, hocası Muhammed b. Abdullah b. el-Hakem ve kendisinden yaşça büyük Ebû Amr Ahmed b. el-Mübarek ve İbrahim b. Ebû Talip’in dışında *Sahihayn*’da kendisinden rivayette bulunmayan Buhârî ve Müslim, aynı zamanda Ebû Ali en-Nîsâbûrî, İshak b. Sad en-Nesevî ve Ebû Amr b. Hamdân kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

“İmamü’l-eimme” diye anılan İbn Huzeyme’nin kârîlerin sureleri ezberlediği gibi, isnad ve metinleriyle binlerce hadisi ezberlediği belirtilmiştir. Cerh ve ta’dîl âlimi İbn Ebû Hatim (v.327/938) İbn Huzeyme’nin kendisine uyulması gereken bir âlim olduğunu söylemiş, Darekutnî de (v.385/995) kendisini “imam” ve “sebt” olarak değerlendirmiştir. Hâkim (v.405/1014), İbn Huzeyme’nin kitaplarının 140’ı geçtiğini, çeşitli meselelere dair de 100’ün üzerinde cüzü olduğunu ifade etmiştir.

İbn Huzeyme 311/924 yılında vefat etmiştir.²²⁷

²²⁵ Zehebî, *Siyer*, XIII, 574-575, Nayif b. Sâlih, *İrşâdü’l-kâsî*, I, 241.

²²⁶ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 152, Sübki, *Tabakâtü’s-Şafiyye*, III, 174.

8. *el-Hüseyn b. Ali*

Tam ismi Ebû Ali el-Hüseyn b. Ali b. Yezîd b. Dâvud en-Nîsâbûrî'dir.

el-Hüseyn, İbn Huzeyme, Ebû Abdurrahman en-Nesâî, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî başta olmak üzere Nîsâbûr, Basra, Isbahan, Kûfe, Mısır, Horasan, Bağdat, Şam ve Iraklı daha birçok âlimden hadis almış, İbn Mende, Hâkim, Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve kendisinden yaşça büyük Ebû Bekr es-Sıbgî ve Ebû'l-Velid Hassan b. Muhammed kendisinden hadis rivayetinde bulunmuşlardır.

Dârekutnî (v.385/995) el-Hüseyn b. Ali'yi hadis otoritesi olarak görmüş, İbn Mende (v.395/1005) de ihtilafü'l-hadis ilminde el-Hüseyn b. Ali gibi bilgili birisini görmediğini belirtmiştir. Hâkim (v.405/1014) el-Hüseyn b. Ali'nin hafıza gücü, "itkan" ve "verâ" sahibi olması ve hadisleri müzakere kabiliyeti gibi özelliklerini sayarak onun, zamanının ender âlimlerinden olduğunu ifade etmiştir. Zehebî de kendisini "hafız", "imam", "allâme" ve "sebt" olarak zikretmiştir.

el-Hüseyn b. Ali 277/ 891 yılında doğmuş, 349/960 yılında vefat etmiştir.²²⁸

9. *Muhammed b. Nuaym*

Tam ismi Ebû Bekr Muhammed b. Nuaym b. Abdullah en-Nîsâbûrî el-Medenî'dir.

Kuteybe, İbn Rahûye, Osman b. Ebû Şeybe ve Ebû Musab gibi isimlerden hadis almış, Muhammed b. İshak es-Serrâc, Ebû Hâmid eş-Şark, Mekkî b. Âbdân ve Abdullah b. Sad kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Muhammed b. Nuaym 290/903 yılında vefat etmiştir.²²⁹

10. *Muhammed b. Ya'kûb*

Tam ismi Ebû Abdullah Muhammed b. Ya'kûb eş-Şeybanî İbnü'l-Ahrem en-Nîsâbûrî'dir.

Muhammed b. Ya'kûb, Yahya b. Muhammed Haykân, Muhammed b. Abdülvehhab el-Ferra', Muhammed b. Nasr el-Mervezî ve Muhammed b. Ziyad el-Kabbânî'den hadis almış, Ebû Abdullah b. Mende, Ebû Abdullah el-Hâkim ve Yahya b. İbrahim el-Müzekkî de kendisinden hadis rivayetinde bulunmuşlardır.

²²⁷ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, VII, 243, Ebû'l-Muatî Nuri, *Mevsuatu akvâli'l-imam Ebu'l-Hasen ed-Dârekutnî fi ricâli'l-hadîs*, II, 554.

²²⁸ Zehebî, *Siyer*, XVI, 51-59.

²²⁹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, VI, 826.

Nisâbûr dışına çıkmayan Muhammed b. Ya'kûb'un *el-Müstahrec ale's-Sahihayn, el-Müsnedü'l-kebir* ve *el-Müstahrec alâ Sahih-i Müslim* isminde eserleri mevcuttur. İlel ve rical konularına vakıf olduğu zikredilen İbnü'l-Ahrem'i Zehebî, "imam", "hafız", "mutkin" ve "hüccet" olarak değerlendirmiştir.

Muhammed b. Ya'kûb 250/864 yılında doğmuş, 344/955 yılında vefat etmiştir.²³⁰

11. Süleyman b. Bilal

Tam ismi Ebû Eyyûb Ebû Muhammed Süleyman b. Bilal el-Kuraşî et-Teymî'dir.

Abdullah b. Dînâr, Zeyd b. Eslem, Süheyl b. Ebû Sâlih, Hişam b. Urve ve Amr b. Ebû Amr gibi isimlerden hadis almış, Halid b. Mahled, Saîd b. Ebû Meryem, el-Ka'nebî, Abdullah b. el-Mübarek, İsmail b. Ebû Üveys ve daha birçok isim kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

İbn Sa'd Süleyman b. Bilal'in Medine'de fetva verdiğini söylemiş, "sika" ve "kesîru'l-hadîs" olarak kabul etmiştir. Yahya b. Main, Ahmed b. Hanbel ve Nesâî de Süleyman b. Bilal hakkında "sika" değerlendirmesinde bulunmuşlardır.

Süleyman b. Bilal'in 172/788 yahut 177/793 yılında vefat ettiğine dair rivayetler mevcuttur.²³¹

12. Ebû Bekr b. Ebû Üveys

Tam ismi Abdülhamid b. Abdullah b. Üveys b. Malik b. Ebû Amir el-İsbahanî el-Medenî'dir.

İbrahim b. Sad, Dâvud b. Kays el-Ferra', Süfyân es-Sevrî, Süleyman b. Bilal ve Malik b. Enes gibi isimlerden hadis almış, İshak b. Rahûye, İshak b. Musa el-Ensarî, kardeşi İsmail b. Ebû Üveys, Eyyûb b. Süleyman b. Bilal ve daha birçok isim kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Yahya b. Saîd (v.233/848) Ebû Bekr b. Ebû Üveys'i "sika" kabul etmiş, İbn Hibbân (v.354/965) kendisini *es-Sikat*'ında zikretmiştir. Dârekutnî (v.385/995) de Ebû Bekr b. Ebû Üveys'i "hüccet" olarak değerlendirmiştir.

Ebû Bekr b. Ebû Üveys 202/818 yılında vefat etmiştir.²³²

²³⁰ Zehebî, *Siyer*, XV, 466-470

²³¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, IV, 4, Zehebî, *a.g.e.* VII, 425-427.

²³² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVI, 444-446, Ebû'l-Muati Nuri, *Mevsuatu akvâli'-imam Ebu'l-Hasen ed-Dârekutnî fi ricâli'l-hadîs*, I, 389.

13. *Eyyûb b. Süleyman*

Tam ismi Ebû Yahya Eyyûb b. Süleyman b. Bilal el-Kuraşî et-Teymî'dir.

Ebû Bekr b. Abdülhamid b. Ebû Üveys, Abdülazîz b. Ebû Hazim ve bir kişi aracılığıyla babası Süleyman b. Bilal'den hadis almış, Buhârî, Ebû Dâvud, Tirmizî, Ahmed b. Muhammed el-Mervezî, Ahmed b. Muhammed el-Bağdadî, Zübeyr b. Bekkâr, Ebû Hâtim er-Razî ve Muhammed b. Yahya ez-Zühli gibi isimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

İbn Hibbân Eyyûb b. Süleyman b. Bilal'i *es-Sikat*'ında zikretmiş, Zehebî kendisinin meşhur bir "sadûk" olduğunu ifade etmiştir.

Eyyûb b. Süleyman b. Bilal 224/839 yılında vefat etmiştir.²³³

14. *Muhammed b. İsmail et-Tirmizî*

Tam ismi Ebû İsmail Muhammed b. İsmail b. Yusuf es-Sülemî et-Tirmizî'dir.

İsmail b. Ebû Üveys, Eyyûb b. Süleyman b. Bilal, er-Rebi' b. Süleyman, Saîd b. Ebû Meryem, Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî ve Kabisa b. Ukbe gibi isimlerden hadis almış, Tirmizî, Nesâî, Musa b. Harun el-Hafizî Yahya b. Muhammed b. Samid ve daha birçok isim kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Nesâî (v.303/915), Ebû Bekr el-Hallâl (v.311/923) ve Dârekutnî (v.385/995) Ebû İsmail et-Tirmizî'nin "sika" olduğu görüşündedir. İbn Hibbân (v.354/965) kendisini *es-Sikat*'ında zikretmiş, Hatib Bağdâdî de (v.463/1071) Ebû İsmail et-Tirmizî'yi "mutkin" olarak tevsik etmiştir.

Ebû İsmail et-Tirmizî 280/894 yılında vefat etmiştir.²³⁴

15. *Muhammed b. Ahmed el-Buharî*

Tam ismi Ebû Cafer Muhammed b. Ahmed b. Hamid b. Ubeyd el-Bîykendî el-Buhârî'dir.

Adnan b. Muhammed el-Herevî, Mansur el-Kağadî ve es-Süleymanî gibi isimlerden hadis almış, Sabit b. Mansur, Sadaka es-Seyyaf, Ebû Galip ibnü'l-Bennâ' gibi isimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

²³³ Mizzî, a.g.e. III, 472-473, Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 539.

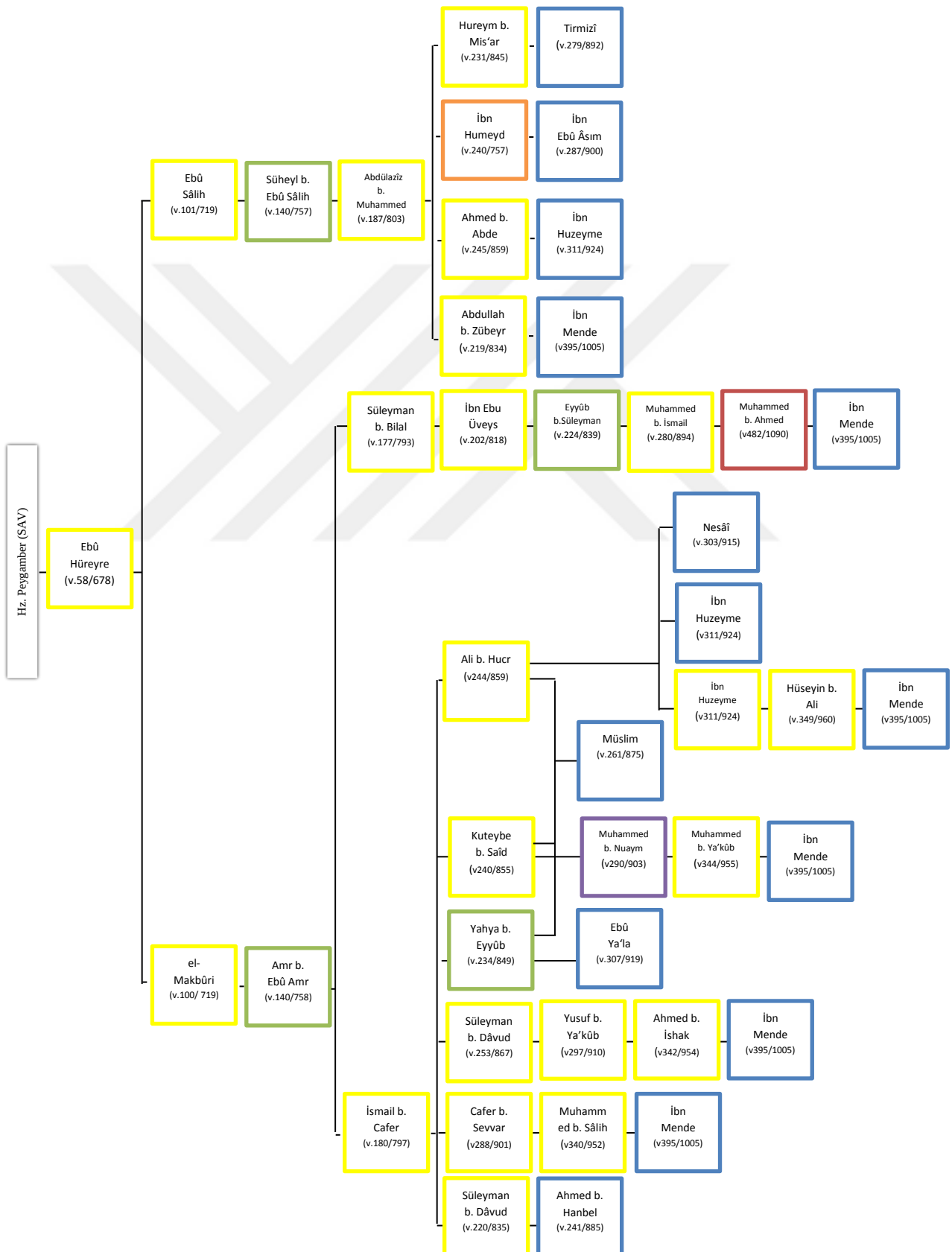
²³⁴ Mizzî, a.g.e. XXIV, 489-491, Zehebî, a.g.e. VI, 603.

İbn Hacer “sika” olmadığını belirtmiş, Bağdat muhaddisi ve hadis hafızı Ebu’l-Berekat el-Enmatî (v.538/1143) ise Ebû Cafer Muhammed b. Ahmed’in “kezzab” olduğunu söylemiştir.

Ebû Cafer Muhammed b. Ahmed 482/1090 yılında vefat etmiştir.

2. Ebû Hüreyre Rivayetlerinin İsnâd Şeması

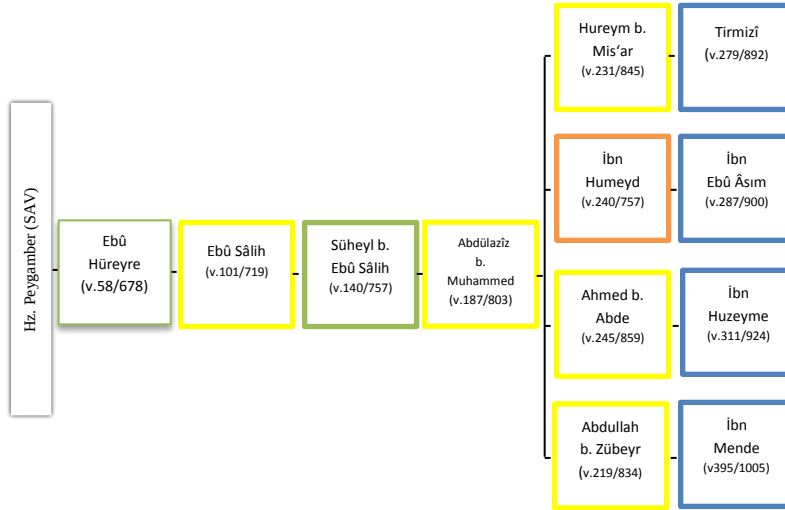

3. Ebû Hüreyre Rivayetlerinin Değerlendirilmesi

Ebû Hüreyre kanalıyla rivayet; Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*, Tirmizî'nin *es-Sünen*, İbn Ebû Âsım'ın *Kitâbü's-sünne*, Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *Müsnedu Ebû Ya'lâ*, İbn Huzeyme'nin *es-Sahih* ve İbn Mende'nin *el-İman* adlı eserlerinde yer almıştır.

Ebû Hüreyre rivayetlerinin isnad şemasına bakıldığında Ebû Sâlih es-Semmân kanalıyla devam eden isnadlarda Abdülazîz b. Muhammed'den sonra hadis dört tarîkte de tek râvî kanalıyla hadis imamlarına ulaştığından ve râvîler hakkında genel anlamda ortak kanaat bulunduğundan değerlendirme kısmında genel isnad şeması bölünerek tekrar şema halinde göstermeye gerek duyulmamıştır. Ebû Hüreyre'nin isnad şeması Ebû Sâlih es-Semmân ve Ebû Saîd el-Makbûrî'nin isnadları şeklinde ikiye bölünerek gösterilecek olup bu şekilde değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

a. Ebû Hüreyre'nin Ebû Sâlih es-Semmân Kanalıyla Gelen Rivayetlerinin İsnad Şeması:

Ebû Sâlih rivayetlerinin ortak râvîsi Süheyl b. Ebû Sâlih İbn Hacer'e göre "sadûk" bir râvîdir. İbn Ebû Âsım'ın kendisinden rivayette bulunduğu Ya'kûb b. Humeyd de Ebû

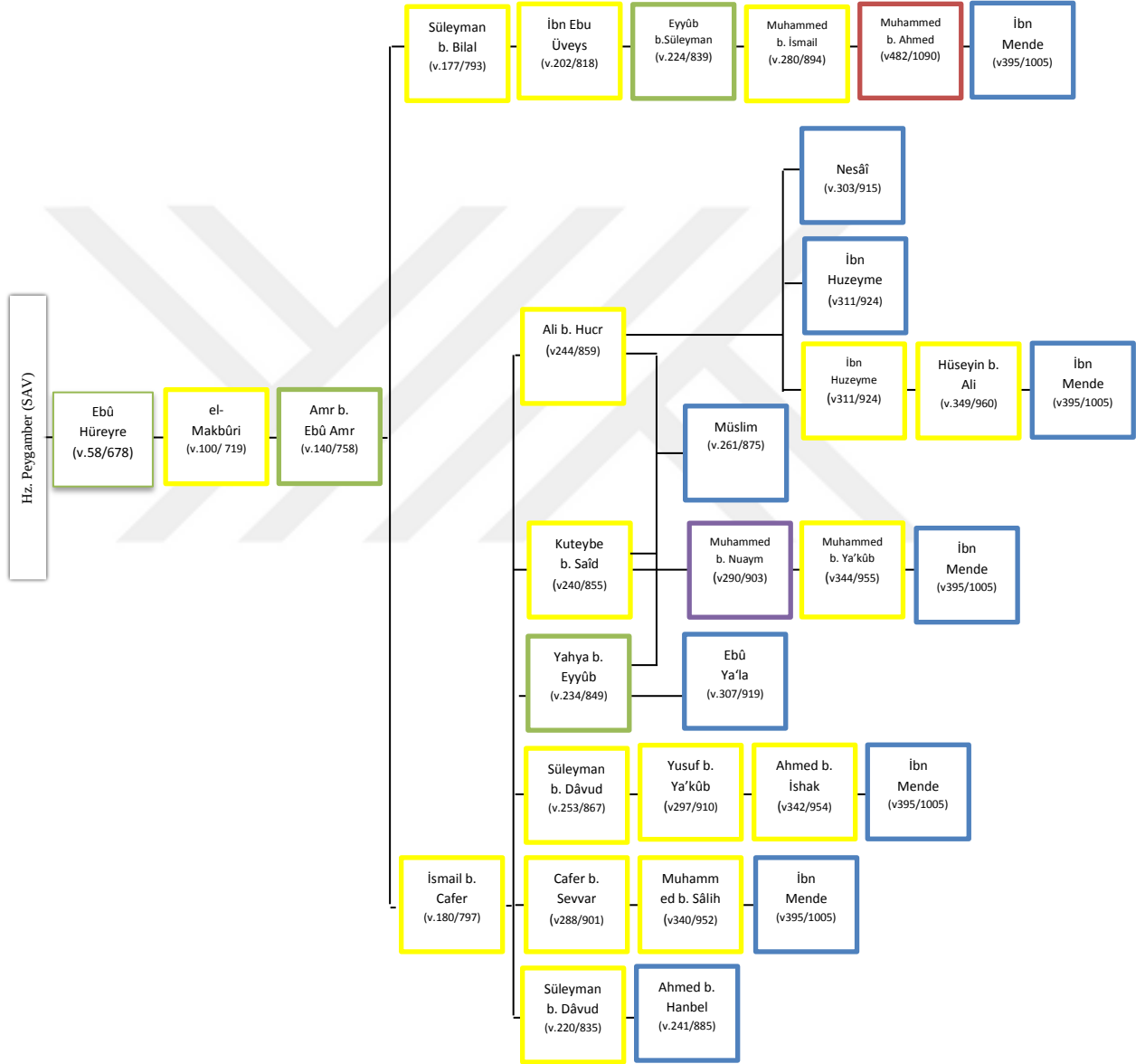
Hâtim tarafından “zaîfu’l-hadîs”, Nesâî tarafından “leyse bi şey”, “leyse bi-sika” olarak cerh edilmiş ancak Buhârî Ya’kûb b. Humeyd’i “sadûk” olarak nitelemiştir. Diğer râvîler ise “sika” kabul edilmiştir.

Ebû Hüreyre’nin Ebû Sâlih’ten devam eden rivayetlerinin isnadı râvî sayısı bakımından humâsî olup Tirmizî, İbn Ebû Âsım ve İbn Mende’nin eserlerinde tahdîs ve an‘ane sigaları, İbn Huzeyme’nin *es-Sahîh*’inde ise tahdîs, ihbâr ve an‘ane sigaları kullanılarak nakledilmiştir. Râvîlerin vefat tarihleri incelendiğinde aralarında ınkıtâ olmadığı görülür. Bu durumda bu tarîkler **muttasıl** kabul edilebilir.

Dolayısıyla Ebû Hüreyre’den nakledilen bu isnadlar Süheyl b. Ebû Sâlih sebebiyle, İbn Hacer zaviyesinden bakılınca hasen düzeyindedir.

İbn Humeyd vasıtasıyla gelen İbn Ebû Âsım tarîki ise zayıf bir tarîktir ancak Hureym b. Mis’ar, Ahmed b. Abde ve Humeydî’nin İbn Humeyd’e mütabaatı sebebiyle hasen li ğayrihi düzeyine yükselmektedir.

b.Ebû Hüreyre'nin Ebû Saîd el-Makbûrî Kanalıyla Gelen Rivayetlerinin İsnad Şeması

Ebû Saîd el-Makbûrî kanalıyla gelen isnadlara bakıldığında Amr b. Ebû Amr'dan sonra Süleyman b. Bilal ve İsmail b. Cafer vasıtasıyla devam etmiş, İsmail b. Cafer'den sonra yedi kola ayrılarak hadis imamlarına ulaşmıştır.

Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtim ve Nesâî Amr b. Ebû Amr'ın "leyse bihi be's/ hadisinde sakınca yoktur" ve "leyse bi'l-kavî/ kuvvetli değildir" derken Ebû Zûr'a ve İbn Adî Amr b. Ebû Amr'ın "sika" olduğu görüşündedir. Ebû Ya'lâ isnadında yer alan Yahya b. Eyyûb hakkında Ebû Hâtim "sadûk" olduğu değerlendirmesinde bulunurken, hadis hafızlarından el-Hüseyn Muhammed b. el-Fehm Yahya b. Eyyûb'ün "sika" olduğu görüşündedir. İbn Mende isnadlarından birinde yer alan, "sika" bir râvî olan Kuteybe b. Saîd'den hadisi alıp yine "sika" râvîlerden Muhammed b. Ya'kûb'a rivayet eden Muhammed b. Nuaym hakkında herhangi bir cerh-ta'dîl ifadesine ulaşılammıştır. Yine İbn Mende isnadlarından birinde yer alan Eyyûb b. Süleyman'ı Zehebî, meşhur bir "sadûk" şeklinde zikretmiş, İbn Hibbân da *es-Sikat*'ında kendisine yer vermiştir. Aynı isnadda yer alan İbn Mende'nin ilgili hadisi kendisinden aldığı Muhammed b. Ahmed el-Buharî hakkında ise ayrıntılı bilgiye ulaşılammamakla birlikte V. Asır hadis hafızlarından Abdülvehhab el-Enmatî tarafından "kezzab" olarak nitelendirildiği tespit edilmiştir.

Ahmed b. Hanbel, Müslim, Nesâî, Ebû Ya'lâ ve İbn Huzeyme isnadlarının râvî sayısı humasî olup tahdîs, ihbâr ve an'ane sigaları kullanılarak nakledilmiştir. İbn Mende isnadlarına bakıldığında râvî sayılarının südasî, sübaî ve sumanî olduğu görülür. Bu rivayetlerde tahdîs, ihbâr ve an'ane sigaları kullanılarak nakledilmiştir Râvîlerin vefat tarihleri incelendiğinde aralarında inkıta olmadığı görüldüğünden bu tarîkler de **muttasıl** kabul edilebilir.

D. ABDULLAH B. MES'ÛD TARÎKLERİNİN SENED TENKİDİ

Ebû Abdurrahman Abdullah b. Mes'ûd b. Ğâfil b. Habîb el-Hüzeli, ilk müslümanlardandır. Hz. Peygamber'e yakınlığı ile tanınırdı. Hz. Peygamber'den hadis rivayet ettiği gibi Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'den de rivayette bulunmuş, Ebû Saîd el-Hudrî, Enes b. Malik, Cabir b. Abdullah, İbn Ömer ve Ebû Musa el-Eş'ârî gibi bir çok sahâbînin yanısıra birçok tâbiî de kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Bakî b. Mahled'in *el-Müsned*'inde Abdullah'tan mükerrerleriyle birlikte 840 kadar hadis nakledildiği bilinmektedir. İbn Hazm'ın tespitine göre ise Abdullah'ın hadis sayısı 848'tir.²³⁵ İbn Mes'ûd'un hadislerinin 64'ü *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'de, 21'i sadece Buhârî ve 35'i sadece Müslim'de yer almaktadır.

Abdullah b. Mes'ud 32/ 652 yılında Medine'de vefat etmiştir.²³⁶

1. Abdullah b. Mes'ûd Tarîkinin Râvileri

Çalışma konumuz olan hadisi Abdullah b. Mes'ûd'dan Vâil b. Mehâne nakletmiştir. Vâil'den ise Zer b. Abdullah ve Zir b. Hubeyş rivayet etmişlerdir. Daha sonra rivayet Zer b. Abdullah'tan 'Ameş, Mansur b. el-Mu'temir ve el-Hakem b. Uteybe isnadıyla üç kola ayrılarak devam etmiştir. Zir b. Hubeyş tarîki ise sadece Mansur vasıtasıyla sonraki tabakalara intikal etmiştir.

Abdullah b. Mes'ûd rivayetinin tüm tarîklerde yer alan müşterek râvîsi Vâil b. Mehâne et-Teymî el-Kûfî'dir.

Vâil b. Mehâne²³⁷ sadece Abdullah b. Mes'ûd'dan hadis nakleden bir râvîdir. Zer b. Abdullah b. el-Hemedânî kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur. Vâil'in sadece bir hadis rivayeti vardır.²³⁸ Bu nedenle olsa gerek İbn Sa'd *Tabakât*'ında Vâil b. Mehâne'yi "kalîlu'l-hadîs"²³⁹ olarak değerlendirmiştir.²⁴⁰ İbn Hibbân Vâil'i *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiş, Zehebî de onu tevsîk etmiştir. İbn Hacer ise Vâil b. Mehâne'yi "makbul" addetmiştir.²⁴¹

²³⁵ İbn Hazm, *Esmâü's-sahâbeti'r-ruvât*, s.42.

²³⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 198-200, Zehebî, *Siyer*, I, 461-462.

²³⁷ Vâil'in ismi bazı kaynaklarda Mehane, bazılarında ise Muhane şeklinde harekelenmiştir.

²³⁸ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, IV, 331.

²³⁹ Kalîlu'l-hadîs: Çok hadis bilse de, özellikle bu işe kendini veren hadisçiler gibi fazla rivayet etmeyen, hadis rivayeti az olan kimse anlamına gelir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *a.g.e.* s.147.

²⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 203.

²⁴¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 424.

Abdullah b. Mes'ûd isnadında yer alan râviler hakkında kısaca şu bilgiler verilebilir:

a. Dârimî'nin İsnâdı

İbn Mes'ûd rivayeti, Vâil b. Mehâne'den sonra Zer b. Abdullah > el-Hakem b. Uteybe > Şu'be > Ebû Zeyd Saîd b. er-Rebi' vasıtasıyla Dârimî'ye ulaşmıştır.

Bu râvilerden kısaca şöyle söz edebiliriz:

1. Zer b. Abdullah

Tam ismi Ebû Ömer Zer b. Abdullah b. Zûrâra el-Hemedânî el-Merhebî el-Kûfî'dir.

Vâil b. Mehâne dışında, Saîd b. Abdurrahman, Abdullah b. Şeddâd ve Saîd b. Cübeyr'den hadis almış, el-Hakem b. Uteybe, Ömer b. Zer, Seleme b. Küheyl, A'meş ve Mansûr gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.²⁴²

Yahya b. Maîn Zer b. Abdullah'ın "sika" olduğunu kabul ederken Ebû Hâtim ve Nesâî kendisini "sadûk", Ahmed b. Hanbel ise "ma bi-hadîsihi be's/ hadislerini almakta bir sakınca yoktur" şeklinde değerlendirmiştir.²⁴³

Zer b. Abdullah 81/700 yılında vefat etmiştir.

2. el-Hakem b. Uteybe

Tam ismi Ebû Muhammed el-Hakem b. Uteybe el-Kindî'dir.

Abdurrahman b. Ebû Leyla, İbrahim en-Nehaî, Saîd b. Cübeyr, İkrime, Mücahid, Ata b. Ebû Rebâh, ve Ebû Sâlih es-Semmân gibi isimlerden hadis almış, Mansûr, A'meş, Malik b. Miğvel, el-Evzâi ve Şu'be kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Ahmed b. Hanbel el-Hakem b. Uteybe hakkında "esbetü'n-nâs" değerlendirmesinde bulunmuş, Ahmed b. Abdullah el-İclî (v.261/875), el-Hakem'i "sika", "sebt" ve "fakih" olarak kabul etmiştir. Zehebî de el-Hakem b. Uteybe'yi "el-imamü'l-kebîr" olarak nitelemiştir.

el-Hakem b. Uteybe 113/ 731, bir rivayete göre de 115/ 733 yılında vefat etmiştir.²⁴⁴

3. Şu'be

Tam ismi Ebû Bistâm Şu'be b. Haccâc b. el-Verd el-Ezdî el-Atekî'dir.

²⁴² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, 932.

²⁴³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VIII, 511-512.

²⁴⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 332.

Aralarında Enes b. Sîrîn, el-Hakem b. Uteybe, Amr b. Dînâr, Yahya b. Ebû Kesîr ve Mansûr b. el-Mu‘temir gibi isimlerin olduğu yaklaşık dört yüz tâbiünden hadis almıştır. İbn İshak, Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. el-Mübarek, Süfyân b. Uyeyne, Yahya b. Saîd el-Kattan, Ebû Davûd et-Tayâlîsî ve aynı zamanda hocaları olan Eyyûb es-Sahtiyânî, A‘meş ve Mansûr da kendisinden hadis alanlar arasındadır.

İmam Şâfi‘ “Şu‘be olmasaydı Irak’ta hadis ilmi bilinmezdi” derken, Yahya b. Maîn Şu‘be’yi “imâmu’l-muttekîn” Ebû Abdullah el-Hâkim ise “imâmu’l-eimme” olarak nitelemiştir. Zehebî Şu‘be için, “imam”, “hafız”, “emîru’l-mü’minin fi’l-hadîs”, cerh ve ta‘dîl âlimi gibi değerlendirmelerde bulunmuş, Yahya b. Saîd el-Kattân ve İbn Mehdî’nin bu ilmi ondan aldığını zikretmiştir.

Şu‘be’nin hadis tahammül ve edasında, râvîlerin cerh ve ta‘dîl durumlarını değerlendirmedeki titizliği âlimler tarafından övülmüş, onun hadis ilmine olan katkıları tartışmasız kabul edilmiştir.

Şu‘be 160/776 yılında vefat etmiştir.²⁴⁵

4. Ebû Zeyd Saîd b. er-Rebi‘

Tam ismi Ebû Zeyd Saîd b. er-Rebi‘ el-Huraşî el-Âmirî el-Herevî el-Basrî’dir.

Kurre b. Hâlid, Şu‘be, Ali b. el-Mübarek gibi isimlerden hadis almış, Buhârî, Bündâr, Haccâc b. eş-Şâ‘ir gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur. Müslim, bir kişi aracılığıyla ondan rivayette bulunmuştur.

Ahmed b. Hanbel Ebû Zeyd Saîd b. er-Rebi‘i “sika” bir şeyh olarak kabul etmiş, ayrıca “leyse bihi be’s” değerlendirmesinde bulunurken,²⁴⁶ Ebû Hâtim onun “sadûk” olduğunu ifade etmiştir.

Ebû Zeyd Saîd b. er-Rebi‘ 211/ 826 yılında vefat etmiştir.²⁴⁷

b. Ebû Ya’lâ’nın İsnâdı

Ebû Ya’lâ’nın *Müsned*’inde bu hadis iki ayrı tarîk ile yer almaktadır.

²⁴⁵ Zehebî, *Siyer*, VII, 202-228.

²⁴⁶ Ebû’l-Meati Nuri vdğ, *Mevsuatu akvâli’l-İmam Ahmed b. Hanbel fi ricâli’l-hadîs ve ‘ilelihi*, II, s33.

²⁴⁷ Zehebî, *a.g.e.* IX, 497.

a. Birinci Tarîk

Müşterek râvî Vâil b. Mehâne'den Zer b. Abdullah > el-Hakem > Şu'be tarîkinden sonra rivayet Abdurrahman b. Mehdî aracılığıyla Ebû Heyseme'ye ulaşmış ve Ebû Ya'lâ'nın birinci tarîkini oluşturmuştur. Abdurrahman b. Mehdî ve Ebû Heyseme dışında isnadın diğer râvîleri hakkında daha önce bilgi verildiği için sadece bu iki isimden söz edilecektir:

1. Abdurrahman b. Mehdî

Tam ismi Ebû Saîd Abdurrahman b. Mehdî b. Hassân b. Abdurrahman el-Anberî el-Ezdî'dir. 135/ 753 yılında doğmuştur.

Süfyân b. Uyeyne, Şu'be ve Mâlik b. Enes gibi isimlerden hadis almış, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn, İbn Ebû Şeybe, Ebû Heyseme, aynı zamanda hocası olan İbnü'l-Mübarek ve İbn Vehb kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

İmam Şafîî (v.204/820) hadis sahasında Abdurrahman b. Mehdî'nin bir benzeri olmadığını dile getirmiştir. Ahmed b. Hanbel, Abdurrahman b. Mehdî'nin Veki'den daha sebt, Yahya el-Kattân'dan ise daha fakih olduğunu ve Basra'da Yahya b. Saîd'den sonra Abdurrahman b. Mehdî gibisi olmadığını söyleyerek, İbn Mehdî'nin meçhul bir râvîden aldığı rivayetin bile delil olarak kabul edilebileceğini ifade etmiştir. Zehebî eserinde Abdurrahman b. Mehdî'yi "imam", "kudve", "hüccet" olarak nitelemiştir. Hadisleri yazmaktan ziyade ezberden rivayete önem veren Abdurrahman b. Mehdî, hafızasının gücü ve bu ilimdeki titizliğiyle "sebt" olarak kabul edilmiştir.

Abdurrahman b. Mehdî 198/ 826 yılında Basra'da vefat etmiştir.²⁴⁸

2. Ebû Heyseme

Tam ismi Ebû Heyseme Züheyr b. Harb b. Şeddâd el-Haraşî en-Nesâî'dir. 160/ 777 yılında doğmuştur.

Süfyân b. Uyeyne, Abdurrahman b. Mehdî ve Yahya b. Saîd el-Kattân gibi isimlerden hadis almış, Buhârî, Müslim, İbn Mâce, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî ve Ebû Hâtim er-Razî gibi âlimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

²⁴⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 430-443.

Ebû Heyseme hakkında, Yahya b. Maîn “sika”, Ebû Hâtim “sadûk”, Nesâî ise “sika me’mûn” değerlendirmelerinde bulunurken, Hatîb Bağdadî e Ebû Heyseme’yi “sika”, “sebt”, “hafız” ve “mutkin” olarak kabul etmiştir.

Ebû Heyseme 234/ 848 yılında vefat etmiştir.²⁴⁹

b. İkinci Tarîk

Vâil b. Mehâne’den hadisi alan Zer b. Abdullah, Mansur b. el-Mu‘temir’e, Mansur b. el-Mu‘temir, Abdülazîz b. Abdüssamed’e rivayet etmiş, ondan da Muhammed b. Ebû Bekr alarak Ebu Ya’la’nın ikinci tarîkini oluşturmuşlardır. Vâil b. Mehâne ve Zer b. Abdullah’dan daha önce söz edildiği için isnadın diğer râvîleri üzerinde durulacaktır:

1. Mansur b. el-Mu‘temir

Tam ismi Ebû Attâb Mansûr b. el-Mu‘temir es-Sülemî el-Kûfî’dir.

Ebû Vâil, İbrahim, eş-Şa‘bî, Zührî gibi isimlerden hadis almış, Şu‘be, Süfyân ve Mu‘temir b. Süleyman gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.

Tebeü’t-tâbiînin tanınmış hadis hafızlarından Abdurrahman b. Mehdî (v.198/813) Mansur’dan daha iyi bir hadis hafızının bulunmadığını, Ahmed el-‘İclî, onun Kûfe ehli içinde en güvenilir/sebt kişi olduğunu ifade etmiştir. Hadis hafızı ve rical âlimi Yahya el-Kattân (v.198/813) Mansur’u “esbetü’n-nâs”, İbn Mehdî de “sebt” olarak zikretmiştir. Ebû Hâtim Mansur b. Mu‘temir’in hadisleri kesinlikle birbirine karıştırmadığını ve tedlis²⁵⁰ yapmadığını ifade ederek hafızasının gücüne ve bu ilimdeki titizliğine dikkat çekmiştir.

Mansur b. Mu‘temir 132/ 749 yılında vefat etmiştir.²⁵¹

2. Abdülazîz b. Abdüssamed

Tam ismi Ebû Abdussamed Abdülazîz b. Abdüssamed el-‘Ammî el-Basrî’dir.

Abdülazîz, Mansûr b. Mu‘temir, Ebû ‘İmran el-Cüvenî ve Hüsayn b. Abdürrahman’dan hadis almış, Ahmed b. Hanbel, İshak, Ziyad b. Yahya el-Hassânî kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.²⁵²

²⁴⁹ Mizzî, **a.g.e.** IX, 402-406.

²⁵⁰ Tedlis: Bir kusuru veya ekseriya hoş görülmeyen bir özelliği bulunan bir hadisi, bunun bulunmadığını zannettirecek şekilde rivayet etmek. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, **a.g.e.** s. 312.

²⁵¹ Zehebî, **Târîhu’l-İslâm**, III, 741.

²⁵² Zehebî, **a.g.e.** IV, 914.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür‘a, Ebû Davûd ve Nesâî, Abdülazîz b. Abdüssamed’i “sika”, Ebû Hâtîm ise “sâlih” olarak değerlendirenken, Yahya b. Maîn de onu “lem yekûn bihi be’s/ kendisinden hadis rivayet etmekte sakınca yoktur” ifadeleriyle ta’dil etmiştir.

Abdülazîz b. Abdüssamed 187/ 803 yılında vefat etmiştir.²⁵³

3. Muhammed b. Ebû Bekr

Tam ismi Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Ali b. Ata b. Mukaddem es-Sekafi el-Basrî el-Mukaddemî’dir.

Muhammed, Ömer b. Ali, Ebû Avâne, Hammâd b. Zeyd, Yusuf b. el-Mâcişûn ve Fadîl b. Süleyman gibi isimlerden hadis almış, Buhârî, Müslim, İsmail el-Kâdî, Ebû Bekr b. Ebû Âsım, Ebû Ya’lâ el-Mevsilî ve el-Hasen b. Süfyân gibi âlimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Yahya b. Maîn, Ebû Zür‘a ve Zehebî Muhammed b. Ebû Bekr’i “sika” olarak vasfetmişlerdir.

Muhammed b. Ebû Bekr 234/ 848 yılında vefat etmiştir.²⁵⁴

c. Şâî’nin İsnâdı

Abdullah b. Mes’ûd > Vâil b. Mehâne tarîki Zer b. Abdullah > el-Hakem b. Uteybe > Şu‘be’nin ardından, Nadr b. Şümeyl vasıtasıyla Ebû Dâvûd’a, ondan da Ebû Abdullah Muhammed b. Sâlih et-Tirmizî’ye ulaşılarak Şâî’nin sened zincirini oluşturmuştur. Hadisi Nadr b. Şümeyl’e kadar ulaştıran râvîlerden daha önce söz edildiği için isnadın bu tabakadan sonraki râvîlerinden şöyle söz edebiliriz:

1. Nadr b. Şümeyl

Tam ismi Ebû’l-Hasen en-Nadr b. Şümeyl b. Hareşe el-Mâzinî en-Nehavî el-Basrî’dir.

Şu‘be b. el-Haccâc, Hişam b. Urve ve Yunus b. Ebû İshak’tan hadis almış, İshak b. Rahûye ve Yahya b. Maîn gibi âlimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Merv’de hadis ve sünnet çalışmalarını başlattığı belirtilen Nadr b. Şümeyl, hadis ilminde güvenilir kabul edilmiştir. Yahya b. Maîn, Ali b. el-Medinî, Ebû Hâtîm ve Nesâî gibi hadis münekkitleri tarafından “sika” kabul edilmiştir.

Nadr b. Şümeyl 203/ 818 yılında vefat etmiştir.²⁵⁵

²⁵³ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVIII, 167.

²⁵⁴ Zehebî, *Siyer*, X, 660-661.

2. Ebû Davûd

Kütüb-i sitte musanniflerinden olan Ebû Dâvud'un tam ismi Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as b. İshak b. Şeddâd el-Ezdî es-Sicistânî'dir. 202/ 818 yılında doğmuştur.

Mekke'de el-Ka'nebî, Basra'da Ebû'l-Velid et-Tayâlîsî, Kûfe'de Ahmed b. Yunus el-Yerbû'î, Halep'te Ebû Tevbe er-Rebi' b. Nâfi', Harran'da Ebû Cafer en-Nüfeylî, Humus'ta, Hayve b. Şüreyh, Dimeşk'te Hişâm b. Ammâr, Horasan'da İshak b. Râhûye, Bağdat'ta Ahmed b. Hanbel, Belh'te Kuteybe b. Saîd, Mısır'da Ahmed b. Sâlih gibi isimlerden, ayrıca Ali b. el-Medînî, Yahya b. Maîn gibi âlimlerden hadis almıştır. Ebû Îsâ et-Tirmizî, Nesâî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hallâl ve Ebû Bekr b. Ebû Dâvûd gibi birçok isim de kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Ebû Dâvûd, Hz. Peygamber'in 500.000 hadisini yazdığını, bunlardan 4800 rivayeti seçerek *es-Sünen* adlı eserini oluşturduğunu ifade etmiştir. Hatib Bağdâdî de Ahmed b. Hanbel'in, bu eseri inceleyip beğendiğini rivayet etmiştir.

Öğrencilerinden olan Ebû Bekr el-Hallâl, Ebû Dâvûd'un zamanının önde gelen imamlarından olduğunu söylemiş, Musa b. Hârûn onun dünyada hadis için yaratıldığını ifade etmiştir. İbn Hibbân da Ebû Dâvûd'u, fıkıh ve hadis âlimi ve takva sahibi olarak tanıtmış, hafıza gücüne değinmiştir. Ebû Abdullah b. Mende hadislerin sağlamını sakatından, doğrusunu yanlışından ayıran dört kişi olarak; Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî'yi zikretmiştir.

Ebû Dâvûd 275/ 889 yılında vefat etmiştir.²⁵⁶

3. Ebû Abdullah Muhammed b. Sâlih et-Tirmizî

Tam ismi Ebû Abdullah Muhammed b. Sâlih b. Sehl et-Tirmizî'dir.²⁵⁷

Ebû Dâvud Süleyman b. Selim'in yanı sıra Muhammed b. Sâlih, Osman b. Ebû Şeybe ve Hişâm b. Ammâr gibi isimlerden hadis almış, el-Heysem b. Küleyb Müsned'inde Muhammed b. Sâlih'ten aldığı rivayetlere yer vermiş, Ebû'l-Abbas el-Mahbûbî de kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Muhammed b. Sâlih et-Tirmizî 271/ 885 yılında vefat etmiştir.²⁵⁸

²⁵⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIX, 379-384.

²⁵⁶ Zehebî, *Siyer*, XIII, 203-221.

²⁵⁷ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, LIII, 266.

²⁵⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 610.

d. Hâkim'in İsnâdları

Hâkim'in Müstedrek'inde bu rivayet üç ayrı tarîk ile yer almaktadır.

a. Birinci Tarîk

İbn Mes'ûd'dan Vâil b. Mehâne'nin naklettiği hadis Vâil'den Zirr b. Hubeyş > Mansûr > Süfyân > Kabîsa b. Ukbe > Abdussamed b. el-Fadl > Ebû Ahmed Bekr b. Muhammed es-Sayrafi isnadıyla Hâkim'e ulaşmıştır. Bu isnadın râvîlerinden şöyle söz edebiliriz:

1. Zirr b. Hubeyş

Tam ismi Ebû Meryem Zirr b. Hubeyş b. Hubaşe b. Evs el-Esedî el-Kûfî'dir.

Hz. Ömer, Osman, Ali, Abdullah b. Mes'ud, Übey b. Ka'b, Abdurrahman b. Avf ve Huzeyfe b. el-Yemân gibi sahâbîlerden hadis almış, el-Minhâl b. Amr, Abde b. Ebû Lübâbe, Ebû İshak eş-Şeybânî, Ebû Bürde b. Ebû Musa gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.

Kıraat ilmini İbn Mes'ûd ve Hz. Ali'den alan Zirr b. Hubeyş, Yahya b. Vessâb, Âsım b. Behdele, Ebû İshak ve A'meş gibi isimleri de bu alanda yetiştirmiştir.

İbn Sa'd ve Yahya b. Maîn Zirr b. Hubeyş'i "sika" ve "kesîru'l-hadîs" olarak değerlendirmiştir. Zehebî kendisini "imam", "kudve" ve Ebû Abdurrahman es-Sülemî (v.73/692) ile birlikte Kûfe mukrîsi olarak zikretmiştir.²⁵⁹

Zirr b. Hubeyş, hicrî 81 veya 82 yılında 120 bazı rivayetlerde 122 yaşında vefat etmiştir.²⁶⁰

3. Süfyân es-Sevrî

Tam ismi Ebû Abdullah Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî'dir.

Şu'be b. el-Haccâc, Zeyd b. Eslem, Abdullah b. Dînâr ve Ma'mer b. Râşid gibi birçok isimden hadis almış, 'Ameş, Ebû Hanife, Evzâ'î, Süfyân b. Uyeyne, Ebû Davûd ve Mâlik kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Şu'be (v.160/776), İbn Uyeyne (v.198/814), Ebû Âsım (v.212/828) ve Yahya b. Maîn (v.233/848) gibi hadis âlimleri Süfyân es-Sevrî'yi hadis ilminde "emîru'l-mü'minîn" unvanıyla değerlendirmişlerdir. Tebeu't-tâbiîn'in ileri gelen muhaddislerinden İbnü'l-Mübarek (v.181/797), yüz bin hocadan hadis yazdığını ve en faziletlisinin Süfyân es-Sevrî

²⁵⁹ Zehebî, **Siyer**, IV, 166-170.

²⁶⁰ Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, IX, 339.

olduğunu söylemiştir. Şu‘be, Süfyân es-Sevrî’nin hıfzının kendi hıfzından daha iyi olduğunu belirtmiştir. İbn Uyeyne, helal ve haramı Süfyân es-Sevrî’den daha iyi bilen kimseyi görmediğini ve ölene kadar gözlerinin Süfyân es-Sevrî’ye denk kimseyi göremeyeceğini ifade etmiştir. Zehebî de Süfyân’ı; “şeyhu’l-islâm”, “imâmu’l-huffâz”, “seyyidü’l-‘ulemai’l-‘âlemîn” olarak nitelemiş, bu ilme olan katkısını böylece dile getirmiştir.

Süfyân es-Sevrî 161/ 778 yılında vefat etmiştir.²⁶¹

4. Kabîsa b. ‘Ukbe

Tam ismi Ebû Âmir Kabîsa b. Ukbe b. Muhammed es-Süvât el-Kûfî’dir.

Malik b. Miğvel, Şu‘be, Verkâ’ ve Süfyân es-Sevrî’den hadis almış, Ahmed b. Hanbel, Osman b. Ebû Şeybe, Ebû Bekr b. Ebû Şeybe, Muhammed b. Yahya ez-Zühî, Buhârî ve Ebû Zür‘a er-Razî kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.²⁶²

Kabîsa b. Ukbe hakkında, Yahya b. Maîn (v.233/848) “sika”, Nesâî (v.303/915) “leyse bihi be’s/ hadisi yazılır ve araştırılır” değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Hibbân (v.354/965) Kabîsa’yı *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiş, Zehebî de Kabîsa b. Ukbe’nin “hafız”, “imam”, “sika” ve “âbid” olduğunu ifade etmiştir.

Kabîsa b. ‘Ukbe 215/ 830 yılında vefat etmiştir.²⁶³

5. Abdussamed b. el-Fadl

Tam ismi Ebû Yahya Abdussamed b. el-Fadl b. Musa b. Mismar b. Hânî el-Belhî’dir.

Mekkî b. İbrahim, el-Mukrî, Ali b. Muhammed el-Mencûrî, Kabîsa ve Halid b. Mahled’den hadis almış, Abdullah b. Muhammed b. Ya’kûb el-Fakîh ve bazı hocaları da kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.²⁶⁴

Ebû Ya’lâ el-Halilî (v.446/1055), Abdussamed b. Fadl’in “sika” olduğuna dair ittifak edilen bir râvî olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁵

Abdussamed b. el- Fadl 283/ 896 veya 284/ 897 yılında vefat etmiştir.²⁶⁶

²⁶¹ Zehebî, *Siyer*, VII, 229-280.

²⁶² Zehebî, *a.g.e.* X, 130.

²⁶³ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXIII, 490.

²⁶⁴ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, VI, 774.

²⁶⁵ Ebû Ya’lâ Halilî, *el-İrşâd fî ma‘rifeti ulemai’l-hadîs*, III, 942-943.

²⁶⁶ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, VI, 774.

6. Ebû Ahmed Bekr b. Muhammed es-Sayrafi

Tam ismi Ebû Ahmed Bekr b. Muhammed b. Hamdân es-Sayrafi el-Mervezî ed-Dühamsînî'dir.

Ebû Ahmed, Ebû Kılâbe er-Rakâsî, Ahmed b. Ubeydullah en-Nersî Abdussamed b. el-Fadl ve Ebû Hâtîm er-Razî'den hadis almıştır. Fakat Ebû Hâtîm'den sema'ı kabul edilmemiştir. İbn Adî, el-Hâkim, İbn Mende, Mansûr el-Kâğadî ve Hüseyin b. Muhammed el-Mâsercisî kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

es-Sem'ânî (v.510/1116), Bekr b. Muhammed b. Hamdân'dan hadis rivayetinde bir beis olmadığı kanaatindedir. Zehebî de kendisinden, "muhaddis", "rahhâl", "imam" olarak bahsetmiştir.

Bekr b. Muhammed b. Hamdân 345/ 956 yılında vefat etmiştir. 348/ 959 yılında vefat ettiğine dair görüşler de mevcuttur.²⁶⁷

b. İkinci Tarîk

İbn Mes'ûd'un Vâil b. Mehâne vasıtasıyla menkul olan söz konusu hadis Vâil'den Zer b. Abdullah > A'meş > Mansûr Süfyân es-Sevrî > Abdürrezzâk b. Hemmâm > Ahmed b. Hanbel > oğlu Abdullah > Ahmed b. Cafer tarîkiyle de Hâkim'e ulaşmıştır. Zer b. Abdullah hakkında daha önce bilgi verildiği için diğer râvîlerden şöylece söz edebiliriz:

1. A'meş

Tam ismi Ebû Muhammed Süleyman b. Mihrân el-A'meş el-Esedî el-Kâhilî el-Kûfî'dir. 61/ 681 yılında doğmuştur.

Abdullah b. Ebî Evfa, Ebû Vâil, İbrahim en-Neha'î ve Şa'bî gibi tabînin büyüklerinden hadis almış, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne ve İbnü'l-Mübarek gibi isimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

İbn Uyeyne (v.198/814), A'meş'in kıraat, hadis ve ferâiz ilminin en önemli âlimi olduğunu söylemiş, Yahya el-Kattân (v.198/814), onu "allâmetü'l-islâm" olarak nitelendirmiştir. Muhaddis ve müfessir Ebû Hafs el-Fellâs (v.249/864) ona hadis ilmindeki titizlik ve doğru sözlü olmasından dolayı "mushaf" derken, Ahmed b. Abdullah el-İclî (v.261/875) A'meş'in "sika" ve "sebt" olduğu görüşündedir. Bazı âlimler A'meş'in Enes b.

²⁶⁷ Zehebî, *Siyer*, XV, 554-555.

Mâlik'ten rivayet ettiği hadislerde tedlîs yaptığını ifade etseler de, A'meş hadis ilminde hafızlık mertebesine yükselmiş önemli âlimler arasında sayılmıştır.

A'meş 87 yıl yaşamış, 148/ 765 yılında vefat etmiştir.²⁶⁸

Hadisi el-A'meş'ten nakleden Mansur ve Mansur'dan nakleden Süfyân es-Sevrî'den daha önce söz edilmişti. Bu nedenle râvî tanıtımına söz konusu hadisi Süfyân'dan nakleden Abdürrezzak ile şöyle devam edebiliriz:

2. Abdürrezzâk b. Hemmâm

Tam ismi Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nafi' el-Himyârî'dir. 126/744 yılında doğmuştur.

Abdürrezzak, Ma'mer b. Râşid, Süfyân b. Uyeyne ve Mâlik b. Enes gibi önemli isimlerden hadis almış, Ahmed b. Hanbel, İbn Râhûye, Yahya b. Maîn ve Ali b. el-Medînî gibi âlimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Hicaz bölgesine, Şam ve Irak gibi ilim merkezlerine gitmiş, hocası Ma'mer'in yanında sekiz yıl kalarak ondan hadis rivayetinde bulunmuştur. Abdürrezzak b. Hemmâm aldığı hadisleri ezberlemiş, yazmış ve özellikle yazılı kaynaklardan rivayetlerde bulunmuştur. Ahmed el-İclî (v.261/874) ve Ya'kûb b. Şeybe (v.262/875) Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın "sika" olduğu görüşündedir. Zehebî de kendisini "el-hâfîzu'l-kebîr", "âlimu'l-Yemen" olarak nitelemiş ve "sika" olduğuna hükmetmiştir.

Abdürrezzâk b. Hemmâm 211/ 826 yılında vefat etmiştir.²⁶⁹

3. Ahmed b. Hanbel

Tam ismi Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî el-Mervezî'dir.

164/ 781 yılında doğmuş, on beş yaşında ilim öğrenmeye başlamıştır.

Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ el-Kattân, Abdürrezzâk b. Hemmâm ve İmam Şâfiî gibi âlimlerden hadis almış, Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd'un yanısıra, akranlarından Yahyâ b. Maîn, Ali b. el-Medînî, Ebû Zûr'a ve Ebû Hâtim kendisinden hadis rivayet etmiştir. Hocaları İmam Şâfiî ve Abdürrezzâk b. Hemmâm kendisinden hadis dinlemiş fakat İmam Şâfiî, ismini söylemeyip Ahmed b. Hanbel'den sika tabiri ile bahsetmiştir.

²⁶⁸ Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm*, III, 883-888.

²⁶⁹ Zehebî, *Siyer*, IX, 563-580.

Kûfe, Basra, Mekke, Medine, Yemen, Şam ve Cezîre gibi ilim merkezlerine rihle yapmıştır.

İmam Şâfiî ve Abdürrezzâk b. Hemmâm, Bağdat'ta Ahmed b. Hanbel'den daha faziletli, bilgili, fakih ve müttakî kimseyi görmediklerini söylemiş, Yahyâ b. Maîn de Ahmed b. Hanbel gibi kimseyi görmediğini ifade etmiştir. Ebû Hâtîm'e Ali b. el-Medînî ile Ahmed b. Hanbel'den hangisinin hıfzının daha kuvvetli olduğu sorulduğunda, ikisinin de hıfz gücünün yakın olduğunu ancak Ahmed b. Hanbel'in daha fakih olduğunu belirtmiştir. Ahmed b. Hanbel'in otuz bin kadar hadisi ihtiva eden meşhur *el-Müsned*'inin dışında tasnif ettiği daha birçok eseri mevcuttur.

Ahmed b. Hanbel 241/ 855 yılında vefat etmiştir.²⁷⁰

4. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel

Tam ismi Ebû Abdurrahman Abdullah b. Ahmed b. Hanbel b. Hilâl eş-Şeybânî el-Mervezî el-Bağdâdî'dir. 213/ 828 yılında doğmuştur.

İlme dair birçok şeyi babasından öğrenmiştir. *Müsned*, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, *et-Târîh*, *Hadîsü Şu'be*, *Cevâbâtü'l-Kurân* ve *el-Menâsik* gibi kitapları babasından okumuş, ondan her hadisi en az iki üç defa dinlemiştir. Ayrıca Yahya b. Maîn, Ebû Heyseme ve Ebû Bekr b. Ebû Şeybe gibi isimlerden de hadis almış, Nesâî, Abdullah b. İshak el-Medâinî, Ebu'l-Kâsım et-Taberânî ve Ebû Bekr eş-Şafi'î gibi isimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Nesâî ve Dârekutnî Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'i "sika" olarak kabul etmiştir. Hatib Bağdâdî de Abdullah'tan "sika" ve "sebt"²⁷¹ olarak bahsetmiştir.

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel 290/ 903 yılında vefat etmiştir.²⁷²

5. Ahmed b. Cafer

Tam ismi Ebû Bekr Ahmed b. Cafer b. Hamdân b. Mâlik b. Şebîb el-Bağdâdî el-Kati'î'dir. 274/ 888 yılında doğmuştur.

²⁷⁰ Zehebî, *Siyer*, XI, 177-358. Ahmed b. Hanbel hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülazîz Müsned, **Ahmed b. Hanbel: İmâmü's-sâbirîn**, Daru İlmi'l-Kütüb, Riyad, ty; Abdülgani Dakr, **Ahmed b. Hanbel İmâmu ehli's-sünne**, Dimaşk 1988; Abdülhalim Cündi, **Ahmed b. Hanbel: İmâmu ehli sünne**, Kahire 1985; Muhammed Ebû Zehra, **Ahmed b. Hanbel: Hayatı, Görüşleri, Fıkhta Yeri**, (çev. Osman Kesioğlu), Ankara 1984.

²⁷¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, VI, 762.

²⁷² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 143.

Ahmed b. Cafer, Abdullah b. Ahmed, İbrahim el-Harbî ve Hasen b. et-Tayyib el-Belhî'den hadis almış, Dârekutnî, Hâkim ve Ebû Nuaym el-Isbahanî gibi birçok isim kendisinden hadis rivayetinden bulunmuştur.

Dârekutnî Ahmed b. Cafer'in "sika" olduğunu söylerken, hadis ve fıkıh âlimlerinden Berkânî (v.425/1034), "sâlih" olduğu görüşündedir. Zehebî de kendisini "şeyh", "âlim", "muhaddis" ve "müsnidi'l-vakt"²⁷³ olarak zikreder.

Ahmed b. Cafer 368/ 978 yılında vefat etmiştir.²⁷⁴

c. Üçüncü Tarîk

İbn Mes'ûd'un Vâil b. Mehâne vasıtasıyla menkul olan bu hadis Vâil'den Zer b. Abdullah > Mansûr > Cerîr b. Abdülhamîd > Yahya b. Muğîre > Muhammed b. Eyyûb > Abdullah b. Muhammed el-Ka'bî isnadıyla da Hâkim'e ulaşmıştır. Bu isnadın râvîlerinden Zer b. Abdullah ve Mansur'un hadis ilmindeki yerinden daha önce söz edilmişti. İsnadın diğer râvîlerinden kısaca şöyle bahsedebiliriz:

1. Cerîr b. Abdülhamîd

Tam ismi Ebû Abdullah Cerîr b. Abdülhamîd b. Yezîd ed-Dabbî el-Kûfî'dir.

Cerir, Yahya b. Saîd el-Ensârî, A'meş ve Mansûr b. Mu'temir gibi isimlerden hadis almış, İbnü'l-Mübarek, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Ali b. el-Medînî gibi birçok âlim kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

İbn Sa'd (v.230/845) Cerîr b. Abdülhamîd'i, "sika" ve "kesîru'l-ilm" olarak değerlendirmiş, İclî (v.261/875) de "sika" olduğunu belirtmiştir. Hadis hafızlarından İbn Hirâş'a (v.283/897) göre ise Cerîr b. Abdülhamîd "sadûk" bir râvîdir. Cerîr'in "sika" olduğunu söyleyenler arasında Nesâî ve Ebû Hâtim de yer almaktadır.

Cerîr b. Abdülhamîd 188/ 804 yılında vefat etmiştir.²⁷⁵

2. Yahya b. Muğîre

Tam ismi Yahya b. el-Muğîre es-Sa'dî er-Râzî'dir.

Şerîk, 'Addâf b. Hâlid ve Ebu'l-Ahvas'dan hadis almış, Ebû Zûr'a, Ebû Hâtim ve İbn Verâ kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

²⁷³ Müsnidü'l-vakt: Hadisleri senedli olarak rivayet eden kimse anlamına gelir. Güler, Zekeriya, "Sittülvüzerâ", **DİA**, XXXVII, 276. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hatiboğlu, İbrahim, "Müsnid", XXXII, 108.

²⁷⁴ Zehebî, **Siyer**, XVI, 210-213.

²⁷⁵ Zehebî, **a.g.e.** IX, 9-18.

Ebû Hâtim Yahya b. el-Muğîre'nin "sadûk" olduğu görüşündedir.

211/ 826 yılında vefat etmiştir.²⁷⁶

3. *Muhammed b. Eyyûb*

Tam ismi Ebû Abdullah Muhammed b. Eyyûb b. Yahya Durays el-Becelî er-Râzî'dir. 200/ 815 yılında doğmuştur.

Ka'nebî, Abdullah b. el-Cerrâh ve Yahya b. Hişâm'dan hadis almış, Abdurrahman b. Ebû Hâtim ve Ebû Amr İsmail b. Nüceyd kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Abdurrahman b. Ebû Hâtim (v.327/938) Muhammed b. Eyyûb'u "sika", Ebû Ya'lâ el-Halîlî de (v.446/1055), muhaddis babanın muhaddis oğlu diyerek "sika" değerlendirmesinde bulunmuştur. Muhammed b. Eyyûb'un dedesi Yahya b. ed-Durays'ın Süfyân es-Sevrî'nin ashabından olduğunu ifade etmiştir. Zehebî de Muhammed'i "hafız", "muhaddis", "sika" ve "musannif" olarak zikretmiş, ayrıca da onun uzun yaşadığını kaydetmiştir.

Muhammed b. Eyyûb 294/ 907 yılında doksan dört yaşında vefat etmiştir.²⁷⁷

4. *Abdullah b. Muhammed el-Ka'bî*

Tam ismi Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Musa b. Ka'b el-Ka'bî en-Nîsâbü'rî'dir.

Abdullah, el-Fadl b. Muhammed eş-Şa'rânî, İsmail b. Kuteybe ve Ali b. Abdülazîz'den hadis almış, Hâkim, Abdurrahman es-Sülemî ve Ebû Nasr b. Katâde gibi âlimler kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

Hâkim, Abdullah b. Muhammed b. Musa'nın çok rihle yaptığını ve rihle yaptığı bölgelerden hadis aldığını ifade etmiştir. Zehebî de kendisini "muhaddis", "âlim" ve "sâdik" olarak zikretmiştir.

Abdullah b. Muhammed 349/ 960 yılında vefat etmiştir.²⁷⁸

e. İbn Hibbân'ın İsnâdı

Vâil b. Mehâne > Zer b. Abdullah tarîki, el-Hakem b. Uteybe > Şube > Muhammed b. Cafer > Muhammed b. Beşşâr > el-Fadl b. el-Hubâb isnadıyla İbn Hibbân'a ulaşmıştır. Bu

²⁷⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 481.

²⁷⁷ Zehebî, *Siyer*, XIII, 449-453.

²⁷⁸ Zehebî, *Siyer*, XV, 530-531.

isnadın râvîlerinden Zer b. Abdullah, el-Hakem ve Şu'be hakkında daha önce bilgi verilmişti. İsnadın diğer râvîlerinden ise kısaca şöyle söz edebiliriz:

1. Muhammed b. Cafer

Tam ismi Ebû Abdullah Muhammed b. Cafer el-Hüzelî el-Basrî'dir. Ğunder²⁷⁹ lakabıyla tanınmıştır.

Muhammed b. Cafer; Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Şu'be b. el-Haccâc ve Ma'mer b. Râşid gibi âlimlerden hadis almış, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Ali b. el-Medînî ve Muhammed b. Beşşâr gibi isimlere hadis rivayetinde bulunmuştur.

Ebû Hâtim, Muhammed b. Cafer'i, "sadûk" olarak tadil etmiş, İbn Hibbân ise *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir.

Muhammed b. Ca'fer 193/ 809 yılında vefat etmiştir.²⁸⁰

2. Muhammed b. Beşşâr

Tam ismi Ebû Bekr Muhammed b. Beşşâr b. Osman b. Davûd b. Keysân el-'Abdî el-Basrî'dir. Bündâr lakabıyla tanınmıştır. Bündâr; "Değerli şeyleri saklayan, çok hadis ezberleyen kimse" anlamına gelir.²⁸¹

Bündâr, Abdurrahman b. Mehdî, Yahya b. Saîd el-Kattân ve Ebû Davûd et-Tayalîsî'den hadis almıştır. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim er-Razî kendisinden hadis rivayet edenler arasındadır.

İclî, Muhammed b. Beşşâr'ı "sika", "kesîru'l-hadîs" olarak değerlendirirken, Ebû Hâtim kendisini "sadûk", Nesâî ise "sâlih" ve "la be'se bihi" olarak nitelemiştir. Birçok âlim de Muhammed b. Beşşâr'ın "sika" bir râvî olduğunu kabul etmiştir.

Muhammed b. Beşşâr 252/ 866 yılında vefat etmiştir.²⁸²

3. Fadl b. el-Hubâb

Tam ismi Ebû Halîfe el-Fadl b. Amr b. Muhammed b. Şuayb el-Hubâb el-Cumehî el-Basrî'dir.

²⁷⁹ Muhammed b. Cafer, İbn Cüreyc'in meclisinde çok soru sorduğu için İbn Cüreyc ona, yerinde duramayan, ısrarcı anlamında; "Ne istiyorsun Ya Ğunder!" diye hitap etmiştir. Bundan dolayı Muhammed b. Cafer, Ğunder lakabıyla anılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Firûzâbâdî, *el-Kâmusü'l-muhit*, II, 105.

²⁸⁰ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXV, 5-9.

²⁸¹ Uğur, Mücteba, "Bündâr", *DİA*, VI, 488.

²⁸² Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIV, 511-518.

Fadl; Ka‘nebî, Muhammed b. Kesîr ve Ali b. el-Medînî’den hadis almış, Ebû Avâne, Ebû Hâtîm b. Hibbân ve Ebu’l-Kâsım et-Taberânî kendisinden hadis rivayetinde bulunmuştur.

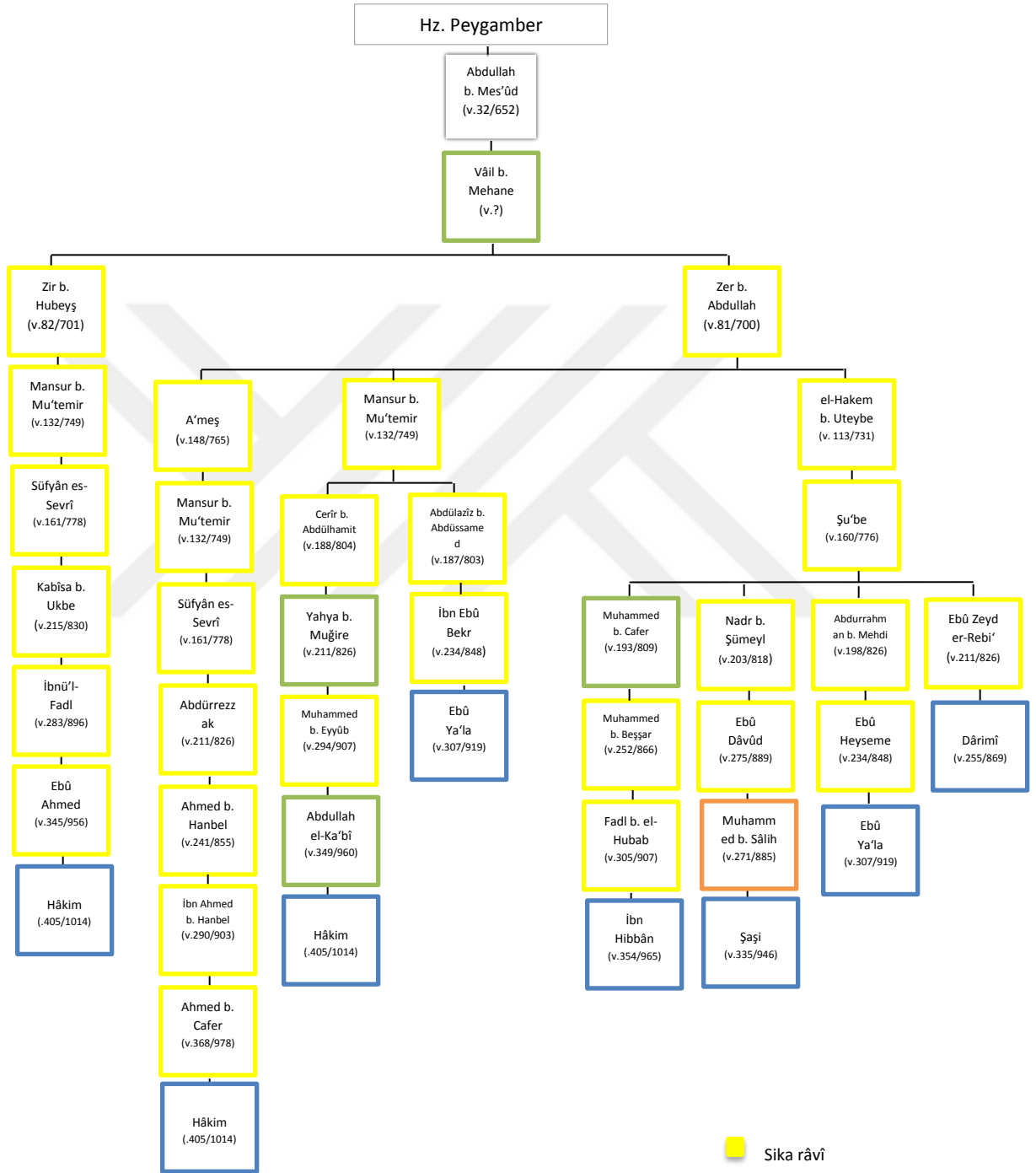
Zehebî el-Fadl b. Hubâb’dan “imam”, “allâme”, “muhaddis”, “edîp”, “şeyhu’l-vakt”, “sika” ve “me’mûn” olarak bahsetmiştir.

Fadl b. Hubab yaklaşık yüz yıl yaşamış ve 305/ 917 yılında vefat etmiştir.²⁸³

²⁸³ Zehebî, **Siyer**, XIV, 7-11.

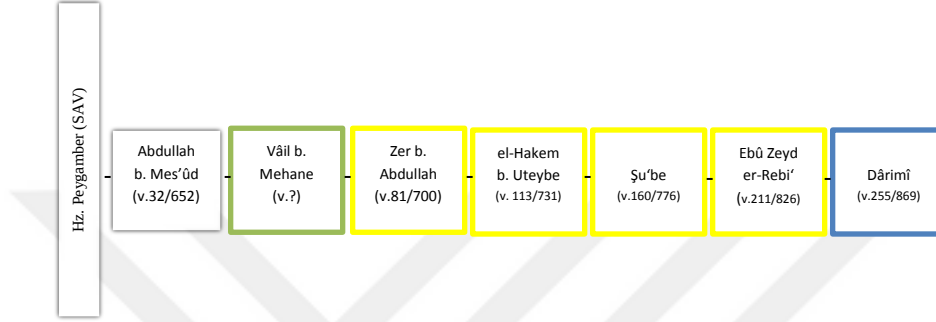
2. Abdullah b. Mes'ûd Rivayetlerinin İsnâd Şeması

- Sika râvî
- Sadûk râvî
- Hakkında hem cerh hem ta'dil ifadeleri bulunan râvî
- Hadis imamları/ Eser müellifleri

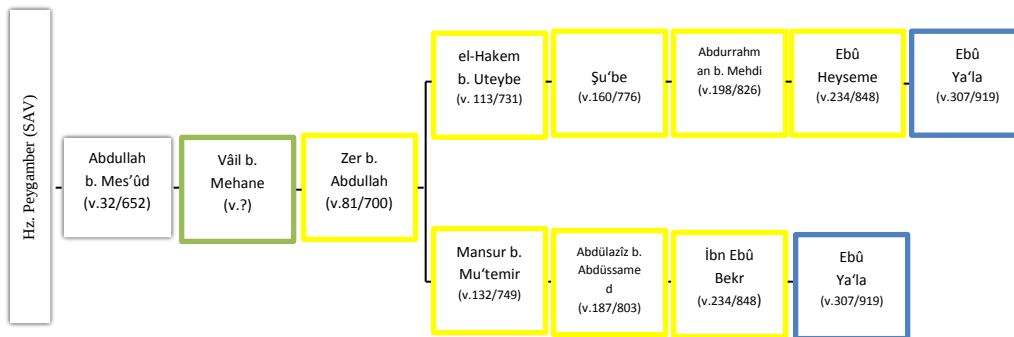
3. Abdullah b. Mes'ûd Rivayetlerinin Değerlendirilmesi

Abdullah b. Mes'ûd'un Dârimî'nin es-Sünen'inde geçen rivayetinin isnad şeması şu şekildedir:

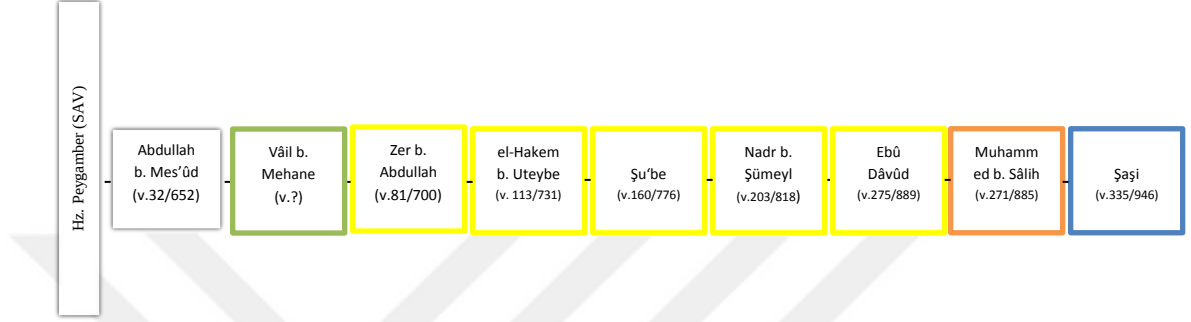
Bu tarîkin râvîleri incelendiğinde, Vâil b. Mehane dışındaki râvîlerin hadis münekkithleri tarafından “sika” kabul edildiği görülmektedir. Râvî sayısı bakımından sūdâsîdir. Tahammül ve eda sigalarından tahdîs, ihbâr ve an‘ane kullanılmıştır. Vâil b. Mehâne’nin vefat tarihine ulaşılammakla beraber Vâil b. Mehâne’nin Zer b. Abdullah’a hadis rivayet ettiği ve Zer b. Abdullah’ın da ondan hadis aldığı kaynaklarda zikredilmiştir. Bu durumda râvîler arasından muâsarât şartı gerçekleşmiş olduğundan bu kanalla gelen isnadların **muttasıl** olduğu söylenebilir.

Ebû Ya’lâ’nın *el-Müsned*’inde geçen rivayetinin isnad şeması şu şekildedir:

Vâil b. Mehane dışındaki râvîlerin tümü hadis münekkittleri tarafından “sika” kabul edilmiştir. Râvî sayısı bakımından südasîdir. Senedinde tahdîs ve an‘ane bulunmaktadır. İsnadların **muttasıl** olduğu söylenebilir.

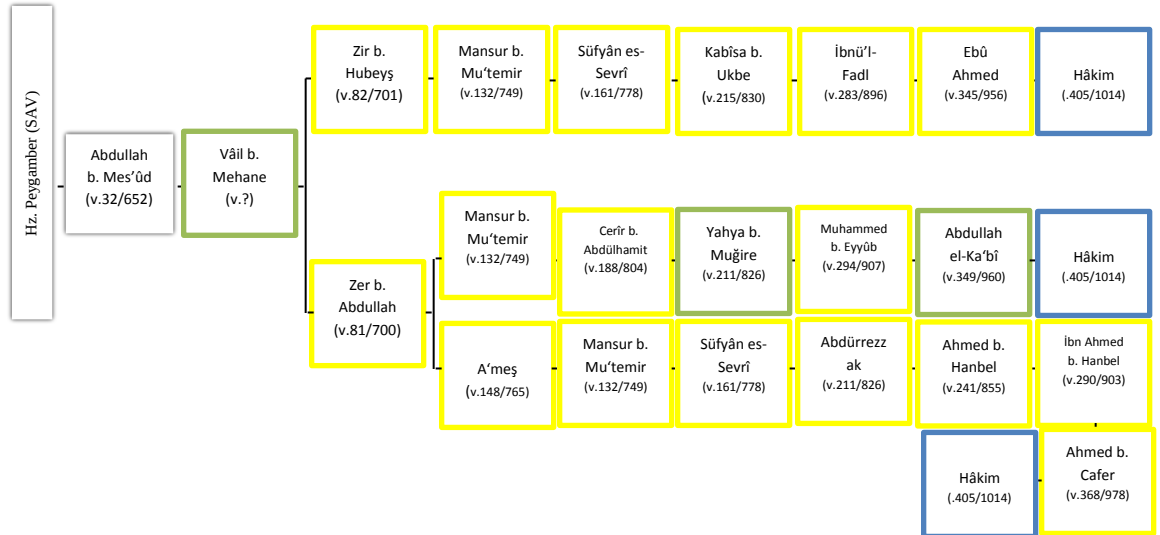
Şâfi’nin el-Müsned’inde geçen rivayetin isnad şeması ise şu şekildedir:

Bu tarîkte bulunan Muhammed b. Sâlih et-Tirmizî hakkında değerlendirmeye ulaşılamamıştır. Yine Vâil dışındaki diğer râvîler ise hadis münekkittleri tarafından “sika” kabul edilmiştir.

Râvî sayısı bakımından sümânî bir isnaddır. Tahammül ve eda sigalarından tahdîs, ihbâr ve an‘ane kullanılmıştır. Râvîler arasında muâsarât şartı gerçekleştiğinden bu isnadın da **muttasıl** olduğu söylenebilir.

Hâkim’in el-Müstedrek’inde üç ayrı tarîk ile geçen rivayetin isnad şeması şu şekildedir:

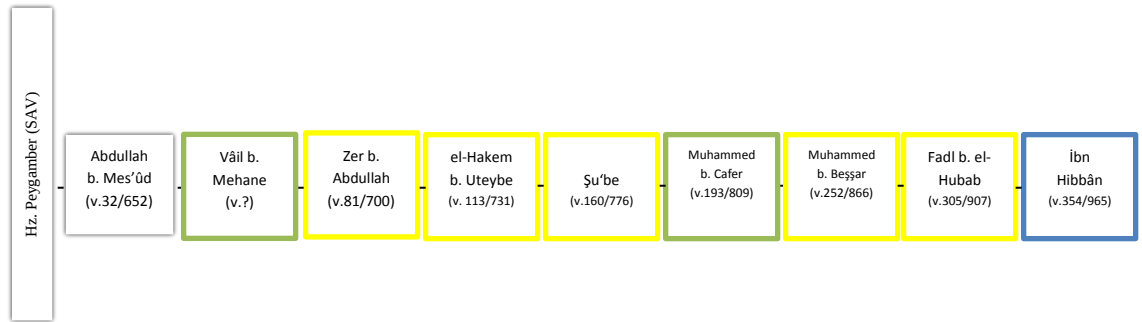

Zir b. Hubeyş kanalıyla gelen rivayetin râvîlerinin hadis münekkitleri tarafından “sika” kabul edildiği görülmektedir. Râvî sayısı bakımından sümânî bir isnad olup tahammül ve eda sigalarından tahdîs ve an‘ane kullanılmıştır. Râvîlerin vefat tarihleri dikkate alındığında aralarında inkıtâ olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda bu tarîkin **muttasıl** olduğu sonucuna varılabilir.

Zer b. Abdullah’ın A‘meş kanalıyla gelen rivayetin râvîleri de hadis münekkitleri tarafından “sika” kabul edilmiştir. Tahammül ve eda sigalarından tahdîs, ihbâr, inbâ ve an‘ane kullanılmıştır. Râvîler arasındaki hoca-telebe ilişkisi incelendiğinde bu tarîkin **muttasıl** olduğu sonucuna varılabilir.

Zer b. Abdullah’ın Mansur b. Mu‘temir kanalıyla gelen rivayetin râvîlerinden Yahya b. Muğire ve Abdullah el-Ka‘bî “sadûk”, diğerleri “sika” kabul edilmiştir. Râvî sayısı bakımından sümânî bir isnad ile nakledilmiştir. Tahammül ve eda sigalarından tahdîs, ihbâr ve an‘ane kullanılmıştır. Râvîler arasındaki hoca-talebe ilişkisi incelendiğinde bu tarîkin de **muttasıl** olduğu sonucuna varılabilir. Dolayısıyla hadisin diğer isnadları hakkında sahih değerlendirmesi yapmak mümkün iken bu isnad hakkında hasen değerlendirmesinde bulunulabilir.

İbn Hibbân’ın *el-Müsnedü’s-sahîh*’inde yer alan rivayetin isnad şeması şu şekildedir:

Bu tarîkte yer alan Vâil dışındaki râvîlerden Muhammed b. Cafer “sadûk”, diğerleri “sika” kabul edilmiştir. Râvî sayısı bakımından sümânî bir isnad olup tahammül ve eda sigalarından tahdîs, ihbâr ve an‘ane kullanılmıştır. Râvîler arasından muâsarât şartı da gerçekleştiğinden bu isnadın da **muttasıl** olduğu söylenebilir. Ancak Muhammed b. Cafer sebebiyle hasen düzeyinde olduğu belirtilebilir.

Sonuç itibariyle hadisin İbn Mes'ûd tarîklerinin bazıları hasen olmakla birlikte çoğunun sahih olarak nakledildiği ifade edilebilir. İsnadların aslı itibariyle dile getirilebilecek bir sorun varsa o da Vâil b. Mehâne'nin az hadis nakleden ve vefat tarihi bilinmeyen bir tâbii olmasıdır. Bununla birlikte kendisinin meçhul olduğu istikametinde yaygın bir görüş bulunmadığından ötürü bu durumun isnadın sıhhatine zarar vereceği söylenemez. Zehebi her ne kadar el-Kâşif'te Vâil için "la yu'ref/tanınmıyor" hükmü vermiş olsa da Mizan'da onu "sika" olarak vafsetmiştir. İbn Hacer'in de "makbul" değerlendirmesi yaptığı dikkate alınırsa, "sika" olmasa da Vâil, rivayetleri hasen düzeyinde addedilecek bir râvî kabul edilebilir.

Çalışma konumuz olan hadisin dört ayrı sahâbîden gelen tarîklerin tamamının yer aldığı isnad tablosu tezin sonuna yerleştirilmiştir. Tüm râvîlerin cerh ve ta'dîl mertebeleri tablo üzerinde farklı renklerde gösterilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

METİN TENKİDİ

“Metin Tenkidi” olarak isimlendirdiğimiz bu bölümde, hadis metninin sahip olduğu muhteva ve sıhhat durumu değil, ulaşabildiğimiz kaynaklarda yer alan metinlerin birbirleriyle mukayesesi ve metinler arasında bulunan farklılıklar, isnad tenkidi ile bağlantılı olarak incelenmiştir. Bu anlamıyla metin tenkidi, metinler arasındaki bozulmalar ve değişmelerin incelendiği çalışmalardır.²⁸⁴

Çalışmamıza konu olan hadis birçok kaynakta “Ey kadınlar cemaati! Sadakada bulunun, istiğfarı çokça yapın. Zira ben siz kadınların laneti fazla yapmanız ve kocalarınıza karşı nankörlük etmeniz sebebiyle cehennemde çoğunluğu teşkil ettiğini gördüm” şeklinde başlamaktadır. Devamında Hz. Peygamber’e “Niçin kadınların cehennemde çoğunluğu teşkil ettiği” sorulmuş, sebep olarak Hz. Peygamber’in “Aklı ve dini eksik olup da aklı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim” cevabından sonra ise hanımlar akıl ve din noksanlığının mahiyetini öğrenmek istemişlerdir. Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber’in bu hadisi bir bayram günü irad ettiği belirtilmiştir. Yine bazı rivayetlerde ise Rasûlullah’ın hanım sahâbîlerle olan sohbetinin akabinde sahabeden Abdullah b. Mes’ûd’un eşi Zeynep ile Rasûlullah’ın arasında geçen bir diyalog da yer almıştır.

A. ABDULLAH B. ÖMER RİVAYETLERİ

Abdullah b. Ömer tarîkiyle gelen rivayetlerin Abdullah b. Dînâr ve İbnü’l-Hâd olmak üzere iki müşterek râvîsi bulunmaktadır. İbnü’l-Hâd’dan sonra rivayet beş kola ayrılarak devam etmiştir. Metinlerdeki lafız farklılıklarını bu beş râvî alt başlığında inceleyeceğiz.

Abdullah b. Ömer rivayetiyle gelen metinler mukayese edildiğinde “ Ey kadınlar cemaati! Sadakada bulunun, istiğfarı çokça yapın. Zira ben siz kadınların laneti fazla yapmanız ve kocalarınıza karşı nankörlük etmeniz sebebiyle cehennemde çoğunluğu teşkil ettiğini gördüm. Aklı ve dini eksik olup da aklı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim” buyurdular. Dinleyenlerden bir kadın: “Ey Allah’ın Rasulü! Aklı ve dini eksik ne demek?” diye sorunca Hz. Peygamber açıkladı: “Aklı noksan tabiri iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olmasını ifade eder. Dinlerinin eksik olması tabiri

²⁸⁴ Metin Tenkidi ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Polat, Selahattin, **Metin Tenkidi**, İstanbul 2010.

de onların (hayız dönemlerinde) günlerce namaz kılmamalarını, ramazan ayında oruç tutmamalarını ifade eder” kısımlarının hemen hepsinin bütün tarîklerde yer aldığını görmekteyiz. Ancak kısmen de olsa değişen bir takım lafızlar bulunmaktadır. Biz bu değişikliğin izini bu beş kol üzerinde şöyle sürebiliriz:

Abdullah b. Ömer’den gelen rivayetlerin Bekr b. Mudar ve Leys b. Sad hariç hepsinde Rasûlullah’ın hanımlar cemaatine hitaben sadakada bulunmayı ve istiğfarı çokça yapmalarına dair olan konuşması mevcuttur.

Bekr b. Mudar’ın Ebû Dâvud’un *es-Sünen*’inde yer alan rivayeti ile Leys b. Sad’ın Beyhakî’nin *Ma’rifetü’s-Sünen* ve *es-Sünenü’l-kübrâ* adlı eserindeki ikinci rivayetinde Rasullah’ın sadaka vermeye teşvik ettiği cümleler bulunmamaktadır. Bu rivayetler doğrudan doğruya çalışma konumuz olan “Aklı ve dini eksik olup da aklı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim” ifadesiyle başlamışlardır.

Beyhakî’nin *Şuabül-iman*’ında ve İbn Mende’nin *İman*’ında rivayet Yahya b. Bükeyr tarîki ile gelmiştir ve **يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ** ile başlayan başlangıç cümlesi vardır. Ancak *es-Es-Sünenü’l-kübrâ*’da da rivayet Yahya b. Bükeyr tarîki ile gelmesine rağmen bu başlangıç cümlesi yer almamaktadır. Beyhakî’de yer alan rivayetler incelendiğinde, Beyhakî’nin Hâkim aracılığıyla naklettiği tarîklerinde **يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ** kısmı olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu ihtisar Hâkim’den kaynaklanmış gözükmektedir.

Ebû Dâvud da yer alan rivayette de **يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ** ile başlayan başlangıç cümlesi yer almamaktadır. Bu ihtisarın İbn Vehb kaynaklı olma ihtimali akla gelse de İbn Vehb’in diğer tarîklerinde ise ihtisar görülmeyeceği için buradaki ihtisar ya Ebû Dâvud’dan ya da Ebû Dâvud’un hocası Ahmed b. Amr b. Serh’den kaynaklanmış olmalıdır.

1. Hayve b. Şüreyh Tarîki

Abdullah b. Ömer’in senedinin asıl kısmından sonra Hayve b. Şüreyh vasıtasıyla devam eden tarîk yalnızca Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde yer almıştır.

Abdullah b. Ömer’den gelen rivayetlerin metinleri mukayese edildiğinde Hayve b. Şüreyh tarîkinin Ebû Dâvud ve Beyhakî’de geçen rivayetler dışında diğer tüm rivayetlerde ortak bir metne sahip olduğu görülmektedir.

2. Leys b. Sad Tarîkleri

Senedin asıl kısmından sonra Leys b. Sad rivayeti de iki kola ayrılarak devam etmiştir. Bunlardan Muhammed b. Rumh'un rivayeti de altı ayrı tarîkle devam ederken Yahya b. Bükeyr kanalıyla devam eden rivayet iki farklı isnadla Beyhakî'nin *es-Sünenü 'l-kübrâ* ve *Şuabü 'l-iman* eserlerinde yer almıştır.

Burada Abdullah b. Dînâr, İbnü'l-Hâd ve Leys b. Sad'dan sonra iki farklı tarîkle devam eden rivayetin metni incelenecek olup var olan ortak mana ve lafız farklılıkları üzerinde durulacaktır.

Leys b. Sad'ın Muhammed b. Rumh vasıtasıyla gelen Müslim'in *es-sahih* ve İbn Mâce'nin *es-Sünen* ve İbn Mende'nin *İman*'ında yer alan rivayetlerinde ortak metin yer almıştır.

Beyhakî'nin *Ma 'rifetü's-sünen* ve *es-Sünenü 'l-kübrâ* adlı eserlerinde ise Rasûlullah'ın hanımlar cemaatine hitaben sadakada bulunmayı ve istiğfarı çokça yapmalarına dair olan konuşması yer almamaktadır.

Yahya b. Bükeyr'in Beyhakî'nin *es-Sünenü 'l-kübrâ* ve *Şuabü 'l-iman* eserlerinde yer alan rivayetleri de ortak mana ve aynı lafızları içermektedir. Diğer rivayetlerle mukayese edildiğinde de ortak metne sahip olduğu görülmektedir.

3. İbn Ebû Hâzım Tarîki

İbn Ebû Hâzım kanalıyla gelen rivayetin de Ebû Dâvud ve Beyhakî'de geçen rivayetler dışında diğer tüm rivayetlerde ortak bir metne sahip olduğu görülmektedir.

4. Bekr b. Mudar Tarîki

Ebû Dâvud'un *es-Sünen*'inde yer alan rivayetin metni "Aklı ve dini eksik olup da aklı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim" ifadesiyle başlamış, bir kadının "Aklı ve dini eksik ne demek?" diye sormasının ardından Hz. Peygamber (s.a.s)'in "Aklın noksanlığı, şahitlikte, iki kadının şehadetinin bir erkek şehadetine denk olmasıdır. Dindeki noksanlık ise, (hayız dönemlerinde) ramazanda oruç yemeniz ve bazı günler namaz kılmamanızdır" cevabıyla son bulmuştur.

İbn Mende'nin *İman*'ında iki yerde mezkur rivayetle Beyhakî'nin *Şuabü 'l-iman*'ında yer alan rivayet ortak metne sahipken Ebû Dâvud'un *es-Sünen*'inde yer alan rivayetin metninde Rasûlullah'ın hanımlar cemaatine hitaben sadakada bulunmayı ve istiğfarı çokça yapmalarına dair olan konuşması yer almamaktadır.

5. Yahya b. Eyyûb Tarîki

Yahya b. Eyyûb kanalıyla gelen İbn Mende'nin *İman*'ında yer alan tek rivayet İbn Ömer tarîklerinde görülen ortak metinle aynıdır.

Çalışmamıza konu olan hadiste yer alan ortak cümleleri şema üzerinde incelediğimizde Abdullah b. Ömer tarîklerinin oluşturduğu tablo şu şekildedir:

أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ	فَإِنِّي رَأَيْتُكَ	Ahmed b. Hanbel
أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ	فَإِنِّي رَأَيْتُكَ	Müslim
أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ	فَإِنِّي رَأَيْتُكَ	İbn Mâce
—	—	Ebû Dâvud
—	—	İbn Ebû Âsım
أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ	فَإِنِّي رَأَيْتُكَ	İbn Mende
—	—	Beyhakî Ma'rifetü's-sünen
أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ	فَإِنِّي رَأَيْتُكَ	Beyhakî Şua'bu'l-'iman
أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ	فَإِنِّي رَأَيْتُكَ	Beyhakî es-Sünenü'l-kübrâ

وَكُفِّرَ الْعَشِيرِ	لِكثَرَةِ اللَّعْنِ	Ahmed b. Hanbel
وَتَكْفُرَنَّ الْعَشِيرَ	تُكْثِرَنَّ اللَّعْنَ	Müslim

وَتَكْفُرَنَّ الْعَشِيرَ	تُكْثِرَنَّ اللَّعْنَ	İbn Mâce
—	—	Ebû Dâvud
—	—	İbn Ebû Âsım
وَتَكْفُرَنَّ الْعَشِيرَ	لَأَنْتَ تَكْثِرَنَّ اللَّعْنَ	İbn Mende
وَتَكْفُرَنَّ الْعَشِيرَ	تُكْثِرَنَّ اللَّعْنَ	İbn Mende
وَيَكْفُرُكَنَّ الْعَشِيرَ	بِكَثْرَتِكَ اللَّعْنَ	İbn Mende
—	—	Beyhakî Ma‘rifetü’s-sünen
وَتَكْفُرَنَّ الْعَشِيرَ	تُكْثِرَنَّ اللَّعْنَ	Beyhakî Şua‘bu’l-‘iman

مِنْكُمْ	لِذِي لُبِّ	أَغْلَبَ	عَقْلٍ وَدِينٍ	مِنْ نَاقِصَاتِ	مَا رَأَيْتُ	Ahmed b. Hanbel
مِنْكُمْ	لِذِي لُبِّ	أَغْلَبَ	عَقْلٍ وَدِينٍ	مِنْ نَاقِصَاتِ	مَا رَأَيْتُ	Müslim
مِنْكُمْ	لِذِي لُبِّ	أَغْلَبَ	عَقْلٍ وَدِينٍ	مِنْ نَاقِصَاتِ	مَا رَأَيْتُ	İbn Mâce
مِنْكُمْ	لِذِي لُبِّ	أَغْلَبَ	عَقْلٍ وَلَا دِينٍ	مِنْ نَاقِصَاتِ	مَا رَأَيْتُ	Ebû Dâvud

مَا رَأَيْتُ	مِنْ نَاقِصَاتِ	عَقْلٍ وَدِينٍ	أَغْلَبُ	لِذِي لُبٍّ	مِنْكُنَّ	İbn Ebû Âsım
مَا رَأَيْتُ	مِنْ نَاقِصَاتِ	عَقْلٍ وَلَا دِينٍ	أَغْلَبُ	لِذِي اللَّبِّ	مِنْكُنَّ	İbn Mende
مَا	مِنْ نَاقِصَاتِ	عَقْلٍ وَدِينٍ	أَغْلَبُ	لِذِي لُبٍّ	مِنْكُنَّ	İbn Mende
مَا رَأَيْتُ	مِنْ نَاقِصَاتِ	عَقْلٍ وَدِينٍ	أَغْلَبُ	لِذِي لُبٍّ	مِنْكُنَّ	İbn Mende
مَا رَأَيْتُ	مِنْ نَاقِصَاتِ	عَقْلٍ وَدِينٍ	أَغْلَبُ	لِذِي اللَّبِّ	مِنْكُنَّ	İbn Mende
مَا رَأَيْتُ	مِنْ نَاقِصَاتِ	عَقْلٍ وَدِينٍ	أَغْلَبُ	لِذِي لُبٍّ	مِنْكُنَّ	Beyhakî Ma'rifetü's-sünen
مَا رَأَيْتُ	مِنْ نَاقِصَاتِ	عَقْلٍ وَدِينٍ	أَغْلَبُ	لِذِي اللَّبِّ	مِنْكُنَّ	Beyhakî Şua'bu'l- 'iman ve es- Sünenü'l- kübrâ
مَا	مِنْ نَاقِصَاتِ	عَقْلٍ وَدِينٍ	أَغْلَبُ	لِذِي لُبٍّ	مِنْكُنَّ	Beyhakî Şua'bu'l- 'iman

فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ	Ahmed b. Hanbel
فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ	Muslim
فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ	İbn Mâce

فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ شَهَادَةُ رَجُلٍ	Ebû Dâvud
فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ بِشَهَادَةِ رَجُلٍ	İbn Ebû Âsım
امْرَأَةٌ نِصْفُ شَهَادَةِ رَجُلٍ	İbn Mende
شَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ	
فَإِنَّ شَهَادَةَ الرَّجُلِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ الْمَرْأَتَيْنِ	
فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ	
فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ	
فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ وَاحِدٍ	Beyhakî

وَمَكَتُ اللَّيْلَ لَا تُصَلِّي وَتُفْطِرُ فِي رَمَضَانَ	Ahmed b. Hanbel
وَمَكَتُ اللَّيْلَ مَا تُصَلِّي، وَتُفْطِرُ فِي رَمَضَانَ	Müslim
وَمَكَتُ اللَّيْلَ مَا تُصَلِّي، وَتُفْطِرُ فِي رَمَضَانَ	İbn Mâce

فَإِنَّ إِحْدَاكَنَّ تُفْطِرُ رَمَضَانَ وَتُقِيمُ أَيَّامًا لَا تُصَلِّي	Ebû Dâvud
وَيَمْكُثُ اللَّيَالِي وَلَا يُصَلِّي، وَيُفْطِرُ فِي رَمَضَانَ	İbn Ebû Âsım
فَإِنَّ إِحْدَاكَنَّ تُفْطِرُ فِي رَمَضَانَ وَتُقِيمُ أَيَّامًا لَا تُصَلِّي	İbn Mende
وَيَمْكُثُ اللَّيَالِي لَا تُصَلِّي وَتُفْطِرُ رَمَضَانَ	
فَإِنَّ الْمَرْأَةَ تَحِيضُ فَتَمْكُثُ أَيَّامًا لَا تُصَلِّي	
وَيَمْكُثُ اللَّيَالِي مَا تُصَلِّي وَتُفْطِرُ رَمَضَانَ	
وَيَمْكُثُ اللَّيَالِي مَا تُصَلِّي وَتُفْطِرُ فِي رَمَضَانَ	
وَيَمْكُثُ اللَّيَالِي لَا تُصَلِّي وَتُفْطِرُ فِي رَمَضَانَ	Beyhakî

B. EBÛ SAÎD EL-HUDRÎ RİVAYETLERİ

Ebû Saîd el-Hudri tarîkiyle gelen rivayetlerin İyad b. Abdullah, Zeyd b. Eslem ve Muhammed b. Cafer olmak üzere üç müşterek râvîsi bulunmaktadır. Muhammed b. Cafer'den rivayet iki kola ayrılarak devam etmiştir.

Bu tarîkle gelen rivayetler mukayese edildiğinde “Rasûlullah bir kurban veya ramazan bayramında hutbe sırasında musallanın kadınlar kısmına geçerek; “Ey kadınlar topluluğu! Sadaka verin, zira bana cehennem ehlinin ekseriyetini kadınların teşkil ettiği gösterildi!” buyurdu. Kadınlar: “Niye ey Allah’ın Rasulü!” diye sordular. “Siz laneti fazla yapıyor, kocalarınıza nankörlük ediyorsunuz. Aklı ve dini eksik olup da aklı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim” buyurdu. Kadınlar: “Ey Allah’ın Rasulü dinimizin ve aklımızın noksanlığı nedir?” dediler. Hz. Peygamber: “Kadının şehadeti erkeğin şahadetinin yarısı değil mi?” dedi. Kadınlar: “Evet!” deyince: “İşte bu onun aklının noksanlığıdır. Hayız olduğu zaman namaz ve orucu terk etmiyor mu?” buyurdu. Kadınlar yine. “Evet!” dediler. “İşte bu da dinlerinin noksanlığıdır” buyurdular” ortak metne ilaveten bazı rivayetler şöyle devam etmektedir: “İbn Mes’ûd’un hanımı Zeynep gelip izin istedi. “Yâ Rasûlallah! Zeynep geldi” dediler. “Hangi Zeynep” diye sordu. “İbn Mes’ûd’un hanımı” denildi. Hz. Peygamber “Ona izin veriniz” dedi. Zeynep şöyle dedi: “Ey Allah’ın elçisi! Bugün bize sadaka vermemizi emretmiştin. Yanımda bazı zinetlerimi getirdim. Bunları sadaka olarak vermek istiyorum ama İbn Mes’ûd kendisinin ve çocuğunun buna daha layık olduğunu söylüyor.” Hz. Peygamber şöyle dedi: “İbn Mes’ûd doğru söylüyor. Kocan ve çocuğun senin sadakana daha layıktır.”

Metinlerde yer alan ilave ve ihtisar durumlarını bu iki râvî alt başlığında inceleyeceğiz.

1. Saîd b. Ebû Meryem Tarîkleri

Saîd b. Ebû Meryem senedinin asıl kısmından sonra rivayet altı kola ayrılarak devam etmiştir. Bunlardan Yahya b. Bâdî ve Muhammed b. Yahya ile Zekeriya b. Yahya’nın tarîkleri de ikiye ayrılmış, diğerleri tek tarîkle devam etmişlerdir.

Saîd b. Ebû Meryem tarîki ile gelen rivayetlerin metinlerine bakıldığında Buhârî’nin iki rivayetinden birinde ihtisar yaptığı görülür. Ayrıca Müslim, İbn Huzeyme ve Beyhakî’nin de ihtisara gittiği görülmektedir. Diğer tarîklerde yer alan metinler arasında ise farklılık söz konusu değildir.

Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'inde iki yerde geçen rivayetin birincisi Hz. Peygamber'in akıl ve din noksanlığının sebebini açıklamasıyla son bulmuş, ikincisinde ise Hz. Peygamber ile Zeynep arasında geçen diyalog da yer almıştır. Metinleri birbirinden farklı olan bu iki rivayetin isnadları birebir aynıdır. Dolayısıyla ihtisârın Buhârî'den kaynaklandığını belirtebiliriz.

el-Hasen b. Ali el-Hulvanî ve Ebûbekir b. İshak vasıtasıyla Müslim'de yer alan rivayet, Hz. Peygamber'in sadaka tavsiyesiyle başlamış, akıl ve din noksanlığının sebebini açıklamasıyla son bulmuştur.

Yahya b. Badi kanalıyla devam eden hadis iki farklı târikte de aynı metine sahiptir. İbn Mende'nin *İman*'ında yer almaktadır. Ortak kabul ettiğimiz metine ilaveten burada da Hz. Peygamber ile Zeynep arasında geçen diyaloga yer verilmiştir. Buhârî'de yer alan tam metinle aynıdır.

Muhammed b. Yahya ve Zekeriya b. Yahya kanalıyla gelen iki rivayet İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh* ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ* eserlerinde yer almıştır. *es-Sahîh*'de yer alan rivayette ihtisâr yapılarak rivayetin metni “Akıllı ve dini eksik olup da akıllı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim” ifadesiyle başlamış, Hz. Peygamber'in akıl ve din eksikliğinin ne anlam ifade ettiğini açıklamasıyla son bulmuştur. *es-Es-Sünenü'l-kübrâ*'da yer alan rivayet ise, Hz. Peygamber'in (s.a.s) kurban yahut ramazan bayramında verdiği hutbede insanlara sadaka vermeyi teşvik etmesiyle başlamış, yine Hz. Peygamber'in akıl ve din eksikliğinin ne anlam ifade ettiğini açıklamasıyla son bulmuştur. Hz. Peygamber ile Zeynep arasındaki diyalog yer almamıştır.

İbn Hibbân'da yer alan rivayette ise Muhammed b. Yahya'nın Zekeriya b. Yahya ile ortak isnadından farklı olarak Hz. Peygamber kurban yahut ramazan bayramında verdiği hutbede insanlara sadaka vermeyi teşvikiyle başlamış, ortak metnin sonuna ilaveten Hz. Peygamber ile Zeynep arasında geçen diyaloga da yer verilmiştir.

Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ* adlı eserinde yer alan rivayet Muhammed b. Yahya'nın Zekeriya b. Yahya ile az önce zikri geçen rivayetinden farklı olarak burada hadisin son kısmı zikredilmemiş, ihtisâr yapılmıştır.

Ebû Saîd el-Hudrî'nin Saîd b. Ebû Meryem kanalıyla gelen rivayetleri incelendiğinde, Müslim'de geçen rivayet dışında ortak bir mana ve lafızlar arasındaki benzerlik dikkat çekmiş, bazı rivayetlerde ihtisâr bazılarında ise ilave yapıldığı

görülmüştür. Müslim, *Sahih*'inde hadisın metnini Abdullah b. Ömer tarîki ile zikretmiş, ardından Ebû Saîd ve Ebû Hüreyre tarîklerini vermiştir. Müslim'in İbn Ömer tarîki ile zikrettiği rivayeti diğer rivayetlerle birebir uyuşmaktadır. Rivayetin sonunda Müslim'in Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd tarîklerinin yalnızca isnadlarını zikretmesi, onun bu tarîkleri asıl değil de mütabaat amaçlı aldığını göstermektedir. Nitekim Müslim rivayeti, Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd'in Müslim dışındaki rivayetleri ile karşılaştırıldığında mevcut görülen lafız farklılıkları tablolarda daha net ortaya çıkmaktadır, farklı olan ibareler daha koyu şekilde gösterilmiştir.

İbn Ebû Meryem'den gelen rivayetlere bakıldığında, Buhârî'nin iki rivayetinden birinde ve İbn Huzeyme'de **يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ** başlangıç cümlesi bulunmamaktadır. Beyhakî'de de Hz. Peygamber ile Zeynep arasında geçen konuşmaya yer verilmeyerek ihtisar yoluna gidilmiştir. Beyhakî'deki muhtasar metnin isnadına baktığımızda her iki isnatta da Beyhakî'nin bu hadisi Hâkim'den aldığı görülür. Dolayısıyla İbn Ebû Meryem tarîklerindeki ihtisarin bir yerde Buhârî'den bir yerde Hâkim'den kaynaklandığı, İbn Huzeyme'deki ihtisarin ise ya kendisinden yahut hadisi aldığı hocaları Muhammed b. Yahya veya Zekeriya b. Yahya'dan kaynaklı olduğu düşünülebilir. Bu üç yer dışında, İbn Ebû Meryem tarîklerinin metinleri ise aynıdır.

2. İsa b. Mînâ Tarîkileri

Ebû Saîd el-Hudrî'nin İsa b. Mînâ kanalıyla gelen iki rivayeti de Beyhakî'ye ulaşmış olup *el-Adab*, *es-Sünenü's-suğrâ* ve *Ma'rifetü's-sünen* adlı eserlerinde yer almaktadır.

el-Adab ve *Ma'rifetü's-sünen*'de yer alan rivayetlerin metinleri aynı olup Hz. Peygamber'in kurban yahut ramazan bayramında verdiği hutbede insanlara sadaka vermeyi teşvik etmesiyle başlamış, yine Hz. Peygamber'in akıl ve din eksikliğinin ne anlam ifade ettiğini açıklamasıyla son bulmuştur. Hz. Peygamber ile Zeynep arasında geçen diyalog yer almamıştır.

es-Sünenü's-suğrâ da yer alan rivayet ise Hz. Peygamber'in “Akıllı ve dini eksik olup da akıllı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim Ey kadınlar topluluğu” ifadesiyle başlamış, hanımların sorduğu soruyu Hz. Peygamber'in cevaplamasıyla son bulmuştur. Böylece sadece *es-Sünenü's-suğrâ*'da Beyhakî'nin ihtisara gittiği görülmüştür.

Çalışmamıza konu olan hadiste yer alan ortak cümleleri şema üzerinde incelediğimizde Ebû Saîd el-Hudrî tarîklerinin oluşturduğu tablo şu şekildedir:

أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ	فَإِنِّي أُرِيْتُكُمْ	Buharî
أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ	فَإِنِّي رَأَيْتُكُمْ	Buharî
أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ	فَإِنِّي رَأَيْتُكُمْ	Müslim
—	—	İbn Huzeyme
أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ	فَإِنِّي أَرَاكُمْ	İbn Hibbân
أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ	فَإِنِّي رَأَيْتُكُمْ	İbn Mende
أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ	فَإِنِّي رَأَيْتُكُمْ	Beyhakî Ma‘rifetü’s-sünen, es-Sünenü’l-kübrâ ve el-Adab
أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ	فَإِنِّي أُرِيْتُكُمْ	Beyhakî es-Sünenü’l-kübrâ
—	—	Beyhakî es-Sünenü’s-suğrâ

وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ	تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ	Buharî
وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ	تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ	Müslim
—	—	İbn Huzeyme
وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ	تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ	İbn Hibbân
وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ	تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ	İbn Mende
وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ	تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ	Beyhakî Ma'rifetü's-sünen, es-Sünenü'l-kübrâ ve el-Adab
—	—	Beyhakî es-Sünenü's-suğrâ

مِنْ إِحْدَاكُنَّ	لِلْبِ الرَّجُلِ الْحَازِمِ	أَذْهَبَ	عَقْلٍ وَدِينٍ	مِنْ نَاقِصَاتِ	مَا رَأَيْتُ	Buharî
مِنْكُنَّ	لِذِي لُبِّ	أَغْلَبَ	عَقْلٍ وَدِينٍ	مِنْ نَاقِصَاتِ	مَا رَأَيْتُ	Müslim
مِنْ إِحْدَاكُنَّ	لِلْبِ الرَّجُلِ الْحَازِمِ	أَذْهَبَ	عَقْلٍ وَدِينٍ	مِنْ نَاقِصَاتِ	مَا رَأَيْتُ	İbn Huzeyme

إِبْنُ حِبَّانٍ	مَا رَأَيْتُ	مِنْ نَاقِصَاتِ	عَقْلِ وَدِينٍ	أَذْهَبَ	لِلْبَّ الرَّجُلِ الْحَازِمِ	مِنْ إِحْدَاكُنَّ
إِبْنُ مَعْدٍ	مَا رَأَيْتُ	مِنْ نَاقِصَاتِ	عَقْلِ وَدِينٍ	أَذْهَبَ	لِلْبَّ الرَّجُلِ الْحَازِمِ	مِنْ إِحْدَاكُنَّ
Beyhakî Ma'rifê, es-Sünen, el-Adab	مَا رَأَيْتُ	مِنْ نَاقِصَاتِ	عَقْلِ وَدِينٍ	أَذْهَبَ	لِلْبَّ الرَّجُلِ الْحَازِمِ	مِنْ إِحْدَاكُنَّ
Beyhakî es- Sünenü'l- kübrâ	مَا رَأَيْتُ	مِنْ نَاقِصَاتِ	عَقْلِ وَدِينٍ	أَذْهَبَ	لِلْبَّ الرَّجُلِ الْحَازِمِ	مِنْ إِحْدَاكُنَّ

بُحَارِي	أَلَيْسَ شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ مِثْلَ نِصْفِ شَهَادَةِ الرَّجُلِ
—	
مُسْلِمٌ	فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ
إِبْنُ هُزَيْمَةَ	أَلَيْسَ شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ مِثْلَ نِصْفِ شَهَادَةِ الرَّجُلِ
إِبْنُ حِبَّانٍ	أَلَيْسَ شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ مِثْلَ نِصْفِ شَهَادَةِ الرَّجُلِ
إِبْنُ مَعْدٍ	أَلَيْسَ شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ نِصْفُ شَهَادَةِ الرَّجُلِ
Beyhakî (Marife, es-Sünenü'l- kübrâ, es-Sünenü's- Suğra)	أَلَيْسَ شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ مِثْلَ نِصْفِ شَهَادَةِ الرَّجُلِ
Beyhakî (Adab)	أَلَيْسَ أَنَّ شَهَادَةَ الْمَرْأَةِ مِثْلُ نِصْفِ شَهَادَةِ الرَّجُلِ

أَلَيْسَ إِذَا حَاضَتْ لَمْ تُصَلِّ وَلَمْ تَصُمْ	Buhârî
—	
وَتَمَكُّثُ اللَّيَالِي مَا تُصَلِّي، وَتُفْطِرُ فِي رَمَضَانَ	Müslim
أَلَيْسَ إِذَا حَاضَتْ الْمَرْأَةُ لَمْ تُصَلِّ وَلَمْ تَصُمْ	İbn Huzeyme
لَيْسَتْ إِذَا حَاضَتْ الْمَرْأَةُ لَمْ تُصَلِّ وَلَمْ تَصُمْ	İbn Hibbân
لَيْسَ إِذَا حَاضَتْ الْمَرْأَةُ لَمْ تُصَلِّ وَلَمْ تَصُمْ	İbn Mende
أَوَلَيْسَ إِذَا حَاضَتْ الْمَرْأَةُ لَمْ تُصَلِّ، وَلَمْ تَصُمْ	Beyhakî (Marife, Adab, es-Sünenü's-Suğra)
أَلَيْسَ إِذَا حَاضَتْ الْمَرْأَةُ لَمْ تُصَلِّ وَلَمْ تَصُمْ	Beyhakî (es-Sünenü'l-kübrâ)

C. EBÛ HÜREYRE RİVAYETLERİ

Ebû Hüreyre rivayetleri Ebû Sâlih es-Semmân ve Ebû Saîd el-Makburî olmak üzere iki tabiin vasıtasıyla devam etmiştir. Metinlerde yer alan ilave ve ihtisar durumlarını bu iki râvî alt başlığında inceleyeceğiz.

1. Ebû Sâlih Es-Semmân Tarîkleri

Ebû Sâlih es-Semmân rivayetlerinin Süheyl b. Ebû Sâlih ve Abdulaziz b. Muhammed olmak üzere iki müşterek râvîsi bulunmaktadır. Abdulaziz b. Muhammed'den de rivayet Hureym b. Mis'ar kanalıyla Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde, Ya'kûb b. Humeyd kanalıyla İbn Ebû Âsım'ın *Kitabu's-sünne*'sinde, Ahmed b. Abde kanalıyla İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh*'inde ve Abdullah b. Zübeyr kanalıyla İbn Mende'nin *İman*'ında yer almıştır.

Ebû Sâlih es-Semmân kanalıyla gelen rivayetlerin ortak metni şu şekildedir: Hz. Peygamber hutbesinin ardından kadınlara yönelmiş, sadaka vermelerini tavsiye ederek, cehennemdekilerin çoğunu kadınların teşkil ettiğini söylemiştir. Sebep olarak, kadınların laneti fazla yapmaları ve kocalarına karşı nankörlük ettiklerini belirten Hz. Peygamber, “Akıllı ve dini eksik olup da akıllı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim” diyerek, akıl eksikliğini iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olmasına, din eksikliğini ise kadınların (hayız dönemlerinde) üç dört gün namaz kılmamaları ve ramazan ayında oruç tutmamalarına bağlamıştır.

Diğerlerinden farklı olarak İbn Ebû Âsım'ın *Kitabu's-sünne*'sinde Hz. Peygamber'in hanımlara yönelik sadaka tavsiyesinde bulunması yer almamıştır. Rivayeti İbn Ebû Âsım'a ulaştıran Ya'kûb b. Humeyd'in aynı tabakadaki diğer râvîlere kıyasla daha zayıf olması da bu durumu açıklayıcı mahiyettedir.

2. Ebû Saîd el-Makbûrî Tarîkleri

Ebû Saîd el-Makburî rivayetlerinin ortak râvîsi Amr b. Ebû Amr'dır. Ondan sonra rivayet iki kola ayrılarak Süleyman b. Bilal ve İsmail b. Cafer aracılığıyla devam etmiştir. Süleyman b. Bilal kanalıyla rivayet İbn Mende'nin *İman*'ında yer alırken İsmail b. Cafer'den nakledilen rivayetler Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*, Müslim'in *es-Sahîh*,

Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *Müsnedu Ebû Ya'lâ*, İbn Huzeyme'nin *es-Sahîh* ve yine İbn Mende'nin *İman*'ında yer almıştır.

Bu rivayetlerin ortak metni şu şekildedir: Hz. Peygamber (s.a.s), bir gün sabah namazından çıktı, kadınlar da mescide gelmişlerdi. Onların yanına geldi ve şöyle dedi: “Ey kadınlar topluluğu! Aklı ve dini eksik olup da aklı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim. Kıyamet gününde cehennemdekilerin çoğunun siz kadınlar olduğunu gördüm. Elinizden geldiğince Allah’a yakınlaşmaya çalışınız.” Kadınlar içinde Abdullah b. Mes’ûd’un hanımı da vardı; Abdullah b. Mes’ûd’un yanına geldi, Hz. Peygamber’den duyduklarını anlattı ve kendisine ait bir gerdanlığı aldı. İbn Mes’ûd sordu: “O gerdanlıkla nereye gidiyorsun?” Karısı: “Onunla Allah azze ve celle ile Rasulüne yakınlaşmaya gidiyorum, belki Allah beni cehennem ehli eylemez!” diye cevap verdi. İbn Mes’ûd: “Yazık sana! Buraya gel ve onu bana ve oğluma tasadduk et! Onun ehli benim” dedi. Karısı: “Onu Hz. Peygamber’e götürüp (fıkrını alıncaya dek) Allah’a yemin olsun ki, hayır!” dedi. Kadın Hz. Peygamber’e gitti ve (görüşmek için) izin istedi. Peygamber (s.a.s)’e: “ Bu Zeynep’tir. Senden izin istiyor Ya Rasulallah!” dediler. O: “ Bu hangi Zeynep?” diye sordu. “Abdullah b. Mes’ûd’un karısı” dediler. “Ona izin verin buyurdu”. Zeynep Hz. Peygamber’in yanına geldi ve şöyle dedi: “ Ey Allah’ın Rasulü! Ben senin bir konuşmanı duydum. Döndüğümde Abdullah b. Mes’ûd’a anlattım. Allah’a ve sana yakınlaşabilmek ve Allah’ın beni cehennem ehlinden eylememesi ümidiyle, (infak etmek üzere) gerdanlığımı aldım. Fakat İbn Mes’ûd, bu gerdanlığı kendisine ve oğluna tasadduk etmemi, bu sadakanın asıl yerinin kendisi olduğunu söyledi. Ben de “Hz. Peygamber izin verene dek (olmaz) dedim.” Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): “Bunu kocana ve oğluna tasadduk et, onlar buna daha layıktır” buyurdu. Sonra Zeynep şöyle dedi: “ Ey Allah’ın Rasulü! Bizim yanımızda durduğunda, senden duyduğumuz - Aklı ve dini eksik olup da aklı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim- sözleri hakkında ne buyurursunuz? Dinlerimizin ve akıllarımızın eksikliği nedir ey Allah’ın Rasulü?” Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle cevap verdi: “ Dinlerinizdeki eksiklik olarak bahsettiğim şey, hayızdır. Biriniz hayız gördüğünde, Allah’ın dilediği (bir müddet süresince) namaz kılmadan, oruç tutmadan oturur. İşte bu, dinlerinizin eksikliğidir. Akıllarınızdaki eksiklik olarak zikettiğim şeye gelince, bu da şahitliktir ki, kadının şahitliği ancak yarım şahitliktir.”

Diğerlerinden farklı olarak İbn Huzeyme'nin *es-Sahih*'inde yer alan rivayette Hz. Peygamber ile Zeynep arasında geçen diyalogun ardından Hz. Zeyneb'in Hz. Peygamber'e yönelttiği "Aklı ve dini eksik olup da aklı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim, sözleri hakkında görüşünüz nedir?" sorusuna ve Hz. Peygamber'in cevabına yer verilmemiştir. Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında yer alan rivayette ise Hz. Peygamber ile Zeynep arasındaki diyalog hiç yer almamıştır.

Müslim'in İbn Ömer tarîkinde yer alan rivayetin metni diğer rivayetlerle birebir uyuşmaktadır. Rivayetin sonunda Müslim'in Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd tarîklerinin yalnızca isnadlarını zikretmesi, onun bu tarîkleri asıl değil de mütabaat amaçlı aldığını göstermektedir. Nitekim Müslim rivayeti, Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd'in Müslim dışındaki rivayetleri ile karşılaştırıldığında mevcut görülen lafız farklılıkları tablolarda daha net ortaya çıkmaktadır.

Şimdiye kadar olan tüm rivayetlere bakıldığında Hz. Peygamber hanımlara hitap ederken "aklı ve dini eksik" ifadesini kullandığında, konuşma esnasında toplulukta bulunan kadınlardan biri bu noksanlığın mahiyetini sormuştur. Ancak Ebû Hüreyre'nin el-Makburî kanalıyla gelen rivayetlerinde, daha sonra Rasûlullah'ı ziyaret eden ve sadaka hakkında soru soran Zeynep özel olarak bu soruyu Hz. Peygamber'e sormuş görünmektedir.

Aslında rivayetlerin büyük bir kısmı Hz. Peygamber hanımlar topluluğuna hitap ederken orada bulunan bir kişinin –bazı rivayetlerde bu kişi Zeynep'tir- aynı ortamda soruları sorduğuna delalet eder. Rasûlullah'ın yanına daha sonra gittiğinde sorular sorduğunu gösteren rivayetler sadece el-Makburî kanalıyla gelen Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya'lâ, İbn Hibbân ve İbn Mende rivayetleridir ki bu da elimize ulaşan tüm rivayetlere bakıldığında azınlığı teşkil etmektedir.

Bu rivayetler Zeyneb'in soruyu sonra sorduğunu gösteren kaynaklara Amr b. Ebû Amr vasıtasıyla ulaşmıştır. Dolayısıyla bu soruyu Zeyneb'in sonda sorduğuna dair farklılık büyük bir ihtimalle Amr b. Ebû Amr²⁸⁵ kaynaklıdır. Amr b. Ebû Amr tarîkinde yer aldığı

²⁸⁵ Amr b. Ebû Amr'ın cerh-tadil değerlendirmeleri şu şekildedir: Yahya b. Main Amr b. Ebû Amr'ı "fi hadisihi za'f/ hadisinde azıcık za'f vardır", "leyse bi'l-kavi/ kuvvetli değildir", "leyse bi hücce/ hadisi delil değildir", "leyse bi zake'l-kavi/ o, aradığın gibi kuvvetli değildir" ifadeleriyle değerlendirmiştir. Ahmed b. Hanbel kendisi hakkında "leyse bihi be's/ hadisinde sakınca yoktur" derken Ebû Zür'a, Amr b. Ebû Amr'ın sika olduğu görüşündedir. Ebû Hâtim kendisini "la be'se bihi/ hadisinde sakınca yoktur" şeklinde değerlendirmiş, Nesâî Amr b. Ebû Amr hakkında "leyse bi'l-kavi/ kuvvetli değildir" değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Adî Amr b. Ebû Amr'dan hadis alanlar arasında Malik b. Enes'in bulunduğunu ve onun sadûk ve sika kabul etmediği râvîlerden hadis rivayetinde bulunmadığını söyleyerek

halde Zeyneb'in sorusunun yer almadığı Müslim, Nesâî ve İbn Huzeyme rivayetleri ise muhtasar rivayetlerdir. Bu durum konuyla ilgili gerek İbn Ömer ve Ebû Saîd rivayetlerine gerek Ebû Hüreyre'den gelen Ebû Sâlih'in rivayetlerine muhalif bir rivayettir.

Çalışmamıza konu olan hadiste yer alan ortak cümleleri şema üzerinde incelediğimizde Ebû Hüreyre tarîklerinin oluşturduğu tablo şu şekildedir:

أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ	وَإِنِّي قَدْ رَأَيْتُ أَنَّكَ	Ahmed b. Hanbel
أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ	فَإِنِّي رَأَيْتُكَ	Müslim
أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ	فَإِنَّكَ	Tirmizî
—	—	İbn Ebû Âsım
—	—	Nesâî
أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	وَإِنِّي رَأَيْتُ أَنَّكَ	Ebû Ya'lâ
أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ	إِنَّكَ	İbn Huzeyme
أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	وَإِنِّي قَدْ رَأَيْتُ أَنَّكَ	İbn Huzeyme
أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ	فَإِنَّكَ	İbn Mende

Amr b. Ebû Amr'ı “la be'se bihi/ hadisinde sakınca yoktur” şeklinde değerlendirmiştir. Bu râvî ile ilgili detaylı bilgi bu çalışmanın birinci bölümünde, s.95'te verilmiştir.

أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ	وَإِنِّي رَأَيْتُ أَنَّكَ	İbn Mende
أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	وَإِنِّي رَأَيْتُ أَنَّكَ	İbn Mende

_____	_____	Ahmed b. Hanbel
وَتَكْفُرَنَّ الْعَشِيرَ	تُكْثِرَنَّ اللَّعْنَ	Müslim
يَعْنِي وَكُفِرُكُنَّ الْعَشِيرَ	لِكثَرَةِ لَعْنِكُنَّ	Tirmizî
_____	_____	İbn Ebû Âsım
_____	_____	Nesâî
_____	_____	Ebû Ya'lâ
وَكُفِرُكُنَّ الْعَشِيرَ	بِكثَرَةِ اللَّعْنِ	İbn Huzeyme
_____	_____	İbn Huzeyme

وَكُفِّرُكُنَّ الْعَشِيرَ	لِكَثْرَةِ لَعْنِكُنَّ	İbn Mende
—	—	İbn Mende

مِنْكُمْ	بِقُلُوبِ دَوِي الْأَلْبَابِ	أَذْهَبَ	عُقُولِ وَدِينِ	مِنْ نَوَاقِصِ	مَا رَأَيْتُ	Ahmed b. Hanbel
مِنْكُمْ	لِذِي لُبِّ	أَغْلَبَ	عَقْلٍ وَدِينِ	مِنْ نَاقِصَاتِ	مَا رَأَيْتُ	Müslim
مِنْكُمْ	لِدَوِي الْأَلْبَابِ وَدَوِي الرَّأْيِ	أَغْلَبَ	عَقْلٍ وَدِينِ	مِنْ نَاقِصَاتِ	مَا رَأَيْتُ	Tirmizî
مِنْكُمْ	لِدَوِي الْأَلْبَابِ وَدَوِي الرَّأْيِ	أَغْلَبَ	عَقْلٍ وَدِينِ	مِنْ نَاقِصَاتِ	مَا رَأَيْتُ	İbn Ebû Âsım
مِنْكُمْ	بِقُلُوبِ دَوِي الْأَلْبَابِ	أَذْهَبَ	عُقُولِ قَطُّ وَدِينِ	مِنْ نَوَاقِصِ	مَا رَأَيْتُ	Nesâî
مِنْكُمْ	بِقُلُوبِ دَوِي الْأَلْبَابِ	أَذْهَبَ	عُقُولِ وَدِينِ	مِنْ نَوَاقِصِ	مَا رَأَيْتُ	Ebû Ya'lâ
مِنْكُمْ	لِدَوِي الْأَلْبَابِ وَدَوِي الرَّأْيِ	أَغْلَبَ	عَقْلٍ وَدِينِ	مِنْ نَاقِصَاتِ	مَا رَأَيْتُ	İbn Huzeyme
مِنْكُمْ	بِقُلُوبِ دَوِي الْأَلْبَابِ	أَذْهَبُ	عُقُولِ قَطُّ وَدِينِ	مِنْ نَوَاقِصِ	مَا رَأَيْتُ	İbn Huzeyme

مَا رَأَيْتُ	نَاقِصَاتِ	عَقْلٍ وَدِينٍ	أَغْلَبُ	لِأَوَّلَى الرَّأْيِ	مِنْكُمْ	İbn Mende
مَا رَأَيْتُ	مِنْ نَوَاقِصِ	عَقْلٍ وَدِينٍ	أَذْهَبُ	بِعُقُولِ دَوِي الْأَلْبَابِ	مِنْكُمْ	İbn Mende
مَا رَأَيْتُ	نَوَاقِصِ	عُقُولٍ وَدِينٍ	أَذْهَبُ	لِعُقُولِ دَوِي الْأَلْبَابِ	مِنْكُمْ	İbn Mende

فَشَهَادَتُكُنَّ إِنَّمَا شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ نِصْفُ شَهَادَةٍ	Ahmed b. Hanbel
فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ تَعْدِلُ شَهَادَةَ رَجُلٍ	Muslim
شَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ مِنْكُمْ بِشَهَادَةِ رَجُلٍ	Tirmizî
شَهَادَةُ الْمَرْأَتَيْنِ مِنْكُمْ بِشَهَادَةِ رَجُلٍ	İbn Ebû Âsım
فَشَهَادَتُكُنَّ إِنَّمَا شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ نِصْفُ شَهَادَةٍ	Nesâî
إِنَّمَا شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ نِصْفُ شَهَادَةٍ	Ebu Ya'la
شَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ مِنْكُمْ بِشَهَادَةِ رَجُلٍ	İbn Huzeyme
—	

شَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ مِنْكُنَّ بِشَهَادَةِ رَجُلٍ	İbn Mende
إِنَّمَا شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ نِصْفُ شَهَادَةِ الرَّجُلِ	
فَإِنَّ اللَّهَ جَعَلَ شَهَادَةَ امْرَأَتَيْنِ مِنْكُنَّ شَهَادَةَ رَجُلٍ	

فَالْحَيْضَةُ الَّتِي تُصِيبُكَ تَمْكُتُ إِحْدَاكُنَّ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ تَمْكُتَ لَا تُصَلِّي وَلَا تَصُومُ	Ahmed b. Hanbel
وَتَمْكُتُ اللَّيَالِي مَا تُصَلِّي، وَتُفْطِرُ فِي رَمَضَانَ	Muslim
الْحَيْضَةُ تَمْكُتُ إِحْدَاكُنَّ الثَّلَاثَ وَالْأَرْبَعَ لَا تُصَلِّي	Tirmizî
الْحَيْضُ تَمْكُتُ الثَّلَاثَ وَالْأَرْبَعَ وَلَا تُصَلِّي	İbn Ebû Âsım
فَالْحَيْضَةُ الَّتِي تُصِيبُكَ تَمْكُتُ إِحْدَاكُنَّ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ تَمْكُتَ لَا تُصَلِّي وَلَا تَصُومُ	Nesâi
فَالْحَيْضَةُ الَّتِي تُصِيبُكَ تَمْكُتُ إِحْدَاكُنَّ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ تَمْكُتَ لَا تُصَلِّي وَلَا تَصُومُ	Ebû Ya'la
الْحَيْضَةُ تَمْكُتُ إِحْدَاكُنَّ الثَّلَاثَ أَوِ الْأَرْبَعَ لَا تُصَلِّي	İbn Huzeyme
—	

الْحَيْضَةُ تَمْكُثُ إِحْدَاكُنَّ الثَّلَاثَ وَالْأَرْبَعَ لَا تُصَلِّي	İbn Mende
فَالْحَيْضَةُ الَّتِي تُصِيبُكُنَّ تَمْكُثُ إِحْدَاكُنَّ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ تَمْكُثَ لَا تَصُومُ وَلَا تُصَلِّي	
فَإِنَّ إِحْدَاكُنَّ تَدْعُ الصَّلَاةَ اللَّيَالِي وَالْأَيَّامَ وَتُفْطِرُ رَمَضَانَ	

D. ABDULLAH B. MES'ÛD RİVAYETLERİ

Abdullah b. Mes'ûd rivayetlerinin tek müşterek râvîsi Vâil b. Mehane'dir. Vâil b. Mehane'den sonra rivayet Zer b. Abdullah ve Zir b. Hubeyş vasıtasıyla iki kola ayrılarak devam etmiştir.

Zer b. Abdullah kanalıyla gelen rivayetler Dârimî'nin *es-Sünen*, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *Müsnedü Ebî Ya'la*, Şâşî'nin *el-Müsned*, İbn Hibbân'ın *el-Müsnedü's-sahîh* ve Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde, Zir b. Hubeyş kanalıyla gelen rivayet de yalnızca Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde yer almıştır.

Abdullah b. Mes'ûd rivayetlerini incelediğimizde, bazı tarîklerinde diğer tüm rivayetlerden farklı olarak çalışma konumuz olan “Aklı ve dini eksik olup da aklı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim” ifadesini mevkuf olarak görmekteyiz. Dârimî'nin *es-Sünen*, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin *Müsnedü Ebî Ya'la*'sında geçen iki rivayetten biri, Şâşî'nin *el-Müsned* ve İbn Hibbân'ın *el-Müsnedü's-sahîh*'inde yer alan rivayetlerin ilgili cümlesinin Rasûllah'a değil İbn Mes'ûd'da dayandırıldığı görülmektedir.

Ayrıca Hz. Peygamber'in Zeynep ile arasında geçen diyalog Abdullah b. Mes'ûd rivayetlerinin hiçbirinde yer almamış, rivayetler Rasûlullah'ın hanımlara sadaka vermelerini tavsiye etmesiyle başlamış, akıl ve din eksikliği söyleminin sebeplerine dair ifadeleriyle son bulmuştur. Fakat yukarıda zikredildiği üzere bu söylem kimi rivayetlerde Rasûlullah'a kimi rivayetlerde ise İbn Mes'ûd'a atfedilmiştir.

Elimize ulaşan merfu rivayetlerde “aklı ve dini eksik” ifadesininin sebebini sorgulayan bir kadındı. İbn Mes'ûd tarîklerinde yer alan mevkuf rivayetlerin bir kısmında ise bu sorunun bir erkek tarafından sorulduğu görülmektedir. Bu durum akıllara sorunun iki defa sorulmuş olup olamayacağını getirebilir ancak ne Vâil'den gelen rivayetlerde ne de Vâil'in iki talebesinden gelen rivayetlerde bu sorunun ayrıca İbn Mes'ûd'a da sorulduğunu net olarak ortaya koyan bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece Zer b. Abdullah'ın râvîsi Hakem b. Uteybe'nin tarîklerinden bir rivayet hariç diğer rivayetler mevkuf gözükmektedir. Bu da bu farklılığın yani merfu bir hadisi mevkufmuş gibi nakletme şeklindeki rivayet farklılığının Hakem b. Uteybe kaynaklı olduğunu düşündürmektedir.

Mevkuf nakledilen bir başka tarîkse yine Zer b. Abdullah kanalıyla gelen ve isnadında Abdülazîz b. Abdussamed'in bulunduğu tarîktir. Bu tarîk Ebû Ya'lâ'ya ulaşmıştır. Ancak Abdülazîz'in tabakasındaki diğer râvî Cerîr b. Abdülhamit bu rivayeti

aynı asla sahip olmasına rağmen merfu nakletmiştir. Bu da aslında Abdülazîz b. Abdussamed tarîkinin de merfu olması gerektiği ihtimalini düşündürmektedir.

Aşağıdaki tabloda daha net görüleceği üzere, el-Hakem b. Uteybe vasıtasıyla gelen tarîkler Ebû Ya'lâ tarîki dışında mevkuf rivayetlerdir. Ebû Ya'lâ'da mevkuf olarak yer alan tarîk ise rivayeti merfu olarak nakleden Cerîr b. Abdülhamit ile aynı tabakaya sahip Abdülazîz b. Abdussamed'den nakledilmiştir. Bu durum Ebû Ya'lâ'nın iki tarîki yani kendisine ulaşan İbn Ebû Bekr ile Ebû Heyseme tarîklerini kalb-i mürekkep şeklinde nakletmiş olma ihtimalini düşündürmektedir.

Abdullah b. Mes'ûd rivayetlerinin ortak cümlelerini şema üzerinde incelediğimizde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır.

أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ	فَإِنَّكُمْ	Dârimî
أَكْثَرُ أَهْلِ جَهَنَّمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	فَإِنَّكُمْ	Ebû Ya'lâ
أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ	فَإِنَّكُمْ	Ebû Ya'lâ
أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ	فَإِنَّكُمْ	Şâî
أَكْثَرُ أَهْلِ النَّارِ	فَإِنَّكُمْ	İbn Hibbân
أَكْثَرُ أَهْلِ جَهَنَّمَ	فَإِنَّكُمْ	Hâkim

وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ	إِنَّكُمْ تُكْفِرْنَ اللَّعْنَ	Dârimî
وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ	إِنَّكُمْ تُكْفِرْنَ اللَّعْنَ	Ebû Ya'lâ
وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ	إِنَّكُمْ تُكْفِرْنَ اللَّعْنَ	Şâî
وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ	إِنَّكُمْ تُكْفِرْنَ اللَّعْنَ	İbn Hibbân

وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ	لَأَنْتُمْ تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ	Hâkim
وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ	إِنَّكُمْ تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ	Hâkim

مِنْ نَاقِصِي	الدِّينِ وَالْعَقْلِ	أَغْلَبَ	لِلرِّجَالِ ذَوِي الْأَمْرِ عَلَى أُمُورِهِمْ	مِنْ النِّسَاءِ	Dârimî
نَاقِصَ	الْعَقْلِ وَالِدِّينِ	أَغْلَبَ	عَلَى الرِّجَالِ ذَوِي الْأَحْلَامِ عَلَى أُمُورِهِمْ	مِنْ هَذِهِ النِّسَاءِ	Ebû Ya'lâ
مِنْ نَاقِصَةٍ	الْعَقْلِ وَالِدِّينِ	أَغْلَبَ	لِلرِّجَالِ ذَوِي الْأَمْرِ	مِنْ النِّسَاءِ	Ebû Ya'lâ
مِنْ نَاقِصِي	الْعَقْلِ وَالِدِّينِ	أَغْلَبَ	لِلرِّجَالِ ذَوِي الْأَمْرِ عَلَى أُمُورِهِمْ	مِنْ النِّسَاءِ	Şâşî
مِنْ نَاقِصَاتِ	الْعَقْلِ وَالِدِّينِ	أَغْلَبَ	عَلَى الرِّجَالِ ذَوِي الْأَمْرِ عَلَى أُمُورِهِمْ	مِنْ النِّسَاءِ	İbn Hibbân
مِنْ نَاقِصَاتِ	عَقْلٍ وَدِينٍ	أَغْلَبَ	لِلرَّجُلِ	مِنْكُمْ	Hâkim
مِنْ نَاقِصِ	الدِّينِ وَالرَّأْيِ	أَغْلَبَ	لِلرِّجَالِ ذَوِي الْأَمْرِ عَلَى أُمُورِهِمْ	مِنْ النِّسَاءِ	Hâkim

جُعِلَتْ شَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ بِشَهَادَةِ رَجُلٍ	Dârimî
فَشَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ بِشَهَادَةِ رَجُلٍ	Ebû Ya'la
جَعَلَ شَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ بِشَهَادَةِ رَجُلٍ	
فَإِنَّهَا جُعِلَتْ شَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ كَشَهَادَةِ رَجُلٍ	Şaşı
فَإِنَّ شَهَادَةَ امْرَأَتَيْنِ بِشَهَادَةِ رَجُلٍ	İbn Hibbân
—	Hâkim
فَجُعِلَتْ شَهَادَةُ امْرَأَتَيْنِ بِشَهَادَةِ رَجُلٍ	

تَمَكُّتْ كَذَا وَكَذَا مِنْ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ لَا تُصَلِّيَ اللَّهُ صَلَاةً	Dârimî
فَإِنَّهُ يَأْتِي عَلَى إِحْدَاهُنَّ مَا شَاءَ اللَّهُ مِنْ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ لَا تَسْجُدُ لِلَّهِ فِيهِ سَجْدَةً	Ebu Ya'la
تَلْبُثُ لَا أُدْرِي كَمْ يَوْمٍ لَا تُصَلِّيَ	
فَإِنَّهَا يَأْتِي عَلَيْهَا كَذَا وَكَذَا مِنْ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ لَا تُصَلِّيَ اللَّهُ صَلَاةً	Şaşı
فَإِنَّهُ يَأْتِي عَلَى إِحْدَاهُنَّ كَذَا وَكَذَا مِنْ يَوْمٍ لَا تُصَلِّيَ فِيهِ صَلَاةً وَاحِدَةً	İbn Hibbân
—	Hâkim
فَإِنَّ إِحْدَاهُنَّ تَقْعُدُ مَا شَاءَ اللَّهُ مِنْ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ لَا تَسْجُدُ لِلَّهِ سَجْدَةً	

Hız. Peygamber hanımlara sadakada bulunmalarını tavsiye etmesinin ardından bunun sebebi olarak kadınların cehennemın çoğunluğunu teşkil ettiğini ifade etmiştir. Rasullah'ın (s.a.s) bazı rivayetlerde “gördüm” bazılarının da ise “bana gösterildi” şeklinde ifade ettiğı cehennemın çoğunluğunu kadınların teşkil etmesi mevzusunda orada bulunan hanımlardan Rasûlullah'a soruları soran kişi farklı şekillerde tarif edilmiştir. Fakat hadisi nakleden dört sahâbî râvînin de rivayetleri kendi içinde mutabakat göstermiş olup aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Abdullah b. Ömer	Ahmed b. Hanbel	قَالَتْ	
	Müslim	فَقَالَتْ امْرَأَةٌ مِنْهُمْ جَزَلَةٌ	
	İbn Mâce	فَقَالَتْ امْرَأَةٌ مِنْهُمْ جَزَلَةٌ	
	Ebû Dâvud	قَالَتْ	
	İbn Ebû Âsim	قُلْنَ	
	İbn Mende	فَقَالَتْ امْرَأَةٌ جَزَلَةٌ	
		فَقَالَتْ امْرَأَةٌ مِنْهُمْ جَزَلَةٌ	
		فَقَالَتْ امْرَأَةٌ جَزَلَةٌ	
		فَقَالَتْ امْرَأَةٌ مِمَّنْ حَوْلَهُ	
	Beyhakî	Ma'rife	قَالَتْ
		Şu'abü'l- iman	فَقَالَتْ امْرَأَةٌ مِنْهُمْ
			فَقَالَتْ امْرَأَةٌ مِنْهُمْ جَزَلَةٌ
		Es- Sünenü'l- kübrâ	فَقَالَتْ امْرَأَةٌ مِنْهُمْ
			قَالَتْ

Ebû Saîd el-Hudrî	قُلْنَ	
Ebû Hüreyre	Ahmed b. Hanbel	قَالَتْ (Zeynep)
	Tirmizî	فَقَالَتْ امْرَأَةٌ مِنْهُنَّ
	İbn Ebû Âsım	فَقَالَتْ امْرَأَةٌ
	Nesâî	—
	Ebû Ya'lâ	قَالَتْ (Zeynep)
	İbn Huzeyme	فَقَالَتْ امْرَأَةٌ جَزَلَةٌ
		—
	İbn Mende	فَقَالَتْ امْرَأَةٌ مِنْهُنَّ جَزَلَةٌ
		قَالَتْ (Zeynep)
		قَالَتْ (Zeynep)
Abdullah b. Mes'ûd	قَالَتْ امْرَأَةٌ لَيْسَتْ مِنْ عِلْيَةِ النِّسَاءِ	

Çalışma konumuz olan hadisin muhteva farklılıkları, dört sahâbî râvî üzerinden ve kaynaklarda yer aldığı şekliyle şu şekilde gösterilmiştir:

		يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصَدَّقْنَ وَأَكْثِرْنَ الْإِسْتِغْفَارَ ، فَإِنِّي رَأَيْتُكُمْ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ ، لِكثْرَةِ اللَّعْنِ وَكُفْرِ الْعَشِيرِ	مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتٍ عَقْلٍ وَدِينٍ ، أَغْلَبَ لِيْ لُبٌّ مِنْكُمْ	وَمَا نُقْصَانُ الْعَقْلِ وَالدِّينِ ...	جَاءَتْ زَيْنَبُ امْرَأَةُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ ...
Abdullah b. Ömer	Ahmed b. Hanbel	✓	✓	✓	—
	Müslim	✓	✓	✓	—
	İbn Mace	✓	✓	✓	—
	Ebu Dâvud	×	✓	✓	—
	İbn Ebu Âsım	✓	✓	✓	—
	İbn Mende	✓	✓	✓	—
	Beyhakî	—	✓	✓	—
Ebû Saîd el-Hudrî	Buhârî	✓	✓	—	✓
		✓	✓	✓	—
	Müslim	✓	✓	✓	—
	İbn Huzeyme	—	✓	✓	—
	İbn Hibbân	✓	✓	✓	✓
	İbn Mende	✓	✓	✓	✓
	Beyhakî (Marife, Âdâb)	✓	✓	✓	✓
	Beyhakî (es-Sünenü'l-kübrâ)	✓	✓	✓	—
	Beyhakî (es-Sünenü's-suğrâ)	—	✓	✓	—

Ebû Hureye	Ahmed b. Hanbel	✓	✓	✓	✓
	Müslim	✓	✓	✓	—
	Tirmizî				
	İbn Ebû Asım	—	✓	✓	—
	Nesâî	—	✓	—	—
	Ebû Ya'la	—	✓	✓	✓
	İbn Huzeyme	✓	✓	✓	—
		—	✓	—	—
	İbn Mende	✓	✓	✓	—
		—	✓	✓	✓
		—	✓	✓	✓
Abdullah b. Mes'ûd	Dârimî	✓	✓	✓	—
	Ebu Ya'la	✓	✓	✓	—
	Şâşî	✓	✓	✓	—
	İbn Hibbân	✓	✓	✓	—
	Hâkim	✓	✓	—	—
		✓	✓	—	—

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MUHTEVA TENKİDİ

A. HADİSİN KAVRAMLARI VE MANASI

1. Kavramlar

a. Akıl

Sözlükte mastar olarak “Bir nesneyi yakalamak, alıkoymak, tutmak, bırakmamak menetmek, engellemek ve bağlamak²⁸⁶ gibi anlamlara gelen “akıl”, aynı zamanda düşünme, anlama, ilim, fehm, idrak, zekâ, tefekkür, mülâhaza, fikir, kuvve-i hafıza, rey, tedbir, cehaletin/ahmaklığın zıddı²⁸⁷ manalarında kullanılır. Ayrıca gölgenin günün ortasında sabit kalması, devenin ayağını büküp bilekçesinin koluna bağlanması,²⁸⁸ ilacın karnı sıkıca tutması, koruması²⁸⁹ gibi anlamlara da gelen akıl kavramı, felsefe ve mantık terimi olarak “varlığın hakikatini idrak eden, maddi olmayan fakat maddeye tesir eden basit bir cevher, maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen güç” demektir.²⁹⁰

İbn Manzur *Lisanu’l-Arab*’ta aklın müradifi olarak hicr (حجر) ve nüha (نهي) kelimelerini zikretmiştir.²⁹¹ Kuran-ı Kerim’de *hicr* kelimesi bir yerde *nüha* kelimesi de iki yerde akıl anlamında kullanılmıştır.²⁹²

Kur’an-ı Kerim’e göre insanı insan yapan, ilahi emirler karşısında insanın yükümlülük ve sorumluluk altına girmesini sağlayan akıldır. Kur’an’da akıl kelimesi kırk dokuz yerde fiil şeklinde kullanılmıştır. Bu ayetlerde “akletme” nin yani aklı kullanarak

²⁸⁶ İsfahânî, Ragıp Hüseyin b. Muhammed b. Râşid, **Müfredat fi Garibi’l-Kuran**, (nşr. Muhammed Seyyid Kilânî), Kahire 1961, s.341

²⁸⁷ İbn Düreyd, Ebu Bekir Muhammed b. Hasan el-Basrî, **Cemhereti’l-Luğa**, Haydarabat 1926, s.128-129, İbn Manzur, Ebû’l-Fadl, Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, **Lisanü’l-Arab**, Beyrut 1997, IX, 326.

²⁸⁸ Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed, **el-Kamusü’l-muhit**, Mısır 1938, IV, 18-19.

²⁸⁹ Sami, Şemseddin, **Kamus-ı Türki**, İstanbul 1978, s.943.

²⁹⁰ Bolay, Süleyman Hayri, “Akıl”, **DİA**, II, 238. Akıl kavramıyla ayrıntılı bilgi için bkz. Tekineş, Ayhan, “Akıl Üzerine Tartışmalar”, **Divan**, 2001, Kirmanî, Ali Rıza, “Akıl ve Din”, **Misbah**, 2011, sy.11, Bekaroğlu, Mehmet, “Bir Anahtar Kavram: Akıl”, **I. İslam Düşüncesi Sempozyumu**, Beyan yy.

²⁹¹ İbn Manzur, **a.g.e.** IX. 326.

²⁹² el-Fecr 89/5, Taha 20/54.

doğru düşünmenin önemi üzerinde durulmuştur. Kur'an terminolojisinde akıl "bilgi edinmeye yarayan bir güç" ve "bu güç ile elde edilen bilgi" şeklinde tarif edilir.²⁹³

Kur'an-ı Kerim'de "akıl"a yakın manada kalb, fuad ve lüb/elbab kelimeleri de kullanılmıştır. Bu kelimeler "sezme, anlama ve bir şeyin mahiyetini kavrama gücü" anlamına gelir.

Hadislerde geçen akıl kelimesi "deveyi veya başka bir şeyi bağlamak, zaptetmek, diyet vermek" gibi kelime manaları yanında "hatırda tutmak, anlamak ve bilmek" gibi terim anlamlarını ifade eder.²⁹⁴

b. Lüb

Arap dilinde kabuğu atılıp içi yenen çerez, meyvelerin içi, bir şeyin iç tarafı, her şeyin özü anlamına gelen bu kelime, "bir nesnenin halis, seçkin ya da en iyi kısmını ifade eder".²⁹⁵ Aynı zamanda kalp, ruh, akıl manalarını da içeren "lüb" kelimesi²⁹⁶ tasavvuf kaynaklarında "kuruntu ve hayal kabuğundan arınmış ve mukaddes nurla aydınlanmış akıl" şeklinde tanımlanmıştır.²⁹⁷

İsfehani, *Müfredatü'l-elfazi'l-Kur'an*'da lüb kavramını; "Kirlerden, lekelerden arınmış halis akıl" olarak tanımlar. Bir görüşe göre "günah kirlerinden arınmış akıl" demektir. Buna göre de "her lüb akıldır fakat her akıl lüb değildir" diyerek açıklar.²⁹⁸

İnsanda bulunan şeylerin en iyisi ve dolayısıyla insanın özü olduğu için akla "lüb" denmiştir. Kur'an'da bu kelime 16 yerde "ulü'l-elbab" şeklinde kullanılır ve geçtiği her yerde anlamı olumludur. Bu yönüyle aklın Kur'an'da kullanılışıyla benzerlik arzeder. Kur'an bize kalbi; zikreden²⁹⁹, tedebbür eden,³⁰⁰ fikh eden³⁰¹ ve akleden³⁰² organımız olarak tanıtmaktadır.

²⁹³ İsfehânî, **Müfredat**, s.341.

²⁹⁴ Bolay, Süleyman Hayri, "Akıl", **DİA**, c.II, s.239. K.Kerim'de akıl kavramıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin, Naim, **Kur'an-ı Kerim'de Akıl ve Aklın Değeri Meselesi**, Konya 1989, Durur, Mehmet Ali, "Kur'an-ı Kerim'de Akıl Kelimesi", **Hikmet Yurdu**, 2015, sy.16.

²⁹⁵ Fîrûzâbâdî, **el-Kamusü'l-muhit**, I, 126-127, Sami, Şemseddin, **Kamus-ı Türki**, İstanbul 1978, s.1236.

²⁹⁶ İbn Manzur, **Lisanü'l-Arab**, XII, 215.

²⁹⁷ el-Cürçani, eş-Şerif Ali b. Muhammed, **et-Ta'rifat**, Beyrut 1983, s. 128.

²⁹⁸ İsfehani, **Müfredatü'l-elfazi'l-Kur'an**, (thk. Safvan Adnan Dâvudî), Dimeşk 1992, s.733.

²⁹⁹ er-Rad 13/28.

Bazıları da *lüb*’ ün, aslında aklın yeri olan kalbin ismi olduğunu söylerler.³⁰³ Kur’an’da bu kelimenin geçtiği yerlerde bu vasıf; tezekkür sahibi³⁰⁴, muttaki³⁰⁵, Allah’ın ahdini yerine getiren ve misakı bozmayan³⁰⁶, Allah’ın birleştirilmesini istediği hususları sürdüren, Rablerinden çekinip, kötü hesaptan korkan³⁰⁷ Rablerinin rızasını isteyip sabreden, salâti ikame eden, infak eden, kötülüğü iyilikle savan³⁰⁸ kişilere ait olarak gösterilmiştir.

Bu bilgilere göre ulü’l-elbab olmak, Allah’ın övgüsüne mazhar tüm özellikleri üzerinde toplamayı gerektirmektedir. Buradan çıkaracağımız sonuç; bu kelime “kalp” anlamına geliyorsa, kalbin ancak en müspet yönlerine işaret etmek için kullanılmaktadır. Yani kalbin icra ettiği olumlu fonksiyonlar ‘ulü’l-elbab’a ait olabilir. Eğer bu kelime akıl anlamına geliyorsa, zaten sıraladığımız özellikler ancak akıl sahibi olmakla kazanılabilir. Yani “lüb” kalbin olumlu yönünü ifade etmek için de, akı ifade etmek için de kullanılsa sonuç değişmemektedir.³⁰⁹

Çalışma konumuz olan hadiste, kadınların lüb sahibi erkeklerle galebe çaldığı bilgisi yer almaktadır. Biz, lüb sahibi olan erkeği akı başında bir erkek olarak tercüme ettik. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgiler “Erkeklere Galip Gelmek/ Erkeklere Galebe Çalmak” konu başlığında zikredilmiştir.

c. Noksanlık

Azalma, eksilme ve zayıflık anlamına gelen noksan kelimesi, bütünden ayrılan parça için kullanılır. Bu itibarla aslında, “dinin ve aklın noksanlığı” ifadesi dinin ve aklın eksik olduğu anlamına gelmemektedir.

³⁰⁰ el-Muhammed 47/24.

³⁰¹ el-Araf 7/179.

³⁰² el-Hac 22/46.

³⁰³ Şentürk, Mustafa, **Kur’an’da Akıl**, İstanbul 2004, s.104-106.

³⁰⁴ er-Rad 13/19.

³⁰⁵ el-Bakara 2/279.

³⁰⁶ er-Rad 13/20.

³⁰⁷ er-Rad 13/21.

³⁰⁸ er-Rad 13/22.

³⁰⁹ Tayfur, Hamdi, **Akletme Üzerine**, Mana yayınları, İstanbul, s.54-60. Kavram hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bayraklı, Bayraktar, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri**, III, 356-359.

“نقص”; Akıl ve reyde zayıflık anlamına gelen أفن kelimesi ile³¹⁰, kaybetmek ve eksilmek anlamındaki خسر, helak olmak, yok olmak anlamındaki تب ve eksik, düşük anlamındaki بخس kelimeleriyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda üstünlük ve fazlalık manasına gelen الفضل kelimesinin zıddı olarak sözlüklerde yer almıştır.

Noksan kelimesi نقص dan daha geniş anlama sahip olup hem eksik olmak hem de eksilen kısım demektir. Bundan dolayı noksanü'l akl ve'd-din denmez. Ayın yirmi dokuz çekmesi gibi sayıca eksiklik hükmen eksiklik değildir.³¹¹

Bu bilgilerden yola çıkarak bir erkeğin şahitliğiyle beraber iki kadının şahitliğinin istenmesi kadının aklının noksanlığını, kadının adet günlerinde ibadetlerini yerine getirmemesi de dininin noksanlığını göstermemektedir. Çünkü noksan kavramı aklın ve dinin kendisinin de azaldığını ifade ederken nakıs kavramı yalnızca eksilen kısma işaret etmektedir. Kadınların yalnızca borçlar konusunda bir erkeğin yanında iki şahit olarak istenmesi ile adet günlerinde namaz kılmadığı ve oruç tutmadığı günlerin sebep olduğu eksiklik bu duruma örnek teşkil etmektedir. Sayısal eksiklik hükmi eksiklik sayılmamaktadır. Nitekim aynı hadis metni içinde kadınların “lüb sahibi” olana galip gelebildiği ifade edilmektedir. Eğer “nakıs olma” hükmî ve mutlak eksiklik olsaydı galip olmak da mümkün olmayacaktı.

2. Muhteva

Hadisin muhtevası Hz. Peygamber'den nakledilen haberler arasında olan; “*cehennemden çoğunluğunu kadınların teşkil etmesi*” ve bunun sebepleri, “*kadınların aklının noksan olması*”, “*dininin noksan olması*”, “*erkeklerle galebe çalmaları*” ve Hz. Peygamber'in kadınları cehennemden uzak tutacak tavsiyeleri alt başlıkları ile değerlendirilebilir.

a. Cehennemden Çoğunluğunu Kadınların Teşkil Etmesi ve Sebepleri

Hz. Peygamber'in “*Cehennemden çoğunluğunu kadınların teşkil ettiği*” ifadesi Allah Teâlâ'nın adalet ilkesiyle çelişen bir durum gibi gözükebilir.³¹² İslam dininin temel

³¹⁰ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, I, 167.

³¹¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kamusü'l-muhit*, II, 320.

esaslarını, özellikle Allah'ın isim ve sıfatlarını az çok bilen herkes, Allah'ın kullarına asla zulmetmeyeceğini tartışmasız bir biçimde kabul eder, O'nun adalet sahibi olduğu hususunda asla şüphe duymaz. Allah'ın, kullarına karşı adaletle muamelesinin en bariz göstergelerinden biri de kullarına mükâfat ya da ceza verdiğinde kadın-erkek ayrımının olmamasıdır.³¹³ Kişi işlediği amellerle bağlantılı olarak cennet yahut cehenneme gider. Rahmet, merhamet ve adaleti tüm varlıkları kaplayan Allah'ın, cinsiyetlerinden ötürü erkekleri bağışlayıp kadınları cezalandırılması düşünülemez. Zira kadını kadın, erkeği erkek yaratan O'dur.³¹⁴

Kur'an'ı Kerim'de Allah'ın kulu olma, halifesi olma ve emaneti yüklenme açısından cinsiyet ayrımına gidilmemiştir. Hidayete erme, doğru yolu bulma ve mükafat ve cezada uygulanan eşitlik ilkesi³¹⁵ ile de, "insan" olmak açısından bir muhataplık söz konusudur.

Hz. Peygamber, mescitte hanımlar kısmına geçerek yalnızca onlara özel hitap ettiği sırada, kadınları cehenneme sürükleyecek amellerden bahsetmiştir. Cehennemin çoğunun kadınlardan meydana gelmesi, kadın olmanın cezalandırmayı gerektirmesi, cezaya sebep teşkil etmesi değildir. Bilakis Resulullah bir sonuçtan bahsetmektedir. Etrafındaki hanımları ve diğer kadınları bu sonuçtan muhafaza etmek için onlara nasihat etmektedir. Sadaka vererek ve istiğfarı çoğaltarak cehennem ateşinden kurtulacakları mesajını vermektedir. Hz. Peygamber'in sadece erkeklerden meydana gelen bir topluluğa hitap ederken de özellikle erkeklerin dikkat etmesi gereken hususlardan bahsetmiş olacağı muhakkaktır. Şu var ki kadınları cehenneme götüren amel olarak ifade edilen "iyiliğe karşı nankörlük ve lanet etmek" kadın olsun erkek olsun müslüman ahlakına yakışmayan, kimde ve nerede olursa olsun men edilen tutumlardır. Resulullah'ın sözleri bir sonuca işaret etmekte bu hataya kadınların daha kolay düşebilecekleri uyarısı içermektedir.

Matematiksel bir hesapla cennet veya cehennemde kadın-erkek cinsinin sayısının eşit olması adalet ifade etmez. Şüphe yok ki Allah'ın adaleti cinsiyete göre tecelli etmez.

³¹² en-Nisa 4/124, el-Ahzab 33/35, el-Mümin 40/40.

³¹³ en-Nisa 4/124.

³¹⁴ Şahyar, Ayşe Esra, "Kadınların Çoğu Cehennemlik mi?", <http://www.sonpeygamber.info/kadinlarin-cogu-cehennemlik-mi>

³¹⁵ Hucurat 49/13.

Cennete ya da cehenneme gitmek amellere bağlıdır. Peki kadınların amelleri erkeklere kıyasla daha mı az ya da günahları daha mı fazla sorusu bu noktada akla gelebilir. Ancak bir başka konuda karşımıza çıkan bir hadis bize meselenin başka boyutu olabileceğini de düşündürmektedir:

*“Kıyamet alametlerinden biri de erkeklerin azalması, elli kadının başında bir erkek olacak kadar kadınların sayısının artmasıdır”*³¹⁶ hadisi, kıyamete yakın kadın ve erkek nüfus oranının farkını gözler önüne serer. Kıyamete yakın zamanlarda 1/50 oranına gerileyecek bu denge, ahiret hayatındaki sayısal orana da yansiyacaktır. Bu durumda cehennemin çoğunluğunu kadınların teşkil etmesi kadınların nüfusunun fazlalığından kaynaklanabilir. Aynı durum pekâlâ cennetteki kadın sayısına da yansiyabilir. Nitekim bazı ilim adamları cennette de kadınların sayısının erkeklerin iki katı olacağını ifade etmişlerdir.

“Cennette her erkeğin Ademoğlu neslinden iki (dünya) hatunu vardır” hadisini dikkate alan âlimler, cehennem halkının çoğunluğunu kadınların teşkil etmesinin, Rasullah (sav)’in şefaatinde önce düşünülmesi halinde³¹⁷ veya cehennemi hak eden günahkar kadınların, cezalarını çektikten sonra henüz cennete girmeden önceki durumlarını ifade ettiğini söylemişlerdir. Bu durumda Hz. Peygamber’in şefaatine nail olan birçok günahkâr mümin kadının cennete girmesi ve orada çoğunluğu oluşturması mümkündür.³¹⁸

Hz. Peygamber daha çok kadınların işlediği “eşlerine karşı nankörlük ve lanette bulunmak” günahlarından sadaka vererek uzaklaşmaya teşvik eder. Eşe karşı nankörlük ve lanette bulunmamak, aile kurumunun sağlıklı bir şekilde ayakta durmasının temel taşlarıdır.³¹⁹

Bu ve buna benzer hadisi şeriflerde³²⁰ Hz. Peygamber hanımlara zaaflarını hatırlatmış, bunlardan korunma reçetesini de vererek cehenneme uğramayıp cennetlik olmayı hak edecek amellere teşvik etmiştir.

³¹⁶ Buhârî, “Nikah”, 67; Müslim, “İlim”, 9.

³¹⁷ Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Hanefi, ‘**Umdetu’l-kari şerhi Sahihi’l-Buhârî**, İdaretü’t-Tıbaati’l-Müniriyye, ty, III, 271.

³¹⁸ Güler, Zekeriya, “Kadın Akıl ve Din Bakımından Eksik midir?”, **Mehir**, 1998, s.17.

³¹⁹ Köktaş, Yavuz, **Güncel Hadis Yorum ve Tartışmaları**, İstanbul 2010, s.202-206.

³²⁰ “Bana namaz esnasında cehennem gösterildi. Onun alev toplanı görünce geri çekildim. Cehennem halkının çoğunun, sırrı ifşa eden, kendilerinden bir şey istenince cimri davranan, kendileri bir şey isteyince

“*Cehennem’in çoğunluğunu kadınların oluşturduğunu gördüm*” yahut “*bana gösterildi*” ifadelerinde yer alan “görmek” fiilini hadis şarihleri gerçek manada görme olarak anlamışlardır. İbn Hacer ve Aynî, Hz. Peygamber’in cehennemi görmesinin hem isra gecesini hem de kûsuf namazında gerçekleştiğini dile getirmişlerdir.³²¹ Ru’yetin hakiki manada görme olmayıp, suretin yansıması, temsili bir görme olduğunu ifade edenler de vardır.³²²

Hz. Peygamber’in cennet veya cehennemi hakiki manada görmüş olması ayet-i kerimeler³²³ ve hadis metinlerine uygun düşmektedir. Bazı ilim adamları ise cennet ve cehennem’in hal-i hazırda var olup olmadığı itibarıyla konuyu tartışmışlardır. Kıyamet günü hesaba çekilmeden önce cehenneme girilmeyeceğinden, kadınların cehennemde görülmesinin imkânsız olduğu ve “gördüm” ifadesini “görüyorum ki” veya “görüşüm odur ki” şeklinde değerlendirerek Hz. Peygamber’in o anda karşısında bulunan kadınlarda, onları cehenneme sürükleyebilecek bir takım davranışlar görüp bu davranışlara işaret ettiği yorumları mevcuttur.³²⁴

1. Çokça Lanet

Sözlükte “kovmak, uzaklaştırmak, iyilik ve faydadan mahrum bırakmak” anlamlarına gelen lanet kelimesi, dini bir terim olarak Allah’ın merhametinden uzak bırakılmak anlamına gelir.³²⁵ Lanetleme Allah tarafından olursa “dünyada iyilik ve hidayetden, ahirette lütuf ve merhametten mahrum bırakma” anlamlarına gelirken, insan tarafından olursa “küfür, sövme, hakaret ve beddua” anlamlarında kullanılır. Lanet kelimesinin mümin bir kişi hakkında kullanılması “Allah’ın o kişiyi iyi ve sâlih kimselerin

ısrarcı olan, istedikleri verilince teşekkür etmeyen kadınlardan meydana geldiğini gördüm.” Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, (thk. Şuayb el-Arnâvut), c. 23, s. 109.

³²¹ Aynî, ‘**Umdetü’l-kârî**, III, 271, İbn Hacer, Ebû’l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, **Fethu’l-bârî bi-şerhi sahîhi’l-Buhârî**, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), Darû’l-Ma’rife, Beyrut, I, 406.

³²² Kastallanî, Ebû’l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. Muhammed, **İrşadü’s-sârî li şerhi sahîhi’l-Buhârî**, Daru İhyai’t-Türâsi’l-Arabi, Beyrut, ty, II, 272.

³²³ Necm 53/ 6-18.

³²⁴ Çakın, Kamil, “Kadınlar İle İlgili Bir Hadis ve Değerlendirilmesi”, **Dini Araştırmalar**, c.1, sy.1, Ankara 1998, s.22.

³²⁵ İbn Manzur, **Lisanü’l-Arab**, XII, s.292, İbn Hacer, **Fethu’l-bârî**, I, 406.

mertebesinden uzaklaştırması, işlediği günah ölçüsünde de cezalandırması” anlamındadır.³²⁶

Hız. Peygamber “Mümine lanet etmek onu öldürmek gibidir”³²⁷ buyurmuştur. Öldürülen insanın nasıl dünya ile ilişkisi kesiliyor ve dünya menfaatinden mahrum bırakılıyorsa, lanete maruz kalan insanın da Allah’ın rahmetinden uzak tutulması ve uhrevi nimetlerden mahrum edilmesi isteniyor demektir.³²⁸ Yine Hz. Peygamber (s.a.s) “Mümin çekiştiren, lanetleyen, kaba sözlü ve ağzı bozuk değildir”³²⁹ buyurarak da lanetin İslam ahlakıyla bağdaşmayacağını ifade etmiştir. İslam âlimleri, Firavun ve Ebû Cehil gibi akıbetleri nasla malum olan kâfirlerle şeytan dışında herhangi bir kimseyi lanetlemeyi ve hatta ölmeden önce iman etme ihtimallerinde dolayı kâfirlere de lanet etmeyi caiz görmemişlerdir.³³⁰

Kadınların laneti çok yapımları, cehennemin çoğunluğunu oluşturma sebeplerinden biri olarak zikredilmiştir. Naslarda vurgulandığı üzere bir kişiyi Allah’ın rahmetinden uzaklaştırmak istemek yerilen davranışlar arasındadır. Bu hususta cinsiyet farkı gözetilmez. Fakat kadınların bu davranışı erkeklerden daha çok yapıyor olmasından dolayı Hz. Peygamber, lanetin onları cehenneme sürükleyen amellerin başında geldiği gerçeğini ifade etmiştir. Sadaka ve istiğfarı tavsiye ederek de, bu çirkin huydan vazgeçip adeta kadınlara cehennemden kurtulmanın formülünü vermiş olmaktadır.

2. Nankörlük

Hadiste ifade edildiği üzere kadınların cehennemin çoğunluğunu oluşturmalarının sebeplerinden biri de eşlerine karşı nankör olmalarıdır.

Hadis-i şerifte geçen كفر kelimesi, arapça “bir şeyi örtmek, nimeti inkâr etmek” manalarına gelir.³³¹ Aynî’ye göre “küfr” aynı zamanda şükrü terk etmek demektir. تكفر

³²⁶ Tehanevi, Muhammed b. A’la b. Ali el-Faruki el-Hanefi, **Keşşâfu ıstılahati’l-fünûn ve’l-ulûm**, Beyrut, Daru Sadır, III, 1308, Yaşaroğlu, M. Kamil, “Lânet”, **DİA**, XXVII, 101-102,

³²⁷ Buhârî, “Edeb”, 44.

³²⁸ Güler, Zekeriya, “Kadın Akıl ve Din Bakımından Eksik midir?”, s.17.

³²⁹ Tirmizî, “Birr”, 48.

³³⁰ Nevevî, Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref b. Müri, **Şerhu’n-Nevevî ala Sahîhi Müslim**, I, 322, İbn Hacer, **Fethu’l-bârî**, I, 406.

³³¹ Çağıcı, Mustafa, “Nankörlük”, **DİA**, XXXII, 382-383.

العشير ifadesinde de bazı kadınların eşlerinin iyiliklerini inkâr ettikleri,³³² görmezden geldikleri anlaşılmaktadır. Yapılan iyilikleri görmezden gelmek, eksik ve yetersiz bulmak, daha fazla beklenti içerisinde olmak genel olarak insani ilişkilerde ciddi bir sorun olduğu gibi aile içinde de karı kocanın anlaşmazlığa düşmesine, eşler arasında var olması gereken saygı ve hoşgörünün ortadan kalkmasına sebebiyet verebilmektedir. Nankörlük, iyiliği bir kalemde silip atma ve görmezden gelme huyu kadın ya da erkek kimden kaynaklanırsa kaynaklansın zemmedilmeyi ve uhrevî cezayı gerektirir. Zira İslam ahlakında en önemli erdemlerden biri, iyiliğe karşı teşekkür etmek ve vefa sahibi olmaktır.

Hadis-i şerifte dikkat çeken husus, eşler arası nankörlüğün daha ziyade kadına nispet edilmiş olmasıdır. Kadınları cehenneme sürükleyen bu amel, onların tabiatlarına yerleşen bir özellik olursa; iyilik ve nimetler karşısında kayıtsız kalan, memnun olmayan kadın bunun sonucunda Allah’a karşı yerine getirmesi gereken şükür görevini de ihmal boyutuna gelebilir.

Allah Teâlâ insanın verilen nimetler karşısında çok zalim ve nankör olduğunu belirtmiş³³³ Hz. Peygamber de “ *Onlardan birisine ömür boyu iyilik etsen, sonra da senden hoşuna gitmeyen bir şey görse, ‘ben senden hiçbir hayır görmedim’ der*”³³⁴ buyurarak kadınlar hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca Rasûlullah (s.a.s)’in vefayı tavsiye etmesi ve bu konudaki ikazları³³⁵ kadın erkek ayrımı gözetmeden dikkatle üzerinde durulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kula karşı saygı ve teşekkür gibi ahlaki özelliklere sahip olmayan mümin, zamanla Allah’a karşı da nankörlük edeceğinden, İslam ahlakıyla bağdaşmayan bu özellikler, kadın olsun erkek olsun onları cehenneme götürecek amellerin başında gelmektedir. Bu hadis-i şerifte bu amelin kadınlara nispet edilmesi kadınları daha ziyade cehenneme götüren amel olması sebebiyledir. Ne tüm kadınların nankör olduğunu ne de erkeklerde bu kötü huyun olmadığını gösterir.

³³² Nevevî, , *Şerhu’n-Nevevî ala Sahîhi Müslim*, c.I, s.322, Kirmanî, , *el-Kevâkibü’d-derârî*, III, 169.

³³³ İbrahim, 14/34.

³³⁴ Müslim, “Kûsuf”, 17.

³³⁵ Müslim, “Cihad ve Siyer”, 14; İbn Mace, “Et‘ime”, 61.

b. Akıl Noksanlığı

Çalışmamıza konu olan hadiste Hz. Peygamber’e (s.a.s) *“Akıllı ve dini eksik olup akıllı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim”* sözünün izafe edilmiş olması bu hadis üzerinde var olan tartışma sebeplerinin başında gelmektedir. Nitekim bu sözün irad edildiği mecliste hanım sahâbîler de Resulullah’a aklî noksanlıktan muradının ne olduğunu sormuşlar, Hz. Peygamber de akıl noksanlığını kadının şahitliğinin erkeğin şahitliğinin yarısı olması ile izah etmiştir.

Geçmişten günümüze her dönemde hassas bir konu olan “İslam’da kadının konumu”, “Kadının değeri” meseleleri bu hadis-i şerif çerçevesinde tekrar konuşulmaya/anlaşılmaya değer hale gelmiştir.

Hz. Peygamber’in akıl noksanlığı nitelemesini şahitlik üzerinden örnek vererek açıklaması bu konu çerçevesindeki ayetleri bir arada değerlendirerek açıklığa kavuşacaktır.

1. Şahitlikle İlgili Ayetler

Kur’an-ı Kerim’de Şahitlikle ilgili naslar incelendiği zaman çoğu yerde kadın ve erkek arasında cinsiyetten dolayı bir ayırım yapılmadığı görülür.

*“Ey inananlar! Kendiniz, ana babanız ve yakınlarınız aleyhine de olsa Allah için şahit olarak adaleti gözetin. İster zengin, ister fakir olsun, Allah onlara daha yakındır. Adaletinizde heveslerinize uymayın. Eğer saptırırsanız veya şahitlik etmekten kaçırırsanız; bilirsiniz ki, Allah işlediklerinizden şüphesiz haberdardır.”*³³⁶

*“Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun. Bu, Allah’a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”*³³⁷

³³⁶ en-Nisa 4/135.

³³⁷ el-Maide 5/8.

“Ey iman edenler” hitabıyla başlayan bu iki ayet-i kerime de şahitlerde kadın-erkek ayırımı yapılmamış ve sayı belirtilmemiş, yalnızca adil olma ve dürüstlük şartı ileri sürülmüştür.

*“Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getirmeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fasık kimselerdir.”*³³⁸

*“Onlar (iftiracılar) bu iddialarına dair dört şahit getirselerdi ya! Mademki şahit getirmediler; işte onlar Allah katında yalancıların ta kendileridir.”*³³⁹

Nur suresindeki bu ayetlere göre zina iftirasında bulunan kişilerin dört şahit getirmeleri gerekmektedir. Ve bu dört şahidin erkek olması gerektiği şartı ayetlerde bulunmamaktadır.

*“Kadınlarınızdan zina yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açıncaya kadar kendilerini evde tutun.”*³⁴⁰

Bu ayet-i kerimede de zina suçunun ispatı için dört şahit istenmiştir. Şahitlerin erkek olması gerektiğini ileri süren ilim adamları ayet-i kerimede yer alan مِنْكُمْ zahirinden yola çıkmışlardır. Oysa mülâane ayetlerinde şahitlik yerine geçen yemin uygulamasında kadının ve erkeğin yemin sayılarının eşit olduğu aşikârdır:

“Eşlerine zina isnat edip de kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği; kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair, Allah adına dört defa yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defada da; eğer yalancılardan ise, Allah’ın lanetinin kendi üzerine olmasını ifade etmesiyle yerine gelir. Kadının, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ve şahitlik etmesi, beşinci defa

³³⁸ en-Nur 24/4.

³³⁹ en-Nur 24/13.

³⁴⁰ en-Nisa 4/15.

da eğer kocası doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi kendisinden cezayı kaldırır.”³⁴¹

Görüldüğü gibi eşine zina yaptığı iddiasında bulunmakla birlikte bu iddiasını dört şahitle ispatlayamayan koca, eşini zina ederken gördüğü ile ilgili söylediklerinin doğru olduğuna dair dört defa yemin etmekle zina iftirası suçlusu olmaktan kurtulacaktır. Kadın da kendisinin bu suçu yapmadığına dair dört defa yemin etmekle bu iddiadan kurtulabilecektir. Görüldüğü üzere kadından daha fazla yemin talep edilmiş değildir. Bu durum, kadın ile erkek arasında şahitlik konusunda bir fark olmadığına delalet eder.³⁴²

Kur'an-ı Kerim'de vasiyet ve talak konularında şahitlikten söz edilen ayetlerde de cinsiyet üzerinde durulmamıştır:

“Ey iman edenler! Birinizin ölümü yaklaştığı zaman vasiyet sırasında aranızda şahitlik (edecek olanlar) sizden adaletli iki kişidir. Yahut sefer de olup da başınıza ölüm musibeti gelirse, sizin dışınızdan başka iki kişi şahitlik eder. Eğer şüphe ederseniz, onları namazdan sonra alıyorsunuz da Allah adına ‘Akraba da olsa, şahitliğimizi hiçbir karşılığa değişmeyiz. Allah için yaptığımız şahitliği gizlemeyiz. Gizlediğimiz takdirde şüphesiz günahkarlardan oluruz’ diye yemin ederler.”³⁴³

“Boşanan kadınlar iddetlerinin sonuna varınca onları güzelce tutun, yahut onlardan güzelce ayrılın. İçinizden iki adil kimseyi şahit tutun. Şahitliği Allah için dosdoğru yapın. İşte bununla Allah'a ve ahiret gününe inanan kimselere öğüt verilmektedir. Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa Allah ona bir çıkış yolu açar.”³⁴⁴

Görüldüğü üzere her iki ayette de cinsiyet farkı gözetilmeden sadece iki adil şahitten bahsedilmiştir.

Şahitlik konusunda farklı yorumların ortaya çıkmasına sebep olan anlayış, borçların yazılması ile ilgili olan, müdâyene ayeti olarak bilinen Bakara suresi 282. ayetin, tüm konulara şamil tutulmasından kaynaklanmaktadır. Söz konusu ayet-i kerimenin meâli şöyledir:

³⁴¹ en-Nur 24/6-9.

³⁴² Sağlam, Hadi, **Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri ve Şahitliği**, s.215.

³⁴³ el-Maide 5/106.

³⁴⁴ et-Talak 65/2.

“ Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın. Yazıcı, Allah’ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (herşeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah’tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, akli ermeyen veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. Bu işleme şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlarda biri unutacak olursa diğerinin ona hatırlatması içindir...”

Kadın-erkek arasında sınırlı da olsa bir ayrıcalık öngörüldüğünü düşündürtebilecek bu Kur’an ifadesi bazı ilim adamlarına göre, vahyin nazil olduğu dönemdeki iş hayatının şartları dikkate alınarak değerlendirilmelidir:

“Görüldüğü gibi bu bir muhasebe işi ile ilgilidir. Eğer birinci kadın işin içinden çıkamazsa ötekisi konuşacaktır. Yani her iki halde de konuşacak kadın tektir. Mesele, kadını erkekten daha aşağı görmek değil, o günün kadınlarının genel özellikleri icabı ticaret ve borçlar konusunda pratikten yoksunluklarıyla ile yakından ilgili olduğudur. Eğer unutmama kadınlarla ilgili genel bir durum olsaydı, bu öncelikle din bilimlerinde çok önemli bir alan olan hadis rivayetlerinde dikkate alınırdı. Oysa bu alanda kadınların şahitliğinden hiç şüphe edilmemiştir”³⁴⁵

Şahitlik ve rivayet ahkâmı aslında benzerlikler gösterir. İslam geleneğinde hadis rivayetinde, kadınlardan nakledilen hadislere şüphe ile bakıldığına delalet eden hiçbir veribulunmamaktadır. Alanlarında otorite kabul edilen birçok âlimin hanım hocalardan da ders aldığı bilinen bir gerçektir.³⁴⁶ Bu durumda hadisimizi anlamada da önemli bir rol oynayacak olan, şahitlikle ilgili ayetlerin tefsiri üzerinde durmak gerekecektir:

2. Şahitlikle İlgili Ayetlerin Tefsiri

İslâm’a göre şahitlikte esas olan hakkın, hukukun üstünlüğünün korunması, haktan yana tavır konulması, sadece gerçek tanıklılığın yapılmasıdır.³⁴⁷ Buna karşın ilk dönem İslam

³⁴⁵ Sağlam, Hadi, **Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri ve Şahitliği**, s.219. Hanımların hadis rivayetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özafşar, Mehmet Emin, “Hadis Tarihinde Kadın Gerçeği Üzerine”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, 2000, sy.2, s.189-202.

³⁴⁶ Kadınların hadis ilmindeki yeri için bkz. Bolelli, Nusrettin, **Kadınların Hadis İlmindeki Yeri**, İstanbul 1988, Eren, Mehmet, “Kadınların Hadis İlmine Katkıları”, **AÜİFD**, 2003, sy.1, s.83-110, Özafşar, Mehmet Emin, “Hadis Tarihinde Kadın Gerçeği Üzerine”, **İslami Araştırmalar**, 2000, sy.2, s.189-202.

³⁴⁷ DİB Komisyon, **Hadislerle İslâm**, V, 613.

âlimlerinin çoğu, aşağıda değineceğimiz birkaç müfessirin borçlar konusundaki bu ayeti yorumlamalarından hareketle, şahitlik meselesinde -bazı özel durumlar dışında- iki erkek yahut bir erkek ile iki kadın aramışlardır.

et-Taberî (v.310/923), “*Kadınlardan biri şaşırsa diğeri ona hatırlatsın*” ifadesiyle ilgili olarak iki kıraatin varlığını dile getirmektedir. Medine ve Hicaz ehlinin çoğunluğu ve Irak ehlinin bazısının *إِخْدَاهُمَا فَتُذَكَّرُ إِخْدَاهُمَا الْأُخْرَى* şeklinde okuduklarını ve iki erkek olmazsa bir erkek ve iki kadının, kadınlardan biri unutursa diğeri ona hatırlatsın anlamına geldiğini, iki kadının şahitliğinin erkeklerden bir erkeğin şahitliğinin yerine geçtiğini ifade eder.³⁴⁸

er-Râzi (v.606/1210), *Mefatihü'l-gayb* adlı meşhur tefsirinde “*Kadınlardan biri unutursa diğeri ona hatırlatır*” ayetinin manasını “Kadınların yapılarında burûdet ve rutubetin çok olmasından ötürü, unutmama kadınların genel karakteri olmuştur” diyerek “İki kadının birden unutması, birinin unutmasından aklen daha uzak bir ihtimaldir. Bundan dolayı biri unuttuğunda, diğeri kendisine hatırlatsın diye iki kadın bir erkeğe bedel sayılmıştır” diye açıklamıştır.³⁴⁹

Tabiat ve mizaç farklılıklarının antropolojik ve genetik kökenleri olduğu düşüncesi İslâm ahlâk felsefesinde önemli bir yeri olan İhvan-ı Safa Risaleleri’nde de mevcuttur. Bu teoriye göre soğuk tabiatlılar tembel ve hantal, ıslak tabiatlılar ahmak ve istikrarsız olmaya meyyal olurlar. Râzî’nin, yaşadığı dönemin felsefî görüşlerinden haberdar olduğu ve bu yorumunun felsefecilerin görüşlerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.³⁵⁰

İhvan-ı Safa risalelerine dayanan bu görüşüyle Râzî, kadını tembel ve hantal olarak algılamış, ayette geçen bir erkekle beraber iki kadının şahitliğinin istenmesini bu düşünce yapısından yola çıkarak yorumlamıştır. Ona göre unutması ve zabt gücünün eksikliği kadının karakteristik özelliklerindendir. Kadın ve erkek arasında cinsiyetten dolayı bir ayrım olmadığını ifade eden ayet-i kerimeler ve hadisi şerifler çerçevesinde bir

³⁴⁸ Taberî, *Camîü’l-beyan*, VI, 62.

³⁴⁹ Razi, *et-Tefsiru’l-Kebir*, VII, s.99.

³⁵⁰ Şahin, Leyla, “Râzî Tefsirinde Kadın Konulu Yorumlara Analitik Bir Bakış”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Haziran 2016, sy.27, s.379.

değerlendirmeye tabi tutsaydı, kuşkusuz Râzî'nin yorumu bu ifadesinden farklı olacaktı. Nitekim modern psikoloji de insanları bu şekilde sınıflandırmamaktadır.

Mısırlı düşünür Reşid Rıza (v. 1354/1935) ise kadının tabiatında bulunan burûdet ve rutûbet iddiasını kabul etmeyerek kadının hafızasının zayıflığını mali işlerle uğraşmamasına bağlar. O'na göre ev işlerinde kadın hafıza bakımından erkekte daha kuvvetlidir.³⁵¹

el-Kurtubî (v.671/1273), *el-Cami li ahkâmu'l-Kur'an* adlı eserinde “İki erkek olmazsa bir erkek ile iki kadın” ifadesiyle ilgili olarak istenen iki erkek gelmezse iki kadın bir erkek bedeliyet olarak gelsin anlamını verir. Kurtubî, bir erkekle beraber iki kadının şahitliğinin iki erkeğin yokluğu durumunda caiz olduğunu ifade eder.³⁵²

İbn Kesîr (v.774/1373) bu ayeti yorumlarken, “Kadının akli eksik olduğundan dolayıdır ki iki kadın, bir erkek yerine kabul edilmiştir” diyerek ve çalışma konumuz olan hadisi bu yaklaşımına delil olarak kullanır.³⁵³

Elmalılı Hamdi Yazır (v.1361/1942) kadınların şahitliğiyle ilgili olarak “Erkeklerle nisbetle kadınlarda zabt denilen akılda tutma gücü biraz eksiktir, unutma ihtimali daha fazladır. Böyle olmayanları bulunabilirse de burada itibar kişiye değil, cinsedir, cinsin de çoğunluğuna göredir. Kadınlığın yaratılışında duygusallık ağır basar, duygusallığın ağır bastığı kişilerde aşırı heyecan ve etkilenme söz konusu olur. Etkilenmenin çokluğu ise unutma sebeplerindendir” demiş, zeki olmanın da şahitlik için yetmeyeceğini pek çok zeki insanın duygusal olmasından dolayı hafızasına güvenilmeyeceğini söylemiştir. Ayrıca ona göre ticarî işlemler ve borçlanmalar dışarıya ait işler olup kadınlık açısından arzulanacak bir olgunluk değildir. Kadında bulunan utanma ve hayâ duygusuyla da bağlantı kuran Yazır, şahitliği kadının erkekleşmesi olarak görüp kadın için bir düşüş ve dejenarasyon olduğunu ifade eder. Ona göre, ilgi alanı olmayan konularda onu şahitliğe mecbur etmek, bir erkek karşılığında yalnızca bir tek kadına şahitlik yükünü yüklemek haksızlık olur. Erkek bulunmadığı ve kadına ihtiyaç duyulduğu takdirde ise bu yük iki kadına

³⁵¹ Reşid Rıza, *Tefriru'l-Menar*, III, 124-225.

³⁵² el-Kurtubî, *el-Cami li ahkâmu'l-Kur'an*, III, 391.

³⁵³ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'an'ı'l-Azim*, 2000, II, 508. Razi, Kurtubi ve İbn Kesîr'in konu ile ilgili yorumları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Durmuşoğlu Kadriye ve Abdurrahman Kurt, “Üç Kur'an Yorumunda Kadının Ötekiliği”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, sy.2, s. 621-648.

yükletilmelidir ki birinin unuttuğunu diğeri, diğerrinin unuttuğunu öbürü unutmamış olabileceğinden birbirlerine karşılıklı hatırlatmalar ile hafızalarında sakladıklarını kuvvetlendirip tespit edebilirler.³⁵⁴

Kur'an-ı Kerim'i ve Hz. Peygamber'in hadislerini bütün olarak değerlendirdiğimizde, hatta yalnızca şahitlikle ilgili nasları göz önünde bulundurduğumuzda dahi, kadın konusuyla ilgili olarak yukarıda zikredilen, kadının zabt gücünün eksikliği ve aklının noksan oluşu gibi düşüncelerin birbiriyle çeliştiğini görüyoruz. Bir erkek ve iki kadının şahit olarak istenmesi yalnızca borçlar hukuku ile getirilen bir düzenleme olup amaç, kadınların erkekler kadar alakadar olmadığı ticarî konularda tek başlarına yaptıkları şahitlikle herhangi bir kimsenin haksızlığa uğratılmamasıdır.

Kur'an'ı Kerim'de kadınların tıpkı erkekler gibi, hiçbir ayırım gözetilmeksizin imanî, toplumsal, ibadî, malî, cihadla ilgili ve ahlakî her türlü yükümlülüğe ehil olduğunun defalarca vurgulandığını belirten İzzet Derveze (v.1404/1984), akıl ve din noksanlığının sırf kadınlara özgü kılınması ya da bu niteliğin tüm kadınları kapsayacak şekilde genelleştirilmesinin söz konusu olmadığını ifade eder. Muttaki ve sâlih bir mümin erkek için geçerli olan övgüler, muttaki ve sâliha bir mümin kadın için de geçerlidir. Kâfir, müşrik ve münafık bir erkeğin eleştirildiği şeylerle kafir, müşrik ve münafık bir kadında eleştirilir. Erkeğe yönelik olarak va'd edilen dünya ve ahiret mutluluğu ve tertemiz bir hayat, aynı şekilde kadına da va'd edilmektedir. Allah'ın gazabına uğrama, dünya ve ahirette kurtuluşa ermeme gibi tehditler, erkekler kadar kadınlar için de geçerlidir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de dünya ve din ile ilgili, mümin, müslüman, müşrik, kâfir ve münafık erkeklere yönelik olan her türlü hitap aynı zamanda bu grupların kadınlarına da yöneliktir. Bu ise ancak kadının aklî, ruhî ve ahlakî hususlarda tam bir yeterlilikte olduğunun kabul edilmesi durumunda bir anlam ifade edebilir. Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen, erkeklerin kadınlar üzerinde kaim oldukları, erkeklerin kadınlara derece bakımından üstün kılındığı, borçlanma muamelelerinde bir erkeğin şahitliğine karşılık iki kadının şahitliğinin

³⁵⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kuran Dili**, Eser Kitabevi, İstanbul, II, 982-983.

öngörülmesi, mirasta erkeğe düşen payın yarısı kadar kadına düşmesi gerektiği gibi hususlar kadının aklî ruhî ve ahlakî yeterliliği ile çelişmez.³⁵⁵

İki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olarak görülmesi ile ilgili olarak da Derveze: “Kadın cinsinin eksikliği, konumunun ve değerinin erkekten aşağı olduğu anlamına gelmez. Bunun sebebi kadının evin iç sorunlarıyla, zevcelik ve annelik durumlarıyla oldukça fazla bir oranda meşgul olmasıdır. Ekonomik veya başka maksatlı toplantı ve faaliyetlere katılması her zaman mümkün olmayabilir. Erkeklerin bu alanlardaki faaliyetleri ve etkinlikleri her zaman için daha fazladır. Kadının bu konulara yönelik ilgisinin azlığı, unutmasına ya da değişik kuruntulara ve vehimlere kapılmasına sebep olabilir” değerlendirmesinde bulunmuştur.³⁵⁶

“واستشهدوا شهيدين من رجالكم فإن لم يكونا رجلين فرجل وامرأتان ممن ترضون من الشهداء أن تضل إحديهما فتذكر إحديهما الآخر ” ifadesi anlaşılırken, iki kadın ile ilgili ifadenin arka planındaki mananın, “şahitlik yapmak” değil de “şahitlik yapmak üzere çağrılmak” şeklinde olduğu “أن تضل” ifadesindeki mananın da fitrî anlamda “unutkanlık” değil “aşına olmadığı konularda hata yapmak, yanılmak” şeklinde olduğu da ifade edilen görüşler arasındadır.³⁵⁷

Kadınların analık, duygusallık ve zabt gibi bazı gerekçelerle akıl bakımından noksan olduklarını ileri süren âlimlerin, hüküm kurmada illet ve hikmet arasındaki farktan hareket ettikleri sanılmaktadır. Kadınların şahitliği konusundaki hükmün illeti “unutkanlık veya kadın olma” vasıf olarak alınırsa varılacak hüküm de ona göre değişecektir.³⁵⁸

Diyanet tefsirinde bu ayetin tefsiri şu şekilde yapılmıştır:

“Malî konularda şahit ya iki erkek ya da bir erkek iki kadın olacaktır. Daha azı iddianın ispatı için yeterli değildir. Tek erkeğin yeterli olmaması, onun akıl ve dürüstlük bakımlarından eksik olduğu gerekçesine değil, hakkın ve alacağın zayi olmaması için daha ihtiyatlı ve tedbirli olma hikmetine bağlıdır. Bir kadın yerine iki kadının şart koşulması da tek kadının akıl ve dürüstlüğüne yeterliği konusundaki şüpheden veya hükümden değil, onların özel durumları, konuları, psikolojileri, ev

³⁵⁵ Derveze, İzzet, **et-Tefsiru'l-hadis**, 1962, VI, 140-141.

³⁵⁶ Derveze, İzzet, **et-Tefsiru'l-hadis**, VI, 514-515.

³⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, Zeynel Abidin, “Kadının Şahitliğiyle İlgili Ayetlerin Tefsirlerdeki Yansımalarına Eleştirel Bir Bakış”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2014, c.14, sy.3, s.95-121.

³⁵⁸ Sağlam, Hadi, **Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri ve Şahitliği**, s.229. Kadının şahitliğinin illet açısından değerlendirilmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bulaç, Ali, “Mekasidü’ş-şeri’a Bağlamında Kadının Şahitliği Konusu”, **İslami Araştırmalar**, 1997, sy.4, s.291-293.

dışındaki hayatla ilgileri bakımından unutma veya şaşırma ihtimallerinin daha fazla olmasındandır; yani yine hakkın zayı olmamasına yönelik bir tedbirden ibarettir. Kadın bu bakımdan da ikinci sınıf ve dereceden bir insan olarak algılanmadığı içindir ki, “erkek bulunmadığı takdirde” denilmemiş, erkek bulunsu bile kadınların tanıklığı kabul edilmiştir. Ayetin ifadesine dikkat edildiğinde anlaşılacağı üzere iki kadının şahitliğinde tanıklık eden yine bir kadındır; yani gerekli sayıyı doldurma bakımından bir kadın bir erkek gibidir. Diğer kadının işi, hemcinsinin unutulması veya yanılması halinde ona hatırlatmaktan, hatırlamasına yardımcı olmaktan ibarettir.³⁵⁹

Musa Carullah *Hatun* adlı eserinde şahitlik olayının yanlış anlaşıldığını savunmuş, kadının şahitliğini genel olarak eksik görmeyi hatalı kabul edip kadının zayıflığı, bilgisi ve aklının kıtlığı gibi şeylerle alakalandırmayı bir sapma olarak görmüştür. Bu düşüncesini kadınların hadis rivayetinde önemli bir yer tuttuğu gerçeğinden yola çıkarak şöyle ifade etmiştir:

“Şayet bilgi ve akıl eksikliğine bağlı olsaydı kadınların hadis rivayetleri evveliyetle kabul edilmezdi. Zira şهادet bir iki adamın hallerine tealluk ediyorsa, rivayet ümmetin dinine tealluk etmektedir. Kaldı ki, kadının rivayetine karşı çıkan bir tek İslâm âlimi mevcut değildir.”

Musa Carullah ayetteki şahitliğin kadının şahitlik yapıp yapmayacağıyla ilgili olduğunu değil, kadınların ehliyetlerinin tam olduğunu, bu durumun onların mahkemeye çağrılıp çağrılmamalarıyla ilgili olduğunu söylemiş ve iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine bedel olduğu görüşünü de kabul etmeyerek “bedel olsaydı aslın varlığı halinde iki kadının şahitliği kabul edilmezdi” demiştir. İlim meclislerinde hadis rivayetinde bulunmayı şerefli bir görev, kadının hâkim karşısında birbirine hâsım olan iki tarafın kavgalarına katılmak sûretiyle şahitlik yapma vazifesinden belki de azad olunmasını, bir mahrumiyet değil hürmet; eksiklik değil fazlalık olarak görmektedir. Ayrıca Musa Carullah’a göre had ve cezalarda Kur’an’ın kadınları şahitlikten muaf tutmasının “*Cezaları tatbik hususunda sakın sizi acıma duygusu kaplamasın*”³⁶⁰ hitabı gereği kadının aklının noksanlığına değil kalbinin merhametine işaret olduğunu ifade etmiştir.³⁶¹

³⁵⁹ Çağrııcı Mustafa, vdğ. **Kur’an Yolu**, I, 315-316.

³⁶⁰ Nur 24/2.

³⁶¹ Görmez, Mehmet, “Musa Carullah Bigiyef ve “Kur’an-Kerim Ayet-i Kerimleri’nin Nurları Huzurunda Hatûn” *Kitabı*”, **İslami Araştırmalar**, Ankara 1992, c.VI, sy. 4, s.207, Terzioğlu, Hülya, “İslam’da Kadının Konumuna Modern Yaklaşımlar, -Musa Carullah- Örneği”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2016, sy.33, s. 107-198.

Tüm bu değerlendirmelerden hareketle şöyle bir sonuca ulaşmak mümkündür: İslam dininde Allah’a şirk koşturmak, ana babaya karşı gelmek gibi büyük günahlar arasında sayılan Ya’lancı şahitlikten, hatta yanılarak dahi olsa hakkı saklamaya sebep olan yanlış beyanda bulunmaktan sakındırmak için ve şahitlik müessesesine gölge düşürmemek adına; yaratılıştan getirdikleri hissi olma özellikleri sebebiyle kadınların istemeyerek de olsa bu büyük günahı işlemelerini önlemek gayesiyle mâlî konularla ilgili şahitlikte birbirine hatırlatmada bulunacak iki kadın şahit şartından söz edilebilir.

Heyecanlarıyla yaşayan kadının heyecanını daha da çok artıracak çeşitli olaylara şahit tutulması anında, yanına yardımcı vererek onu manevî mesuliyetler altına sokacak hatadan korumaya çalışması dinin kadına olan şefkatini göstermektedir.³⁶²

Bu hususta Mısırlı düşünür ve yazar Muhammed Kutub (v.2014) şöyle demektedir: “İki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine eşit itibar olunması, hiçbir vakit kadının erkeğin yarısına eşit olduğuna delil olmaz. Çünkü bu sadece şahitlikte, yani her türlü teminatın bulunmasına önem verilmiş olan hukuki sahada bir icraattır.

Malumdur ki kadın, tabii temayülleri sebebiyle çabuk heyecanlanan ve merhamet tarafı galip olan, davanın şart ve sebeplerinin tesiri altında kalması mümkün olan, böylece haktan sapması ihtimallerini üzerine çeken bir tabiata mâliktir. İşte bu sebepten dolayı, kadının şahitliğinin tam olabilmesi için, yanında başka bir kadının bulunmasına önem verilmiştir.”³⁶³

Kadının şahitliği ile ilgili bu âyet-i kerime tabii olarak günümüz ilahiyatçıları tarafından da yorumlanmıştır. Sözelimi Hayri Kırbasoğlu’na göre, ayette iki kadından birinin, mutlaka unutup yanılacağından söz edilmemektedir. Bilakis “unutursa” ifadesi bulunmaktadır. İki kadın şahitten birisi yanılmaz ve unutmazsa, erkek şahit ile kadın şahidin şahitlikleri eş değerdir, birbirine denktir.³⁶⁴

Bayraktar Bayraklı da konu ile ilgili olarak yalnızca ticari usullerde kadının hata yapmaya daha yatkın olduğunu belirtmiş, kadınlarda var olduğu ileri sürülen akıl noksanlığı iddiasını kabul etmez; “Yüce Allah "hata yapma" ihtimaline dikkat çekmekle borçlar hukukundaki şahitlikte bilgiyi/bilmeyi merkeze koymaktadır. Erkekten daha bilgili,

³⁶² Dikmen, Mehmet, **İslam’da Kadın Hakları**, s.224.

³⁶³ Kutub, Muhammed, **İslamın Etrafındaki Şüpheler**, (çev. Ali Özek), s.136-137.

³⁶⁴ Kırbasoğlu, Mehmet Hayri, “Kadın Konusunda Kur’an’a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler”, İslami Araştırmalar, Ekim 1991, c.5, sy.4, s.276.

konunun uzmanı olan bir kadın elbette bir erkek şâhîde denk olacaktır. Mesela cahil bir erkek, borçlar hukukunu bilen hukukçu bir kadına bu konuda denk değildir. Bu durumda, cahil erkeğin hata yapması söz konusu olduğu zaman, şahitlerin iki erkek ile bir kadın hukukçu olabileceği ortaya çıkmaktadır. Konuyu analiz edemeyen, imza atacak kadar kültürü olmayan bir erkek, bir hukuk profesörü kadına akit bakımından denk olabilir mi? Ayette esas olan, meseleye vakıf olmak, hatırlamak, şahitlik anında hata yapmamaktır. Hata konusu dikkate alındığında, bu hükmün cinsiyet sebebiyle konmadığı anlaşılır. Hata yapma ihtimali olmayan kültürlü bir kadın bir erkeğe denktir. Diğer taraftan, erkeğin bulunmadığı, sadece iki kadının bulunduğu şartlarda, iki kadının şahitliği geçersiz mi olacaktır?” sorularını sorarak konuya farklı bir bakış açısı getirmiştir.³⁶⁵

Hayrettin Karaman da ilgili ayetin şifâhî şahitlikle ilgili olduğunu, bu yöntemin yazı ve imzanın yaygın olmadığı bir dönemde başvurulmuş usul olduğunu söyleyerek “Yazı ve imzalı şahitlik yaygın ve geçerli hale gelince –mesela bir borçlanma, alım-satım, kira akdi yazılı hale getirilip kadın da bunu okuduktan sonra şahit olarak altını imzalayınca- şahitlik konusu olayda, yanlışlık, unutmama, onu ifade ederken şaşırma ihtimalleri ortadan kalkar ve ayet, bu manadaki şahitliği kapsamaz” şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.³⁶⁶

3. Akıl Noksanlığı Kavramının Musannef Eserlerde Ele Alınışı

Çalışma konumuz olan hadise musannifler, hadisin ihtiva ettiği konulardan yola çıkarak ve her biri kendi zaviyesinden bakarak farklı konu başlıklarında yer vermişlerdir. Biz burada, musanniflerin hadisi hangi babta ele aldığını kronolojik olarak vereceğiz;

Dârîmî hadisi, kadınların hayızlı günlerde yapamayacakları ibadetler bağlamında ele alarak “Hayızlı Kadın Secde Ayetini Duysa da Secde Yapmaz” babında zikretmiştir.

Buhârî, iki yerde zikrettiği rivayetin birincisini “Hayızlı Kadının Orucu Terki” babında zikretmiş, diğerine ise sadaka teşviki ile irtibatlandırarak “Akrabalara Zekât

³⁶⁵ Bayraklı, Bayraktar, **Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'an Tefsiri**, İstanbul, 2001, III, 411. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ateş, Süleyman, “İslam'ın Kadına Getirdiği Haklar”, **İslami Araştırmalar**, 1997, c.10, sy.4, s. 304-310, Bulaç, Ali, “Mekasidu's-Şeria Bağlamında Kadının Şahitliği Konusu”, **İslami Araştırmalar**, Ekim 1991, c.5, sy.4, s.279-295, Karaman, Hayrettin, “Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi”, **İslami Araştırmalar**, Ekim 1991, sy.4, s.284-291,

³⁶⁶ Karaman, Hayrettin, “Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi”, **İslami Araştırmalar**, Ekim 1991, sy.4, s.287.

Verme” bahsinde yer vermiştir. Buhârî bu iki yerde hadisi muttasıl olarak zikretmiştir. Bunun haricinde hadise bab başlığında işaret ettiği, bazen de takti‘ yoluyla rivayetin bir parçasını verdiği de olmuştur.

İman bölümünde “Küfür kelimesinin anlamını ve derece derece olduğunu ifade ettikten sonra, bu idiasına dayanak olarak konuyla ilgili Ebû Saîd el-Hudrî’den menkul hadise işaret etmiştir.³⁶⁷ Nitekim Ebû Saîd hadisinde “Kocaya karşı nankörlük” hususunu anlatılırken küfür anlamı dışında küfran kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu itibarla Buhârî küfür kelimesinin her zaman imanın zıddı anlamında kullanılmadığını ifade etmiş olmaktadır. Dikkat edilirse bu bab başlığında rivayete etimolojik ve kelâmî yönden yaklaşmaktadır.

Buhârî’nin hadisin metnine kısmen yer verdiği Şehâdât bölümünde konuyu ele alışı sadece kadının şahitliği itibarıyladır. Burada konu başlığı “Kadının Şahitliği”dir.³⁶⁸ Bu başlık altında Buhârî kadının şahitliği konusundaki bakış açısını yansıtarak, bir kadının şahitliğinin erkeğin şahitliğinin yarısı kadar olduğunu ifade eden kısmıyla hadisi takti‘ ederek zikretmiştir.

Müslim; hadise iman bahsinde yer verir. Daha sonra şerhlerinde de göreceğimiz iman-amel ilişkisi, amelin imandan bir cüz’ olduğu ifadelerinin bir delili olarak hadisi “İmanın Noksanlığı Taatin Noksanlığı” bağlamında ele alır.

İbn Mâce ise Hz. Peygamber’in, kadınların cehennemde çoğunluk oluşturmasının sebeplerini açıklamasından yahut kadınların erkeklere galebe çalması hususundan yola çıkarak hadisi “Fiten” bölümünde “Kadın Fitnesi” babında ele almıştır.

Ebû Dâvud ve Tirmizî de eserlerinde bu hadisi iman bahsine yerleştirir ve hadisi “İmanın Artmasına ve Azalmasına Delil” olarak görür.

Nesâî, bu hadisi *es-Sünenü’l-kübrâ*’da “Kadınlarla Geçinme” bölümünün “Kadınlar Hakkında Zikredilen Şeyler ” babında ele alır.

İbn Huzeyme de “Hayızlı Günlerinde Kadınların Üzerinden Oruç Farzının Düşmesi” ve “Koca ve Çocukların Sadakaya Daha Layık Olmaları” bablarında ele almıştır.

³⁶⁷ Bkz. Buhârî, İman, 19.

³⁶⁸ Bkz. Buhârî, Şehâdât, 12.

İbn Hibbân “Kadınları Kocalarına Lanet Etmekten ve Nankörlük Etmekten Alıkoyma” ve “ Kadınları Sadakayı Artırmaya Teşvik Etmenin İleti” bahsinde yer vermiştir.

İbn Mende de *el-İman* adlı eserinde yer vererek hadisi iman-amel ilişkisi bağlamında ele almıştır.

Beyhakî ise; hadise birkaç açıdan yaklaşarak “İmanın Artması Eksilmesi, Hayızlı Kadının Namaz Kılmayıp Oruç Tutamayacağı ve Şahitlik/Şahitlerin Sayısı” bablarında ele almıştır. Ayrıca hadise bir de “Lanet Konusunda Tağlîz” ve “Dili Kibir/Büyüklenmeden Korumanın Gerekliği” bağlamında yer vermiştir.

Bu bilgilerden yola çıkarak, musanniflerin, çalışma konumuz olan hadise daha çok iman ve hayız bablarında yer verdikleri görülmektedir. Bunların dışında, şahitlik, sadaka, lanet ve nankörlükten alı koyma bahisleri de hadisin yer aldığı bablar arasındadır. Hadise kadın erkek eşitsizliği bağlamında yaklaşmak kuşkusuz modern bir düşünme biçimidir. Bu nedenle musennefatta hadise bu zaviyeden yaklaşılmamış, akıl ve din noksanlığı ifadesi bir problem olarak görülmemiştir.

4. Akıl Noksanlığı Kavramının Hadis Şerhlerinde Ele Alınışı

Çalışma konumuz olan hadis-i şerifi zikreden şârihler, akıl noksanlığı nitelemesini müdâyene ayeti ile irtibatlandırmış, kadınlardaki aklın eksikliğin yaratılıştan olduğunu savunmuşlardır.

Nevevî, şerhinde “bu aklın noksanlığıdır” kısmını “aklın noksanlığının alametidir” şeklinde yorumlarken bu ifadenin kadının zabtının azlığına delalet ettiği kanaatindedir. Ayrıca hadisin metninde soru soran kadının sıfatı olarak zikredilen *جزلة* kelimesini “akıl ve rey sahibi”, *جزالة* kelimesini “akıl ve vakar” anlamında yorumlarken لب ‘ün tanımını “aklın kemali” olarak yapmıştır.

İbn Hacer’e göre ise, kadınların akıl ve din noksanlığının sebebini sormaları dahi akıllarının eksikliğini göstermektedir. Ona göre “Kendilerine izafe edilen ‘çok lanet etme’, ‘kocalarının iyiliklerini küçümseme’ ve ‘erkeklerin aklını çelme’ vasıflarını kabul ettikleri halde akıllarının eksik olmasından şüpheye düşmektedirler. İbn Hacer’e göre “Kadınların

şahitliği erkeğin şahitliğinin yarısı değil mi?” sorusu da Hz. Peygamber’in, kadınlara akılları miktarınca hitap ettiğini göstermektedir. Yine o “Razı olduğunuz kimselerden şahit olarak bir erkek ve iki kadın” ayetinden yola çıkarak da kadınların zabtının azlığı nedeniyle ikinci bir şahitle desteklendiklerini, bu durumun da kadının aklının noksanlığı ile ilgili olduğunu ileri sürmüştür.³⁶⁹

Aynî, akılla ile ilgili olarak, aklın kelime anlamı, mahiyeti gibi konulara değinerek birçok tanımdan bahseder. Aklın yerinin bazı âlimlere göre “kalp” bazılarına göre “baş” olduğunu ifade ederek bu konudaki ihtilaflara değinir. Kadının aklının noksanlığı ile ilgili olarak ise İbn Hacer gibi düşünmeyerek, kadınların soru sormalarının akıl noksanlığına işaret etmediğini belirtir. O’na göre kadınların soru sorması merak ettikleri ve öğrenmek istedikleri içindir.³⁷⁰

Nevevî’ye göre Hz. Peygambere soru soran kadın akıl ve rey sahibi bir kadındır. Oysa İbn Hacer’e göre kadınlar akıllarında bulunan eksiklikten dolayı Hz. Peygamber’e soru yöneltmişlerdir. Bu tablo aynı ifadeleri iki ayrı şârihin nasıl farklı zaviyelerden yorumlayabildiklerini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Müslim şârihlerinden Hindistanlı Fazlullah Câbir (Şebbir) Ahmed ed-Diyûbendî el-Osmânî’nin *Fethu’l-mülhim* şerhi çağımıza daha yakın bir şerh olduğu için muhtevasının aradığımız sorulara cevap niteliğinde olup olmadığına bakılmış, modern insanın sorularına herhangi bir cevap yer almadığı önceki şerhlerde anlatılan hususların burada da tekrar edildiği görülmüştür.

Bu yorumların tamamı İslam geleneğinde hadis şârihlerinin bu hadisi zabt noksanlığı bağlamında ele aldıklarını göstermektedir. Oysa aynı ilim adamlarının, özellikle İbn Hacer’in hadis ilmine dair kendilerinden çokça istifade ettiği seksene yakın hanım hocası vardır.³⁷¹ Hadis rivayetinde zabt sahibi olma, oldukça önemli bir vasıf olmasına rağmen İbn Hacer’in hem kadınları zabt noksanlığı ile vasfedip hem de hadis ilminin önemli bir kısmını kadınlardan öğrenmiş olması izaha muhtaç bir durumdur. Burada

³⁶⁹ İbn Hacer, **Fethu’l-bârî**, I, 406, Aynî, **a.g.e.** III, 271.

³⁷⁰ Aynî, **‘Umdetu’l-kârî**, III, 271, Nevevî, **Müslim Şerhu’n-Nevevî ala Sahîhi Müslim**, s.323.

³⁷¹ İbn Hacer’in hanım hocaları konusunda müstakil bir çalışma olarak bkz. Yılmaz, Muhammed, **İbn Hacer’in Hocaları Bağlamında Kadın Hadisçiler**, Ankara 2008.

kısmen de olsa kültürel bir etkinin olduğu varsayılabilir.

5. Muasır İlim Adamlarına Göre Akıl Noksanlığı Kavramı

Muasır ilim adamları İslam’da kadın konusuna, geleneksel yaklaşımlardan farklı olarak, daha ziyade, kadın erkek eşitliliği ya da eşdeğerliği bağlamında yaklaşmışlardır. En çok vurgulayageldikleri husus, yaratılış şekli, değer, haklar, özgürlükler, yükümlülükler, sorumluluklar, mükâfatlar ve cezalar söz konusu olduğunda Kur’an’da “erkek” veya “kadın” değil “insan” mefhumun mevzu bahis olduğudur. Erkek ve kadın Allah nazarında insan vasfıyla kuldur ve eşref-i mahlukât olarak her biri yüce bir değere sahiptir³⁷²

Kadın ve erkeğin insanlık hakları açısından eşit fakat fitraten farklı olduğu görüşünü, Ayetullah Mutahhari (1920-1979) şöyle izah etmiştir:

“Eğer kadınlar fiziksel ve ruhsal yaratılışta aynı erkekler gibi olsalardı, bu aynılık bir eksiklik anlamına gelirdi. Kainat bu ikisi için aynı değildir; yaratılış ve tabiat bu ikisini “her açıdan aynı ve birbirine benzer” kılmamıştır. Fizikî ve rûhî yetenek farklılıkları kadının eksikliğini, erkeğinse mükemmelliğini göstermez. Bu iki insan cinsinin birbirini tamamlaması, birbirinde eriyip kaybolması anlamına da gelmemelidir. Bu iki ayrı yaratılış biçiminde varoluşuyla kadın erkek birbirini mükemmelleştirmektedir. Hak eşitliği hak benzerliğini gerektirir. Nicilikle nitelik aynı şey olmadığı gibi, eşitlikle benzerlik de aynı şeyler değildir. İslam kadın ve erkek için “benzer” ve şeklen aynı hak ve vazifeler tayin etmiş değildir. Ancak İslam, kadın karşısında erkeğe ayrımcılık da tanımamış ve ona hukukî imtiyazlar vermemiştir. Bütün insanların “insani haklar” açısından eşit olduğu ilkesinden hareketle, kadın ve erkeğe de bu eşitliği uygulamıştır. Şu noktaya çok dikkat etmek gerekmektedir: İslam, kadınla erkeğin eşit haklara sahip olmasından yanadır. Ancak, yekdiğeriyle “benzer” olmayan bu ikisinin “benzer haklara” sahip olmasına karşıdır. Kadın ve erkek arasındaki farklılık, insanlık değeri ve insan hakları açısından değil, sadece görev açısındanadır.”³⁷³

Ülkemizin önde gelen psikiyatrlarından Nevzat Tarhan “İnsanın herhangi bir hadise karşısında akıllı davranmasını engelleyen bazı ruh halleri vardır. Bu ruh hallerinden birincisi, duygusal bağımlılıktır”³⁷⁴ diyerek *Kadın Psikolojisi* adlı kitabında kadınların aklı melekeleri konusunda ayrıntılı bilgilere yer vermiş ve şunları söylemiştir:

“Biyolojik bir özellik olarak herhangi bir kültürel olguda erkeğin olaya ilk yaklaşımı mantıkî olurken, kadının bakış tarzını duyguları belirler. Mantık ve duygu konusunda kadın ve erkeğin genlerden

³⁷² Duman. M. Zeki, “İslam’da “İnsan” Erkek veya Kadından Önce Gelir”, **Eskiyeni**, 2009, sy.12, s.36.

³⁷³ Aktaş, Kadın, **Devrim ve Kadın**, İstanbul 1996, s. 98-99.

³⁷⁴ Tarhan, Nevzat, **Kadın Psikolojisi**, s.256.

gelen potansiyel yetenekle ve çabayla birbirini tamamlaması gerekir. İki cinsin başarılı oldukları zekâ alanları da birbirinden farklıdır. Kadının dil zekâsı ve sosyal zekâsı daha yüksekken erkeğin sayısal zekâsı daha gelişkindir. Bunlar genetik özelliklerdir fakat geliştirilmesi şarttır. Herkes kendi yeteneğini ilerleterek aradaki uçurumu kapatabilir. Bu durum boş bir kâğıda yazı yazmaya benzer. Bu noktada biyolojik olarak kadın ve erkeğin eşit olduğunu söylemek yanlıştır. Fakat biri diğerinden üstün değil, iki cins birbirinden farklıdır. Bir elmanın iki yarısı gibi... Kadın kadın olduğu için aşağı, erkek de erkek olduğu için âlâ değildir. Bir bütünün iki parçası gibi kadın ve erkek birbirinin tamamlayıcısıdır”³⁷⁵

Kadınların aklî noksanlığına dair kaynak olarak gösterilen müdâyene ayeti ile ilgili daha önce söz ettiğimiz geleneksel yorumları yanlış bulan Mısırlı İslam bilgini ve düşünürü Ebû Zeyd Nasr Hamid *Kadıyyet’ül-mer’e* adlı eserinde konuya tarihselci bir yorum getirerek şöyle demektedir:

“Gelenek, ayetin tarihi bağlamını dikkate almış olsaydı, ayet indiğinde kadınların ticari işlere girmedikleri ve bu konudaki bilgi ve tecrübeleri zayıf olduğu için böyle bir hükümde bulunduğunu görecekti. Ancak çağdaş dönemde kadınlar her alanda hayatın içinde olduklarından artık erkekle eşitlenmişlerdir. Dolayısıyla kadınlar mahkemelerde erkekle eşit kanuni ehliyete sahip olmalıdırlar.”³⁷⁶

Ülkemizin tanınmış hukukçu ve düşünce adamlarından Hüseyin Hatemî’ye göre de Kur’an-ı Kerim’de insanlık değeri açısından kadın ve erkeğin arasında hiçbir fark yoktur. Eşitliğin bir fizyolojik kavram değil hukuk kavramı olduğunu söyleyen Hatemi, insan olarak kadın-erkek arasında tam bir eşitlik olduğunu söylerken, bedenlerin yaratılışı bağlamında ise eşitlikten söz edilmesinin anlamsızlığını ifade eder. Tanıklık konusunda da genel ve mutlak bir ehliyetsizlik değil, sadece kadının “fizyolojik” farklılığı dolayısı ile, çoğunluk nazara alınarak ve sadece vadeli borçlanmalara münhasır olmak üzere farklı bir düzenlemeye gidilmiştir.³⁷⁷

Gerçekten akıl bakımından eksik olan kimse şer’î teklifle muhatap olamaz. Aksi takdirde kadınların hukukî tasarrufları bakımından kısıtlı olmaları, haklardan yararlanabilmek için de eşlerinden veya velilerinden izin almaları gerekirdi. Oysa İslam geleneğinde kadının konumu bu yaklaşımla şekillenmemiştir. Sözelimi, Hz. Âişe’nin en

³⁷⁵ Tarhan, **Kadın Psikolojisi**, s.100.

³⁷⁶ Paçacı, Mehmet, “Çağdaşçı "Kur'an'da Kadın" Yorumunun Eleştirisi”, **İlim Yayma Vakfı Kuran ve Tefsir Akademisi**, İstanbul 2010, s.577.

³⁷⁷ Hatemi, Hüseyin, “Modern Mahrem ve İslam’ın Kadına Bakışı”, **İslami Araştırmalar**, 1997, sy.4, s.313-314.

güvenilir hadis râvîlerinden olması, yanlış anlaşılan bazı hadisleri tashih etmesi, sahabenin bazı fikhî meseleleri ona danışması, Hz. Peygamber'in Hudeybiye'de Ümmü Seleme'in tavsiyesine uyması, İslam tarihinde yer alan birçok uygulama ve kadınların üstlendikleri görevler, kadınların aklî yönden eksik olmadığının en büyük ve önemli kanıtıdır.³⁷⁸

Kadınların erkeklere göre aklen eksik olduğu düşüncesi, kökleri antik çağa kadar uzanan oradan Yahudi, Hristiyan ve İslam kültürlerine geçen bir zihniyet ve anlayışın ürünüdür.

Yavuz Köktaş'a göre kadının aklen eksik olduğu fikri cahili bir form olmakla birlikte Resulullah tarafından bu kabule yeni bir anlam kazandırılmıştır. O bu tesbitini şöyle ifade etmektedir:

“Kadınların aklının ve dinini eksik oluşu geçmiş kültürlerde ve cahiliye halkında var olmuş olabilir. Belki de Hz. Peygamber geçmiş kültürlerin bir formu olan “akıl eksikliği” kullanmış ama içeriğini değiştirmiştir. İçeriğinden anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber'in sözleri bir varlık olarak kadının aklının eksik oluşunu değil, sadece kadının şahitliğinin erkeğin şahitliğinin yarısı olduğunu göstermektedir. Hatta bu şahitlik meselesinden, Hz. Peygamber'in, aklın eksikliğini “unutkanlık” olarak yorumladığını anlamak mümkündür. Çünkü ayette (el-Bakara, 2/282) iki kadının şahitlik yapmasının sebebi olarak birinin unutulması halinde diğerinin hatırlatması gösterilmektedir. Oysa geçmiş kültürlerle ilgili aktarılan bilgilerin hiçbirinde akıl eksikliği bu şekilde ele alınmamıştır. Dolayısıyla hadislerde akıl eksikliği “aklı kıt, akılsız” anlamına gelmemektedir. Tam tersine yukarıda söylediklerimize paralel olarak “tecrübesi eksik” gibi bir mana söz konusu olabilir. Çünkü akıl, tecrübe anlamında da kullanılır. Şahitliğin söz konusu olduğu ortama baktığımızda da kadınların fazla bir tecrübelerinin olmadığı görülür. Dolayısıyla Hz. Peygamber “akıl eksikliği” formunun içeriğini tamamen değiştirmiştir.”³⁷⁹

Hakikatte Kur'an-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde şahitlikle ilgili zikredilen nasları incelediğimizde; şahitlik meselesinde aslolanın adalet ve doğruluk olduğunu görüyoruz. Müdâylene ayetinde de amaç hakkın zayi olmamasıdır. Öyle anlaşıyor ki bir erkeğin yanında iki kadın şahidin bulunması hususu yalnızca borçlar hukukunda yani mal ile ilgili olup genel değil özel bir durum olmalıdır. Ayrıca bazı konularda bir erkek ve bir kadın, bazılarında ise yalnızca kadının şahitliğinin yeterli olması Hz. Peygamber'in sünnetinde

³⁷⁸ Koşum, Adnan, “İslam Hukukunda Kadının Yargıçlığı Problemi”, **SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2003, sy.10, s.70.

³⁷⁹ Köktaş, **Kadınla İlgili Hadisler**, s.377-378.

karşımıza çıkan bir durumdur.³⁸⁰ Yapılan değerlendirmeler göz önünde bulundurularak müdâyene ayetinde aranan iki kadının herhangi bir eksiklikten dolayı değil, konunun mahiyeti gereği olduğu ortaya çıkmaktadır. O halde çalışma konumuz olan hadiste yer alan Hz. Peygamber'in aklın noksanlığı nitelemesinde, müdâyene ayetini örnek olarak göstermesi nasıl anlaşılmalıdır? Bu konuda Nihat Dalgın şöyle demektedir:

“Hadis sadaka vermeyi teşvik etmek maksatlı söylenmiştir. Bunun yanında bayanların işledikleri bazı günahlara dikkat çekilmiştir. Kadınlarla Hz. Peygamber'in diyalogu şeklinde geçen konuşmada, kadınların çokça işlediği bazı hataları hatırlatması sebebiyle, onlarda oluşan gerginlik ve mahcubiyet duygusu nedeniyle zuhur eden karamsarlık havasını dağıtmak için Hz. Peygamber, belki de onlarla küçük çapta espri yapmak istemiştir. Bunun için de borç işlemindeki şahitlikle ilgili ayetteki özel düzenlemeyi ima ederek, genel anlamalı bir ifade kullanılmış, özel günlerindeki ibadet muafiyetini de bu meyanda espri konusu edivermiştir. Arap edebiyatında “kül” zikredilerek “cüz'ün” kastedildiği ve bunun aksinin de yapıldığı bilinen bir durum olması ötesinde, Hz. Peygamber'in her konuşmasının teşri amaçlı olmadığı, zaman zaman halkın değişik kesimleriyle şakalaştığı da bilinen bir gerçektir” değerlendirmelerinde bulunmuştur.³⁸¹

Hadisi şerifte geçen kadınların akıl ve din noksanlığı nitelemesinin hemen ardından soruyu soran kadının *akıllı* olarak ifade edilmesi ve yine metnin devamında akıllı erkeğe galebe çalan kadın imajı manidar olup meseleye hakiki manadan ziyade mecaz yüklenebileceğini göstermektedir. Resulullah adeta Türkçemizde de “Kadının fendi erkeği yendi” atasözünde ifade edilegelen hususu hanımlara latife yollu ifade etmiş, bir nevi “aklen noksan zannedilen siz kadınlar aslında akıllı bilinen erkeklere galip gelmektesiniz” buyurmayı murad etmiş gibidir. Öte yandan kadınlara biri ticari konulardaki şahitlikte birbirlerine destek olmaları ve hayız halinde bazı ibadetlerden muaf tutulmalarını hatırlatarak olsa olsa noksanlığın bu çerçeve ile sınırlı olabileceğini kaydetmiş görünmektedir.

Kadın, cinsiyet itibarıyla Kur'an ve sünnette erkekten farklı değerlendirilmemiş, her türlü emir ve nehye muhatap olup yeryüzünde “halife” olarak yaratılmıştır. Kadın ve erkek o derece birbirinde ayrılmaz ki yalnızca onun pek alakadar olmadığı borçlar konusunda,

³⁸⁰ Örneğin; Hz. Peygamber, evli bir çifti emzirdiğini söyleyen kadının yanında başka bir şahit aramadan, eşlerin ayrılmasını gerektiğini belirtmiş, eşler de ayrılmıştır. Buhârî, Şehâdât 14.

³⁸¹ Dalgın, Nihat, “Kadın ve Erkeğin Şahitliği İle İlgili Naslardaki Düzenlemelerin İslam Hukukuna Yansımaları Üzerine Değerlendirme”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2005, sy. V/I, s.15.

heyecanlanma ve şaşırma ihtimaline karşı kendisine hatırlatması için yanında hemcinsi istenmiştir. Yahudilik, Hristiyanlık ve Cahiliye döneminin kadına bakışı³⁸² göz önünde bulundurulduğunda, bu görüşlere karşın İslamiyetin getirdiği düzenlemeye göre, genel manada hiçbir ayırım yapılmadığı özel olarak malla ilgili konulardaki şahitliğin ise farklı olduğu sebepleriyle vurgulanmıştır. Buna göre kadın ve erkek arasındaki farklılık anlayışı borçlar hukuku ile ilgili ayette geçen iki kadın şahit talebiyle sınırlandırılmış, kadının aklıyla alakalı geçmiş kültürlerden kalma düşünce alanı ise daraltılmıştır.

Öte yandan son yıllarda yapılan çalışmalar neticesinde beynin kendine ait bir cinsiyeti olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu, biyolojik olarak kadın ve erkek farklılığının dışında beynin de erkek ve dişi beyin olarak ayrıldığı bilgisidir. Anne karnında maruz kalınan “testosteron” hormonu beynin gelişimini etkiler, erkek ve dişi beyin bu hormona göre oluşur. Konu üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapan Serkan Karaismailoğlu ve Sinan Canan kısaca şöyle açıklamaktadırlar:

“Erkek beyninin sağ-sol beyin farklılığı, özellikle işlevsel açıdan, kadınlardan daha ileri düzeydedir. Çünkü testosteron beynin sol yarısının gelişimini yavaşlatır. Böylece erkekler, dişilere göre daha zayıf bir sol beyinle dünyaya gelirler. Kadın beyninde de erkeğe göre çok daha büyük olan *corpuscallasum* yapısı, iki beyin yarısını birbirine bağlayan milyonlarca bağlantı kablosundan oluşur. Bu fark erkek beyninin daha ziyade aynı yarıküre içinde çalışması, kadın beyninin ise her iki beyin yarısını birlikte kullanması sonucunu doğurur. Erkek beyni; pervasızdır, duyma, işitme yüz analizi gibi konularda daha zayıftır, empati yeteneği daha düşüktür. Genellikle çok daha riskli ve her zaman isabetli olmasa da hızlı karar alabilen bir donanıma sahiptirler. Karar alırken çok fazla zihin mesaisi harcamazlar. Kadın beyni ise çift yönlü çalışır, ölçer, tartar, olası tüm durumları hesaba katarak isabetli karar vermeye çalışır.

³⁸² Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aktaş, Emel, “Cahiliyye’de Ve İslam’da Kadının Durumu”, **Mehir**, 1998, s.116-120, Altıntaş, Ramazan, “Cahiliye Arap Toplumunda Kadın”, **Diyanet İlmi Dergi**, DİB Yayınları, 2001, c.37, sy.1, s.61-83, Bardakoğlu, Ali, “Cahiliye Döneminde Kadın”, **Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi**, Ensar Neşriyat, 2005, s.13-20, Batuk, Cengiz, “İsa Mesih Kadınları da Kurtaracak mı?”, **Dini Araştırmalar**, 2008, c.11, sy.31, s.19-48, Gündüz, Ahmet, “Eski ve Yeni Ahid’in Kadın Anlayışına Mukabil Kur’an’ın Medeniyeti”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2014, sy.32, s.78-101, Harman, Ömer Faruk, “Hristiyanlık’ta Kadın Algısı”, **Kur’an ve Kadın Sempozyumu**, Ankara 2010, s.56-70, Karaaslan, Derya, “Antik Yunanda Kadın Olmak”, **Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.1, sy.2, s.159-174, Kaval, Musa, “İlahi Dinlerde Kadının Kıymet Problemi”, **Akademik Bakış Dergisi**, Mayıs-Haziran 2016, sy.55, s.306-322, Savaş, Rıza, “Cahiliye Devrinde Kadın Algısı”, **Kur’an ve Kadın Sempozyumu**, Ankara 2010, 71-79, Şerif, Abdülazim Muhammed, “İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik’te Kadın”, **Misbah**, 2015, sy.10, s.195-227, Ünal, Asife, “Hristiyanlıkta Kadın ve Aile Anlayışına Genel Bir Bakış”, **Dinler Tarihi Araştırmaları III**, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002, s.125-136.

Karar isabeti açısından erkeklerden çok daha üstündür ama zamanın kısıtlı olduğu, hızlı hareket edilmesi gereken durumlarda kadın beyni yavaş kalabilmektedir”³⁸³

Yapılan bu çalışmalara göre dört farklı insan tipi oluşmaktadır; Erkek beynine sahip erkek, erkek beynine sahip kadın, kadın beynine sahip kadın ve kadın beynine sahip erkek. Bu bilgiler ışığında mutlak anlamda “kadın aklının eksikliği” yargısı kanaatimizce tekrar gözden geçirilmesi gereken bir mevzu haline gelmiştir.

c. Erkeklere Galip Gelmek/ Erkeklere Galebe Çalmak

Hiz. Peygamber, kadınlarda bulunan akıl ve din noksanlığını ifade ederken “... *Aklı başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim*” buyurarak, kadınların fitratında bulunan bir özelliğe dikkat çekmiştir.

Hadis şarihlerinden Aynî, Hiz. Peygamber’in bu ifadesinin kadınları kötülemek manasında olmadığını, aklı ve dini eksik olarak nitelenen kadının “*Aklı başında birinin aklını çelme*” sinin hayret verici olduğunu ifade etmiştir.³⁸⁴

İbn Hacer de zikredilen bu özelliği, kadınların cehennem ehli olmasının sebeplerinden biri olarak görür. Çünkü kadınlar aklı başında erkeğin aklını gidererek onlara uygunsuz şeyler söyletir ve yaptırır. Bunun sonucunda ise kadınlar da bu günaha ortak olurlar hatta erkeklerden daha da günahkâr duruma gelirler.³⁸⁵

Kadınlarla ilgili hadisler alanında yaptığı çalışmasıyla tanınan Hidayet Tuksal, “kadınların erkeklere galip gelmesi” ifadesini Nûr suresi 30 ve 31. ayetlerden yola çıkarak şöyle izah etmiştir:

“Örfen görünmesinde sakınca olmayan yerlerin dışında, cazibe ve güzelliklerin teşhir edilmemesi sorumluluğunun kadınlara erkeklerden bir fazla sorumluluk olarak yüklendiği görülmektedir. Burada dikkati çeken husus kadınların erkeklere galebe çalması işlevinde en etkili yöntem olan teşhirin yasaklanmasıdır”³⁸⁶

³⁸³ Canan, Sinan ve Pelin Çift, **Beynin Sırları**, İstanbul 2017, s.111-113. Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Karaismailoğlu, Serkan, **Kadın Beyni Erkek Beyni**, Ankara 2016.

³⁸⁴ Aynî, ‘**Umdetü’l-kârî**, III, 272.

³⁸⁵ İbn Hacer, **Fethu’l-bârî**, I, 406.

³⁸⁶ Şefkatli Tuksal, Hidayet, **Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri**, s.180.

Yine Tuksal’a göre, Ahzap suresinde yer alan Hz. Peygamber’in hanımları özelinde tüm kadınlara yönelik düzenlemeler³⁸⁷, kadınları cehennemi hak ettirecek baştan çıkarma/erkelele galebe çalma gibi özelliklerinden uzaklaştıracaktır.

Ayetlerde zikredilen kadınların güzelliğini teşhir etmesinin yasaklanması yanı sıra hadiste zikri geçen “*Aklı başında birinin aklını çelme*” ifadesinde kadının fıtratında bulunan; azim ve gayretiyle istediğini yaptıırma, aklını kullanma, ısrar ve ikna etme gücüne işaret ettiğini düşünmekteyiz. Kadın bu özelliğini hem olumlu hem olumsuz manada kullanabilir. Olumsuz manada kullanıldığı takdirde pek tabi bu durum cehennemlik olma sebebi olabilir.

Kadının erkeğe galebe çalması vasfı, İbrahim Canan ve Zekeriya Güler’e göre, kadınların çoğunun cehennemde olma sebeplerinden biridir.³⁸⁸ Oysa hadiste kadınları cehenneme götüren sebepler olarak *lanet* ve *nankörlükten* bahsedilmiştir. Kadının erkeğe galebe çalması ise fıtrîdir. Hadisin metni içerisinde fıtrattan gelen bu özelliğe cehennemi hak ettirecek sebepler arasında sarahaten yer verilmemiştir. Bu fıtrî özelliğin bizatihi kendisinin değil, erkek aleyhinde istismarının tenkid edildiği ve kadınların bu istikamette uyarıldığı söylenebilir.

Kadınların erkeklere galib gelebilmesi çoğu kere istediklerini yaptıırma azim ve çabası ile ilgili olabilmektedir. Bu bağlamda, kadınların istediklerini yaptıırma hırsı ile alakalı bir başka hadis-i şerif daha akla gelmektedir. Hz. Peygamber vefatından evvelki hastalığı sırasında namaz kıldırmak için Hz. Ebû Bekir’in çağrılmasını istemiştir. Hz. Aişe’nin “Ebû Bekir yufka yüreklidir. Sizin yerinize namazı kıldıracak olsa imamet görevini yerine getiremez ağlar, insanlar da ona bakıp ağlar” demiş ve Hz. Ömer’in namaz kıldırmak üzere çağrılmasını rica etmişti. Ancak Hz. Peygamber yine de Ebû Bekir’in çağrılmasını istemiştir. Hz. Aişe bunun üzerine aynı talebini bir de Hz. Hafsa aracılığıyla Resulullah’a iletince Resulullah “Sizler Yusuf’un etrafındaki kadınlar gibisiniz” buyurmuştu.³⁸⁹

³⁸⁷ Ahzap 33/6, 30-34, 53.

³⁸⁸ Canan, İbrahim, **Kütüb-i Sitte Muhtasarı**, X, 95, Köktaş, **Kadınla İlgili Hadisler**, s.379, Güler, “Kadınların Aklı Eksik midir?”, s.16.

³⁸⁹ Buhârî, “Ezan”, 46.

Hiz. Peygamber'in Hiz. AiŖe ve Hafsa özelinde kadınları Hiz. Yusuf'un etrafındaki kadınlara benzetmesi, kadının fıtratında yer alan istediğini yapma/yaptırma azmi ve gayretinin bir göstergesi olmalıdır.

Kadınlara erkeklerle galebe çalması ifadesinin en güzel Türkçe karşılığı "Kadının fendi erkeğı yendi" ataszmzdir. Bu zelliğıyle kadınlar akılı başında bir erkeğıe galebe alma kudretine sahiptirler.

Böylece Hiz. Peygamber'in "Akılı başında bir erkeğıe galebe çalan akılı ve dini eksik sizin gibi birini görmedim" ifadesi yani akıllı erkeğıe galip gelen akılı eksik kadın tabirindeki akıl noksanlığının, mutlak manada bir noksanlık olmadığı âşıkardır.

d. Din Noksanlığı

Zikri geçen hadiste Hiz. Peygamber (s.a.s) "Akılı ve dini eksik olup akılı başında birinin aklını sizin kadar elen birini görmedim" buyurmuş ve dinin eksikliği nitelemesini kadınların adet günlerinde namaz kılmamalarını ve oruç tutmamaları ile izah etmiştir. Allah Teâlâ'nın Kur'an'ı Kerim'de eza olarak bahsettiğı bu hale dayalı olarak kadınların fiziksel ve psikolojik olarak yaşadığı bazı durumlar sebebi ile onlara kolaylık açısından, tamamen dinin bir gereğı mucibince oruç ve namaz ibadetinin bu zaman zarfında terki istenmiştir.³⁹⁰ Tamamen fıtrattan gelen bir özellik olarak ve Allah'ın koyduğı bir kural neticesinde bu ibadetleri kadınların özel günlerinde terk etmesi, yani yalnızca ibadetlerde var olmuş gözüken bu eksiklik, kadınların dininde topyekn bir eksik oluşturmayacaktır.

Din, insanın Allah'ın muradına uygun olarak yaşamasını ve tekrar Allah'a dönmesini sağılayan öğretiler bütünüdür. Buna göre dinin, ibadet, iman ve ahlak boyutları vardır. Hakiki anlamda dinin noksan olması demek, imanda, ibadette ve ahlakta noksanlığı ifade eder. Hadiste ise, iman ve ahlak boyutlarına değinilmeden ibadetteki eksiklikten bahsedilmiştir. Bu eksiklik de yalnızca namaz ve oruç için geçerlidir.³⁹¹

Nevevî; din, islam ve iman kavramlarının ortak mana ifade ettiğini, taatin de iman ve din olarak isimlendirildiğini söyleyerek çok ibadet eden kişinin imanının ve dininin

³⁹⁰ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ulu, Arif, "Adet Halindeki Kadının Orucuyla İlgili Hadislerin Tenkid ve Tahlili", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Erzurum 2012, sy.38, s.1-50.

³⁹¹ Coşkun, Selçuk, **Hiz. Peygamber'in İnsan Anlayışı**, Ekev Yayınları, Erzurum, s.152.

artacağını, ibadetini azaltanın da dininin azalmış olacağını zikreder. Nevevî'ye göre ibadeti azalan kadının dini de noksanlaşmış olacaktır.³⁹² Oysa hayızlı kadın namaz ve orucu terk etmekle mükelleftir. Bu ibadetleri özel günlerinde terk etmesi bizzat dinin emridir. Bu durumda kadının hayızlı günlerinde namaz ve orucu terk etmesinden sevap kazanılmayacağını savunan Nevevî'nin aksine Aynî, kadınların özel günlerinde namaz kılmayıp oruç tutmayarak haramı terk ettikleri için sevap almaları gerektiği görüşündedir. Ayrıca Aynî, Hattabî'nin "Bu rivayette taatte eksikliğinin dinde eksiklik sayılacağına dair delil vardır" görüşünü de eleştirerek taatte eksikliğinin dinin aslından bir şey eksiltmediğini, artma ve eksilmenin kemale raci olduğunu belirtir.³⁹³

İbn Hacer, Buharî'nin "Hayızlının Orucu Terk Etmesi" babı ile ilgili olarak Endülüs asıllı tefsir ve fıkıh âlimi İbn Rüseyd (v.721/1321)³⁹⁴ ile birlikte bir başka ilim adamına göre; hayızlının namazı terk etmesinin, namazın sıhhati için taharetin şart koşulmasından dolayı olduğunu, oruç için taharet şartı koşulmadığından hayızlının orucu terk etmesinin sadece kulluk için olduğunu nakleder.³⁹⁵

Zekeriya Güler'e göre de kadınların din bakımından eksik olmaları, onların namaz, oruç gibi bazı ibadetleri yapmalarına engel olan hayız halleriyle alakalı bir durumdur. Kadınların elinde olmayan, tamamen irade ve insiyatifleri dışında gelişen ve yaratılıştan gelen hayız hali, fıkıh usûlü âlimleri tarafından "avâriz-ı semâviyye"den birisi olarak ifade edilir.³⁹⁶ Dolayısıyla dini eksiklik mutlak anlamda değil göreceli bir özellik olmaktadır.

Kadınların özel hallerinde namaz kılmayıp oruç tutmamalarının, bazı kadınlar için eza ve huzursuzluk olan bu durumda işlerini kolaylaştırmaya yönelik bir hüküm olarak düşünülebilir. Kadınlar hakkında belirtilen din eksikliği mahiyete yönelik değil, kadınların özeline yönelik şekli bir uygulama olarak anlaşılabilir.³⁹⁷

³⁹² Nevevî, **Şerhu'n-Nevevî ala Sahîhi Müslim**, I, 323.

³⁹³ Aynî, **'Umdetü'l-kari**, III, 273, Şefkatli Tuksal, **Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri**, s.185.

³⁹⁴ Tam adı Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Muhammed Muhibbüddin İbn Rüseyd el-Fehrî es-Sebtî'dir. Çok rihle yapan İbn Rüseyd, edebiyat, tefsir ve tarih ilimlerinde bilgi sahibi olarak kabul edilmiştir. Mısır, Şam ve Hameyn'e rihleler yapmış, 721/1321 senesinde vefat etmiştir. Bkz. Zirikli, **A'lam**, VI, 314.

³⁹⁵ İbn Hacer, **Fethu'l-bari**, I, 405.

³⁹⁶ Güler, "Kadın Akıl ve Din Bakımından Eksik Midir?", s.20.

³⁹⁷ Sağlam, Hadi, **Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri ve Şahitliği**, s.229. Kadının özel hallerindeki ibadetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ayaz, Ayşe, **Kadınların Özel Hallerinde Yapabilecekleri ve**

“Kadınların hayız döneminin neslin devamına hadim olarak tanımlanması, hatta kadınların bu dönemlerinde geçen vakitlerinin bütünüyle ibadet sayılmasından ötürü namaz mükellefiyetlerinin kalktığını” söyleyen Musa Carullah, ilgili ayette geçen “Allah temizlenenleri sever” ifadesindeki vurgunun erkeklere ait olduğunu, kadınların bu dönemlerinde zaten temizlendiklerini belirtmiştir.³⁹⁸

Yavuz Köktaş’a göre kadınların din yönünden eksik oluşlarının mahiyeti hadiste açıklanmıştır. Buna göre kadınlar, hayızlı günlerinde namaz kılmayıp oruç tutamadıkları için dini yönden eksiktirler. Kadınların hayızlı günlerinde namaz kılmamaları ve oruç tutmamaları dinin emri olduğu için burada hakiki anlamda eksikliğin kastedilmesi veya kadınların bu şekilde hafife alınması mümkün değildir. Bu olsa olsa Hz. Peygamber’in kadınlara yönelik bir latifesidir.³⁹⁹

Tıbbi- biyolojik açıklamalar da âdetin tamamen normal bir gelişime işaret ettiğini ve bu halin kadınlar adına bir eksiklik veya bir dışlanma vesilesi olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte insanlığın tarihî serüveni içinde bu gerçeğin zaman zaman yanlış değerlendirildiği görülmüştür.⁴⁰⁰ Oysa bizzat Hz. Peygamber bu hali “Âdem’in kızlarının hali” olduğunu ifade buyurmak suretiyle tabii bir durum olarak açıklamıştır.⁴⁰¹ Bu nedenle Resulullah’ın dilinde hayızın “din noksanlığı” olarak ifadesi kadınları küçültücü bir ifade olarak anlaşılamaz.

“Tam ve mükemmel olmayan”, “olması gerekenden daha az olan” anlamlarına gelen eksiklik kavramı,⁴⁰² bir başkasına kıyasla bir mana ifade edecektir. O halde kadınların dininin ibadet boyutundaki eksikliği erkeklerden daha az ibadet ettiklerinden dolayıdır. İmanî ve ahlakî açıdan eksiklik söz konusu olmayıp Hz. Peygamber yalnızca ibadetlerle ilgili bu durumu vurgulamıştır. Belki de kadınları cehenneme sürükleyen amelleri saydıktan

Yapamayacakları İbadetler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2013, Turan, Sümeyye, **Kadının Özel Hallerinde İbadeti**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2009, Yakar, Gülsüm, **İslam Fıkında İbadetlerde Kadına Tanınan Muafiyetler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.

³⁹⁸ Terzioğlu, “İslam’da Kadının Konumuna Modern Yaklaşımlar, -Musa Carullah- Örneği”, s.101.

³⁹⁹ Köktaş, **Kadınla İlgili Hadisler**, s. 378.

⁴⁰⁰ Yaman, Ahmet, “Adet Gören Kadının İbadeti”, **Mehir**, 1998, s.5.

⁴⁰¹ Buhârî, “Hayız”, 1.

⁴⁰² Ayverdi, İlhan, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, I, 824.

sonra böyle bir ciddi konu üzerine, şaka yollu bu ifadesiyle gergin olan ortamı rahatlatmayı arzulamıştır.

Nitekim Hz. Peygamber ashâbına “Müflis kimdir, biliyor musunuz?” diye sormuş, Ashâbın “Bize göre müflis parası ve malı olmayan kimsedir” demesinin ardından “Şüphesiz ümmetimin müflisi, kıyamet günü namaz, zekât ve oruçla gelir. Aynı zamanda şuna sövmüş, buna iftira etmiş, şunun malını yemiş, bunun kanını dökmüş ve şunu dövmüş bir halde gelir. Bunu üzerine iyiliklerinin sevabı şuna buna verilir. Üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları biterse, hak sahiplerinin günahları kendisine yüklenir. Sonra da cehenneme atılır”⁴⁰³ buyurarak İslam’da ibadetlerin şekli boyutunun ve sayı olarak çokluğunun değil, ibadetlerin insana katması gereken güzel ahlâkın⁴⁰⁴ ve kul hakkının önemine vurgu yapmıştır.

e. Kadınlara Tavsiyeler

Hz. Peygamber (s.a.s) kadınların cehennemin çoğunluğunu oluşturduğunu haber vermeden önce kadınları sadaka vermeye teşvik etmiş ve onlardan istiğfarı çoğaltmalarını istemiştir. Bu iki tavsiye adeta kadınları ve aslında kadınlar özelinde tüm müminleri cehennemden uzaklaştıran formüller olarak zikredilebilir.

1. Sadaka Vermeye Teşvik

Sadaka kelimesi, sözlükte “Yalan”ın zıddı olan “doğruluk” manasındaki *sıdk* kelimesinden türemiştir.⁴⁰⁵ Dinî bir terim olarak ise gönüllü olarak veya dinî bir vecibeyi yerine getirmek üzere yapılan maddî yardım anlamına gelir.

Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından sıklıkla tavsiye edilen sadaka, gönülden gelen bağış anlamını ihtiva etmektedir. Kur’an-ı Kerim’de pek çok manada yer alan sadaka kavramı ile ilgili olarak İslam hukuk bilginleri de “zekât, fitre, adak, fidye ve tatavvu sadakası” olmak üzere beş türlü özel terimden söz etmişlerdir.⁴⁰⁶

⁴⁰³ Müslim, “Birr”, 59.

⁴⁰⁴ Ankebut 29/45.

⁴⁰⁵ İbn Manzur, **Lisanü’l-Arab**, VII, 307.

⁴⁰⁶ Duman, Ali, “Sadaka”, **DİA**, XXXIV, 384.

“... *Suyun ateşi söndürdüğü gibi, sadaka da hataları söndürür...*”⁴⁰⁷ buyuran Hz. Peygamber, çalışma konumuz olan hadiste de bir bayram namazı sonrası özel olarak hanımlara hitap ettiği sırada, onları cehenneme sürükleyen “lanet etmek ve kocalarına karşı nankörlük etmek” gibi çirkin görülen davranışlardan kurtulma yolu olarak sadaka vermeye teşvik etmiştir.

Rasûlullah (s.a.s) çalışma konumuz olan hadis-i şerif dışında bir başka hadisinde de cehennemden bahsederken, Allah’a sığınmış ve yüzünü üç defa çevirdikten sonra “*Yarım hurma (sadaka) ile bile olsa cehennemden korunun. Eğer bunu da bulmazsanız güzel bir sözle (korunun)*”⁴⁰⁸ buyurmuştur. Öyle anlaşıyor ki sadaka cehennem ateşinden koruyan bir ibadettir. Ayrıca Hz. Peygamber “*Ey Müslüman hanımlar! Hiçbir komşu hanım bir koyun paçası bile olsa, komşusuna vereceğini küçük görmesin*” buyurarak, kadınları hem sadaka vermeye teşvik etmiş hem de verilen sadakayı küçük görmemeleri hususunda uyarmıştır.

Kadınların ellerinde var olan mallarından sadaka vermeleri, sahip oldukları malın şükrünü Allah’a eda etmek olacağı gibi çoğu kez kendilerine bu imkânı sağlayan kocalarına teşekkürle de sevk edecektir. Devamlı surette halinden şikâyetçi olan, eşinin ona sunduğu imkânları beğenmeyip hep daha fazlasını isteyen bir kadın, sadaka vermeyi alışkanlık haline getirdiği zaman, az da olsa verebildiği için elinde bulunan imkânı fark edecektir. Kendisinden daha çok ihtiyaç sahiplerini görmesiyle nankörlük gibi bir huydan da uzaklaşabilecektir. Elbette şükretmemek, nankörlük, elindeki imkânları beğenmemek her kadında olan özellikler değildir. Ya da tüm erkekler bu kötü huylardan korunmuş değildir. Ancak en çok kadınları cehenneme sürükleyen huylar olması sebebiyle Hz. Peygamber kadınları bu hususta uyarmıştır. Bir başka deyişle kadın olsun erkek olsun bir insan tasadduk ettikçe şükretmeyi ve teşekkür etmeyi öğrenir. Nankörlük başta olmak üzere şükür ve teşekkürün zıddı olan huylardan ve cehennemden de korunmuş olur.

⁴⁰⁷ Tirmizî, “Cuma”, 79.

⁴⁰⁸ Müslim, “Zekat”, 68.

Sadakanın Allah katında mükâfatın artmasına vesile olduğu, insan psikolojisi üzerindeki faydaları,⁴⁰⁹ hastalıkları tedavi edici özelliği⁴¹⁰ üstelik malı azaltmadığı,⁴¹¹ hadislerde yer alan faydaları arasındadır.

2. İstiğfarı Çoğaltma

Hz. Peygamber (s.a.s) kadınları cehennemın çoğunluğunu oluşturacak amellerden sakındırmak için onlara sadakadan sonra istiğfarı çoğaltma tavsiyesinde bulunmuştur.

İstiğfar, kişinin kusurunun bağışlanmasını Allah'tan talep etmesi anlamına gelir. Kur'an-ı Kerim ve sahih hadislerde Allah'tan samimiyetle mağfiret dilenmesi halinde şirk dışındaki bütün günahların affedileceği belirtilmektedir.⁴¹² Müfessir ve Arap âlimi İsfahânî, bağışlanma talebinin hem söz hem fiille olması gerektiğini aksi halde istiğfarın kişiyi yalancı durumuna düşürdüğünü ifade eder.⁴¹³

*“Rasulüm! Şimdi sen sabret, Çünkü Allah'ın vadi gerçektir. Günahının bağışlanmasını iste. Akşam-sabah Rabbini hamd ile tesbih et”*⁴¹⁴ âyet-i kerimesinde ve birçok ayette peygamberlerin mağfiret talebinde bulundukları haber verilmekte olup bizzat Rasûlullah'ın Allah'tan mağfiret dilemesi istenmiştir.⁴¹⁵

*“Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında ya da kendilerine bir zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tövbe istiğfar ederler”*⁴¹⁶ ayet-i kerimesi ile *“Mümin bir günah işlediğinde kalbinde siyah bir nokta belirir. Eğer pişman olarak bağışlanma dilerse nokta silinip kalbi cilalanır. Günah işlemeye devam ederse siyahlık kalbini sarar.”*⁴¹⁷ hadis-i şerifinde işlenen günahın hemen ardından istiğfar edilmesi tavsiyesi yer alır. Çalışma konumuz olan hadiste ise Hz. Peygamber günahı işlemeyen önce hanımlardan istiğfarı çoğaltmalarını ister. İşlenen günahın ardından onu temizleyen bir eylem olarak görülen istiğfar ile burada zikir manası kastedilmiş olabilir. Çünkü “Bir şeyi

⁴⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 264.

⁴¹⁰ Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, III, 542.

⁴¹¹ Tirmizî, “Sıfatü'l-kıyame”, 33; Nesâî, “Cihad”, 46.

⁴¹² Bebek, Adil, “Mağfiret”, **DİA**, XXVII, 313.

⁴¹³ İsfahani, **el-Müfredat li elfazi'l-Kur'an**, s. 609.

⁴¹⁴ el-Mümin 40/55.

⁴¹⁵ Topaloğlu, Bekir, “Tövbe”, **DİA**, XLI, 280.

⁴¹⁶ Ali İmran 3/135.

⁴¹⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 297.

anmak, hatırlamak anlamında” anlamına gelen zikir, dinî bir terim olarak “Allah’ı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten kurtuluş” anlamında kullanılır. Zikir dil veya kalple yahut hem dil hem kalple beraber yapılır. Bu da, ya unutulmuş bir şeyi hatırlama ya da hatırdaki şeyi muhafaza etme şeklinde olur.⁴¹⁸ Devamlı surette Allah’ı hatırlayan dil ile kalp Allah’ın hoşuna gitmeyen tutum ve davranışlardan kendini uzak tutacaktır. Bu durumda kadın Hz. Peygamber’in bizzat kendisinin de her gün uyguladığı istiğfarı⁴¹⁹ çoğaltarak cehennemi hak etmesine sebep olabilecek lanet etmek ve nankörlük gibi amellerden uzak kalacaktır. Şüphesiz Allah’ın zikriyle meşgul olan dil ve kalp, devamlı surette lanet eden ve nankörlükte bulunan dil ve kalbe galip gelecektir.

B. HADİSE YÖNELİK İTİRAZLAR

Kadın konusu tarihten günümüze her dönemde hassas çizgisini koruyan, üzerinde yazılan, yorumlanan, araştırılan konuların başında gelmektedir. Tarih boyunca yaşayan din ve kültürlerde ikinci sınıf değerlendirmelere tabi tutulan kadınlar, İslamiyet’in ardından zaten özlerinde var olan haklara ve değere kavuşsa da, tarihi geleneklerinden sıyrılamamış algılar kadına hak ettiği değeri vermekte zorlanmıştır.

Bu manada kadının hala özgürlüğüne kavuşmamış ve sürekli arka planda tutulmuş olmasını, Tanrı’nın kullarına bir armağanı addedilerek ikinci sınıf bir insan sayılmasını hatta meta haline getirilmesini gelenek ve göreneklere, tutucu dinsel etkilere bağlayanlar vardır.⁴²⁰ İslam dünyasında kadının zavallı hale sokulmasını geleneklere ve dinin yanlış yorumlanmasına bağlamayıp asıl sorumluluğun bizzat dinin kurucusunda olduğunu ifade eden günümüz “aydınları” da mevcuttur.⁴²¹

Bu tür ithamlara sebep olan olumsuz kadın algısının uydurma rivayetlerdeki izlerini Huriye Martı şöyle tasvir eder:

“Fikri, ideali ve ilmî birikimi yetersiz ve hatta gereksiz görüldüğünden hayatı yönlendirmedi katkısına izin verilmeyen, kendisine danışılma ve yetilerinden faydalanılma ihtiyacı görülmediği

⁴¹⁸ Öngören, Reşat, “Zikir”, **DİA**, XXXIV, 409-412, Ragıp el-İsfahani, **el-Müfredat li elfazi’l-Kur’an**, s. 328.

⁴¹⁹ Müslim, “Zikir”, 41-42; Ebû Dâvud, “Vitr”, 26.

⁴²⁰ Arat, Necla, **Kadın Sorunu**, s.57-75.

⁴²¹ Örnek olarak bkz. Arsel, İlhan, **Şeriat ve Kadın**, s.1-9.

gibi, erkeğin hakkıyla ibadetine mani ve güvenilmez olduğu varsayılan, dolayısıyla yaşam alanı ev ile el becerileri ise yün eğirme ile kısıtlanarak özellikle eğitim öğretimden uzak tutulması gerektiğine inanılan bir kadın imajı karşımıza çıkmaktadır.⁴²²

Hiz. Peygamber adına uydurulan hadislerin bilinmesi ve reddedilmesi ne kadar mühimse, kalıp yargılardan yola çıkarak bir hadisin Kur'an'a ve sünnete arzı adına, irad olunduğu dönemin şartlarını düşünmeden, sened ve metin incelemesi yapmadan, sahih olma ihtimali taşıyan hadisleri gözden çıkarmak da bir o kadar hatalı bir tutumdur.

Kadın algısı konusunda yapılan tetkik ve değerlendirmelerde karşımıza çıkan bir diğer husus zihinlerde var olan olumsuz kadın algısını İslamiyetten ve Hiz. Peygamber'den uzaklaştırmak, İslam'ı savunmak ve korunmak adına konuya vakıf olmadan, hadislerin sıhhatinin eleştirilmesi, zayıf ve uydurma olarak nitelenmesidir. Bu aceleci tutum da ciddi bir sorun teşkil etmektedir.

Çalışma konumuz olan hadis-i şerif de farklı alanlarda üzerinde sıklıkla durularak eleştirilene tabi tutulmuş bir rivayettir. Söz konusu rivayete hem senedi hem de metin muhtevası açısından itirazlar yöneltmiştir. Bu itirazları ve bu itirazların nasıl değerlendirilmesi gerektiğini şöyle ele alabiliriz:

1. Senede Yönelik İtirazlar

Çalışma konumuz olan hadis üzerinde anlama çalışmaları yapılmayıp aceleci davranıldığında kabul görmeyen bazı ifadeler mevcuttur. Bunlar; “*Kadınların cehennemde çoğunluğu oluşturduğu*”, “*Kadınların aklının ve dininin noksan olduğu*” ve “*Kadınların akli başında bir erkeğe galip gelmesi*” meseleleridir. Metinde yer alan bu ifadelerin Hiz. Peygamber'e aidiyetini kabul etmeyenler ya senette bir sıkıntı olduğu ya da bu hadisin Hiz. Peygamber'e ulaşmayıp sahabe yahut tabiinde son bulduğunu, bir diğer deyişle aslında mevkuf ya da maktu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hadisin isnadına yönelik bu itirazları şöyle değerlendirebiliriz:

⁴²² Martı, Huriye, “Olumsuz Kadın Algısının Uydurma Rivayetlerdeki İzleri”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2009, c.9, sy.3, s.105-106. Ayrıca kadınlar hakkındaki uydurma rivayetler için bkz. Çelik, Mustafa, **Uydurma Hadislerle Kadın Aleyhtarlığı**, İstanbul 1995, Martı, Huriye, “Kadın Konusunda Rasûlullah'a Nisbet Edilen Hadisler”, **Mehir**, 1998.

a. Senedin Uydurma Olması/ Tarihselliği

Hiz. Peygamber'den böyle bir hadis sâdır olamayacağını ileri süren bazı kimseler metni uydurma saymakla, hadisin senetleriyle alakalı herhangi bir değerlendirme yapmaksızın isnadın da geçersiz ve uydurma olduğu düşüncesine sahiptirler. Zira Hiz. Peygamber kadınlara karşı böyle bir olumsuz yargıda bulunmuşsa var olduğu iddia edilen senetler ya uydurmadır ya da bu haberler Hiz. Peygamber'e değil sahabeye veya tabiîne aittir.

Birzeit Üniversitesi'nde İslamî çalışmalar üzerine doktora yapan Ulrike Mitter, söz konusu hadisi Hiz. Peygamber'e değil de sahabeye veya tabiîne ait kabul eder. Konu ile ilgili düşüncelerini de şöyle açıklamaktadır:

“Tek müşterek râvîsinin, Hiz. Muhammed'in kendisi olması bir problem arz etmektedir ve onu hadisin kaynağı kabul etmek uzak bir ihtimal olacaktır. Fakat o zaman metinden kimi sorumlu tutabiliriz? Zerr'in İbnü'l-Had ve Zeyd b. Eslem'den bir önceki nesilden olması nedeniyle onun sadaka hadisinin kısa varyantını tedavüle süren ilk kişi olduğu iddia edilebilir. Bu varsayım hem İbnü'l-Had'ın hem de Zeyd b. Eslem'in metni Zer'den aldığı, ismini gizlediği sonucuna ulaştırır. Fakat İbnü'l-Had ve Zeyd b. Eslem'in metinleri Zerr'in metninde yer almayan ilave motiflere (kadınların noksanlıkları hakkındaki diyalog) sahiptir. İki âlimin üçüncü bir kişiden aldıkları metne birbirinden bağımsız şekilde aynı yeni motifi eklemeleri pek mümkün olmadığı için -eğer metnin bir tahrif olduğunu iddia etmek istiyorsak- İbnü'l-Had ve Zeyd b. Eslem'in diyalog motifini Zerr'in metnine ilave ettiğini ve ona sahte bir isnad eklediğini, öte taraftan diğer kişinin (İbnü'l-Had veya Zeyd b. Eslem) hadisi akranından aldığını ve ona sahte bir isnad eklediğini varsaymak zorundayız.”⁴²³

Aslında, Hiz. Peygamber'in tek müşterek râvî olmasının nasıl bir problem arz ettiği anlaşılması güç bir durumdur. Hakikatte bu durum hadisin Rasûlullah'a aidiyetini güçlendiriyor olmalıdır. Öye yandan hadisi Hiz. Peygamber'den dört sahâbî râvînin rivayet etmesi -bu sahâbîlerin üçü muksirundandır-, hadisin sıhhatini kuvvetlendirecek özellikler arasındadır. Bu durumu bir problem olarak gören yazar, metni Hiz. Peygamber'den soyutlayarak sahabîye veya tabiîne dayandırma yollarını aramıştır. “ *Hem İbnü'l-Had'ın hem de Zeyd b. Eslem'in metni Zer'den aldığı, ismini gizlediği*” iddiasını dile getirip sonra

⁴²³ Mitter, Ulrike, “Cehennem Ehlinin Çoğu Kadınlardır”: Çok Tartışılan Bir Hadisin Kısa Analizi, (çev. Fatma Kızıl), **Hadis Tetkikleri Dergisi**, IX/2, 2011, s.108.

kendisi de bunun mümkün olamayacağını belirtmiş, “*tahrîf olduğunu iddia etmek istiyorsak*” ifadesiyle de başından itibaren hadise yaklaşım amacını sergilemiş olmaktadır. Böylece İbnü’l-Had veya Zeyd b. Eslem’in hadisi akranından aldığını ve ona sahte bir isnad eklediğini var saymıştır. Bu iddiasının yanında Mitter ayrıca şunları da söylemektedir:

“Bununla birlikte bana göre –farklı metinlerin farklı isnatlara eklendiği durumlarda- birçok sahte ve tahrîf edilmiş rivayet senaryoları, metnin isnatta gösterildiği üzere hocadan talebeye nakledilmesinden daha muhtemel değildir. Dolayısıyla İbnü’l-Had ve Zeyd b. Eslem’in kendi hocaları Abdullah b. Dinar veya İyad b. Abdullah’dan müstakil rivayetlerinin olduğunu ileri süreceğim. Böylece hadisi tabiûn nesline tarihlendirmiş oluruz... Abdullah b. Dinar ve İyad b. Abdullah’ın metnlerinin öne çıkan benzerliklerinden hareketle de iki metnin ortak bir kaynağı olmalıdır... Aynı durum Zerr’in kısa metni ve iki uzun varyantı arasındaki benzerlikler için de geçerlidir. Son kertede bütün varyantların ortak bir kaynağı olmalıdır. Bu kaynak sahabe neslinden ismi verilen otoritelerden birisi olabilir: Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudri veya Abdullah b. Mes’ûd.”⁴²⁴

Hadisi tabiûna dayandırmak isteyen Mitter, Abdullah b. Dinar ve İyad b. Abdullah ve Zerr’in metnlerinin benzerliğinden dolayı ortak bir kaynağa ihtiyaç duymuş ve hadisin kaynağının sahabî râvîlerden birisi olabileceğini söylemiştir. Oysa sahâbî râvîlerin metinleri de birbirine çok yakındır. Farklı sahâbîlerin metinleri arasındaki benzerlik hadisin Resulullah’a aidiyetini güçlendirmekte olmasına rağmen Mitter, “...hadisin bir sahabîden kaynaklandığı sonucunu çıkarmak istemeyebilir ve tarihlendirmeyi tabiûn zamanında durdurabiliriz” diyerek hadisin ancak ikinci yüzyılın başlangıcında mevcut olduğunu ifade etmiştir. Başlıca dayanağı ise, Hz. Peygamber’in tek müşterek râvî olmasıdır.

b. İsnadda Tedlis Olması

Çalışma konumuz olan hadise yöneltilen itirazlardan biri de hadisi rivayet eden dört sahâbînin müşterek râvîlerinin de içinde bulunduğu bazı râvîlerinin hafıza yönünden zayıf ve hadisleriyle ihticac edilmeyecek olduğu görüşüdür. Bu düşünceye göre zabt yönünden eksik olan bu râvîlerin rivayetleri kabul edilemez ve zaten problemli olarak görülen bu

⁴²⁴ Mitter, **a.g.m.** s.108.

metinlere güvenilemez.⁴²⁵ Râvîlerin zabt yönünden eksik olmalarının delili de metinlerin uzunluk kısalıkları birbiriyle mukayese edildiğinde ortaya çıkmaktadır. Hadisin isnatlarında yer alan râvîlerin tamamını zayıf kabul eden bu görüşe göre tenkidin bir diğer önemli sebebi de bütün rivayetlerde ‘an‘ane ve tedlis yapanların çokluğu, kıssacıların yer alması ve mürsel hadis rivayet edenlerin varlığıdır. Bu nedenle hadisin gerçekten söz konusu sahâbîlerden geldiği hususunda şüpheler bulunmakta olup, hadisin tenkide uğramamış tek isnadının bile bulunmadığı zikredilmiştir.⁴²⁶

Hadisin bütün isnadlarında yer alan tüm râvîler hakkında “Sened Tenkidi” bölümünde kısaca değerlendirmelerde bulunulmuştur. Râvîlerin sika, sadûk veya zayıf olma bakımından dereceleri ayrıca şema halinde ve renklendirilerek sunulmuştur. “Metin Tenkidi” bölümünde de; hadislerde bulunan metin farklılıkları değerlendirilmiş ve bunun dışında yer alan lafız farklılıkları tablolar halinde gösterilmiştir. Kannatimiz elli tarîkte incelenen yüze yakın râvînin ekserisinin sika râvî olduğu yönündedir. Cerh edilen yahut hakkında herhangi bir kanaate ulaşamadığımız râvîlerin isnadları ise aynı asla bağlı başka bir tarikle kuvvetlenmiş olmaktadır. Metinlerde dikkat çeken farklılık ise yalnızca hadiste ihtisâra gidilmesidir. Bu ihtisârın elli tarîki bulunan bir hadiste sıhhati zedelemeyeceği düşünülmüştür. Müelliflerin hadisi zikrettikleri ilgili konu başlığına göre ihtisâra gittikleri ise bilinen bir gerçektir.

Bütün rivayetlerde yapıldığı varsayılan tedlis⁴²⁷ ve ‘an ‘ane⁴²⁸’nin söz konusu hadisi sahâbîlere dayandırmada şüpheler bulundurduğu görüşünden hareketle bu iki kavram üzerinde durmamız gerekecektir. Hadis âlimlerine göre bir cerh sebebi sayılan tedlisi, İmam Şafi yalanın kardeşi saymıştır.⁴²⁹ Bununla birlikte tedlisi cerh sebebi kabul edenler de

⁴²⁵ Ateş, Ali Osman, **Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın**, s.178.

⁴²⁶ Ateş, **a.g.e.** s.151-154, Yasdıman, Hakkı Şah, “Kadının İslam Geleneğindeki Yeri ve Konumuna Yahudi-Hristiyan Kültürün Etkilerinden Bazı Örnekler”, **SDÜ İlahiya Fakültesi Dergisi**, 2005, sy. 14, s. 63; Muhammed b. el-Ezrak, “el-Mer’etü’k leyset nakisata’l-akl ve’d-din”, <http://www.hespress.com/writers/271359.html%2010.02.2016>.

⁴²⁷ **Tedlis**, “Bir kusuru veya ekseriya hoş görülmeleyen bir özelliği bulunan bir hadisi bunun bulunmadığını zannettirecek şekilde rivayet etmek” demek olup ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, s.312

⁴²⁸ **‘An‘ane**, Hadisi *an* eda sigası kullanarak nakletmek anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, **a.g.e.** s.26, Uğur, Mücteba, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, s.21.

⁴²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, s.395-396.

dâhil olmak üzere cerh ve tadil münekkitle tedlisi bu yola tevessül eden râvîlerin amaçlarını göz önünde bulundurarak değerlendirmişlerdir. Adaletleri herkes tarafından kabul edilen Katâde (v.117/735), Süfyân es-Sevri (v.161/778), A'meş (v.148/765) ve Abdürrezzak (v. 211/826) gibi bazı kişilerin tedlis yapmış olması ve tedlis yapmayı tenkid eden bazı âlimlerin, bu yola tevessül ettiği kesin olarak bilinen bazı râvîlerden bizzat kendilerinin hadis nakletmeleri tedlis yapmakta önemli olanın amaç olduğunu vurgular niteliktedir. Ayrıca Şu'be, Abdullah b. Mübarek gibi tedlisi çirkin görenlerin Katâde ve Süfyân es-Sevri'den hadis nakletmekle kalmayıp onları öven ifadelerde bulunmaları da bu durumu destekler gözükmetedir.⁴³⁰

Bir diğer tenkid noktası olan hadisin mu'an'an hadis olması ile ilgili olarak; 'an'aneye eda sigalarının henüz yaygınlaşmadığı ilk dönemlerde bir hocadan sema yoluyla alınan hadislerin naklinde sıkça rastlandığı bilinmektedir. İmam Şâfiî, kendisinden önceki dönemlerde bu siganın "sema" anlamı dışında pek kullanılmadığını, ancak kendi zamanında ortaya çıkan bazı müdellis râvîlerin buna farklı anlamlar yüklediğini söylemektedir.⁴³¹ Bu durumda an sigasını kullanan râvîlerin İmam Şâfiî devrinden önce yaşayan ve adil oldukları bilinen râvîler olması zikri geçen hadisin 'an'ane ve tedlis yapılmasıyla zayıf duruma düşürmeyeceğini göstermiş olmaktadır.

Bütün rivayetlerde tedlis yapıldığı ve hadisin tenkide uğramamış tek isnadının bulunmadığı iddiası gerçeği yansıtmamaktadır.⁴³² Tarîklerde çoğunluğu oluşturan sika râvîler göz ardı edilerek böyle bir sonuca varılması, bu yaklaşım tarzı ile neredeyse her

⁴³⁰ Toksarı, Ali, "Müdelles Hadis ve Sahabeye Tedlis İsnadı", **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Kayseri 1988, sayı: 5, s. 230.

⁴³¹ Aydın, Abdullah, "Muan'an", **DİA**, XXX, 326.

⁴³² Ali Osman Ateş'e göre senedin aslında yer alan zayıf raviler; Süheyl b. Ebû Sâlih, Abdülazîz b. Muhammed, Amr b. Ebû Amr, Abdullah b. Dînar ve Zeyd b. Eslem'dir. Çalışmamızın birinci bölümünde bu ravilerle ilgili değerlendirmelere yer verilmiş, bu isimlerin zayıf olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Yine Ali Osman Ateş'e göre senedin asıl kısmında yer almayan İbn Vehb de hayatının son anlarında görülen zabt gücü eksiliği sebebiyle zayıf bir ravidir. Şu var ki bizim tespitimize göre bu ravilerin zabtının zayıf olması, haklarında yapılan değerlendirmelerden yalnızca biridir. Aynı raviler yine hadis münekkitle tarafından sika ve sadûk olarak da değerlendirilmişlerdir. Bu durumda hakkında ta'dîl ifadeleri bulunmasına rağmen, bir münekkidin hafızasının zayıflığını ileri sürdüğü bir ravinin rivayetlerini zayıf kabul edip dikkate almamak, neredeyse her hadisi reddetmeyi mümkün hale getirecektir. Öte yandan Ateş, ilgili hadis isnadlarında yer alan bu ravilerin müdellis raviler olduğunu ileri sürmüştür. Ancak biz, yukarıda zikredilen isimlerle ilgili herhangi bir tedlis değerlendirmesine rastlamadığımızı da ifade etmek durumundayız.

hadisi reddetmeyi mümkün hale getirecektir. Ayrıca an'ane kullanımı da hadisi reddetmeyi gerektiren bir ölçü kabul edildiği takdirde, her isnad reddedilebilecek hale gelecektir çünkü an'anesiz isnad yoktur.

c. Sahâbî Râvîlerinin Erkek Olması

Hz. Peygamber'in kadınlara özel olarak yaptığı bu konuşmasında muhatap kitlesi yalnızca kadınlar olduğu halde rivayetlerin kadınlardan değil de erkek sahâbî râvîlerden nakledilmesi, yöneltilen itirazlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) sadaka vermeye teşvik ettiği hadislerin bir kısmında *“Cehennem in çoğunluğunu kadınların oluşturduğu”*, *“Akıl ve din noksanlığı”* ve *“Kadınların erkeklere galebe çalması”* rivayetleri bulunmamaktadır.

Ali Osman Ateş'e göre metin açısından kusurlu ve iyi zapt edilmemiş olan bu bilgileri Hz. Peygamber'e dayandırmak mümkün değildir. Abdullah b. Mes'ûd'un hanımı Zeyneb'in rivayet ettiği sadaka hadisinde⁴³³ ise kadınları yeren bu hususlar yer almamaktadır ve bizzat Hz. Peygamber'i dinleyen Zeyneb'den nakledildiği için bu rivayet doğrudur.⁴³⁴ Bu minvalde bir eleştiri de Hidayet Şefkatli Tuksal'dan gelmektedir:

“Kadınların eksikliği hakkındaki rivayetlerin –Abdullah b. Mes'ûd'un hanımı Zeyneb'in rivayeti hariç– asıl muhataplar olan kadınlar tarafından değil de neden erkekler tarafından nakledildiği ilginç bir tespittir. Dahası kadınlardan yoksulları düşünerek değil de kendilerini düşünerek sadaka vermelerinin istenmesi de elbette hayret edilecek bir husustur. Ortaya çıkan bu manzara, kadının toplumsal sorumluluk alanını daraltmak, hatta yok etmekle kalmamakta onu erkekler karşısında ontolojik anlamda potansiyel suçlu konumuna düşürmektedir. Bu konumun pekiştirici öğeleri ise kadınların, insanlığın en yüksek vasıflarından olan akıl ve din gibi önemli iki hususta, erkeklere kıyasla eksik olarak tanımlanmasıdır.”⁴³⁵

Hz. Peygamber'in bu hadisinin kadınlar değil de erkeklerden rivayet edilmesi hadisin sıhhatini etkileyecek bir durum olmayıp hanımlarla ilgili diğer rivayetler de incelendiği zaman farklı bir tablo ile karşılaşılacaktır. Bu durum sahabe dönemi hadis rivayetinin hususiyetleri ile ilgili bilgiler dikkate alındığında yadırganacak bir durum değildir. Sözelimi, râvî sahâbîlerin sayısı tüm sahabeye oranla %1' dir. Bir diğer deyişle

⁴³³ Buhârî, “Zekat”, 48; Müslim, “Zekat”, 45; Nesâî, “Zekat”, 82.

⁴³⁴ Ateş, Ali Osman, **a.g.e.** s. 219.

⁴³⁵ Şefkatli Tuksal, Hidayet, **Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdeşimleri**, s. 126-127.

her sahâbî hadis rivayeti ile iştiğal etmemiştir. Bu itibarla hadisin irad edildiği gün Resulullah'ı dinleyen hanımların mutlaka bu hadisi sonraki kuşaklara aktarması gerektiğini söylemek gerçekçi değildir. Öte yandan erkek sahâbî râvîlerin hanımlara oranla daha fazla sayıda olduğu da bilinen bir gerçektir.⁴³⁶

Hadis literatüründe yer alan hadislerin önemli bir kısmının sahabe mürseli olduğu da bilinmektedir. Hadisin râvîlerinin bizzat Hz. Peygamber'i işitmemiş olmaları, mecliste bulunan hanımlar/ın/dan hadisi dinleyip nakletmeleri tabîî karşılanması gereken bir durumdur.

Hutbeyi dinleyen hanımların kimler olduğu, aralarında hanım sahâbî râvîlerden birinin var olup olmadığı gibi ayrıntılı bilgilere vakıf değiliz. Ayrıca bu durum bizi, burada bulunan hanımlardan hiç birinin hadisi rivayet etmediği gerçeğine de götürmez. Hadisi rivayet etmediklerinden ziyade bu naklin kayıtlara düşmeme ihtimali de söz konusudur. Hadis naklinde önemli olan tabiûn tabakası, hadisi rivayeti ile meşhur olan ve bu nedenle daha sonra muksirûn olarak addedilecek sahâbî râvîleri tercih etmiş olabilir. Tedvin sürecine yetişerek tercihe şayan sahih bir isnadı oluşmayan hanım sahâbî râvîlerden birinin rivayetinin literatürde yer almamış olması da seçenekler arasındadır.

Bu rivayeti, râvîleri bakımından değerlendirirken göz önünde bulundurulması gereken bir başka husus da her sahâbî râvînin hadis nakletmediğidir. Kendini hadis rivayetine adayan sahâbîler varken, nasıl her sahâbîden hadis nakletmesi beklenmiyorsa, bu rivayetlerin hanımlardan nakledilmemesi de gayet tabii karşılanabilir. Hadisle meşgul olan sahâbî Hz. Peygamber'den gelen haberleri nakletmeye odaklanmışken, mecliste Hz. Peygamber'i dinleyen hanımlar günlük hayatlarından bir kesiti yaşıyorlar, Hz. Peygamber'in nasihatlerini dinliyorlardı. Ayrıca anlamadıkları hususları sormalarının ardından -şu anki zihin algısı ve savunmacı yaklaşımla ele alınan kadını aşağılama, değersiz görme gibi aleyhte manalar anlamak yerine- Hz. Peygamber'in cevabından tatmin

⁴³⁶ el-İsabe'de adı geçen bin beş yüz elli hanım sahâbîden hadis rivayet edenlerin yüz seksen yedisi hanım sahâbî râvîdir. İbn Hazm'ın *Esmâu's-sahabeti'r-ruvat* adlı eserinde de yüz otuz yedi hanım sahâbî râvî zikredilmiş olup, bunlardan yetmiş biri Medineli hanımlardır. Bu hanım sahâbî râvîlerin birçoğunun tek hadis rivayet ettiği de bilinen bir gerçektir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şahyar, Ayşe Esra, **Seyahat ve Rivayetleriyle Hanım Sahâbîler**, s.40-44.

olmuş yahut bazı değerlendirmelerde olduğu gibi hakiki manada olmayıp Hz. Peygamber'in bir latifesi olarak değerlendirmiş olabilirler.

Bir hadis hakkında değerlendirme yapılacağı zaman tüm tarîkler bir araya getirilerek ortak mana üzerinde çıkarımlar yapılır. Bu gibi çalışmalarda râvîlerin aynı olayı farklı ifade kalıplarıyla zikretmesi, her râvînin hadisi kendi zaviyesinden anlayıp naklettiği ve aklında tuttuğu görülmektedir. Abdullah b. Mes'ûd'un eşi Zeyneb'in zikrettiği sadaka hadisinde akıl ve din noksanlığı ifadelerinin yer almaması, Hz. Peygamber'in asıl maksadının sadaka tavsiyesi olduğunu düşünerek Zeyneb'in rivayeti ilk kısım ile sınırlandırmış olabileceği yahut ilgili kısmı hatırlamamış olabileceği akla gelen ihtimaller arasındadır.

Hadisin tarîklerinde hiçbir hanım râvînin olmaması hadisin uydurma hadislerden olmadığına da bir göstergesidir. Zira böyle bir metni uyduranların bir de isnada hanım râvî eklemesi beklenirdi.

Hiz. Peygamber bu hadisi şerifi irad ettiğinde o esnada orada sadece hanımların kendisini işittiğini söylemek de çok gerçekçi değildir. Zira olay, bir bayram sabahı, namazgâhta gerçekleşmiştir. Bilal-i Habeşî ve İbn Abbas olaya şahit olan isimler arasındadır. Öte yandan Hanımların Hiz. Peygamber'den özel bir gün istedikleri haftanın bir günün Hiz. Peygamber'in sadece onlara ayırdığı bilinen bir gerçektir. Ancak bu rivayet o özel günlerden birinde değil bir bayram günü varid olmuştur. O gün orada Resulullah'ı dinleyen kimler vardı, bunu bilmek pek mümkün değildir.

d. Hadisin Mevkuf Olabileceği

Abdullah b. Mes'ûd'dan gelen rivayetler incelendiğinde sekiz tarîkin dördünde Hiz. Peygamber'in *“Akli ve dini eksik olup da akli başında birinin aklını sizin kadar çelen birini görmedim”* ifadesinin İbn Mes'ûd'a ait olduğu görülmektedir.

Kamil Çakın, Dârimî ve İbn Hibbân'ın Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayetlerinde bu ifadelerin İbn Mes'ûd'a ait olduğu gerekçesinden hareketle hadisin bu kısmının başlangıçta mevkuf iken sonradan merfu hale geldiğini ifade etmiştir. O'na göre bu ifadeler İbn

Mes'ûd'un yahut o dönemin kadınlarının tecrübelerini yansıtmaktadır.⁴³⁷ Bunun üzerine hadisin başlangıçta mevkuf iken sonradan merfû hale geldiğinin söylenmesinin yalnızca ithamlardan ibaret olduğunu söyleyen Zekeriya Güler, "Delilden neş'et etmeyen bir ihtimale itibar edilmeyeceği" kaidesini hatırlatarak bu iddiaya itiraz etmiştir.⁴³⁸

Çakın'ın ilgili çalışmasında zikrettiği İbn Mes'ûd'dan gelen iki rivayetin dışında bizim bu çalışmada işaret ettiğimiz Ebû Ya'lâ ve Şâşî'de geçen iki rivayette de bu ifadeler Abdullah b. Mes'ûd'a ait gözükmemektedir. Bunun yanında Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde üç ayrı yerde ve Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde bir yerde ise hadis merfû olarak zikredilmiş, mevkuf olduğu ileri sürülen bu ifadeler Rasûlullah'a (s.a.s) isnad edilmiştir. Bu durumda Abdullah b. Mes'ûd'dan zikredilen rivayetlerde bu ifadelerin yarısı mevkuf iken diğer yarısı merfu rivayetlerdir. Metin tenkidi kısmında bu bilgilere daha ayrıntılı yer verilmiştir.

Burada üzerinde durmak istediğimiz husus, İbn Mes'ûd'da mevkuf olarak yer alan ifadelerin, Buharî ve Müslim rivayetlerinde merfû halde bulunan hadislerle tercih edildiği gerçeğidir. Bu tercihin sebebi İbn Mes'ûd'da bulunan mevkuf rivayetler ise, o halde kaynaklarda İbn Mes'ûd'dan merfu olarak nakledilen rivayetler nasıl değerlendirilmelidir?

Bir kaynakta sahabe sözü olarak geçen bir metin, bir başka kaynakta senedi ile birlikte Hz. Peygamber'e izafe edilmişse, mevkuf olarak rivayet edilen bir metin, merfu vasfını kazanmış olur.⁴³⁹

Güler, bir sahâbînin Rasul-i Ekrem'den duyduğu merfû bir hadisi aynen veya bazı değişikliklerle mevkuf bir haber tarzında naklettiğini görmenin mümkün olduğunu ifade eder.⁴⁴⁰ Ayrıca dikkat çekici olan husus, hadisin tamamının değil, akıl ve din noksanlığı nitelemesini içeren ilgili kısmının mevkûf olduğunun ileri sürülmesidir. Şu var ki, hadisin sadaka vermeye teşvik eden kısmının merfu olup olmadığı tartışılmamaktadır. Oysa hadisin sadaka ile ilgili kısmı da bazı kaynaklarda Abdullah b. Mes'ûd'dan ayrıca mevkuf olarak

⁴³⁷ Çakın, Kamil, "Kadınlarla İlgili Bir Hadis ve Değerlendirilmesi", s.21-22.

⁴³⁸ Güler, Zekeriya, "Kadın Akıl ve Din Bakımından Eksik Midir?", s. 15.

⁴³⁹ Yardım, Ali, **Hadis I**, İzmir 1984, s.38.

⁴⁴⁰ Güler, Zekeriya, age, s.15. Bu hususta detaylı bilgi için ayrıca bkz. Sabri Çap, **Hadis İlminde Merfû-Mevkûf İlişkisi**, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa 2008.

nakledilmiştir.⁴⁴¹ Dolayısıyla rivayetin bazı tarîklerde mevkuf nakledilmiş olması mutlaka mevkuf kabul edilmesi gerektiğini göstermez. Nitekim isnad şeması üzerinde incelenecek olursa bu hadisin toplam elli tarikinin 46'sı merfû iken sadece 4 tarîki mevkûf olarak nakledilmiştir.

2. Metne Yönelik İtirazlar

İlgili hadisi metni bakımından tenkid edenler, hadis metninin Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in tebliğ metoduna aykırı olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre “*Cehennem in çoğunluğunu kadınların oluşturması*”, “*Akl ve din noksanlığı*” ve “*Kadınların erkeklere galebe çalması*” ifadeleri kadın erkek eşitsizliğini, kadınların küçümsenmesi gibi İslam'da yeri olmayan bir tavrı yansıtır.

Kimi araştırmacılar hadisin kendi içinde çelişkili olduğunu söylemişlerdir. Örneğin hadisin metnini tenkid eden Abdülazîz Bayındır, hadisin senedini sağlam bulmakla beraber metnin muhtevasında sıkıntı olduğunu ifade etmiştir:

“Hadis senet yönünden sahihtir; ancak mana yönünden problemlidir. Akli ve dini eksikler içinde, kendine hâkim bir erkeğin gönlünü sizin kadar çelen birini görmedim” sözü, akli ve dini eksik olup insan gibi sorumlu birden fazla dişi varlığın olmasını ve bunların da erkeğin gönlünü çelmeye çalışmasını gerektirir. Hâlbuki böyle varlıklar yoktur. Bütün bu sebeplerden dolayı yukarıdaki söz Peygamberimize ait olamaz.”⁴⁴²

Kimi araştırmacılar ise hadisin tamamına değil de bir kısmına itiraz etmektedirler. Söz gelimi, Bünyamin Çalık itiraz ettiği “*Kadınların akli noksandır*” ifadesi ile ilgili şöyle der:

“*Bu hadis merduddur*” deyip tümünü reddetmek bilimsel değildir. Siz elmanın çürüğü var diye hepsini atar mısınız? Kaldı ki bu hadisteki “noksan” ifadesini sosyolojik bir tespit olarak anlayıp yani kadınlar o günde sosyal hayatta aktiviteleri eksik, noksan diye anlamaya ne engel var?”⁴⁴³

Çalık bu ifadeleri ile hadiste ilgili yerleri elmanın çürüğüne benzetmiş fakat senedini sağlam gördüğü ihtimalindendir ki rivayeti merdud saymamış, *noksanlık* ifadesini

⁴⁴¹ Nesâî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, V, 398.

⁴⁴² Bayındır, Abdülazîz, “İslami Açıdan Toplumsal Cinsiyet”, **Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantı**, 21-22 Mayıs 2011, s. 64-65.

⁴⁴³ Çalık, Bünyamin, “Hayız Olgusunun İslam Bağlamında Oruç Üzerindeki Etkisi”, **Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2014, sy.1, s. 95.

kadınların küçümsenmesi şeklinde algılamamıştır. Ona göre burada işaret edilen noksanlık sosyal aktivitelerle ilgili kısmî bir noksanlıktır.

Hadisin metnine yönelik itirazları birkaç başlık halinde şöyle tasnif edebiliriz:

a. Kur'an ve Sünnete Aykırılık

Hiz. Peygamber'in söz konusu hadisini Kur'an'a aykırılığı düşüncesiyle "Peygamber (s.a.s) böyle bir şey söylemez" diyerek şu şekilde değerlendirenler mevcuttur:

"Kur'an-ı Kerim kadın-erkek eşitliğini şiddetle savunmaktadır. Şu halde, kadını erkeğin dñnunda gören ve onu aşağılayan Buhârî hadisinin Kur'an'a ters düştüğünü ve dolayısıyla böyle bir sözü Hz. Muhammed'in söylemesinin mümkün olmayacağını kabul etmek zorundayız. Bu ve benzeri görüşler, İslam'a sonradan sokulmuştur. Aslında biraz sağduyu bu tür haberlerin uydurma olduğunu ortaya koymaya yeterlidir."⁴⁴⁴

Bu değerlendirme, Kuran-ı Kerim'de kadın-erkek eşitliği ile ilgili yer alan ayetler ve Hz. Peygamber'in kadınlara verdiği değer düşünülerek, zikri geçen hadisin isnatlarının sağlamlığı, senedi oluşturan râvîlerin güvenilirliği dikkate alınmadan ve Hz. Peygamber'in burada ne murad ettiğini anlama gayretine düşölmeden yapılmıştır.

Mehmet Okuyan da zikri geçen hadis değerlendirilirken ilk sorulması gereken soruyu şöyle açıklar:

"Mademki kadınlar cehennemın çoğunluğunu oluşturmalarıyla ilgili soru sorabiliyorlardı, söz konusu cevabı alınca acaba 'akıl ve din eksikliğinin nedeni biz miyiz ki sorumlusu biz oluyoruz' sorusunu neden sormamış olabilirler? Bu sorunun sorulmamış olması bize önceki konuşmaların da gerçekten yaşanmış olup olmadığı noktasında kuşkular uyandırmaktadır."⁴⁴⁵

Okuyan'a göre kadınların sorması gereken soruları eksik sorması, diğer rivayet edilen hususların da uydurma olabileceği şüphesi taşımaktadır. Anlamadığı yerleri sormaktan çekinmeyen bu hanım, 'akıl ve din eksikliğinin nedeni biz miyiz ki sorumlusu biz oluyoruz' sorusuna ihtiyaç duymamış olabilir mi?

Okuyan, her ne kadar ashab hanımlarından akıl ve din noksanlığı ifadesi karşısında itiraz beklemekte idiyse de, bu beklenti hem ashabı tanıyamama hem de rivayeti yorumlayamama durumu içinde olduğunu göstermektedir. Zira rivayette "akıl ve din

⁴⁴⁴ Akdemir, Sâlih, "Tarih Boyunca ve Kur'an'ı Kerim'de Kadın", **İslam Araştırmaları**, 1997, sy.4, s. 256.

⁴⁴⁵ Okuyan, Mehmet, *Kadına Yönelik Şiddete Kur'an'ın Bakışı*, **On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Samsun 2007, sayı.23, s. 104.

noksanlığı” ile “cehennemin çoğunu oluşturmak” arasında bir sebep sonuç münasebeti kurulmamıştır. Yani kadınları bu vasıfla niteleyen Peygamber efendimiz bu sözleri ile kendisini dinlemekte olanları tahkir ediyor değildir. Ayrıca ashabın Resulullah’a soruları hiçbir zaman itiraz sadedinde değil anlama istikametindedir. Bu nedenle bu rivayette de “akıl ve din noksanlığı” nitelemesine itiraz etmemiş, mahiyetini ve kapsamını, Resullah’ın muradını anlamaya çalışmışlardır. Öte yandan Okuyan’ın beklediği istikamette bir soru gelmemesi, kadınların dinledikleri hadisi anladıklarının da bir göstergesidir. Zira biz özellikle ensar kadınlarının dine dair en küçük ayrıntıyı dahi sormaktan çekinmediklerini⁴⁴⁶ Hz. Aişe’den öğreniyoruz.

İlgili hadisin Kur’an-ı Kerim’e muhalif olduğunu ileri süren bir diğer araştırmacı İbrahim Sarımsık ise bu kanaatini şöyle ifade etmektedir:

“Bu rivayetler hem Kur’an’a hem de Allah’ın adaletine aykırıdır. Çünkü Kur’an’ın hem iki kadının şahitliğinin belli konularda bir erkeğin şahitliği yerine geçtiğini söylemesi, hem de Hz. Peygamber’in bundan dolayı kadınların aklının eksik olduğunu ve bunu telafi etmek için de çok sadaka vermeleri gerektiğini söylemesi bir çelişkidir”

Sarımsık, aynı çelişkiyi din noksanlığı nitelemesinde de görür ve “Diğer taraftan dinin/Peygamberin kendisi aybaşı günlerinde kadınları namaz kılmaktan muaf tuttuğu halde nasıl dönüp de bundan dolayı dinlerinin eksik olduğunu söyleyecek ve bunu telafi etmek için çokça sadaka vermelerini tavsiye edecektir? Böyle bir şey aynı zamanda kendi içinde çelişki olmaz mı?” diyerek kadınların akıl ve dinlerinin doğuştan/doğal eksik olduğunu, bunun telafisi için sadaka vermenin tavsiye edilmesinin de makul olmadığını savunur. Devamında da “Acaba kocalarına karşı kadınların nankörlük ettiği ve lanet okuduğu kadar erkekler de kadınlara karşı nankörlük edip lanet okumuyorlar mı? Neden bunu yapan kadınlar cehennemlik oluyor da erkekler cehennemlik olmuyor? Üstelik Yüce Allah’ın, kadını hayız görecektir ve çocuk doğuracak şekilde yaratması onun için bir eksiklik midir ki telafisi olsun ve böylece cehenneme gitmeleri önleinsin?”⁴⁴⁷ değerlendirmelerinde bulunmuştur.

⁴⁴⁶ Müslim, Hayız 61.

⁴⁴⁷ Sarımsık, İbrahim, **Rivayetlerin Ortaya Çıkardığı Olumsuz Kadın Algısı**, İstanbul 2010, s.24-29.

Sarmış'ın hadisin metnine yönelik itirazında da aynı Okuyan gibi, metindeki sebep-sonuç ilişkisini farklı anlaması durumu dikkat çeker. Zira Resulullah kadınlara “akıl ve din noksanlığı” sebebiyle sadaka vermelerini tavsiye ediyor değildir. Sadaka tavsiyesi nankörlüğe düşmemek, dili lanet etmekten kurtarmak amaçlı bir tavsiyedir. Elbette aynı günahlar erkekler tarafından işlendiğinde de cehennemi gerektirmelidir. Ancak dikkat edilmesi gereken hususu, Resulullah'ın bu konuşmayı kadınlara hitaben yapmasıdır.

Hidayet Şefkatli Tuksal da din eksikliği ifadesinde aynı çelişkiden bahsederek, bu çelişkinin bir başka ihtimali gündeme getirdiğini söyler. Bu ihtimal: “Din eksikliği ile ilgili rivayetlerin, dini-siyasi hâsımlarına karşı amelin önemini vurgulayan görüş sahipleri için ‘iyi bir malzeme’ teşkil etmesi hususudur” diyerek din eksikliği ifadesinin siyasi faktörlerden kaynaklandığı ihtimali üzerinde durur.⁴⁴⁸ Tuksal'ın bu yorumu üzerinde düşünüldüğünde onun bu rivayeti amel-iman ilişkisi tartışmaları içerisinde üretildiği kanaatine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda rivayet aslında Mürcie gibi fırkalara itiraz mahiyetinde uydurulmuş olmaktadır. Ancak bu iddia bir varsayımdan ibarettir ve isbat gerektirmektedir. Rivayete Sahihayn'da “İman” bölümlerinde yer verilmiş olması, Tuksal'ın yaklaşımını destekler nitelikte kabul edilmez. Musanniflerin rivayete dair getirdikleri bir yorum olarak görülmelidir.

Ali Osman Ateş bu rivayetlerin “Kökleri antik çağa uzanan önceki kültür ve zihniyeti ürünü olduğunu”⁴⁴⁹ dile getirmiştir. O'na göre bu rivayetler insanın fitratına⁴⁵⁰, Hz. Peygamber'in tebliğ metoduna ve Kur'an'a aykırıdır.⁴⁵¹

Zikrettiğimiz itirazların yanısıra, râvîlerin rivayeti tahrif edip üzerine ilavelerde bulundukları, bu hadis ve benzerlerinin Kuran ahlakına, fitrata ve akla uygun olmadığı görüşleri de mevcuttur.⁴⁵²

İlk bakışta izaha ihtiyaç duyduğunu kabul ettiğimiz bu hadiste geçen konu başlıklarını ayrı ayrı incelediğimizde itiraza medar olan soruların aslında cevap bulduğunu

⁴⁴⁸ Şefkatli Tuksal, , **a.g.e.** s.183.

⁴⁴⁹ Ateş, Ali Osman, **Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın**, s.218.

⁴⁵⁰ Ateş, age, s.226.

⁴⁵¹ **A.g.e.** s.234.

⁴⁵² Muhammed b. el-Ezrak, “*el-Mer'etü 'k leyset nakisata 'l-akl ve 'd-din*”, <http://www.hespress.com./writers/271359.html%2010.02.2016>.

görüyoruz. Bu hadis-i şerifinde Hz. Peygamber, akıl ve din noksanlığının telafisi için kadınları sadaka vermeye teşvik etmiş değildir. Bilakis, cehennemde olmalarının sebebi olan “nankörlük ve çok lanet etme” özelliklerinden onları alıkoyacak iki formülü sadaka vermek ve istiğfarı çoğaltmak olarak ifade etmiştir. Kadınlar cehenneme uğramamak için kendilerinde var olan bu olumsuz özelliklerden sadaka vererek ve istiğfarı çoğaltarak kurtulacaklardır. Akıl ve din noksanlığının ifadesi cehennemi hak etme hususundan bağımsız olup muhtevası daha önce açıklanmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Hz. Peygamber’in sebeplerini de açıkladığı bu noksanlık nitelemesini nasıl anlamamız gerektiğidir. Ayrıca nankörlük ve lanet bahsinde bu sebeplerden ötürü cehenneme gideceklerin yalnızca kadınlar olmadığı, erkeklerinde aynı gerekçelerle cehennemi hak edecekleri gerçeğine değinilmiştir. Hz. Peygamber’in kadınlara özel sohbeti sırasında ifade ettiği bu hususlarda öznenin kadınlar olması kadar doğal ne olabilir?

Erkeklerle özel sohbetlerinde Hz. Peygamber’in kullandığı lafızlar ve bu sohbetlerin hangi hususi durumlardan oluştuğu da ayrı bir çalışma konusu olarak eksikliğini göstermektedir.

b. Kadın-Erkek Eşitsizliği

Zikri geçen hadiste yer alan “akıl ve din noksanlığı” ile “kadınların erkeklere galebe çalması” ifadelerinden yola çıkarak metne yöneltilen itirazlardan bir kısmı da bu ifadelerin ataerkil bir zihniyeti temsilen üretildiği ve Hz. Peygamber’in bu muhtevada bir söylemi olamayacağı istikametindedir.

Bu düşünceye göre Hz. Peygamber’in, “Böylesine sapkın ataerkil bir söyleme alet edilmekten, tenzih ve tebrie edilmesi gerekir.” Ayrıca hadisin Abdullah b. Mes’ûd’a ait mevkuf bir hadis iken bu rivayete bu kadar önem atfedilmesi ve Hz. Peygamber’e dayandırılması kadınla ilgili ataerkil anlayışın bir göstergesidir.⁴⁵³

İlgili hadise kadın erkek eşitsizliği ifade ettiği için yöneltilen itirazları değerlendirebilmek için öncelikle kadın erkek eşitliği kavramı üzerinde durmak gereklidir. Bu minvalde kadın-erkek arasında var olduğu ileri sürülen eşitsizlik sorununu, bu sorunun

⁴⁵³ Tuksal, a.g.e. s.226-228.

çıkış noktası ve çözümlenme çabalarını değerlendirmek önem arz edecektir. Bu değerlendirmelerde üzerinde durulması gereken bir başka kavram da toplumsal cinsiyet kavramıdır.

Kadın konusu dünya çapında tarihten günümüze gelen en çetrefilli konular arasında yer almış olup üzerinde yapılan aşırı ve yanlış yorumlarla hala popüleritesini koruma özelliğine sahiptir.

Feministler batı felsefesinde yer alan, modern döneme kadar ruhun düşünmeye, düşünmenin de erkek(si) olana eşitlendiği bir bakış açısını⁴⁵⁴ ve kadının erkekten sonra gelen ikincil yaratık olduğu tezlerini⁴⁵⁵ bir kenara bırakıp kadın konusunda yer alan aleyhte düşünce ve rivayetlerden İslam'ı bizzat sorumlu tutarken, İslamcı feministler ise İslam medeniyetinin bu gibi haberleri hiçbir şekilde ihtiva etmediğini belirterek bu aleyhtarlığın sebebini asırlardır İslam'ı yanlış yorumlayan âlimlere hamletmişlerdir.

İslam hukukunun ataerkil söylemden etkilenmiş olması ve hadislerin de ataerkil düşünce ve uygulamaları destekleyecek şekilde yorumlanabilir olması nedeniyle sosyal ve siyasal eşitliği savunduğu söylenen Kur'an'a daha fazla müracaat edilmesi gerektiğini dile getiren İslamcı feministler, bu eşitlik prensibinin ataerkil düşünce ve uygulamalarla engellendiğini ve bu sebeple de Kur'an'ın kadın dostu bir bakış açısıyla yeniden yorumlanması gerektiğini savunmuşlardır.⁴⁵⁶

Felsefe alanında akademisyen olan Aliye Çınar; Kadınların geleneksel ataerkil söylemle mücadelesi kadının benlik bakımından gelişmesini beraberinde getirecektir. Bu mücadele, gücün ve iradenin yeniden dengelenmesini ve yapılanmasını getirecektir” diyerek kadının varlık hiyerarşisindeki yerini farketmesi için feminist bir baş kaldırıya ihtiyacı olduğunu vurgular.⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ Duva, Özlem, “Ontolojik Bir Problem Olarak Erkeklik: Antikiteden Modeniteye Aklın Eril Karakteri”, **Düşünme Dergisi**, sy.5, s.68.

⁴⁵⁵ Lloyd, Genevieve, **Erkek Akıl**, (çev. Muttalip Özcan), İstanbul 1996, s.9-103.

⁴⁵⁶ Güç, Ayşe, “İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2008, c.17, sy.2, s.657.

⁴⁵⁷ Çınar, Aliye, **Feminist Teoloji Açısından Kur'an'da Kadın Tipolojisi**, Kur'an ve Kadın Sempozyumu, Ankara 2010, s.146.

Ataerkil gelenek söylemi karşısında, kadının bu yorumlardan sıyrılarak tam aksi şekilde bir baş kaldırıya ihtiyacı olduğu görüşü, feminizm anlayışında yer alan kadın-erkek arasındaki rekabet gerçeğini gündeme getirir.

Kadın erkek eşitliği ve toplumsal cinsiyet kavramları üzerinde çalışan bir ilim adamı olarak Selahattin Polat, özellikle kadın erkek eşitliği kavramının ilk bakışta zan edildiği gibi yansız ve objektif bir kavram olmadığı kanaatindedir. Ayıca Polat, feminist kavramının olumsuz imajından kurtulmak isteyen kadın ve kadın hareketlerinin toplumsal cinsiyet gibi kavramlar çerçevesinde faaliyetlerini yürüttüğünü ifade etmiştir. Kadın hareketleri, geleneksel toplumsal cinsiyet yapılarının kadın ve erkek kimliğine verdiği şekli olumsuzladıklarını, erkek egemen kültür tarafından şekillendirilen ve kadın aleyhine olan bu yapıların değişmesi gerektiğini savunurlar.⁴⁵⁸ Bu düşünceye göre çağın anlayışına ters düşen Kur'an ayetleri ve hadisler, parçacı ve aşırı yorumlarla hâkim paradigmalara uydurulmaya çalışılmış, bu mümkün olmadığı takdirde ilgili deliller o dönemin şartlarına özgü tarihsel hükümler olarak nitelendirilmiştir. Bunların yanısıra on beş asırlık İslam ilim ve yorum mirası erkek egemen diye suçlanmakta ve İslam kültür mirası gözden düşürülmektedir.⁴⁵⁹

İlgili hadis-i şerifte ve benzerlerinde yer alan ve bugün feminist yaklaşımın itiraz ettiği bir takım ifadeleriyle Hz. Peygamber, tıpkı erkekleri hatalarından alıkoymak için konuştuğu gibi kadınları da kendilerinde var olan bir takım hatalardan men etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s), kadınların erkeklerden daha aşağı olduğunu asla ifade etmemiş, ancak kadının erkekten “farklı” olduğunu kastetmiştir. Ahlakı Kur'an olan Peygamber'in (s.a.s) hem kadın hem de erkeğe eşit bir hayat hakkı tanıdığını sünnetin her alanında görmemiz mümkündür.⁴⁶⁰

Şu bir gerçek ki rivayetler, erkek egemenliği bakış açısıyla okunup değerlendirildiğinde Hz. Peygamber'in söylemlerindeki asıl maksadını anlamaktan

⁴⁵⁸ Polat, Selahattin, “Hz. Peygamber'in Sünneti Işığında Toplumsal Cinsiyet Meselesine İlişkim Çözüm Önerileri”, **Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet II Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı**, İstanbul 2012, s. 138.

⁴⁵⁹ Polat, *a.g.m.* s. 159-160.

⁴⁶⁰ Charney, Jean-Paul, **İslam Kültürü ve Toplumsal Ekonomik Değişim**, (çev. Adnan Bülent Baloglu-Osman Bilen), TDV Yayınları, Ankara 1997, s.102-103.

uzaklaştıracaktır. Kadın dostu bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde ise, yine önyargılı hareket edilmesi nedeniyle eleştirilen erkek egemen bakış açısından daha farklı sonuçlara götürmeyecek çoğu defa hakiki manaya ulaşmayı engelleyecektir.

Emir ve nehiylere muhatabiyet ve yaratılış açısından eşit yaratılan kadın ve erkek arasında var olan fiziksel- biyolojik farklılıklar ile aynı olay karşısında ortaya çıkan duygu ve düşünce farklılıkları inkâr edilemez. Kadın ve erkeğin sahip olduğu farklı sosyal roller her ne kadar toplumsal çevre ve kültürle açıklanmaya çalışılsa da son yıllarda yapılan çalışmalar bu farklılıkların yaratılıştan gelen bir eğilim ve fitrata yönelme olduğunu ortaya çıkarır niteliktedir.⁴⁶¹

Kur'an ve sünnette yer alan kadın ve erkeğin aynı amaç için yaratılmış olması, aynı emir ve nehiylere muhatap kılınması ve üstünlüğün yalnızca takvada olduğunu belirten nassların yanısıra Allah (cc), “Allah’ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da siz de olmayanı) hasretle arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var kadınların da kazandıklarından nasipleri var. Allah’ın lütfunu isteyin. Şüphesiz Allah herşeyi bilmektedir”⁴⁶² buyurmuştur. Mevdudî bu ayet-i kerimeyi “Kadınlar erkekleri erkekler de kadınları sahip oldukları Allah vergisi üstünlükler nedeniyle kıskanmasınlar, kendilerine verilen yetenekleri tam anlamıyla kullansınlar ve herkesin kazancının karşılığını aynen alacağı hususunda şüphe etmesinler” şeklinde yorumlamıştır.⁴⁶³

Kur'an-ı Kerim’de “O, sizi yeryüzünde halifeler yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır...”⁴⁶⁴, “...Birbirlerine iş gördürmeleri için (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık...”⁴⁶⁵ buyurularak insanların bir kısmını bir kısmına çeşitli alanlarda üstün yaratıldığı açıklanmıştır. Bu üstünlük; akıl, ilim, güç, kuvvet, şeref, makam, mal ve rızık gibi

⁴⁶¹ Gültekin Mücahit, “Bilimsel Araştırmalarda Kadın-Erkek Farklılıkları”, **Aile Akademisi Derneği**, Bursa 2014, Karaçay, Behri, “Erkek Beyni Kadın Beyni”, **Bilim ve Teknik**, Şubat 2013, yıl, 46, sy. 543, s.22-29.

⁴⁶² Nisa 3/32.

⁴⁶³ Mevdudi, Seyyid Ebû'l-A'la, **Tefhimü'l-Kuran: Kur'an'ın anlamı ve tefsiri**, (ed. Bulaç, Ali; trc. Muhammed Han Kayyani), İstanbul 1986, I, 290.

⁴⁶⁴ Enam 6/165.

⁴⁶⁵ Zuhuruf 43/32.

özelliklerde olup Allah, insanı verdiği nimetle imtihan edecektir.⁴⁶⁶ Pekâla bazı alanlarda erkekler bazı alanlarda kadınlar daha yetenekli ve üstün özelliklere sahip olabilir. İki cinsin birbirini tamamlayan birer elbise olması, birbirine muhtaç olması bir takım farklılıklar olmasını tabii kılmaktadır.

Cinsiyet ayrımı gözetmeden Allah Teâlâ'nın insanlardan bazılarını bazılarına çeşitli konularda üstün yarattığını ifade etmesi, O'nun, kadın ve erkeği eşit değerlendirip⁴⁶⁷ üstünlüğün takva ile olduğunu⁴⁶⁸ buyurması arasında nasıl bir tearuz söz konusu değilse, Hz. Peygamber'in kadınlar hakkında irad ettiği, çalışma konumuz olan hadis-i şerif de, kanaatimizce ilgili naslara karşı bir aykırılık oluşturmamaktadır.

Allah'ın insanları derece derece yaratıp, onlara bazı meziyetler vererek birbirinden üstün kılması, bir yaratılış gerçekliğidir. Herhangi bir cinsi diğerinden değerli hale getirmez. Bu durumda müdâyene ayetinde kadınlardan iki şahit istenmesiyle, özel günlerinde kadınların bazı ibadetlerden muaf tutulmaları onları değersiz hale getirmez, aşağılamaz. Bilakis fitrî özellikler ve sosyal rol paylaşımının dikkate alınması sebebiyle mükellefiyetlerin farklı belirlendiğini de ortaya koymaktadır.

Allah Teâlâ'nın yeryüzünde cinsiyet belirtmeden “halife” yaratacağını belirterek kadın ve erkeği aynı emir ve nehiylere muhatap kılması, Hz. Peygamber'in sünnetine de O'nun kadın veya erkeğe karşı yaklaşımı değil, insana yaklaşımı olarak yansır. Hz. Peygamber (s.a.s) eşref-i mahlûkat olarak dünyaya gelen kadının, kendinde var olan değerini görür. Kadına verdiği değer erkek üzerinden verilmiş bir değer olmayıp insanlar arası ilişkilerde övdüğü her türlü davranış O'nun kadın, erkek, genç, yaşlı, çocuk ayırmaksızın herkese karşı gösterdiği tutum ile aynıdır. Kur'an ve Sünnet öğretisinde hiçbir cinsiyet ayrımı yapılmaksızın kadın ve erkek aynı değere sahiptir. Fakat zamanla ve aslında her dönemde ortaya çıkan olumsuz kadın algısından ötürü “Kadının değeri” üzerinde hassasiyetle durulan ve durulması gereken bir konu olmuştur.

Dolayısıyla çalışma konumuz olan hadis-i şerifte, Hz. Peygamber ibadet alanında ve sosyal hayatta ekonomik alandaki şahitliklerde kadına verilen mükellefiyetlerin farklılığına

⁴⁶⁶ es-Sâbûnî, Muhammed Ali **Safvetü't-Tefasir**, Beyrut 1981, III, 56.

⁴⁶⁷ Nisa 3/124, Tevbe 71, Ahzab 33/35.

⁴⁶⁸ Hucurat 49/13.

işaret ederek kadınlarla latife yapmış, erkeklere galip gelebilecek akıl ve zekâyâ sahip olduklarını da hatırlatmak suretiyle kendilerini cehenneme götürecek günahlardan sakınmaları için nasihatlerde bulunmuştur. Söz ettiği “noksanlık” mutlak ve genel anlamda değil, sınırlarını yine kendisinin açıkladığı üzere bazı mükellefiyetlere özgü düzeydedir. Hadiste asıl vurgulanan noksanlık değil bilakis kadının akıllı erkeğe galip gelebilecek bir takım aklî üstünlüklere sahip olmasıdır. Kadın bu yeteneğini ve üstünlüğünü doğru kullanmalıdır.

“Hiç aklen noksan olanın akıllı olana galip gelebildiğini gördünüz mü? Ben görmedim. Şahitlik ve hayız halinde namaz ve oruçtan muaf olma birer noksanlık gibi görünse de bu hakiki, mutlak ve genel bir nakisa değildir. Bu mükellefiyet noksanlığına bakarak erkeklere galip gelemeyeceğinizi düşünmeyin. Bilakis galip gelmektesiniz. Ancak bu galibiyetin, sizi ahirette pişmanlığa sevk edecek tutum ve sonuçlara evrilmesine fırsat vermeyin.” İşte bizim bu hadis-i şeriften anladığımız budur. Ne ısrarla bir eşitlik vurgusu ve talebiyle hadisi reddetmek ne de kadınları değersizleştiren, erkeğin gerisine iten bir yoruma tutunmak. Zira her iki tutum ve yorum da Kur’an ve sünnetin ruhuna muhalif olacaktır.

SONUÇ

Kadın konusu tarihten günümüze her dönemde hassas çizgisini koruyan, üzerinde yazılan, yorumlanan, kıyaslanan, araştırılan konuların başında gelmektedir. Tarih boyunca yaşayan din ve kültürlerde ikinci sınıf değerlendirmelere tabi tutulan kadınlar, İslamiyet'in ardından zaten özlerinde var olan haklara ve değere kavuşsa da, batı kültürü ve feminist akımlar İslamiyet'e kadın konusunda eleştiri oklarını göndermekten çekinmemişlerdir. Elbette bu hususta İslam dünyasında İslam dışı kültürlerin etkilediği tarihi, geleneksel bir takım yanlış algı ve tutumların sürmesinin de etkisi olmuştur.

Kadın ve erkek arasındaki cinsiyet ayrımını tarihlendirmek mümkün olmasa da tarih boyunca kadınlar hakkında utanç verici tartışmaların olduğu görülmektedir. Bir dönem insan olarak kabul edilmekte zorlanan, farklı bir yaratık olma ihtimalleri üzerinde konuşulan kadının, biyolojik olarak erkekten farklı bir görünüme sahip olması ve her ay fitrat gereği geçirdiği regl dönemleri bu tartışmanın sebepleri arasındadır.

Cahiliye dönemimde de bazı asil ailelerde yetişen soylu kadınlar dışında, utanılacak bir varlık olarak zihinlerde yer edinen, doğar doğmaz öldürülmeye değer görülen kadın imajı İslamiyet'le yavaş yavaş zihinlerden kazınmıştır. Naslarda yer alan cinsiyet açısından kadın erkek eşitliği, kadın ve erkeğin aynı emir ve nehye muhatap kılınması, üstünlüğün yalnızca takvada olduğu öğretilerinin yanında Hz. Peygamber'in bizzat kendi yaşantısı, ashabın kadına olan bakışını ve davranışını değiştirmesine, düzeltmesine sebep olmuştur. Hz. Peygamber'in kız çocuklarını sevmesi, onlarla oyun oynaması ashabın dikkatini çeken basit ayrıntılar arasındadır. Kendi kızına duyduğu saygı, eşlerine gösterdiği ihtimam ve bu anlamda irad ettiği kavli ve fiilli sünneti, ashabı kadın konusunda terbiye metodudur.

Hız. Peygamber'in ahlakını bizzat müşahede ederek yetişen ashabın ardından eski yerleşmiş kültürlerin yavaş yavaş İslam'a sokulmaya başlanması ve Hız. Peygamber adına uydurulan yalan sözler kadınların kavuştuğu huzura tekrar gölge düşürmüştür.

Hız. Peygamber adına uydurulan hadislerin tespit edilmesi ne kadar mühimse, modern ya da geleneksel bir takım önyargılardan yola çıkarak hadisin Kur'an'a ve sünnete arzı adına, irad olunduğu dönemin şartlarını ve ortamını düşünmeden, sened ve metin

incelemesi yapılmadan, sahih olma ihtimali taşıyan hadisleri göz ardı etmemek de o kadar hassas bir durumdur.

Çalışma konumuz olan hadis hakkında makale ve kitap bölümü çalışmaları mevcuttur ve bu güne kadar yapılan çalışmalarda genel manada ortaya çıkan tablo hadisin;

- Sened ve metnin uydurma olduğu,
- Senedinin sağlam olup metnin Kur'an ve Sünnete aykırılığı
- Sened açısından problemlili olmayıp metnin izaha ihtiyaç duyduğu görüşleri bulunmaktadır.

Bu çalışmalarda hadisin zayıf yahut uydurma olduğu yönünde bazı değerlendirmeler bulunmakla birlikte bizim bu çalışmamızdaki yaklaşımımız aynı istikamette değildir. Hadisi Hz. Peygamber'e ait olmayan bir rivayet olarak görmektense Kur'an ve sünnetin genel esaslarına uygun bir çerçevede anlamaya ve yorumlamaya yönelik bir üslup kullandık.

Kanaatimize göre senedinde problem görülmeyen bu hadis, ön yargılardan ve savunmacı yaklaşımdan uzak bir şekilde ele alındığı takdirde ortada problem kalmayacaktır.

Rivayetin 50 tarîki tespit edilmiştir. Dört sahâbî râvîden nakledilmesi ve bunlardan üçünün *muksirundan* olması kayda değer bir durumdur.

Hadisin sened kısmı incelenirken her sahâbî râvînin rivayet zinciri ayrı şema halinde gösterilmiş olup daha sonra genel isnad şemasına yer verilmiştir. Bu tarîklerde yer alan yaklaşık yüz râvî hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Hadisin sayısı elliye bulan isnadlarının otuzdan fazlası sahihtir. Bunlardan sekiz kadar isnadda zayıf olduğu söylenen râvî, dört kadar isnatta ise hakkında bilgi bulunmayan râvî bulunmaktadır. Şu var ki tenkid edilen râvîler de isnadların asıl kısmında olmayıp diğer mütabi râvîlerle desteklenmektedir. Bu durumda netice olarak hadisin isnadı sahih bir hadis olduğu hatta derece-i şuyû bakımından meşhur düzeyine ulaştığı sonucundan söz edebiliriz.

Metin tenkidinde hadis, yer aldığı kaynaklardan yola çıkarak mukayeselere tabi tutulduğunda her bir sahâbîden menkul metinlerin neredeyse aynı olduğu tespit edilmiş, farklı sahâbîlerin metinleri arasında da kayda değer ihtilaflar tespit edilmemiştir. Bunun

sonucunda, isnadları muttasıl olan bu rivayetin şaz ve muallel olmadığı kanaatine varılmıştır. Bir diğer deyişle hadisin metni de sahih bir metin olarak gözükmektedir.

İlk bakışta kadınlar hakkında olumsuz yargıları ihtiva ettiği düşünülen bu hadisin içeriğinde pek çok ayrıntıyı barındırdığı görülmüştür. Akıl ve din noksanlığı açıkça bir küçümseme içerdiği hissini uyandırırken metinde hatta aynı cümlede yer alan kadınların erkeklere galebe çaldığının belirtilmesi ve Hz. Peygamber'e sorulan soruların *akıllı* bir kadın tarafından sorulduğu ifadeleri dikkatlerden kaçmamalıdır. Yalnızca Abdullah b. Mes'ûd tarîklerinde bu kadının “eşraftan olmayan, seçkin olmayan kadınlardan biri” tarafından sorulduğu bilgisi vardır. Bu durumda bile kadının Hz. Peygamber'le rahat iletişime geçtiği, oradaki diğer kadınların sözcüsü olduğu gerçeği metinde yer alan ifadelerle farklı açılardan ve ön yargısız bakılması gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

İbn Mes'ûd'un rivayetlerinde yer alan metinlerde din noksanlığı nitelemesinin sebeplerinde oruç ibadetinin zikredilmemesi yalnızca namaz zikredilmesi ve diğer sahâbî râvîler ile mukayese edildiğinde bazı lafız farklılıklarının olması İbn Mes'ûd rivayetlerini diğerlerine muhalif hale getirmiştir. Ayrıca bu rivayetlerin Kütüb-i sittede yer almaması tercihe şayan olmayacağını göstermektedir. Bu durumda İbn Mes'ûd rivayetlerinin mevkuf olduğunu ileri sürenlerin yanlış bir dayanak seçtikleri söylenebilir. Kütüb-i sitte musanniflerinin İbn Mes'ûd rivayetlerini almaması bu bağlamda değerlendirilebilir.

Muhtevada yer alan konu başlıkları, ayet ve hadis-i şeriflerden yola çıkarak, klasik İslam âlimlerinin görüşü ve muasır ilim adamlarının yorumlarıyla beraber değerlendirilmiştir. Hadis üzerinde yapılan çalışmalarda yer alan her türlü itiraz göz önünde bulundurulmuş ve hadis bu çerçevelerden de değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Muhteva değerlendirmesine çalışma konumuzu oluşturan “*nakısatü'l- akl ve'd-din*” ifadesinde yer alan akıl, lüb ve noksan kavramlarının incelenmesiyle başlanmıştır. Akıl; Bir nesneyi yakalamak, alıkoymak, tutmak, bırakmamak menetmek, engellemek ve bağlamak gibi anlamlara gelen “akıl”, aynı zamanda düşünme, anlama, ilim, fehm, idrak, zekâ, tefekkür, mülahaza, fikir, kuvve-i hafıza, rey, tedbir, cehaletin/ahmaklığın zıddı manalarında kullanılır. Hadislerde de kelime manalarının yanında “hatırda tutmak, anlamak ve bilmek” gibi terim anlamlarıyla yer almıştır. Bir nesnenin halis, seçkin ya da en iyi

kısmını ifade eden lüb; kirlerden, lekelerden arınmış halis akıl olarak tanımlanır. Azalma, eksilme ve zayıflık anlamına gelen noksan kelimesi ise, bütünden ayrılan parça için kullanılır. Bu itibarla aslında, “dinin ve aklın noksanlığı” ifadesi dinin ve aklın eksik olduğu anlamına gelmemektedir. Noksan kelimesi نقص dan daha geniş anlama sahip olup hem eksik olmak hem de eksilen kısım demektir. Bundan dolayı noksanü’l akl ve’ d-din denmez. Ayın yirmi dokuz çekmesi gibi sayıca eksiklik hükmen eksiklik değildir. *Noksan* kavramı aklın ve dinin kendisinin de azaldığını ifade ederken *nakıs* kavramı yalnızca eksilen kısma işaret etmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak bir erkeğin şahitliğiyle beraber iki kadının şahitliğinin istenmesi kadının aklının noksanlığını, kadının adet günlerinde ibadetlerini yerine getirmemesi de dininin noksanlığını göstermemektedir.

Akl, lüb ve noksan kavramlarının incelenmesinin ardından ana konu başlıkları olarak “Kadınların cehennemde çoğunluğu teşkil etmesi” konu başlığında bu hususun matematiksel bir hesaplama olmadığı, zikri geçen nankörlük ve lanet etme fiillerinin daha ziyade kadınları cehenneme götüren ameller olduğu, bu nedenle bu filler konusunda Hz. Peygamber’in özellikle kadınları uyardığı, aynı günahları işledikleri takdirde erkeklerin de cehennemi hak edecekleri açıklanmıştır.

Akl noksanlığı başlığı altında, şahitlikle ilgili ayetler ve Hz. Peygamber’in “akıl noksanlığı” ifadesinin sebebi olarak ileri sürdüğü müdâyene ayetindeki şahitlikle ilgili kısım zikredilmiş, kadının şahitliği meselesi hakkında değerlendirmelere yer verilmiştir. Daha sonra bir erkeğin şahitliği ile iki kadının şahitliği meselesi çeşitli tefsirlerden yola çıkarak ele alınmış, geleneksel yaklaşımda bu durumun kadının aklının noksanlığına işaret ettiği izahlarından da söz edilmiştir. Ancak borçların yazılma meselesinde kadının yalnızca ilgi alanı dışında olmasından ötürü, bir kadının unutulması halinde diğerinin hatırlatması çerçevesinde böyle bir hükmün indirildiği istikametindeki yorumlara yakın durulmuştur.

Hz. Peygamber’in kadınların aklını noksan olarak nitelemesinin ardından kadınların akli başında bir erkeğin aklına galebe çalacağı/üstün geleceği ifadesinin yer alması bu hadisin anlaşılması ve yorumlanmasıyla özellikle dikkate alınmalıdır. Böylelikle metinde yer alan noksanlık ifadesinin hakiki, mutlak ve umumi manada olmadığı anlaşılacaktır. Kadınların erkeklere galip gelmesi hadis şerhleri ve modern yorumlarda

zikredilenin aksine cehenneme götüren bir suç olarak zikredilmemiştir. Fıtratlarında bulunan bu özelliği olumlu ve olumsuz kullanmak kadının elinde olup olumsuz kullanmaları sonucu cehenneme götürecek ameller işleyebileceklerine işaret edilmiştir.

Din noksanlığı nitelemesi de kadınların regl dönemlerinde namaz kılmayıp oruç tutmamalarından ötürü zikredilmiştir. Buradaki asıl mana kadınların dinlerinin noksan olması değil, bu ibadetleri ara vermeden yerine getiren erkeklere kıyasla ibadetlerde yer alan bir eksikliktir. Bu eksiklik de kadının dindarlığının erkeğe kıyasla eksikliği değil, dinin ona yüklediği mükellefiyetlerin eksikliğidir. Dolayısıyla din, kadının fitri, bedensel zayıflıklarını dikkate alan yükümlülüklerle kadının karşısına çıkmış, kadına yüklenen hayız ve annelik gibi doğal zorluklar içinde ibadet hayatını daha da zorlaştırmak gibi fitrata aykırı hükümler getirmemiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber kadınlara adeta “aklen ve dinen sorumluluklarınızın azlığı her ne kadar birer nakisa gibi dursa da aslında siz aklen erkeklere galip gelebilecek vasıflara sahipsiniz. Bu üstünlüğünüzün farkında olun ancak bunu nankörlük ve lanetlemeye götürecek bir güce dönüştürmeyin” demiş gibidir. Bu minvalde değerlendirildiğinde Hz. Peygamber’in bir bayram sabahı kadınlara özel olarak gerçekleştirdiği hutbesinde onları cehenneme sürükleyebilecek tutumları zikrettikten sonra adeta ortamı yumuşatmak için latife yapmış olduğu düşünülebilir.

Cehenneme girmeye sebep olabilecek amellerden sakınmak için Hz. Peygamber kadınlara sadaka vermeyi ve istiğfarı çoğaltmayı tavsiye etmiştir. Burada sadaka tavsiyesi, elinde bulunduğu nimetten ihtiyaç sahibine veren kadın için şükrü artıracak bir amel olarak karşımıza çıkar. Sadaka veren kadın elinde olan nimetin farkına varacak ve Allah’a şükürde bulunup sahip olduğu imkanlar karşısında da nankörlüğe kapılmayacaktır. Bir diğer tavsiye olan istiğfar ise kalbi yumuşatarak kadını yine lanet ve nankörlükten uzak tutacaktır.

Rivayet üzerinde var olan itirazlara rağmen Hz. Peygamber’in bu hadisi irad ettiği ihtimali hassasiyetiyle konuya yaklaşmıştır. Sonucunda da sened ve metin açısından bir zayıflık ve tearuza rastlanmayıp muhtevanın anlama odaklı ve ön yargısız okunduğu takdirde herhangi bir problem oluşturmadığı kanaatine varılmıştır.

Hadise yöneltlen itirazlar sened ve metin açısından değerlendirilerek iki başlık altında ele alınmıştır. Senede yöneltlen itirazların ilki senedin uydurma olması ve

tarihselliği meselesidir. Bazı araştırmacılar tarafından Hz. Peygamber'den hadisi nakleden üçü muksirundan dört sahâbî râvînin olması dikkate alınmadan Hz. Peygamber tek müşterek râvî olarak kabul edilmiş ve hadis, sahabe ve tabiûn tabakasında tarihlendirilmeye çalışılmıştır. Hadisin isnadına yönelik ikinci itiraz isnadda tedlis olmasıdır. Bu düşünce sahiplerine göre isnadda yer alan bütün râvîler zayıf olmakla itham edilmiştir. Birinci bölümün konusu olan sened tenkidinde bütün râvîler hakkında kısaca bilgilere yer verilmiştir. Rivayetlerde tedlis ve 'an 'ane bulunması itirazların sebepleri arasındadır. Çalışmamızda bazı hadis otoritelerinden örnekler verilerek tedlis yapmakta önemli olanın amaç olduğu vurgulanmıştır. Nitekim pek çok güvenilir râvî dahi bazı tedlis türlerinden ârî olmamıştır. Bu nedenle müdelles rivayet genellemesi bizce isabetli değildir. Rivayetlerde yer alan 'an'ane ile ilgili itiraza gelince, biz, eda sigalarının henüz yaygınlaşmadığı ilk dönemlerde bir hocadan sema yoluyla alınan hadislerin naklinde an'aneye sıkça rastlandığı kanaatindeyiz. Bu nedenle salt an'ane sigasının varlığı zayıflığa işaret edemez.

Bir diğer eleştiri konusu hadisin sahâbî râvîlerinin erkek olmasıdır. Bu düşünce sahiplerine göre Hz. Peygamber'in yalnızca hanımlara özel sohbetinde bahsi geçen bu konunun, hanım sahâbî râvîlerden nakledilmesi gerekmektedir. Fakat sahabe dönemi hadis rivayeti ile ilgili genel tablo, hadis rivayeti ile meşgul sahâbî sayısının azlığıdır. Bayram günü Hz. Peygamber'i dinleyen hanımların mutlaka dinledikleri hutbeyi nakletmiş olmaları gerketiğini ileri sürmek bizce gerçekçi değildir. Öte yandan elimizde bu hutbenin hanımlardan menkul rivayeti olmaması, bu hadisi hiçbir hanım sahâbînin nakletmediği anlamına da gelmez. Hadis naklinde önemli olan tabiin tabakasıdır, onlar da hadisi rivayet eden başka sahâbî râvîleri tercih etmiş olabilir. Nitekim tercih edilen isimler daha sonra muksirun olarak adlandırılacak meşhur sahâbîlerdir. Böylece bir hanım sahâbî râvî tarafından nakledilmiş olsa da tedvin sürecinde kaydedilen isnatlar arasında bu isnatlar yer almamıştır. Senede yönelik son itiraz hadisin mevkuf olabileceğidir. İtiraz sahipleri üç sahâbî râvînin kırk iki, Abdullah b. Mes'ûd'un dört olmak üzere toplam kırk altı merfu tarîkten ziyade İbn Mes'ûd'dan gelen dört mevkuf rivayeti tercih etmiş gözükmektedirler. İbn Mes'ûd metinlerinde din noksanlığının sebebi olarak namaz ibadetinin zikredilmesi orucun zikredilmemesi ve soru soran kadının nitelenmesinin farklı olması, İbn Mes'ûd

rivayetlerini diğer sahâbîlerin rivayetlerine muhalif hale getirmiştir. Ayrıca bu rivayetlerin Kütüb-i sittede yer almaması da tercihe şayan olmayacağını göstermektedir.

Hadisin metnine yönelik itirazlar “Kur’an ve Sünnete Aykırılık” ve “Kadın Erkek Eşitsizliği” olarak iki başlık altında incelenmiştir. Hadis üzerinde yapılan değerlendirmeler ön yargılardan ve savunmacı yaklaşımdan uzak tutulduğu takdirde rivayette yer alan konu başlıklarının ve ifadelerinin Kur’an ve Sünnet’e aykırı olarak değerlendirilemeyeceği izah edilmiştir. Kanaatimizce bu rivayet “Allah’ın kadınıyla erkeğiyle insanların bir kısmını bir kısmına üstün kılması” ayetinin izahı sadedindedir. Her bir cinsin kendine ait üstünlükleri vardır. Değerli olma ve üstünlük ancak takva iledir. Ancak kadın ve erkek arasında fitrî bir takım farklılıklar mevcuttur. İlahi yasalar da bu farklılıkları dikkate alacak buyruklar içerir ve böylece hiçbir cinse zulmetmemiş olur.

Kadınlarla ilgili bu tür anlama ve yorumlama ihtiyacı hissettiren rivayetler erkek egemen bakışla ya da feminist söylemle değerlendirildiğinde bizi asıl söylenme maksadını anlamaktan uzaklaştıracak, önyargılara sevk edecektir. Bu minvalde bazı geleneksel tutumların erkek egemen bakışın, bazı modern yorumların feminist söylemin etkisi altında kaldığını belirtmek icab etmektedir. Oysa aslolan doğrudan Kur’an ve sünnetten beslenmeye çalışarak Peygamber’den sahih yollarla aktarılan hadisleri anlama çabası içinde olmaktır. Özellikle güvenilir ve muteber kaynaklara intikal etmiş, bugüne değin hiç kimsenin mevzu olduğu istikametinde hüküm vermediği rivayetleri reddetmek kolaycılıktan başka bir şey değildir. Rivayeti reddetmek rivayet eksenli problem çözmek değil bilakis çözümü zorlaştırmaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned** (thk. Şuayb el-Arnâvud), I-LII, Beyrut, 2001.

Ahmed b. Atıyye Vekil, **Neslû'n-nibâl bi-mu'cemi'r-ricâl ellezine terceme lehum faziletü's-şeyh el-muhaddis Ebû İshak el-Huveynî**, I-IV, Kahire 2012.

Ahmed Muhtar Abdülhamid Ömer, Mu'cemü'l-lüğatü'l-arabiyyeti'l-muasıra, I-IV, yy., Alemü'l-Kütüb, 2008.

Akdemir, Sâlih, "Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın", **İslâmî Araştırmalar**, c.10, sy. 4, Ankara: 1997, s.249-258.

Aktaş, Cihan, **Devrim ve Kadın**, İstanbul 1996.

Arat, Necla, **Kadın Sorunu**, İstanbul 1980.

Arsel, İlhan, **Şeriat ve Kadın**, İstanbul 1991.

Aşıkkutlu, Emin, **Hadiste Ricâl Tenkidi**, İstanbul 1997.

_____, "Tahvil", **DİA**, XXXIX, 440, İstanbul 2010.

Ateş, Ali Osman, **Hadis Temelli Kalp Yargılarda Kadın**, İstanbul 2000.

Ateş, Süleyman, "İslam'ın Kadına Getirdiği Haklar", **İslami Araştırmalar**, c.10, sy. 4, 1997, s.304-310.

Aydın, Zeynel Abidin, "Kadının Şahitliğiyle İlgili Ayetlerin Tefsirlerdeki Yansımalarına Eleştirel Bir Bakış", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, c.14, sy.3, 2014, s.95-121.

Aydınlı, Abdullah, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, İstanbul 2012.

_____, "Muan'an", **DİA**, XXX, 326, İstanbul 2005.

Ayni, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Hanefi, **‘Umdetu’l-kari şerhi Sahihi’l- Buhârî**, I-XXV, Kahire, İdaretü’t-Tıbaati’l-Müniriyye, ty.

Ayverdi, İlhan, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, I-III, İstanbul 2006.

A’zami, **Menhecü’n-nakd ‘inde’l-muhaddisin**, Riyad:1982.

Bayındır, Abdülazîz, “İslami Açından Toplumsal Cinsiyet”, **Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantı**, 21-22 Mayıs 2011, İstanbul: 2012, s.57-84.

Bayraklı, Bayraktar, **Yeni Bir Anlayış Işığında Kur’an Tefsiri**, I-XXI, İstanbul 2001.

Bebek, Adil, “Mağfiret”, **DİA**, XXVII, 313-314, Ankara 2003.

Bekaroğlu, Mehmet, “Bir Anahtar Kavram: Akıl” **I. İslam Düşüncesi Sempozyumu**, İstanbul 1995.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî, **el-Âdâb**, (thk. Ebû Abdullah es-Saîd Menduh), Beyrut 1988.

_____, **Ma’rifetü’s-sünen** (thk. Abdulmuti Emin Kal’aci), I-XV, Karaçi 1991.

_____, **es-Sünenü’l-kübrâ**, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-XXIV, Kahire: 2011.

_____, **es-Sünenü’s-suğrâ**, (thk. Abdulmuti Emin Kal’aci), I-IV, Pakistan 1989.

_____, **Şu’abu’l-iman**, (thk. Ebû Hacer Muhammed Zağlul), I-IX, Beyrut 1990.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cûfî el-Buhârî, **el-Câmi‘u’s-sahîh**, I-VIII, İstanbul 1413.

_____, **et-Târîhu’l-kebîr**, I-VIII, Haydarabad 1362.

Bulaç, Ali, “Mekasidü’ş-şeri’a Bağlamında Kadının Şahitliği Konusu”, **İslami Araştırmalar**, c.10, sy. 4, İstanbul: 1997, s.279-295.

Bolay, Süleyman Hayri, “Akıl”, **DİA**, II, 238-242, İstanbul 1989.

Charney, Jean-Paul, **İslam Kültürü ve Toplumsal Ekonomik Değişim**, (çev. Adnan Bülent Baloğlu-Osman Bilen), Ankara 1997.

Canan, İbrahim, **Kütüb-i Sitte Muhtasarı**, I-XVIII, Ankara 1990.

Canan, Sinan ve Pelin Çift, **Beynin Sırları**, İstanbul 2017.

Coşkun, Selçuk, **Hadise Bütüncel Bakış**, İstanbul 2014.

_____, **Hız. Peygamber’in İnsan Anlayışı**, Erzurum: Ekev Yayınları, ty.

el-Cürçani, eş-Şerif Ali b. Muhammed, **et-Ta’rifat**, Beyrut: 1983.

Çağrı, Mustafa, “Nankörlük”, **DİA**, XXXII, 382-383, İstanbul: 2006.

_____, vdğ. **Kur’an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir**, I-V, Ankara: 2003.

Çakın, Kâmil, “Kadınlarla İlgili Bir Hadis ve Değerlendirilmesi”, **Dinî Araştırmalar**, c.1, sy.1, Ankara: 1998, s.5-30.

Çalık, Bünyamin, “Hayız Olgusunun İslam Bağlamında Oruç Üzerindeki Etkisi”, **Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.I, sy.1, 2014, s.75-99.

Çelik, Mustafa, **Uydurma Hadislerle Kadın Aleyhtarlığı**, İstanbul: 1995.

Çınar, Aliye, “Feminist Teoloji Açısından Kur’an’da Kadın Tipolojisi”, **Kur’an ve Kadın Sempozyumu**, 4-5 Haziran 2010, Ankara: 2013, s.127-148.

Dalgın, Nihat, “Kadın ve Erkeğin Şahitliği İle İlgili Naslardaki Düzenlemelerin İslam Hukukuna Yansımaları Üzerine Değerlendirme”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, sy. V/I, s.1-38, 2005.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl ed-Dârimî, **es-Sünen/Kitabü'l-müsnedü'l-cami'**, (thk. Nebil b. Haşim Abdullah el-Gamri), Beyrut 2013.

Derveze, İzzet, **et-Tefsiru'l-hadis**, I-XXXII, Beyrut 1964

DİB Komisyon, **Hadislerle İslâm**, I-VII, Ankara 2014.

Dikmen, Mehmet, **İslam'da Kadın Hakları**, İstanbul: 1992.

Duman, Ali, "Sadaka", **DİA**, XXXIV, İstanbul: 2008, 383-384.

Duman, M. Zeki, "İslam'da 'İnsan' Erkek veya Kadından Önce Gelir", **Eskiye**, sy.12, 2009, s.31-53.

Durmuşoğlu Kadriye ve Abdurrahman Kurt, "Üç Kuran Yorumunda Kadının Ötekiliği", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.17, sy.2, 2008, s.621-648.

Durur, Mehmet Ali, Kur'an-ı Kerim'de Akıl Kelimesi, **Hikmet Yurdu**, c.8, sy.16, 2015, s.181-211.

Duva, Özlem, "Ontolojik Bir Problem Olarak Erkeklik: Antikiteden Modeniteye Aklın Eril Karakteri", **Düşünme Dergisi**, sy.5, s.57-69.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdî, **es-Sünen**, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), I-IV, Beyrut, ty.

Ebû'l-Muati Nuri vdğ, **Mevsuatu akvali'l-İmam Ahmed b. Hanbel fi ricali'l-hadis**, I-IV, Beyrut 1997.

_____, **Mevsuatu akvali'-imam Ebu'l-Hasen ed-Datekutni fi ricali'l-hadis**, yy., Alemü'l-Kütüb, ty.

Ebû't-Tayyib Nayif b. Sâlih b. Ali el-Mansûrî, **İrşâdü'l-kâsî validani ila teracim şuyuh et-Taberani**, Riyad, Mektebetü İbn Teymiyye, ty.

_____, **er-Ravzü'l-bâsim fi terâcimi şuyuhi'l-Hâkim**, I-II, Riyad: 2011.

Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsenna, **Müsnedü Ebî Ya'la**, (thk. Hüseyin Selim Esed) , I-XIII, Dımeşk: 1984.

Ebû Ya'lâ, el-Halil b. Abdullah b. Ahmed Halilî, **el-İrşâd fî ma'rifeti ulemai'l-hadis**, (thk. Muhammed Saîd b. Ömer İdris), I-III, Riyad: 1989.

Efendioğlu, Mehmet, **Sahabeye Yöneltilen Tenkitler**, İstanbul 2011.

_____, "Sahâbe", **DİA**, XXXV, 491-500, İstanbul 2008.

_____, "Sabit", **DİA**, XXXV, 348-349, İstanbul 2008.

Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kuran Dili**, I-IX, İstanbul, Eser Kitabevi, ty.

Eren, Mehmet **Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları**, İstanbul: 2012.

Ertürk, Mustafa, **Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği)**, Ankara 2011.

es-Sâbûnî, Muhammed Ali, **Safvetü't-Tefasir**, I-III, Beyrut 1981.

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, el-**Kamusü'l-muhit**, I-IV, Mısır 1938.

Görmez, Mehmet, "Musa Carullah Bigiyef ve "Kur'an-Kerim Ayet-i Kerimleri'nin Nurları Huzurunda 'Hatûn' Kitabı", **İslami Araştırmalar**, c.6, sy.4. Ankara: 1992, s.293-298.

Güç, Ayşe, "İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.17, sy.2, 2008, s.649-673.

Güler, Zekeriya, "Kadın Akıl ve Din Bakımından Eksik midir?", **Mehir**, Yaz, sy.2, 1998, s.14-21.

_____, "Sittülvüzerâ", **DİA**, XXXVII, 276, İstanbul 2009.

Gültekin, Mücahit, "Bilimsel Araştırmalarda Kadın-Erkek Farklılıkları", **Aile Akademisi Derneği**, Bursa: 2014, s.1-38.

Hâkim; Ebû Abdullah İbnu'l-Beyyi Muhammed en-Nîsâbü'rî, **el-Müstedrek ale's-sahihayn**, (thk. Mustafa Abdulkadir Ata), I-IV, Beyrut 1990.

Hatemi, Hüseyin, "Modern Mahrem" ve İslam'ın Kadına Bakışı, **İslâmî Araştırmalar**, c.10, sy.4, 1997, s.311-314.

Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekir el-Hatib Ahmed b. Ali b. Sabit, **el-Kifâye fî ma'rifeti usulü ilmi'r-rivaye**, (thk. Ebû İshak İbrahim b. Mustafa Al-i Bahbah ed-Dimyati), I-II, yy., 2003.

_____, **Tarîhu Bağdad ev Medinetü's-selam**, I-XIV, Medine, el-Mektebetü'l-selefiyye, ty.

İbn Adî, Ebû Muhammed Abdullah b. Adi el-Cürcânî, **el-Kâmil fî duafai'r-ricâl**, I-VII, Beyrut 1985.

İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah, **Tarîhu medîneti Dımaşk**, (thk. Mühibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garame el-Amri), I-LIII, Beyrut 1995.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, **el-Muntazam fî tarihi'l-müluk ve'l-ümem**, Beyrut, Daru Sadır, ty.

İbn Cümei', Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. el-Ğassânî, **Mu'cemü's şüyuh**, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî), I-II, Beyrut 1985.

İbn Düreyd, Ebu Bekir Muhammed b. Hasan el-Basrî, **Cemhereti'l-Luğa**, Haydarabat 1926.

İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhak b. Mahled eş-Şeybani, **Kitabu's-sünne**, (thk. Muhammed Nâsıruddin el-Elbânî), I-II, Beyrut 1980.

İbn Ebû Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, I-IX, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.

İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, **el-Lübîb fi tehzîbi'l-ensâb**, I-III, Beyrut, Daru Sadır, ty.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe**, (thk. Adil Ahmed Abdülmevcut, Ali Muhammed Muavvaz), I-IX, Beyrut 1995.

_____, **Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l- Buhârî** (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî), I-XIII, Beyrut, Daru'l-Ma'rife, ty.

_____, **Takrîbü't-Tehzîb**, Suriye 1988.

_____, **Tehzîbü't-Tehzîb**, I-XII, Beyrut 1968.

_____, **Lisânü'l-Mîzân**, I-VII, Beyrut 1971.

İbn Hazm, **Esmâü's-sahâbeti'r-ruvât**, (thk. Seyyid Kisrevi Hasan), Beyrut 1992.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el- Büstî, **Sahîhu İbn Hibbân el-Müsnedü's-sahîh ale't-tekâsım ve'l-enna'**, (thk. Mehmet Ali Sönmez, Halis Aydemir), I-VIII, Beyrut 2012,

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü'rî, **es-Sahîh**, (thk. Muhammed Mustafa el-'Azami), I-IV, Beyrut 1975.

İbn Kesir, Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, **Tefsîru'l-Kur'an'ı'l-Azim**, (thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vdğ.), I-XV, Kahire 2000.

_____, **et-Tekmîl fi'l-cerhi ve't-ta'dîl**, (thk. Şadi b. Muhammed b. Salimel-Numan), I-IV, Semnud 2011.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, **es-Sünen**, (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), I-II, Kahire 1975.

İbn Manzur, Ebû'l-Fadl, Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânü'l-Arab**, I-XVIII, Beyrut 1997.

İbn Mende, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Muhammed el-İsfahani, **el-İman** (thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî), I-II, Beyrut 1985.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd ez-Zühri İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, (thk. Ziyad Muhammed Mansur), Medine 1987.

İsfehânî, Ragıp Hüseyin b. Muhammed b. Râşid, **Müfredatü'l-elfazi'l-Kur'an**, (thk. Safvan Adnan Dâvudi), Dımeşk 1992.

_____, **Müfredat fi garibi'l-Kur'an**, (nşr. Muhammed Seyyid Kilânî), Kahire 1961.

Karaçay, Behri, "Erkek Beyni Kadın Beyni", **Bilim ve Teknik**, Şubat 2013, yıl, 46, sy. 543, s.22-29.

Karaman, Hayrettin, "Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi", **İslami Araştırmalar**, sy.4, Ekim 1991, s.284-291.

Karaismailoğlu, Serkan, **Kadın Beyni Erkek Beyni**, Ankara 2016.

Kâsım b. Kutluboğa, **es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-Kütübi's-sitte**, (thk. Şadi b. Muhammed b. Salim el-Numan), , I-IX, Semnud 2011.

Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri, "Kadın Konusunda Kur'an'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler", **İslami Araştırmalar**, sy. 4, Ekim 1991, s. 271-283.

Kirmanî, Ali Rıza, "Akıl ve Din", **Misbah**, sy.11, 2011, s.135-170.

Kirmanî, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Saîd Şemseddin el-Kirmanî, **el-Kevakibü'd-Dari fi Şerhi sahihi'l- Buharî**, I-XXV, Beyrut 1981.

Koşum, Adnan, "İslam Hukukunda Kadının Yargıçlığı Problemi", **SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 10, 2003, s.63-75.

Köktaş, Yavuz, **Güncel Hadis Yorum ve Tartışmaları**, İstanbul 2010.

_____, **Kadınla İlgili Hadisler**, İstanbul 2016.

Kutub, Muhammed, **İslamın Etrafındaki Şüpheler**, (çev. Ali Özek), İstanbul 1965.

Lloyd, Genevieve, **Erkek Akıl**, (çev. Muttalip Özcan), İstanbul 1996.

Martı, Huriye, “Olumsuz Kadın Algısının Uydurma Rivayetlerdeki İzleri”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, sy.3, 2009, s.101-115.

_____, “Kadın Konusunda Rasûlullah’a Nisbet Edilen Hadisler”, **Mehir**, sy.2, 1998, s.31-35.

Mevdûdî, Seyyid Ebû'l-A‘la, **Tefhîmü'l-Kur'an: Kur'an'ın anlamı ve tefsiri**, (ed. Bulaç, Ali; trc. Muhammed Han Kayyani), I-VII, İstanbul 1986.

Mitter, Ulrike, “Cehennem Ehlinin Çoğu Kadınlardır: Çok Tartışılan Bir Hadisin Kısa Analizi”, (çev. Fatma Kızıl), **Hadis Tetkikleri Dergisi**, sy, 2, 2011, s. 99-116.

Mizzî, Ebu'l-Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf, **Tehzîbu'l-kemâl**, (thk. Beşşâr Avvâd Marûf), I-XXXV, Beyrut 1980.

Muhammed Reşid Rıza, **Tefsîru'l-Kur'ani'l-hakim: Tefsîru'l-menâr**, I-XII, yy., Mektebetü'l-Kahire, 1960.

Muallim Nâci, **Lugat-ı Nâci**, Ankara 2009.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, **el-Câmi‘u's-sahîh**, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), I-V, İstanbul, el-Mektebetü'l-İslamiyye, ty.

Nesâî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, (thk. Abdülgaâffar Süleyman Bûndarî, Seyyid b. Kevsrî b. Hasan), Beyrut 1991.

Nevevî, **Şerhu'n-Nevevî ala Sahîhi Müslim**, I-IX, Mektebetü'r-Rüşd, 2004.

_____, **Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügat**, I-II, Beyrut, Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, ty.

Okuyan, Mehmet, “Kadına Yönelik Şiddete Kur’an’ın Bakışı”, **On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy.23, Samsun: 2007, s.93-134.

Öngören, Reşat, “Zikir”, **DİA**, XLIV, 409-417, İstanbul 2013.

Özafşar, Mehmet Emin, “Hadis Tarihinde Kadın Gerçeği Üzerine”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, sy. 2, 2000, s.189-202.

Paçacı, Mehmet, “Çağdaşçı ‘Kur’an’da Kadın’ Yorumunun Eleştirisi”, **İlim Yayma Vakfı Kuran ve Tefsir Akademisi**, İstanbul: 2010, s.559-585.

Polat, Selahattin, “Hz. Peygamber’in Sünneti Işığında Toplumsal Cinsiyet Meselesine İlişkim Çözüm Önerileri”, **Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet II Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı**, 26-27 Mayıs 2012, İstanbul: 2012, s.211-248.

Reşid Rıza, **Tefsirü’l-Kur’ani’l-Hakim: Tefsiru’l-Menâr**, I-XII, Mektebetü’l-Kahire, 1954.

Razi, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Razi, **et-Tefsiru’l-Kebir**, I-X, Beyrut 1990.

Sağlam, Hadi, **Kadınların Sosyal İçerikli İbadetleri ve Şahitliği**, İstanbul 2013.

Sâlih el-Luhaydan, **Kütübü terâcimi’r-ricâl beyne’l-cerh ve’t-ta’dil**, I-III, Riyad 1415.

Sami, Şemseddin, **Kamus-ı Türki**, İstanbul 1978.

Sarmış, İbrahim, **Rivayetlerin Ortaya Çıkardığı Olumsuz Kadın Algısı**, İstanbul 2010.

Sem’ânî, Ebû Sa’d Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezî, **el-Ensâb**, (tlk. Abdullah Ömer el-Bârûdî), I-XIII, Beyrut 1988.

Sübki, Ebû Nasr Taceddin İbnü's-Sübki, **Tabakatü's-Şafiiyeti'l-kübra**, (thk. Mahmud Muhammed Tanahi, Abdülfettah Muhammed el-Hulv), I-X, Kahire 1964.

Şahin, Leyla, “Râzî Tefsirinde Kadın Konulu Yorumlara Analitik Bir Bakış”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, sy. 27, Haziran 2016, s.366-382.

Şahin, Naim, **Kur'an-ı Kerim'de Akıl ve Aklın Değeri Meselesi**, Konya 1989.

Şahyar, Ayşe Esra, **Seyahat ve Rivayetleriyle Hanım Sahâbîler**, İstanbul 2015.

Şâî, Ebû Saîd Heysem b. Küleyb b. Süreyc eş-Şâî, **el-Müsned**, (thk. Mahfuzurrahman Zeynullah), I-II, Medine 1990.

Şefkatli Tuksal, Hidayet, **Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri**, Ankara 2014.

Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türki**, İstanbul 1978.

Şentürk, Mustafa, **Kur'an'da Akıl**, İstanbul 2004.

Taberi, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Ceriri b. Yezîd, **Camiü'l-beyan an te'vili ayi'l-Kur'an**, I-XVI, Mısır, Darü'l-Marife, ty.

Tarhan, Nevzat, **Kadın Psikolojisi**, İstanbul 2015.

Tayfur, Hamdi, **Akletme Üzerine**, İstanbul, Mana yayınları, ty.

Tehanevi, Muhammed b. A'la b. Ali el-Faruki el-Hanefi, **Keşşafu ıstılahati'l-fünun**, I-III, Beyrut, Daru Sadır, ty.

Tekineş, Ayhan, “Akıl Üzerine Tartışmalar”, **Divan**, 2001, sy.10, s.199-214.

Terzioğlu, Hülya, “İslam'da Kadının Konumuna Modern Yaklaşımlar, -Musa Carullah- Örneği”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy.33, 2016, s.91-109.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, **Sünen**, (thk. Beşşar Avvad Ma'ruf), I-VI, Beyrut 1998.

Toksarı, Ali, "Müdelles Hadis ve Sahabeye Tedlis İsnadı", **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy.5, Kayseri 1988, s.221-236.

Topaloğlu, Bekir, "Tövbe", **DİA**, XLI, 279-283, İstanbul 2012.

Uğur, Mücteba, "Bündâr", **DİA**, VI, 488-489, İstanbul: 1992.

_____, **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, Ankara 1992.

Ulu, Arif, "Adet Halindeki Kadının Orucuyla İlgili Hadislerin Tenkid ve Tahlili", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy.38, Erzurum 2012, s.1-50.

Yaman, Ahmet, "Adet Gören Kadının İbadeti", **Mehir**, sy.2, 1998, s.5-13.

Yardım, Ali, **Hadis I**, İzmir 1984.

Yasdıman, Hakkı Şah, "Kadının İslam Geleneğindeki Yeri ve Konumuna Yahudi-Hıristiyan Kültürün Etkilerinden Bazı Örnekler", **SDÜ İlahiya Fakültesi Dergisi**, sy.14, 2005, s.59-94.

Yaşaroğlu, M. Kamil, "Lânet", **DİA**, XXVII, 101-102, Ankara 2003.

Yılmazörnek, Betül, **Ta'dil Lafzı ve Unvan Olarak Hafız Terimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.

Yücel, Ahmet "Sika" **DİA**, XXXVII, 175-176, İstanbul: 2009.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmen b. Osman, **el-Kâşif fi ma'rifeti men lehu rivaye fi'l-kütübi's-sitte**, (thk. Muhammed Avvame, Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb), I-II, Cidde 1992.

_____, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, (thk. Şuayb el-Arnayud), I-XXV, Beyrut 1985.

_____, **Mîzânü'l-‘itidâl fi nakdi'r-ricâl**, (thk. Ali Muhammed el-Bîcâvî) I-IV, Beyrut 1963.

_____, **Târîhu'l-islâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lam**, (thk. Beşşar Avvaad Maruf), I-XV, Beyrut 2003.

Ziriklî, Hayreddin, **el- A'lam**, I-VIII, yy., Daru'l-ilm li'l-Melayin, 2002.

Abdülfettah Ebû Gudde'nin bu tarifi içib bkz. <http://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?t=58089> (Erişim: 25.06.2016).

Muhammed b. el-Ezrak, “el-Mer'etü'k leyset nakisata'l-akl ve'd-din”, <http://www.hespress.com./writers/271359.html%2010.02.2016>

Şahyar, Ayşe Esra, “Kadınların Çoğu Cehennemlik mi?”, <http://www.sonpeygamber.info/kadinlarin-cogu-cehennemlik-mi>. (Erişim: 27.05.2014)

